

YU SSN 0351—448X

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ — СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOGIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 7 TOME

СКОПЈЕ — SKOPJE
1981

YU SSN 0351—448X

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ — СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOGIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 7 TOME

*ОВОЈ БРОЈ МУ СЕ ПОСВЕТУВА
НА ПРОФ. Д-Р БОЖИДАР ВИДОЕСКИ*

СКОПЈЕ — SKOPJE
1981

**РЕДАКЦИСКИ ОДБОР
COMITÉ DE RÉDACTION**

Лјубица Јанешлиева
Бистрица Миркуловска (секретар)
Олга Мишеска-Томиќ
Горѓи Сталев-Поповски (претседател)
Луан Старова
Илија Чашуле
Душан Марковиќ (технички уредник)

Адреса: Филолошки факултет, Поштенски фах, 567, Скопје
Adresse: Faculté de Philologie, boîte postale 567, Skopje

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

на Филолошкиот факултет на Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје

Книга 7 (1981)

Во финансирањето на овој Зборник учествуваше и Заедницата
за научни дејности во СРМ

Печатено во Универзитетската печатница — Скопје

Тираж 500 примероци

Печатењето е завршено во месец јули 1984

1. The first part of the paper is devoted to the study of the properties of the function $f(x)$ defined by the equation

$$f(x) = \int_0^x \frac{1}{1+t^2} dt$$

for $x \in \mathbb{R}$. It is shown that $f(x)$ is an odd function and that it is strictly increasing on $\mathbb{R}$. Moreover, it is proved that $f(x)$ is concave down on $\mathbb{R}$ and that it has a horizontal asymptote at $y = \frac{\pi}{2}$ as $x \rightarrow \infty$ and $y = -\frac{\pi}{2}$ as $x \rightarrow -\infty$.

Ann Bingham

СОДРЖИНА

<i>Радмила Угринова-Скаловска</i>	
Делото на проф. др. Божидар Видоески — — — — —	11
<i>Petar Atanasov</i>	
La diminution du role de l'infinitif dans le meglenoroumain et dans les autres langues balkaniques et son remplacement par des formes personnelles — — — — —	15
<i>Петар Атанасов</i>	
Опаѓањето на улогата на инфинитивот во мегленороманскиот и во другите балкански јазици и неговата замена со лични глаголки форми (резиме) — — — — —	24
<i>Димитрија Гацов</i>	
Германските заемки во македонскиот јазик — — — — —	27 ✓
<i>Dimitrija Gacov</i>	
Deutsche Lehnwörter im Makedonischen (Zusammenfassung) —	33
<i>Марија Јанева</i>	
Изразување на категоријата повторливост во англискиот јазик	35
<i>Marija Janeva</i>	
The Expression of Iterativity in English (Summary) — — —	58
<i>Оливера Јашар-Настева</i>	
Односот на К. Шапкарев кон македонската лексика — — —	59 ✓
<i>Максим Каранфиловски</i>	
За потеклото на некои од „Јужномакедонските народни приказни“ на Стефан Верковиќ — — — — —	71
<i>Максим Каранфиловски</i>	
О происхождении некоторых „Южномакедонских народных сказок“ Стефана Верковича (Резюме) — — — — —	74
<i>Блаже Конески</i>	
Македонската дијалектологија и историјата — — — — —	77

Блаже Конески

Македонская дијалектологија и историја (Резюме) — — — — — 80

Evica Konešni

Classification in Scientific and Technical English and Macedonian — Contrastive analysis — — — — — 81

Евица Конечни

Класификацијата во англиската и македонската стручна и научна литература (Резиме) — — — — — 94 ✓

Б. Марков

Придавки со наставката *-lija* — — — — — 97

Б. Марков

Имена прилагателные с суффиксом *-lija* о македонском языке (Резюме) — — — — — 102

Лилјана Минова-Гуркова

Речениците со сврзникот *а* во македонскиот литературен јазик 105 ✓

Лилјана Минова-Гуркова

Предложения с союзом *а* в македонском литературном языке (Резюме) — — — — — 112

Мито Миовски

Лексиколошки аспекти на збирката „Бели Мугри“ — — — 114 ✓

Мито Миовски

Лексикологические аспекты книги „Белые рассветы“ — — — 140

Спиро Накев

Грамафиката во наставата по странски (руски) јазик — — 141

Спиро Накев

(Резюме) — — — — — 152

Agim Poloska

Kompozitat ne Fjalorin e Konstandin Kristoforidhit — — — 155

Агим Полоска

Сложенките во речникот на Констадин Кристофориџи (Резиме) 158

Ѓорѓи Поп-Атанасов

За некои разлики во правописот на двајцата пишувачи на Битолскиот изборен октоих — — — — — 159

Gjorgi Pop-Atanasov

Sur quelques differences dans l'ortographe des deux copistes de l'octoeque de Bitola (Résumé) — — — — — 161

<i>Људмил Спасов</i>	
Дерефлективизацијата на категоријата преодност/непреодност	1,3
<i>Ljudmil Spasov</i>	
La dereflexivisation et a categorie transitive/intransitive (Résumé) — — — — —	167
<i>Doreana Hristova</i>	
L'article zero en francais et macedonien — — — — —	169
<i>Дореана Христова</i>	
Нултиот степен кај категоријата определеност во македонскиот и францускиот јазик (Резиме) — — — — —	174
<i>Владимир Цветковски</i>	
Грчки и аромански контакти со македонскиот јазик во Битола	175
<i>Vladimir Cvetkovski</i>	
Greek Aromanian language contacts with Macedonian in Bitola	185
<i>Нина Чундева</i>	
Лексичкото позајмување во четириесеттите години на XX в.	187
<i>Нина Чундева</i>	
Лексическое заимствование в сороковых годах XX в. (Резюме)	193
<i>Eva Dimčovska</i>	
Le role inspireur de la femme dans l'oeuvre Pierre de Ronsard	199
<i>Ева Димчовска</i>	
Жената како инспирација во делото на Пјер де Ронсар (Резиме)	207
<i>Евтим Кафеџиски</i>	
Рилеев и Пушкин во нивниот приод кон историјата — — —	209
<i>Евтим Кафеџиски</i>	
Рылеев Пушкин в их подходе к истории (Резюме) — — —	224
<i>Науме Радически</i>	
Естетичките, литературнотеориските и литературнокритичките погледи на Димитар Митрев — — — — —	225
<i>Науме Радически</i>	
Эстетические, литературоведческие и литературокритические взгляды Димитра Митрева (Резюме) — — — — —	259
<i>Луан Старова</i>	
Гијом Аполинер за Македонците — — — — —	261
<i>Luan Starova</i>	
Guillaume Appollinaire pour les Macedoniens (Résumé) — —	265

Вера Стојчевска-Антиќ

Современи одгласи од средниот век — — — — — 267

Vera Stojčevska-Antić

Contemporary responds of middle age (Summary) — — — — — 271

Лилјана Тодорова

Паралели меѓу константите на поезијата создадена во НОБ и
поезијата на Отпорот на другите народи — — — — — 273

Liljana Todorova

Paralleles entre les constantes de la poesie créée pendant la
lutte de liberation nationale des Yougoslaves et celle de la re-
sistance des autres peuples (Résumé) — — — — — 282

Ванчо Тушевски

Народна песна од ракописен зборник — — — — — 285

Vančo Tuševski

A Folk poem from a manuscript collection (Summary) — — — — — 287

Томислав Тодоровски

35 години на Филолошкиот факултет во Скопје — — — — — 289

Радмила УГРИНОВА-СКАЛОВСКА

ДЕЛОТО НА ПРОФ. Д-Р БОЖИДАР ВИДОЕСКИ

Овој том на Годишниот зборник на Филолошкиот факултет му се посветува на академикот проф. д-р Божидар Видоески, редовен професор на Факултетот и член на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици, по повод на неговата шеесетта годишнина.

Проф. Божидар Видоески е од редот на оние први студенти на групата за македонски јазик што се запишаа на новоотворениот Филозофски факултет во Скопје кон крајот на 1946 година и што со голема љубов, полет и жед за наука, под раководство на своите не многу постари професори, го започнаа своето филолошко, славистичко, образование. Сите тие, како и проф. Б. Видоески, во своите студии на македонскиот јазик дадоа еден голем и мошне значаен влог: со себе го носеа изворното богатство на својот роден говор, но осознаен, непатворен и грижливо негуван во неговата исконска чистота. Кога веќе ќе се одбере патот на истражувач на полето на родниот јазик, како животно призвање, на примерот на проф. Б. Видоески се покажува дека таквиот влог претставува мошне добра, иако не единствена, гаранција за успешно научно делување во таа област. Не е единствена затоа што уште при основањето на Катедрата за македонски јазик (тогаш Катедра за јужнословенски јазици), таа имаше можност да даде не само солидна теоретска лингвистичка подготовка, туку и здрав, реален и ослободен од секакви предрасуди, поглед врз македонското национално битие и македонскиот јазик во услови на конечно ослободен македонски народ.

Во таква научна атмосфера, проф. Б. Видоески го започна својот пат на научен работник на полето на македонскиот јазик, по него врви веќе триесет години, оставајќи зад себе плодно творештво и видни резултати, ценети не само во нашата земја, туку и во ситот славистички свет.

Проф. Божидар Видоески е роден во 1920 година во с. Звечан, Порече, СРМ. На групата за македонски јазик дипломира во 1949 год., кога е избран за асистент на Катедрата, со што почнува неговата наставничка и научно-истражувачка кариера; во 1957 год. ја одбранува својата докторска дисертација на тема „Кумановскиот говор“; во 1958 год. е избран за доцент по дијалектологија на македонскиот јазик, во

1964 за вонреден професор, а во 1968 за редовен професор. За дописен член на МАНУ е избран во 1969, а за редовен во 1974 год.

Првиот негов труд објавен во првиот број на Македонски јазик на самиот почеток на неговото излегување во 1950 год., — тогаш месечен билтен на Катедрата, а подоцна списание на Институтот за македонски јазик, — Класификација на глаголите во нашиот литературен јазик, заедно со дипломската работа за поречкиот говор, печатена во 1950 год. како прва книга од едицијата Дипломски работи, на Катедрата за јужнословенски јазици при Филозофскиот факултет во Скопје, ги покажуваат двете основни насоки на неговиот научен интерес: проблемите на современиот македонски литературен јазик и македонската дијалектологија. Тоа мошне добро го покажува и библиографијата на неговите трудови (објавена по истиов повод во *Studia linguistica Polono-Yugoslavica*, Скопје, МАНУ 1982).

Во првиот период од неговата работа преовладуваат, покрај дијалектолошките, прилози што се однесуваат на различни проблеми од граматичкиот систем на македонскиот јазик. Сепак, уште првите чекори на проф. Б. Видоески во науката за јазикот, ја покажуваат неговата определба за дијалектологијата: почнувајќи од дипломската работа за поречкиот говор, преку Белешките за говорот на селата Мелница и Горно Врановци во Велешко, Зборовите од Порече, Местото на акцентот во кратовскиот говор и др., се редат сè поопфатни и сè позрели прилози — резултат на испитувањата на македонските дијалекти.

Во ова дефинитивно свртување на проф. Б. Видоески кон македонската дијалектологија, а особено за усовршувањето на неговиот методолошки пристап, несомнено значајна улога игра неговата специјализација во НР Полска во 1959 година.

Од 129-те единици во библиографијата на неговите објавени трудови, околу стотина се од областа на дијалектологијата: проф. Б. Видоески обработил целосно или делумно најголем дел од македонските говори. Значајна е неговата работа врз македонските говори надвор од СРМ: од македонските говори во Егејска Македонија има обработено повеќе пунктови.

Значајна е и неговата улога на организатор на дијалектолошките истражувања на македонскиот јазик кај нас и како раководител на Одделението за македонска дијалектологија во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје и на проектот Македонски дијалектен атлас.

Делувањето во областа на македонската дијалектологија го ангажира проф. Б. Видоески и во повеќе меѓународни стручни комисии и проекти: тој е член на Меѓународната комисија за словенска ономастика, на Комисијата за фонетика и фонологија при Меѓународниот славистички комитет, на Меѓународната комисија за општословенски лингвистички атлас (ОЛА) и на редакцискиот колегиум на овој атлас, а од 1968 год. е претседател на Југословенската комисија на ОЛА. Исто така, тој е член и на Меѓународната комисија и на Редакцискиот ко-

дегиум на Општокарпатскиот дијалектен атлас. Голям дел од неговите трудови од областа на македонската дијалектологија се резултат на неговото активно ангажирање во овие тела.

Напоредно со научната дејност на проф. Божидар Видоески стои и неговата педагошка и наставна работа. Од 1958 година, кога е избран за доцент, голям број генерации студенти ги следи неговите предавања од македонската дијалектологија. Покрај тоа, тој долги години одржуваше и настава од современ македонски јазик, како и од фонологија на современиот македонски јазик. Кадровските потреби на Катедрата му наложија на проф. Б. Видоески и други наставни задачи: повеќе години тој ја изведуваше наставата од дијалектологијата на српско-хрватскиот јазик, а последниве години и од историска граматика на македонскиот јазик. Тој е и еден од активните предавачи на постдипломските студии од областа на македонскиот јазик и под негово раководство се изработени и успешно одбранети бројни магистерски и докторски дисертации. Сите тие обработуваат значајни дијалектни пунктови од македонскиот јазик. Низ овој дел од дејноста на проф. Б. Видоески, како и низ неговото делување во ИМЈ се оформи солидна и добро подготвена работна група помлади научни работници дијалектолози.

Проф. Б. Видоески е од 1983 год. одговорен уредник на сп. Македонски јазик, член е на редакцијата и еден од основачите на сп. *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* и др. Исполнувал и исполнува повеќе значајни општествени функции, од кои ќе ја споменеме само функцијата на директор на Семинарот за македонски јазик, литература и култура при Универзитетот во Скопје, што ја вршел седум години. На Факултетот исто така активно учествува во сите негови самоуправни тела, а бил и продекан и шеф на Катедрата.

За сета досегашна активна и плодна работа проф. Б. Видоески добил повеќе општествени признанија, одликувања и октомвриска награда за 1964 год. Особено заслужен за развивање на полско-југословенската научна соработка, одликуван е со полскиот орден *Polonia restituta*. Но посебна цена меѓу овие признанија има признание на неговите многубројни студенти и слушачи за научната мисла во која три децении ги упатува и за добриот и хуман збор, а на неговите колеги и соработници за искреното другарство и добрата соработка. Затоа и овде нека најдат место искрените желби за долг живот, добро здравје и уште многу години плодна и успешна работа.

Petar ATANASOV

LA DIMINUTION DU ROLE DE L'INFINITIF DANS LE MEGLENOROUMAIN ET DANS LES AUTRES LANGUES BALKA- NIQUES ET SON REMPLACEMENT PAR DES FORMES PERSONNELLES

Le méglenoroumain, le dacoroumain et certains dialectes de l'Italie méridionale accusent la tendance de remplacer l'infinifif par des formes personnelles, ce trait étant exprimé de façon inégale dans chacun des idiomes mentionnés plus haut. Ils se différencient donc nettement des autres idiomes romans dans lesquels l'emploi de l'infinifif, malgré les autres fonctions qu'il peut assumer, est assez fréquent et stable. D'autre part, ce fléchissement du rôle de l'infinifif, au profit des propositions subordonnées, apparaît également dans les autres langues balkaniques avec ceci de particulier que dans certaines d'entre elles il a complètement disparu. La disparition de l'infinifif dans les langues balkaniques et son remplacement par des formes personnelles constitue un problème qui a retenu l'attention de plusieurs linguistes et qui, à juste titre, ont qualifié ce phénomène de trait le plus frappant¹ du développement parallèle de ces langues.

Dans leurs efforts pour expliquer les raisons qui ont mené à la diminution du rôle de l'infinifif, voire à sa disparition dans les langues balkaniques, ainsi que l'intérêt porté à d'autres phénomènes analogues dans ces idiomes, les linguistes se sont groupés autour de deux points de vue: premièrement, le remplacement de l'infinifif par des propositions subordonnées ou sa disparition totale dans les langues balkaniques sont expliqués par une

¹ Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930, p.

7: „le trait le plus frappant et qui plus que tout autre domine la construction des phrases est l'emploi prépondérant des propositions subordonnées au lieu de l'infinifif, emploi qui, sur une grande partie du territoire, a amené la perte complète de ce mode“.

Th. Capidan, *Sur „să“ avec le subjonctif en roumain* dans „Langue et littérature“ Bulletin de la section littéraire, vol. I, nr. I, Bucaresti, 1940, p. 100: „Parmi les concordances qui embrassent toutes les langues balkaniques, la perte de l'infinifif, remplacé par une proposition subordonnée avec le verbe au subjonctif constitue le trait le plus frappant“

G. Rohlfs, *La perdita dell'infinito nelle lingue balcaniche e nell'Italia meridionale* dans „Omaggio lui Iorgu Iordan“, Bucaresti, 1958, p. 733: „E noto che la perdita dell'infinitivo e il peculiare modo della sua sostituzione appartiene ai fenomeni più caratteristici che le lingue balcaniche hanno di comune tra di loro“.

influence étrangère, particulièrement par l'influence du substrat thraco-illyrien. L'autre point de vue, par contre, met le phénomène considéré en connexion avec l'adstrat culturel c'est-à-dire qu'il y voit une influence du grec.

La théorie du substrat a été formulée par Miklosich² qui d'ailleurs a changé d'avis plus tard bien que sa théorie ait continué d'exister dans les travaux de Schuchardt³, de Weigand⁴, de Capidan⁵ et d'autres. Les adeptes de cette théorie, comme nous l'avons déjà mentionné, précoïnent l'idée que les racines des nombreuses analogies dans les langues balkaniques, parmi lesquelles aussi le problème de l'infinitif, qui nous intéresse spécialement, doivent être cherchées dans le substrat thraco-illyrien. Selon ces linguistes la langue thrace ne possédait pas d'infinitif et à sa place elle faisait usage de propositions subordonnées comme c'est le cas de l'albanais actuel. Cette particularité du thrace aurait été adoptée par les populations balkaniques lesquelles, on le sait bien, parlent des langues différentes.

Il est évident que cette théorie ne repose pas sur des bases solides car, aujourd'hui encore on sait très peu de choses sur les langues thrace et illyrienne de sorte que ses adeptes ne pouvaient pas, eux-mêmes, l'appuyer sur des faits. Ainsi Miklosich soutient que la perte de l'infinitif s'est opérée sous l'influence du thrace sans en apporter de preuves. D'autre part, le manque du bien-fondé de ladite théorie est corroboré également par le fait que le méglénoroumain, le roumain et le serbe conservent encore l'infinitif alors qu'en istroroumain, en croate et en slovène ce mode est très stable. Peut-être Togeby⁶ n'a-t-il pas tout à fait raison quand il affirme que la tendance de remplacer l'infinitif par des formes personnelles n'a pas touché le serbe, mais au fond il pose juste le problème en se demandant pourquoi l'infinitif s'emploie en serbe qui est géographiquement si proche de l'albanais et pourquoi l'influence du thrace aurait été plus forte en grec et en bulgare qu'en roumain. La théorie du substrat qui n'a pas pu donner de réponse plausible à toutes ces questions, a été rejetée par la majorité des linguistes. Néanmoins, vers la fin du XIXe siècle, Weigand essaie de nouveau d'actualiser l'ancienne hypothèse en affirmant que l'impulsion pour le remplacement de l'infinitif par des formes personnelles est venue de l'extérieur: „Der Anstoss kam von aussen, von Barbaren, die nicht gewöhnt waren einen besonderen Infinitiv zu gebrauchen, die beim Sprechen des Griechischen ihre Sprachgevohnheit beibehielten, die dann von Einheimischen nachgeahmt wurde, bis der neue Brauch sich weiter verbreitete⁷.”

Kr. Sandfeld⁸, linguiste danois, s'est prononcé contre l'opinion de Weigand et celles des autres adeptes de cette théorie sur l'influence thraco-

² Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Denkschriften der Wiener Akademie (Philos.-Hist. Kl.), XII, 1892, 1—70;

³ H. Schuchardt, *Der Vocalismus des Vulgärlateins*, t. III, Leipzig, 1868, p. 49.

⁴ G. Weignad, *Ethnographie von Makedonien*, Leipzig, 1924.

⁵ Th. Capidan, *Pierderea infinitivului* dans „Convorbiri literare“, 1924, pp. 241—243.

⁶ K. Togeby, *L'infinitif dans les langues balkaniques* dans „Romance Philology“ XV, nr. 3, University of California Press Berkeley and Los Angeles, 1962, pp. 221—233.

⁷ G. Weignad, *Balkan—Archiv*, 1, p. XI.

⁸ *op. cit.* pp. 177—178.

illyrienne dans les langues balkaniques au sujet de la disparition de l'infinitif. Il considère qu'on ne peut pas démontrer que la langue des ancêtres des Albanais, c'est-à-dire des Thraces ou des Thraco-Illyriens ne possédait pas d'infinitif. Il a également exprimé une réserve à l'égard de la possibilité qu'une langue de civilisation, comme le grec, ait pu subir sur ce point capital l'influence d'une langue barbare qui ne s'appuyait sur aucune autorité politique⁹. De fait, Sandfeld a développé sa propre théorie, opposée à la première, d'après laquelle le remplacement de l'infinitif par des formes personnelles s'est fait sous l'influence du grec. Cette influence, selon lui, ne se manifeste pas tant dans le fléchissement du rôle de l'infinitif, phénomène très ancien en grec et qui s'est étendu également dans les autres langues balkaniques, que dans la similitude des constructions qui se substituent à l'infinitif.

La théorie de Sandfeld sur l'influence culturelle du grec, qu'il a fondée vers 1900¹⁰ et élaborée en 1926¹¹, a eu un retentissement dans les ouvrages de Densusianu¹², de Wartburg¹³, de Rohlfs¹⁴, de Copceag¹⁵ et d'autres. Ce qui est le plus important dans cette théorie c'est le fait que le grec connaissait des constructions avec des propositions subordonnées bien avant la formation des autres langues balkaniques. Ainsi, selon Hesseling¹⁶, les propositions avec *ὅτι* en grec ont fait leur apparition depuis Polybe dans les écrits duquel cette particule a complètement triomphé de ses concurrents *ὅπως* et *ὥς*. D'autre part, on peut remarquer que plus on s'éloigne vers le nord, en partant du territoire sur lequel on parle le grec, mieux l'infinitif est conservé. Ainsi, en grec, en macédonien, en bulgare, en aroumain, dans le dialecte toscan de l'albanais l'infinitif n'existe plus, on lui a substitué des propositions subordonnées. En serbe et en roumain il existe une véritable compétition entre ces deux constructions tandis qu'en croate, en slovène et en istroroumain l'infinitif a encore un emploi bien stable. Le point de vue de Sandfeld part, donc, de l'idée que tout ce système de propositions subordonnées au lieu de l'infinitif, identique dans toutes les langues balkaniques, a pu se développer uniquement sur le modèle grec.

Al. Philippide¹⁷ ne partage pas le point de vue de Sandfeld. Il rejette la possibilité que le grec ait pu exercer une telle influence sur toute les lan-

⁹ *Idem, Ibid.*

¹⁰ Kr. Sandfeld-Jensen, *Rumaenske Studier, I, Infinitiven og udtrykkene derfor i rumænske og balkansprogene*, Kopenhagen, 1900.

¹¹ Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique* . . . ce n'est que la traduction de l'ouvrage paru en danois en 1926: *Balkanfilologien. En oversigt over dens resultater og problemer*, Kopenhagen.

¹² Ov. Densusianu, *Kr. Sandfeld. Balkanfilologien. En oversigt over dens resultater og problemer* dans „Grai si Suflet“, VIII, fasc. 2, Bucuresti, 1928.

¹³ W. von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris 1946, p. 88.

¹⁴ G. Rohlfs, *La perdita dell'infinito nelle lingue balcaniche e nell'Italia meridionale* dans „Omaggio lui Iorgu Iordan“, Bucuresti, 1958, pp. 733—744.

¹⁵ D. Copceag, *Despre înlocuirea infinitivului prin forme personale în graiurile românești si sud-italiene* dans „Studii si cercetări lingvistice“, XII, 1961, pp. 361—73.

¹⁶ Hesseling D., *Essai historique sur l'infinitif grec* dans „Etudes de philologie néogrecque p.p. Psichari, Paris, 1892, pp. 37—44.

¹⁷ Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iasi, 1927.

gues balkaniques. La possibilité de voir dans le grec les racines du phénomène en question est d'autant plus restreinte que le phénomène lui-même, est plus répandu. Le remplacement de l'infinitif par des propositions personnelles pour Phillippide est un phénomène qui a eu un développement indépendant dans chacune des langues balkaniques. Il admet pourtant que les points communs dans la structure psychique de ces peuples ont pu favoriser le phénomène en question. Un doute au sujet de la théorie de Sandfeld a été également exprimé par Seliščev¹⁸ pour qui, la substitution des propositions subordonnées à l'infinitif pourrait avoir comme point de départ le grec uniquement parce que ce fait y était enregistré comme le plus ancien. Il ajoute pourtant que tant qu'on ne vérifie pas l'évolution dudit phénomène dans l'ancien albanais cette hypothèse reste improbable. Sandfeld a cependant ses adeptes parmi lesquels il faut surtout relever Rohlfs. Dans son ouvrage mentionné plus haut *La perdita*... il a élargi la zone de recherche du phénomène en y englobant également les dialectes de l'Italie méridionale qui ont subi une forte influence grecque et dont Sandfeld ne parle pas dans ses travaux. Pour corroborer son point de vue que le grec est à l'origine de la disparition de l'infinitif dans les langues balkaniques et dans certains dialectes sud-italiens, Rohlfs s'est servi d'un questionnaire contenant 14 points. Il aboutit à la même conclusion que Sandfeld à savoir que les langues dans lesquelles la perte de l'infinitif a atteint son degré maximal sont le grec, le bulgare, le macédonien (il l'appelle serbocroate de Macédoine), l'aroumain et l'albanais méridional. Il est clair, dit Rohlfs, que le point de départ de la subordination a dû être le grec. Il précise néanmoins qu'en dehors des territoires où la perte de l'infinitif est totale il existe également une antizone où, après quelques verbes, l'infinitif garde une certaine vitalité. Cette antizone comprend les dialectes grecs de l'Italie méridionale ainsi que certains dialectes suditaliens dont les locuteurs étaient bilingues ou de langue grecque pendant le moyen âge.

Bien que la théorie de Sandfeld, complétée par les recherches de Rohlfs, soit dans son essence exacte surtout quant aux propositions subordonnées, elle contient aussi, d'après Togeby, des lacunes. Elle n'explique pas pourquoi l'infinitif a disparu en grec. D'autre part, encore que Sandfeld ait expliqué l'origine des constructions qui se sont substituées à l'infinitif, il n'a pas expliqué pourquoi et dans quelle mesure les différentes langues les ont acceptées.

Togeby expose sa propre théorie sur ce problème selon laquelle toute langue a sa propre évolution gérée par des facteurs internes¹⁹. Ainsi, il considère que la disparition de l'infinitif en grec est due à la confusion survenue entre la 3-ème personne du présent et l'infinitif après que ce dernier a perdu le *v* final: *παίδεῖν* „élever“ sans *v* s'est confondu avec *παίδεῖται* „il élève“. Sa théorie, donc, diffère de toutes les autres par le fait que son auteur suit ce phénomène linguistique dans son évolution pour chaque langue,

¹⁸ Seliščev A., *Des traits linguistiques communs aux langues balkaniques* dans „Revue des études slaves“, tome V, Paris, 1925, p. 50

¹⁹ *op. cit.*

en partie à la différence des théories précédentes, qui tendent à donner une explication commune pour toutes les langues balkaniques: le substrat grec ou thraco-illyrien sont les causes de la disparition de l'infinitif.

* * *

Passons maintenant à une brève considération du problème de l'infinitif dans chacun des idiomes balkaniques.

Pour ce qui est du *méglénoroumain* notons dès le début que le rôle et la place de l'infinitif dans cet idiome roman n'ont pas été bien relevés dans les travaux qui lui ont été consacrés jusqu'à présent. Il est vrai que Sandfeld signale les quelques emplois de l'infinitif en *méglénoroumain*²⁰ mais il est encore loin de voir, dans le cadre de sa théorie, la juste persistance de l'infinitif dans cet idiome et il a tort d'établir une coïncidence en ce sens entre ce dernier et le bulgare. Nous nous devons de préciser que l'emploi de l'infinitif en bulgare n'est pas identique à celui du *méglénoroumain*, comme le pense le linguiste danois, ce que nous allons démontrer dans les lignes qui suivent. Il est également intéressant de constater le fait que Rohlfs ne mentionne même pas le *méglénoroumain* dans son article précité *La perdita dell' infinito nelle lingue balcaniche e nell'Italia meridionale*, se détachant, à l'évidence, du cadre de son raisonnement sur ce problème. Or, le *méglénoroumain*, selon notre avis, n'est nullement un domaine linguistique négligeable d'autant plus qu'il se trouve entouré des langues dans lesquelles l'infinitif n'existe plus.

Pour mieux relever la place de l'infinitif en *méglénoroumain* et comparer ainsi son état actuel à celui des langues voisines et des dialectes de l'Italie méridionale, nous allons nous servir du questionnaire utilisé par Rohlfs et ainsi nous allons compléter ce vide qu'il a laissé dans son travail. Voici les cas où l'infinitif est occurrent en *méglénoroumain* d'après le questionnaire de Rohlfs:

1. Voi (vreáu) si dórmu²⁰
2. Vreţ si vinîţ.
3. Nu pot durmîri; Nu pot si dórmu.
4. Putetî vinîri cu noi?; Putetî si vinîţ su noi?
5. Poăti vă iri; Poăti s-îă.
6. Putém ştiptări (ştiţări); Putém si ştiptăm (si ştiţăm).
7. Mi poţ' jutări?; Poţ s-mi juţ?
8. Si puteă tăl'ări; Puteă si tăl'ă.
9. Nu puteám vinîri; Nu puteám si vin.
10. Ştiă si pisiăscă.
11. Mi faţ si mor.
12. Lăsă-l si mănă.
13. Al picăsi (ăl duki) că vini.
14. Şti si pliviés?

²⁰ Le *méglénoroumain* accuse, au sein de ses parlers, des différences en fait de phonétique, de lexique, de morphologie. Pour simplifier la présentation, nous avons choisi pour ce questionnaire le parler de Huma (Ouma).

Les exemples ci-dessus montrent clairement que l'infinitif est encore vivant en méglénoroumain après le verbe *puteári* „pouvoir“ mais toujours est-il qu'on peut lui substituer également des phrases subordonnées, très courantes d'ailleurs, le choix de l'une ou de l'autre construction se faisant librement dans la conscience de chaque locuteur. La vitalité de l'infinitif méglénoroumain après le verbe *puteári* est comparable à celle des parlers sud-italiens et on peut le qualifier, à juste titre, de bastion des tendances conservatrices s'opposant à celles de l'innovation à savoir la tendance à remplacer ce mode par des propositions subordonnées. Mais l'infinitif en méglénoroumain se rencontre également après le verbe impersonnel *trubăiri* „falloir“, „devoir“: *trubăiaști săpări viña* „il faut bêcher la vigne“; *trubăiaști videări țâl lucrú* „il faut voir cette cho e-là“, ainsi qu'après les verbes *șireări* „vouloir“, „aimer“ (esp. *querer*) et *vredări* „vouloir“ empyoyés toujours impersonnellement: *țedări sirbiri țistú ágrú, io sām moș si nú pot* „il faut cultiver ce champ, moi, je suis vieux et je ne peux pas; *țedări stúpări bún gúva cã s-nu fúgã cunáda* „il faut bien boucher le trou pour que la fouine ne s'enfuie pas“; *Țișta fičór vor ânveăștiri* „il faut haibller ces enfants.

On le rencontre également dans des malédictions: *Lúpu s-ti mǎncă di nu vǎ ti mǎncări*; *Fócu s-ti árdă di nu vǎ ti árdiri* où l'infinitif n'est qu'un élément constitutif de l'ancein futur qui continue la construction latine *volō + infinitif*. Les exemples cités ci-dessus connaissent aussi une autre variante à savoir celle avec la forme courte de l'infinitif: *Lúpu s-ti mǎncă di nu vǎ ti mǎncá*; *Focu s-ti árdă di nu vǎ ti árded*²¹. Ce double emploi de l'infinitif, sous ses formes longue et courte, présent dans le dacoroumain du XVIe siècle²², témoigne d'un stade plus archaïque du méglénoroumain par rapport aux langues voisines. Aussi, nous demandons-nous si Togeby n'a pas raison d'affirmer que la disparition de l'infinitif dans les langues balkaniques ne s'explique pas uniquement par l'influence du grec. Au fait, il contredit la théorie de Sandfeld et avance son propre point de vue à savoir que les raisons du phénomène en question doivent être cherchées dans le développement de chacun de ces idiomes, soumis à des facteurs internes. Car en effet, malgré la disparition totale de l'infinitif en grec et en macédonien, idiomes qui exercent aujourd'hui encore une très forte influence sur le méglénoroumain, ce dernier conserve bien l'infinitif dans quelques cas. N'exagérons pas pourtant dans notre affirmation sur le maintien de l'infinitif dans le méglénoroumain. La tendance de son remplacement par des propositions personnelles y est aussi présente qu'en serbe et en roumain, par exemple, voire l'unique possibilité dans beaucoup de cas. Ce qui fait cependant un cas particulier de l'infinitif méglénoroumain dans le paysage linguistique balkanique c'est précisément sa tenacité de résister aux influences puissantes du grec et du macédonien, eux qui l'ont perdu depuis longtemps.

Quant à la *langue roumaine contemporaine*, on peut constater que l'emploi de l'infinitif y est beaucoup plus réduit que dans les autres langues

²¹ Pour les détails voir: P. Atanasov, *Infinitivul meglenoromân* dans „Studii și cercetări lingvistice“, nr 2, Bucuresti, 1976, pp. 137—150:

²² I. Diaconescu, *Infinitivul lung în secolul al XVI-lea* dans „Studii și cercetări lingvistice“ nr. 4, Bucuresti, 1967, pp. 435—446.

romanes. Au lieu de l'infinitif, on y a recours, dans la plupart des cas, à la proposition subordonnée au subjonctif, liée à la principale par la conjonction *să*. Ainsi, le fr. *il veut venir avec nous*, l'it. *vuole venire con noi*, l'esp. *quiere venir con nosotros*, le ptg. *quer vir conosco* donnerait en roumain *vrea să vină cu noi*. Cela ne veut pas pourtant dire que cette langue ne connaît pas d'infinitif. On le rencontre dans la composition du futur: *voi cînta* „je chanterai“; du conditionnel: *aș merge* „j'irais“, *aș face* „je ferais“; après le verbe *a putea* „pouvoir“: *pot intra* „je peux entrer“; après le verbe *a avea* „avoir“ suivi d'un pronom relatif ou d'un adverbe: *am pe cine întreba* „j'ai à qui demander“, *n-avea ce face* „il n'avait quoi faire“, *n-avem unde dormi* „nous n'avons pas où dormir“; dans la forme négative de l'impératif: *nu pleca!* „ne pars pas!“, *nu vorbi!* „ne parle pas!“, etc.

A quelques exceptions près, l'infinitif roumain (dacoroumain), du point de vue de la forme, se différencie de celui des autres langues romanes: il se présente sous sa forme abrégée, la forme longue, héritée du latin, étant devenue, en général, substantif.

Tel est le cas aussi avec l'aroumain où l'infinitif, en tant que forme verbale, n'a laissé aucune trace. Par contre, l'istroroumain, se trouvant, à différentes époques, sous l'influence de l'italien et surtout du croate, conserve encore très bien l'infinitif. Il n'y a aucun doute que, l'emploi fréquent de ce mode dans les langues mentionnées a considérablement favorisé le maintien de l'infinitif dans l'istroroumain.

On constate de nos jours une réintroduction de l'infinitif dans le roumain littéraire. A l'origine de cette tendance sont le français et l'allemand, qui font usage de l'infinitif précédé de prépositions. Les constructions infinitives analogues en roumain sont construites à l'aide des prépositions suivantes: *de*, *a*, *prin*, *în*, *la*, etc.: *nu îndrăznește de a combate*; *amenințată de a fi cucerită*; *a nu se murdări acest loc*; *a nu se apleca în afară*; *E necesar de a organiza*; *oratorul sfârșește prin a declara*; *au înfriziat în a confirma*; *merge pîna la a contesta*²³.

L'albanais connaît deux dialectes: le guègue, parlé dans le nord du pays, à Kosmet et en Macedoine et le tosque parlé dans l'Albanie méridionale et dans les îles linguistiques en Yougoslavie, en Grèce, en Italie et en Sicile. Dans le vrai sens du mot, l'albanais ne possède pas d'infinitif tel que nous le rencontrons dans les langues romanes, les langues slaves ou les langues germaniques. A la place de l'infinitif, on y rencontre deux constructions différentes. Dans le nord, plus précisément dans le dialecte guègue, c'est la construction composée de la préposition *me* + le *participle* qui tient la place de l'infinitif des langues où il existe, tel: *unë due me punue* „je veux travailler“. Il est à noter que, la préposition *me* dans ladite construction ne peut pas être omise ce qui veut dire qu'elle n'est pas de même nature que les indicateurs de l'infinitif des autres langues tels: angl. *to*, allem. *zu*, roum. *a*, etc., dans lesquelles l'infinitif peut s'en passer. Le dialecte tosque, par contre, fait usage de la construction *të* + le *subjonctif*: *unë do të shkruiej* „je vais

²³ I. Iordan, *Limba româna contemporana*, București, 1956, pp. 416..419; Sur l'emploi de l'infinitif en roumain voir: Kr. Sandfeld et H. Olsen, *Syntaxe roumaine I*, Paris, 1936, pp. 253—274.

t'écrire", qui correspond parfaitement aux constructions des propositions subordonnées du grec (θελω να γραφω), du roumain (*vreau să scriu*), du macédonien (*sakam da pišuvam*), du serbe (*hoću da pišem*), etc.

La question qui intrigue pourtant les linguistes c'est de savoir si l'ancien albanais possédait un infinitif de type indoeuropéen. Xhuvani²⁴, par exemple, affirme que l'albanais possédait autrefois ce type d'infinitif se basant sur le fait que toutes les catégories grammaticales de cette langue sont analogues à celles des autres langues indoeuropéennes. Cependant, c'est partiellement très difficile à démontrer. La solution de ce problème en albanais aurait été d'une grande importance dans l'éclaircissement des causes qui ont entraîné le processus de la disparition totale ou partielle de l'infinitif dans les langues balkaniques.

Quant au grec l'infinitif y jouissait d'un emploi très répandu et très varié à la fois. Cette langue avait développé tout un système de formes infinitives (au nombre de 11) lesquelles, avec le temps, se sont confondues avec les autres formes verbales. Il paraît qu'à l'origine de la disparition de l'infinitif en grec se trouve justement cette confusion créée dans son système verbal. Le besoin de clarté imposé par cet état de choses dans la langue allait de pair avec le nouveau rôle qu'embrassait l'infinitif à savoir celui de substantif.

Le processus de la disparition de l'infinitif et son remplacement par des propositions subordonnées avec *να* et plus tard avec *ως*, remonte au grec classique. La substitution des formes personnelles à l'infinitif était présente dès l'époque d'Homère. Dans la langue biblique, on rencontre plusieurs exemples qui montrent nettement que la proposition subordonnée avec *να* avait triomphé de l'infinitif, tels: βουλόμεθα να σταυρωθῇ (Ev. Nicod. 1,4,4, p. 222); ὁ νομος ἡμῶν ὀρίζει να μεθὲν ὀμνύμεν (Ibid.)²⁵. Néanmoins, bien que les symptômes de ce phénomène aient apparu dans des écrits d'avant notre ère, les traces de l'ancien emploi de l'infinitif se rencontrent également dans des textes du XIVe et du XVe siècles, d'où la conclusion que le processus de la disparition de l'infinitif en grec a duré très longtemps. Il n'a laissé aucune trace dans le grec moderne, voire la périphrase *Θελω + l'infinitif*, par laquelle on exprimait le futur, a été remplacée par la périphrase *Θελω + le subjonctif*. L'infinitif s'est uniquement maintenu dans les dialectes périphériques du grec, ceux-ci étant plus conservateurs que les dialectes centraux qui acceptent plus facilement les innovations. Il s'agit notamment des dialectes pontiques dans lesquels l'infinitif est employé après les verbes *εχω*, *eporo*, *Θελω*, *afino*, *aršino*, *anaspallo*, *foume*, *αγαπο*, *erhume*, *kaθume*, *trexω*, *steko*²⁶, ainsi que des dialectes grecs de l'Italie méridionale, plus exactement le dialecte de Castrignano (Terra d'Otranto):

²⁴ Al. Xhuvani, *L'infinitif en albanais* dans „Lingua posnaniensis“ VIII, Poznan-1960, pp. 66—70.

²⁵ Hesseling, *op. cit.*

²⁶ M. Deffner, *Die Infinitive in den pontischen Dialekten und die zusammengezetzten Zeiten im Neugriechischen*, Minatsbericht der Kgl. Preussischen Akad. Wiss., 1877, 1878 pp. 191—230.

è ssózo plósi; sozome mini et de celui de Bove (Calabria): δε sóнно cuimiθi,; me sónni afudisi²⁷.

Quant aux langues slaves balkaniques il est à noter que le macédonien et le bulgare ne conservent plus aujourd'hui l'infinitif à l'exception de quelques traces qui ont survécu à l'ancien emploi de ce mode. En serbocroate, notamment dans sa variante orientale, l'emploi de l'infinitif est considérablement restreint allant même jusqu'à sa disparition totale dans certains parlers²⁸. Dans sa variante occidentale, c'est-à-dire dans le croate, l'infinitif est très stable, contribuant également, dans une large mesure, au maintien de l'infinitif en istroroumain. Ce qui a été dit pour le croate est valable aussi pour le slovène, cette langue étant entourée d'idiomes (l'italien, l'allemand, le croate) qui font un large usage de l'infinitif.

La disparition de l'infinitif en macédonien a été précédée de certaines mutations résultant, d'abord, de la chute de l' *i* final et ensuite de celle de *t* devenu également final. De cette façon, la forme longue de l'infinitif s'est abrégée (cf. le cas du roumain) et sans doute cela a contribué à la diminution de son pouvoir expressif, se soldant en définitive par sa disparition, auquel se sont substituées des propositions subordonnées. Il s'agit donc de l'introduction des constructions avec *da* + la forme personnelle du verbe. Les documents écrits macédoniens et bulgares de la fin des siècles XVe et XVIe ainsi que de la première moitié du XVIIe siècle faisant défaut, on ne peut pas établir avec exactitude l'époque dans laquelle le remplacement de l'infinitif par des propositions subordonnées a commencé et a pris fin. Les „damaskines“ nous fournissent pourtant des indices que le phénomène s'est achevé vers la fin du XVIIe le début du XVIIIe siècles.

Comme nous l'avons mentionné plus haut, l'infinitif a laissé également quelques traces en macédonien et en bulgare sous sa forme abrégée. Ainsi dans les parlers bulgares de Stara Zagora et de Trojan, l'infinitif est employé après le verbe *moga* et après l'impératif *негеј*, tels: *синко, азъ не мојѣ ти каза нищо* (Stara Zagora), *негеј ѿ бу* (Trojan)²⁹. Ce type d'infinitif se rencontre aussi dans la poésie populaire macédonienne, toujours dans des constructions impératives: *немој носи свилени сунџи*³⁰. Les exemples que nous avons donnés ici sont les dernières traces de l'emploi de l'infinitif dans ces deux langues où le processus de son remplacement par des formes personnelles a atteint la portée maximale. Seul l'aroumain, parmi les idiomes romans des Balkans, peut se comparer au macédonien et au bulgare quant à la disparition de l'infinitif.

À la fin de ce bref exposé on peut tirer la conclusion que, parmi les nombreuses analogies qui existent entre les langues balkaniques, dues à leur développement parallèle, la disparition de l'infinitif et son remplacement par des propositions subordonnées représente le trait le plus frappant de ces langues. Tous ces idiomes, à la place de l'infinitif, font usage de la même con-

²⁷ G. Rohlfs, *op. cit.*

²⁸ F. Belić, *Dijalekti istočne i južne Srgije*, Beograd, 1905, s. 359.

²⁹ I. Iliev, *Isčezvane na infinitiv i ostat'ci ot nego v b'lgarshija ezik* dans „Izvestija na seminarata po slavjanska filologija“, IV, SofiM, 1921, pp. 126—147.

³⁰ Blaže Koneski, *Istorija na makedonskiot jazik*, Skopje, 1965, s. 178.

jonction (*da*, en macédonien, en bulgare et en serbocroate, *të*, en albanais, *să*, en roumain, *si*, *să* et *z-* en méglenoroumain, et en aroumain, *và*, en grec) suivie de la forme verbale à l'indicatif ou au subjonctif. Ce qui est particulièrement intéressant à souligner c'est le fait que le roumain et les idiomes romans sud-danubiens se différencient essentiellement des autres langues romanes non seulement au point de vue de la construction qui a remplacé l'infinitif mais aussi au point de vue de la conjonction qui y est employée. Ainsi le français, l'espagnol, le portugais, le provençal et le catalan font usage de la conjonction *que*, l'italien emploie *che*, qui n'est qu'une autre manière de l'orthographier, et finalement le roumain nous l'avons vu plus haut, connaît la conjonction *să*.

Il est vrai aussi que le phénomène du remplacement de l'infinitif par des formes personnelles a été pour la première fois enregistré en grec ancien ce qui nous autorise à croire que cette langue est à l'origine de l'extension du phénomène dans les autres langues balkaniques. Mais le problème est par trop compliqué pour que cette explication seule soit satisfaisante pour sa solution. Les différents degrés de l'emploi de l'infinitif dans les langues balkaniques ne peuvent s'expliquer que par le développement interne de chacun de ces idiomes, le méglenoroumain en étant l'exemple éclatant qui résiste aux innovations venant des langues voisines: le grec et le macédonien.

Петар АТАНАСОВ

ОПАЃАЊЕТО НА УЛОГАТА НА ИНФИНИТИВТО ВО МЕГЛЕНОРОМАНСКИОТ И ВО ДРУГИТЕ БАЛКАНСКИ ЈАЗИЦИ И НЕГОВАТА ЗАМЕНА СО ЛИЧНИ ГЛАГОЛСКИ ФОРМИ

Резиме

Во статијата авторот ја разгледува етиологијата на губењето на инфинитивот општо во балканските јазици, и во мегленороманскиот посебно, осврнувајќи се притоа на разните теории и мислења (трачко-илдирскиот супстрат, грчкото влијание, самостојниот развој на секој балкански јазик одделно) по однос на овој лингвистички феномен што се смета за најкарактеристична црта на идиомите што ја сочинуваат балканската јазична заедница.

Разгледувајќи ја денешната состојба на инфинитивот во спомнатиот лингвистички ареал, авторот констатира дека во некои балкански јазици (грчки, аромански, македонски, албански, бугарски) тој напосполно исчезнал или се задржал во незнатна мерка, додека пак во други е сè почесто заменуван со лични глаголски облици (југоисточната варијанта на српскохрватскиот, романскиот) или пак сè уште добро

се држи (северозападната варијанта на српскохрватскиот, словенечкиот, истророманскиот).

На примерот на мегленороманскиот во којшто, покрај честата употреба на подредените реченици, инфинитивот се задржал во не мал број случаи, авторот доаѓа до заклучок дека појавата на замена на инфинитивот со лични глаголски облици пред сè зависи од внатрешниот развој на секој од балканските јазици, а помалку од некакво влијание отстрана, доколку повеќе што мегленороманската лингвистичка енклава е опкружена со јазици во коишто инфинитивот наполно исчезнал.

Димитрија ГАЦОВ

ГЕРМАНСКИТЕ ЗАЕМКИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК (Гастрономија)

Во повеќе европски јазици за процесот на позајмувањето зборови од еден јазик во друг во разни епохи карактеристични беа разни културни средини: за средниот век — латинскиот и грчкиот јазик, за 17. и 18. век — францускиот, за 18. и 19. век — германскиот, за периодот по 1945 година англискиот и неговата американска варијанта. Иако заемките за секоја епоха сведочат за позасилено меѓународно комуницирање, најголем број лингвисти во своите проучувања за заемките поаѓаат од историјата на националниот јазик, занемарувајќи ги притоа интернационалните процеси. На заемката повеќе се гледаше како на неканет гостин.

За некои лингвисти заемките се национална катастрофа, за други пак помоден декор. Но и покрај големиот повик по нив, заемките долго време ќе бидат предмет на лингвистичките проучувања, особено сега кога тенденцијата кон интернационализација на лексиката е сè позабележителна.

Заемките се рефлексија на културните контакти и конфликти. Тие се огледало на едно време во кое голема улога играат екстралингвистички фактори: политички, економски, културни и др. Но за процесот на позајмување од германскиот јазик во другите јазици од големо значење беа германската литература, филозофијата, природните науки и техниката. Во повеќе јазици не се може без германските лексеми *умлаут* : *Umlaut*, *аблаут* : *Ablaut*, *штурм* и *гран* : *Sturm und Drang*, *валцер* : *Walzer*, *канцлер* : *Kanzler*, *лајфмотив* : *Leitmotiv*, *гизел* : *Diesel* и многу други.

Идејата за собирање на заемките во гастрономијата се роди во хотелите, „студирајќи“ ги листите на јадења. Во почетокот не очекував толку многу германски јадења, сега сум изненаден од долгата листа германски зборови што подолу ја презентирам. Само за лебот во македонскиот јазик постојат десетина германски зборови: *векна*, *кифла*, *лајбница*, *илехче*, *крафна*, *земичка*, *брецел*.

Во процесот на позајмувањето заемките се адаптираат графиски, фонолошки и морфолошки според системот на новата јазична сре-

дина. Тука најчеста појава е супституцијата на фонемите: фонема од изворниот јазик што нема еквивалент во јазикот — домаќин се заменува со најблиска фонема. Притоа не мора да доминира првобитниот изговор, честопати изговорот на заемот се раководи по графиската слика.

При фonomорфолошката адаптација на заемот од областа на гастрономијата можат да се констатираат следниве правила. Ќе ги наведеме само позначајните:

1. Супституција на германските умлаути со фонеме што ним им се најблиски:

(1) /œ/, /ø :/ = /e/	Knödel—кнедла, rösten—пестува, Röhre—перна, Eierlikör—аерликер
(2) /Y/, /y :/ = /i/	: Würstel/Würschtel—виршлa, Krügel—кригла, Fülle—фил, Neugewürz—најквирц

2. Супституција на бифонема со монофонема во македонскиот јазик:

(1) /pf/ = /f/	: Kipfel—кифла, Kropfen—крофна, Pfirsich—фирсич

3. Супституција на дифтонзи најчесто со две монофонеме во македонскиот јазик. Овде се можни и варијанти на монофонемите:

(1) /ae/ = /a/ + /e/ // /j/ :	Eierlikör—аерликер, Zuspeis—цупшпajз, Speis—шпajз, Spiegeleier—шпигелаер
(2) /ao/ = /a/	: Schaumgebäck—шампита
(3) /ɔø/ = /a/ + /j/	: Esszeug—есцајг, Neugewürz—најквирц

4. Редистрибуција со супституција на фонеме. Тука има повеќе варијации:

(1) /ɔ/ + /l/ = /l/ + /a/ :	Ringel—рингла, Strudel—штрудла, Gerstelerpilz—гершлa, Kipfel—кифла, Model—модла, Schnitzel—шницла
/l/ + /i/ = :	множинска варијанта
	Buchtel—бухтлa, Würstel—виршлa, Nudel—нудлa, Spargel—шпарглa
(2) /ɔ/ + /n/ = /n/ + /a/ :	Wecken—векна, Kragen—крагна, Kropfen—крофна

5. Деминуција на германски недеминутивни лексеми. Заемот адаптиран по ова правило претежно се употребуваат во множина со суфиксите -чки и -ци:

(1) -чки	: куглички—Kugel, ролнички—Rolle(n) штанглички—Stange/Stangl ноклички—Nockerl
(2) -ци	: лајбници—Laib, пуслицы—Busserl/Bussel

Во процесот на адаптацијата како резултат на разликите во вокалниот и консонантскиот систем на германскиот и македонскиот јазик кај помал број заемки потешко можат да се препознаат нивните првобитни форми: куглоф — Gugelhupf, најквирц — Neugewürz, шпогет — Spagherd.

Во презентираниот речнички материјал посебно се одбележани австриските односно јужногерманските варијанти.

<i>аерликер</i>	Eierlikör, m.
— ликер со јајца	
<i>бакин</i>	Backin
— прашок за печиво	kombinacija: back(en) + in (суфикс)
<i>бештек</i>	Besteck, n.
— прибор за јадење	
<i>брецел</i> <i>йрек</i>	Brezel, f.
— кифла во форма на 8	
<i>бухтили</i>	Buchtel, f. (österr.)
— чешки бухтли	
<i>векна</i>	Wecken, m. (oberdt.) Wecke, f.
— вид бел леб	
<i>виршли</i>	Würstel/Wüschtel, n. (bar., österr.)
— мали колбаси	
(в. кренвиршли)	
<i>гарнируни</i>	Garnierung, f.
— дотаци кон месо	
<i>гершла</i>	Gerstel/Gerstl, n. (österr.)
— чорба од гершла	— Graupe
<i>глазура</i>	Glasur, f.
— провидно премачкување	
<i>гриз</i>	Griess, m.
— ситно зрнесто брашно	
<i>динсјува</i>	dünsten, V.t.
— вари на пареа (месо, зеленчук)	
<i>ементалер</i>	Emmentaler, m.
— сирење ементалер	— Emmentaler Käse
<i>есцаји</i>	Esszeug, n.
— прибор за јадење	
<i>земичка</i>	Semmel, f.
— кифла од пченично брашно (в. кифла)	
<i>зулиц</i>	Sulz, f./Sulze, f. (oberdt.)
— желе	
<i>карфиол</i>	Karfiol, m. (österr. u. oberdt.)
— барен карфиол	— Blumenkohl
<i>кирш</i>	Kirsch, m.
— пунч со кирш	kratenka za Kirschwasser
<i>кифла</i>	Kipfel / Kipferl, n. (österr.)
— земичка (в. земичка)	
<i>кнегла</i>	Knödel, m. (österr. u. oberdt.)
— виенски кнедли	— Klob

келераба

— полнети келераби

комисброд

— вид леб (за војници)

кох

— кох од оводје

крайна

— пена на пиво

кренвириши— мали колбаси
(в. вириши)*крила*

— поголема чаша за пиво

крофна

— вид колач (топчеста форма)

кулички

— куглички од јаболко

куглоф

— виенски куглоф

лајбници

— округли или овални лепчиња

малц

— малц пиво

милерам

— кисела павлака

милиброд

— млечен леб

мандели

— бадеми (в. миндали)

миндали

— бадеми (в. мандели)

мишмаш

— мешавина, потпури

модла

— метален или дрвен калап за правење колачи

мелишпајз

— десерт (од тесто)

муф

— баварски муф од сирење

најквиц

— (нов) зачин зеленчук

нудли

— макарони

нашуриницла

— пржена шницла (в. шницла)

ноклички

— виенски ноклички (в. шненокли)

њоки

— њоки од гриз (в. ноклички, шненокли)

обланда

— печена трклазна подлога (за торта)

палачинки

— палачинки со мед

Kohlrabi/Kohlerabe, m.

— Brassica oleracea var. gongylodes,
Kohlrübe, f.

Kommissbrot, n.

Koch, n., (ugs.), österr. u. bayr.)

— Brei, Mus

Kragen, m.

Krenwürschtln, f. (österr.), pl.

Krügel(chen), n. (österr.)

Kropfen, m.

Kugel, f.

Gugelhupf, m. (oberdt.)

Laib, m.

Malz, n.

Milchrahm, m. (österr.)

Milchbrot, n.

Mandel, f.

Mandel, f.

Mischmasch, m. (ugs.)

Modersl, m.

Mehlspeise (ugs.) / Mehlspeis, f. (österr.)

Muff, m.

Neugewürz, n.

Nudel, f.

Natureschnitzel, n.

Nockerl, n. (österr. auch bayr.)

Nockerl, n. (österr.)

Oblate, f.

Palatschinke, f (österr.)

<i>пасаирање</i>	
— цедење низ сито. газа	passieren, V. t.
<i>плех</i>	
— плех тава	Blech, n.
<i>пудинг</i>	
— американски пудинг	Pudding, m.
<i>пуслица</i>	
— вид слатки	Busserl/Bussel, n. (ugs.)
<i>путер</i>	
— карфиол со путер	Butter, f.
<i>прерна</i>	
— празен простор во шпоретот за печење	(Back) Röhre, f.
<i>ресјува</i>	
— пржи во маст или масло	rösten, V. t.
<i>реш</i>	
— реш пржено	resch (ugs.), (österr. auch bayr.)
<i>рибизли</i>	
— сок од ребизли	Ribisel/Ribisl, f. (österr.) — Johannisbeere
<i>ризини</i>	
— сорта бело вино	Riesling, m.
<i>ринила</i>	
— тркалезна плоча на шпоретот	Ringel, m.
<i>ролај</i>	
— ролна од месо (исполнета со сланина, кромид и сл.)	Roulade, f. (oberdt.)
<i>ролнички</i>	
— свински ролнички	Rolle, f.
<i>ростбрајни/роздбрајни</i>	
— виенски ростбратни	Rostbraten, m.
<i>сенф</i>	
— зачин што се добива до семето на белиот сенф	Senf, m.
<i>софти</i>	
— сос	Saft, m.
<i>(кокџел) Pfirsich</i>	
— коктел од праски	Pfirsich, m.
<i>фашира</i>	
— фаширана шницли	faschieren, V. t.
<i>фил</i>	
— мелено месо и сл. за полнење живина, бабури и др.	Füll(e), f.
<i>филуван</i>	
— филувана кокошка	füllen, V. t.
<i>флаша</i>	
— шише за вода, вино и сл.	Flasche, f.
<i>фрушџук/фрушџик</i>	
— појадок	Frühstück, n.
<i>хамбури</i>	
— сорта вино со специфична арома	Hamburg, m.
<i>цвибак</i>	
— двопек	Zwieback, m.
<i>целер</i>	
— вид зачин	Zeller, m. (ugs.), (österr.) — Sellerie
<i>цуг</i>	
— вовлекување (при пушење), голтка (алкохол)	Zug, m.
— деривација: пута, путне	

цушйајс

— додаток кон главното јадење

шамйийша— вид колач со шне
хибридна форма*шанк*

— место киде што се точи пијалок

шилер

— сорта вино

шлај

— матен кајмак од млеко

шлафрок

— јаболки во шлафрок

шмека

— вкусно е

шнайс

— ракија

шне

— матена белка

шненокли— салцбуршки шненокли (в. нок-
ликчи, њоки)*шнийлини*

— американски погачки со шнитлинг

шницла

— виенска шницла (в. натуршницла)

шйајз— мала просторија за чување на пре-
храмбени производи*шйаріли*

— салата од шпаргли

шйек

— сланина

шйиіелајер

— јајца на око

шйикува

— шпикувано месо со сланина

шйорей

— апарат за горвење

шйриц

— украсување јадења со шприц

шйрицер— комбинација на бело вино со ки-
села вода или сода*шйрицкрофни*

— украсени крофни

шйанілички

— штанглички со мед

шйругла

— виенска штрудла со јаболки

шунка

— шункова салама

Zuspeis(e), f.

Schaumgebäck, n.

позајмена само првата компонента

Schank, m.

Schiller, m.

Schlag, m.

— Schlagsahne

Schlafrock, m.

— Morgenrock, m.

schmecken, V.i.

Schnaps, m.

Schnee, m.

Schneenokerln, pl.

Schnittling, m. (österreich. auch bayr.)

— Schnittlauch

Schnitzel, n.

Speis, f. (auch bayr.)

— Speisekammer

Spargel, m.

Speck, m.

Spiegeleier, pl.

spicken, V. t.

Sparcherd, m.

Spritz(e), f.

Spritzer, m.

Spritzkropfen, pl.

Stange, f./Stangl, n. (oberdt.)

Strudel, m. (oberdt.)

Schinken, m.

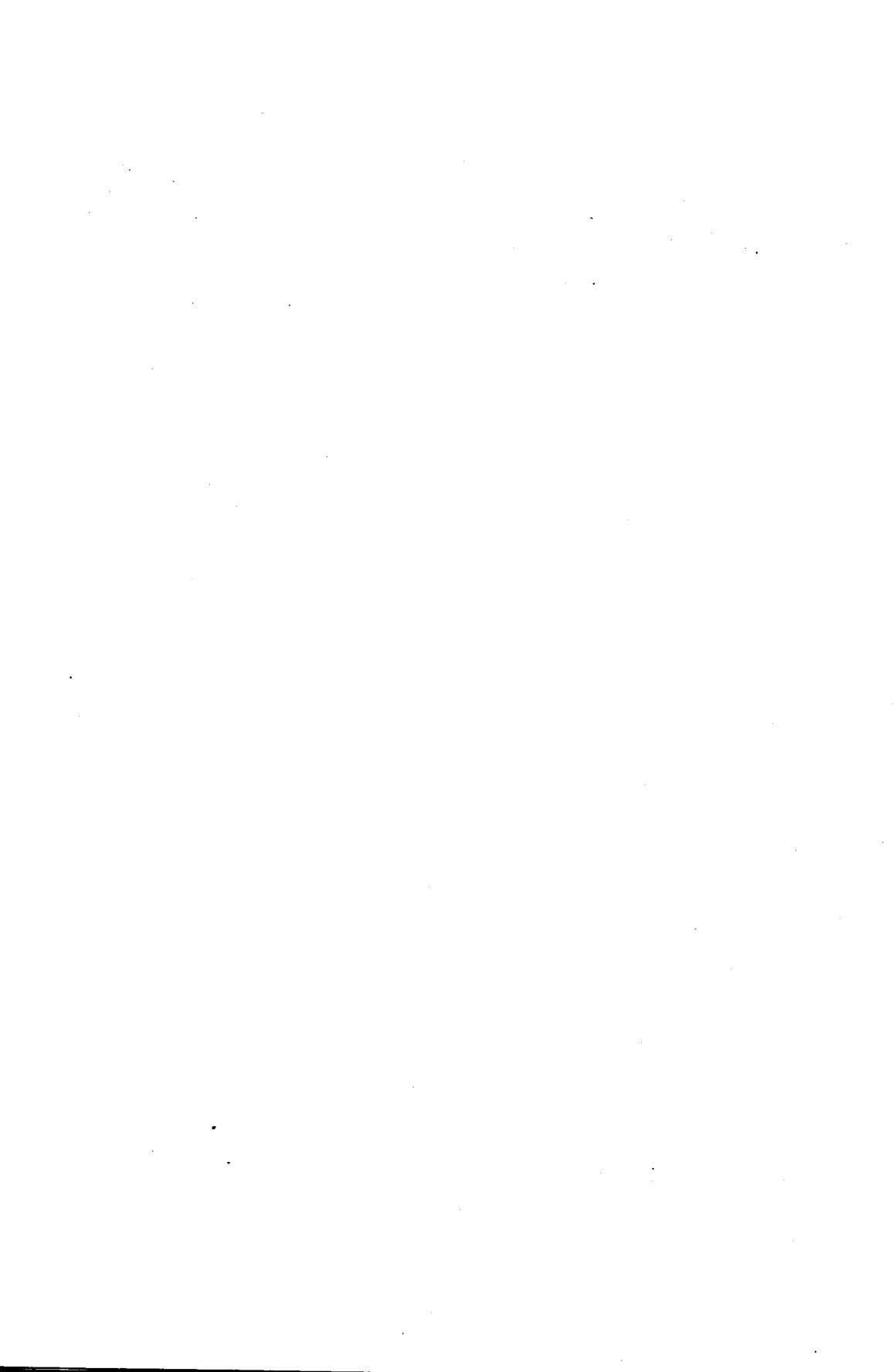
Dimitrija Gacov

DEUTSCHE LEHNWÖRTER IM MAKEDONISCHEN

(Gastronomie)

Zusammenfassung

Die Sprachkontakte und —konflikte haben seit immer das wissenschaftliche Interesse der Linguisten geweckt. Hier werden die Entlehnungsvariationen im Bereich der Gastronomie untersucht. Der Verfasser stellt grosse Anzahl deutscher Lehnwörter im Makedonischen fest. Nur über das Gebäck gibt es ein Dutzend deutsche Lehnwörter: *векна, кифла, лајбница, ѓлехче, крофна, земичка, брецел*.

Марија ЈАНЕВА

ИЗРАЗУВАЊЕ НА КАТЕГОРИЈАТА ПОВТОРЛИВОСТ ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

1

*Глаголски форми кои без стиранично дојднување изразуваат
повторливост во англискиот јазик*

1.0 Скоро низ целата лингвистичка литература авторите се согласуваат дека постои глаголски вид во англискиот јазик. Но, Зандвоорт (1962) тврди дека поради тоа што не постои еднаква морфолошка манифестација на аспектот во англискиот јазик, како што е тоа случај во словенските јазици, глаголскиот вид во англискиот јазик не постои. Меѓутоа, други лингвисти, Палмер (1976) и Лајонз (1968), нагласуваат дека англискиот јазик прави разлика помеѓу такви поими како што се *свршеност* и *несвршеност*, *моменталност* и *трајност*, и *еднокрајни* наспроти *итеративни* (повторливи) дејства, и така заклучуваат дека во англискиот јазик постои вид и тоа од два типа: а) *тираен* (I am/was reading the book, I will/would be reading the book); и б) *резултативен* (I have/had read the book, I will/would have read the book). Двата аспекти може да стапат меѓу себе во комбинација (I have/had been reading the book). Експоненти на трајниот вид се формите на *be + ing*, а на резултативниот формите *have + en*. На пример:

(1)

НЕМАРКИРАНА ФОРМА		МАРКИРАНА ФОРМА	
Проста	Трајна	Резултативна	Резултативна + трајна
I write	I am writing	I have written	I have been writing
I read	I am reading	I have read	I have been reading

1.01 И двата вида изразуваат временска дистрибуција на состојба или дејство, но додека со трајниот вид се искажува начинот на дистрибуцијата, со резултативниот се означува степенот на извршувањето на дејството во однос на говорникот. И едниот и другиот вид се категории што оперираат паралелно со категоријата време за што ни сведочат систематските морфолошки претставници на комбинациите на овие категории. (Мишеска-Томиќ, 1975)

(2)

state	:	stated
is stating	:	was stating
have stated	:	had stated
has been stating	:	had been stating
will be stating	:	would be stating

1.02 Најуспешен пристап што е преземен при проучувањето на видот во англискиот јазик е анализата на употребата на „трајните времиња“. Еден факт што е истакнат од Ригановиќ (1968) и што привлекува внимание кон овој пристап, е дека овој контраст помеѓу простите и трајните глаголски форми постои низ целиот систем на глаголски (временски) форми во англискиот јазик. Така постои *сегашно време + траен вид (Present Progressive)* кое се спротивставува на *сегашно ѝпросио време (Simple Present)*; *минајќо време + траен вид (Past Progressive)* кое се спротивставува на *минајќо ѝпросио време (Simple Past)*; *сегашно време + резултативно траен вид (Present Perfect Progressive)* кое се спротивставува на *сегашно време + резултативен вид (Simple Present Perfect)*; *минајќо време + резултативно-траен вид ((Past Perfect Progressive)* кое се спротивставува на *минајќо време + резултативен вид (Simple Past Perfect)*, па дури и *инфинитив + траен вид (Progressive Infinitive: to be singing)* кој се спротивставува на *ѝпросио инфинитив (Simple Infinitive: to sing)*.

1.1 Во англискиот јазик не постои посебен облик кај глаголот за означување итеративност. Значи, категоријата на видот сама за себе не може да изрази итеративност.

1.11 Во ограничен број случаи итеративноста е дадена со глаголи кои го поседуваат семантичкиот белег итеративност. Глаголите кои искажуваат итеративни дејства обично означуваат шумови.

(3)

-le		-er	
bable	— брбори, жуборка	chatter	= брбори
cackle	— брбори	flutter	— трепери
crackle	— крцка	patter	— тропка
prattle	— дрдори,		

Како што се гледа, овие глаголи завршуваат на *-le* или *-er* и постојат и постојат индикации дека формата и значењето се поврзани, но нивниот број е сосема мал за да можат да се изведат некакви правила. (Kingsing, 1931).

1.12 Но, најчесто итеративно значење се претставува со: а) изразните средства на *кашејоријата модалност*; б) експонентите на *кашејоријата на видот + странично (лексичко и контекстуално) дополнување*; и в) *сејашното време (Present Simple Tense)* кое како белег има безвременост, со или без странично дополнување.

1.13 Примерите за итеративното значење најчесто се приени од: а) граматика на англискиот јазик; б) информанти; и в) англиски белетристички, драмски и новинарски текстови.

1.2 Некои од модалните глаголи во англискиот јазик имаат повеќе различни значења, меѓу кои и итеративно. Такви се глаголите: *will, would, used to, can, could*, каде самите глаголски форми означуваат повторливост. Може, но не е неопходно, тие да се придружени со странично дополнување.

1.21 Постојат најмалку две употреби на *will (ke)* кои не се однесуваат на идни дејства.

1.211 Пред сè, *will* се употребува за особини кои може да се докажат по индуктивен пат.

(4) A: Oil *will float* on water.

M: Маслото *плива* на вода.

Македонскиот јазик не поседува модален глагол да изрази „општи“ безвременски вистини докажани по индуктивен пат, туку како негов еквивалент се употребува *сејашното време*.

A: Will

M: Сегашно време

Palmer (1976) смета дека во (4) постои можност за замена на модалната форма со немодална (необележаната форма на сегашно време).

(5) a) A: Oil *will float* on water
Oil *floats* on water

M: Маслото *плива* на вода.

b) A: Pigs *will eat* anything.

Pigs *eat* anything. (Palmer, 1976)

M: Прасињата јадат сешто.

Но, не можеме да најдеме слична употреба на *will* за изразување на „општи“ вистини од типот:

- (6) а) А: *The sun *will rise* in the east.
 The sun *rises* in the east.
 М: Сонцето изгрева на исток.

Разликата е можеби прилично очигледна. Индуктивната вистина може да се докаже по паг на експериментирање; на пример, дејството во (7) ќе се случи ако се исполнат условите.

- (7) а) А: If you pour oil on water it will float.
 М: Ако туриш масло на вода ќе плива.
 б) If you give pigs anything they will eat.
 М: Да им дадеш на прасињата било што, ќе јалат.

Во (7) *will* има значење и на предвидување и затоа *will* се користи за научни и полунучни искази; (7) а) и б) се кондиционални искази и имаат општа форма од типот: „секогаш кога ќе се случи X, се предвидува дека ќе се случи и Y. X и Y се однесуваат на серија на дејства и затоа имаат итеративна употреба.

1.212 *Will* се употребува за да изрази и карактеристична активност, при што се доближува до особините (вистините) докажани по индуктивен пат. Карактеристичната активност доаѓа како последица на фактот дека оној што сака да прави нешто спремен е тоа да го прави често. Оттука, *will* служи како израз за искажување на обичај, особено таков обичај кој настанува како последица на нечиј карактер или природна наклоност, смета Палмер (1976).

- (8) а) А: She *will sit* there for hours doing nothing.
 М: Таа *ќе седе* со часови без ништо да работи.

Во ваквите случаи *will* се преведува на следниот начин на македонски:

- А: Will
 М: Ќе (со квалификативно значење)

Употребата на *will* во (8) е многу слична на употребата во (4), освен што во (8) секогаш мора да има „личен“ субјект.

- (8) б) А: Don't listen to him. He *will tell* you anything. (Палмер, 1976).
 М: Не го слушај. *Ќе* ти каже сешто.

Формата на *will* во (8) не може да се замени со немодална форма (сегашно просто време).

- (9) а) А: She *will sit* there for hours doing nothing.
 М: Таа *ќе седе* со часови без ништо да работи.

- б) A: *She sits there for hours doing nothing.*
 M: *Таа *segi* со часови без ништо да работи.

Замената на *ke* формата со *сејашно време* во македонскиот јазик не е можна, бидејќи тогаш дејството не ќе се сфати како итеративно туку како дејство што се одвива во моментот на зборувањето.

Во англискиот јазик и обратното не е возможно, т.е. формата за *сејашно простио време* не може да биде заменета со *will* во било која употреба; заменувањето е можно само кога активната е битно карактеристична. Не можеме да ги изедначиме (10) а) и б):

- (10) а) A: *I go to work every morning.*
 M: *Ogam* на работа секое утро.
 б) A: *I will go to work every day.*
 M: *Ke ogam* на работа секој ден.

При искажување на карактеристична активност *will* доаѓа многу ретко со личните замени *I* (јас) и *we* (ние), што и не е неприродно, бидејќи со него се опишуваат карактеристични особини со призив на неодобрување. (Палмер, 1976). Обично не искажуваме неодобрување за нашите сопствени вообичаени активности како во примерите:

- (11) а) *φ: *I will smoke all day long — and then complain of a sore throat.*
 M: **Ke yuшam* цел ден — а потоа ќе се жалам дека ме боли грлото.
 б) A: **I will come and sit down without speaking.*
 M: **Ke gojam* и ќе седнам без да зборувам.

Во (11) *will* употребено со личните замени *I* и *we* означува *одлука* или *вештување*, а не итеративност.

1.213 Понекогаш *will* може да биде придружено со странично дополнување иако неговото присуство не е неопходно за да се изрази итеративност.

- (12) A: *She will always talk for hours if you give her the chance. (E. O., CG,64)*
 M: Таа *sekoидиш ke зборува* со часови ако ѝ дадеш можност.

1.22 Формата *would* (*will + ed*) многу се употребува за искажување итеративни дејства од било каков вид во минатото.

- (13) A: *She would sit there for hours doing nothing.*
 M: Таа *ke segedше* со часови без ништо да работи.

Во таквите случаи *would* се преведува на следниот начин во македонскиот јазик:

A: Would

M: Идно минато

Врската меѓу *would* и *will* е многу силна во случајот кога *will* изразува карактеристична активност. Спореди:

(14) a) A: She *will sit* there for hours.

M: Таа *ke cegu* таму со часови.

б) A: She *would sit* there for hours.

M: Таа *ke cegеше* таму со часови.

1.221 Меѓутоа, и покрај итеративната природа, сепак не постои минатата форма на *will* со индуктивно значење. Но, ова и би требало да се очекува, бидејќи индуктивните искази најмногу се среќаваат со безвременско значење, а не кога се означува даден период од времето. Спореди:

(15) a) A: Oil *will float* on water.

M: Маслото *ѝлива* на вода.

б) A: *Oil *would float* on water.

M: *Маслото *ke ѝливаше* на вода.

1.222 Понекогаш *would* може да биде придружено со странично дополнување, иако неговото присуство не е неопходно за да се изрази итеративност.

(16) a) A: Every time we *would get* into a movie she *would start* holding my hand right away. (J. S., CR, 79)

M: Секогаш кога *ke влезевме* на кино таа веднаш *ke* ме *фатеше* за рака.

б) A: Water sellers with goatskin bags *would take* the water from street to street. (G 26/2/1979, стр. 7).

M: Продавачите на вода со торби од козја кожа *ke ја* *разнесуваа* водата од улица во улица.

2.23 *Used to* може да изрази три вида вообичаен активности во минатото: а) прекинати итеративни состојби; б) прекинати итеративни дејства; и в) минат обичај кој не мора да е прекинат во сегашноста. (Томсон и Мартине, 1965).

1.231 *used to* може да изрази прекинатата итеративна состојба:

(17) a) A: His hair *used to be* black but it is white now.

M: Косата му *беше* црна, но сега му е бела.

б) A: She was very pretty. I *used to think* that, too.

M: Многу беше убава. И јас така *мислев*.

1.232 *Used to* може да изрази прекинати итеративни дејства:

(18) а) A: Before we were married, we *used to go* to a party every week.

M: Пред да се земеме *огевме* на забава секоја недела

1.233 *Used to* може да изрази минат обичај кој не мора да е прекинат во сегашноста:

(19) а) A: It was very hot in the summer and most people *used to spend* the afternoon in bed.

M: Лете беше многу жешко и повеќето луѓе го *поминаа* попладнето в кревет.

б) A: Sometimes the fishermen *used to speak* to each other, but mostly they *used to sit* silently.

M: Понекогаш рибарите зборуваа меѓу себе, но најчесто *сегаа* молчеливи.

Според Томсон и Мартине (1965) значењето во (19) е дека тие тоа го правеа кога ние бевме таму, и многу е веројатно дека сè уште го прават.

1.234 Во примерите на 1.232 и 1.233 *used to* може да се замени со *would*. Спореди:

(20) а) A: Before we were married we *used to go* to a party every week.

M: Пред да се земе *огевме* на забава секоја недела.

б) A: Before we were married we *would go* to a party every week.

M: Пред да се земеме *ќе огеваме (огевме)* на забава секоја недела.

Но, во 1.231 *used to* не може да се замени со *would*.

(21) а) A: His hair *used to be* black but it is white now.

M: Косата му *беше* црна, но сега му е бела.

б) A: *His hair *would be* black but it is white now.

M: *Косата *ќе* му *беше* црна, но сега му е бела.

1.235 Од целокупниот избор на примерите со *used to* може да се забележи дека и овој модален глагол може да изрази итеративност, пред сè, без странично дополнување, но често може да дојде во придружба со него.

1.24 Модалниот глагол *can* може да изрази *вовремено* (не често) карактеристично однесување, често проследено со тон на потценување

(22) A: He *can* tell awful lies.

M: Тој (*знае* да) *кажува* дебели лаги.

Во овие случаи *can* се преведува на следниот начин во македонскиот јазик:

A: *Can*

M: Знае

1.25 *Could* е мината форма од *can* при изразување итеративни дејства.

(23) A: He *could* tell awful lies in the old days.

M: *Кажуваше* (знаеше да кажуваа дебели лаги.)

Значи, аналогно на *can* во овие случаи, *could* се преведува на следниот начин во македонскиот јазик:

A: *Could*

M: Знаеше

Глаголски форми кои со стиранично дојолнување изразуваат повторливост во англискиот јазик

2.0 Итеративноста може да се проектира во: а) необележаните (прос-ти) форми на глаголот; б) да се забележи во формите на *be + ing*; и в) некои траги на итеративно значење може да се најдат и во формите *have + en*.

2.1 Според Палмер (1968) многу од глаголските форми во англискиот јазик имаат (најмалку) три различни употреби. Тие можат да се употребат за она што може да се нарече „основна употреба“, но освен тоа можат да се однесуваат и на *идни* како и на *итеративни дејства*. *Основната употреба* може да се дефинира негативно како онаа употреба што не се однесува ниту на *идни* ниту на *итеративни дејства*. Да ги споредиме:

(1) а) A: I'm working at the moment. (основна)

M: Работам во моментот.

б) A: I'm working tomorrow. (идна)

M: Работам утре.

в) A: I'm always working. (итеративна)

M: Работам секогаш.

Како што се гледа идната и итеративната употреба обично се одбележани со придози, додека основната форма обично не е одбележана на овој начин, освен ако глаголите не се од честотна природа. Со додавањето на придози, формите *be + ing* ја губат трајноста и стануваат итеративни.

2.2 Секоја од глаголските форми може да се употреби во итеративна како и во неитеративна смисла, доколку се придружени со прилог за зачестеност.

- (2) а) A: He plays the piano well.
M: Тој добро свира клавир.
б) A: He (always) plays the piano well.
M: Тој (секогаш) добро свира клавир.
- (3) а) A: He is watching TV.
M: Тој гледа телевизија.
б) A: He is always watching TV.
M: Тој секогаш гледа телевизија.
- (4) а) A: He went to work yesterday.
M: Тој отиде на работа вчера.
A: He always went by bus.
M: Тој секогаш одеше со автобус.
- (5) а) A: He was reading when I arrived.
M: Тој читаше кога пристигнав.
б) A: He was reading whenever I saw him.
M: Тој читаше, кога и да го видеа.
- (6) а) A: He has come to see me.
M: Тој дојде да ме види.
б) A: He has come to see me every day.
M: Тој доаѓаше да ме види секој ден.
- (7) а) A: Jane had lived in London before she moved to Paris
M: Џејн живееше (беше живела, имаше живеено) во Лондон пред да се пресели во Париз.
б) A: He had believed her many times before he caught her lying.
M: Тој ѝ поверува (беше поверувал, имаше поверувано) многупати пред да ја фати дека лаже.
- (8) а) A: He's been reading since three.
M: Тој чита од три часот.
б) A: Whenever I've seen him, he's been reading.
M: Кога да сум го видел (имам видено), тој чита.
- (9) а) A: He had been reading all day.
M: Тој читаше (беше читал, имаше читано) цел ден.
б) A: Whenever I'd seen him, he'd been playing golf.
M: Кога да го видеа играше голф.

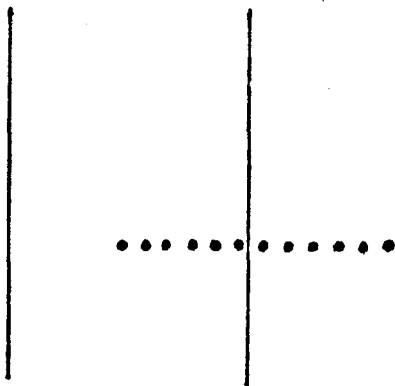
2.21 Глаголските форми кои изразуваат итеративност понатаму ќе бидат и графички презентирани, при што ќе се користат следните симболи: а) точка: . = единечно дејство; б) множество на точки: = итеративно дејство (вообичаеност); и в) комбинација на крива + множество на точки: = итеративни дејства кои се случуваат во во одреден, ограничен период.

2.3 Основната употреба на *сегашното прасло време* во англискиот јазик го содржи белегот итеративност како и белегот „општа“ вистина

(10)

МИНАТО

СЕГАШНО

Време/Вид A: Present Simple
 M: Сегашно време

2.31 Една од употребите на *сегашното прасло време* во англискиот јазик е да изрази итеративни дејства, т.е. вообичаеност.

- (11) а) A: I go to work every day.
 M: *Одам* на работа *секој ден*.
 б) A: I clean the house once a week.
 M: Ја *чистам* куќата *еднаш неделно*.

2.32 *Сегашното прасло време* во англискиот јазик често се употребува за да изрази „општи“ вистини:

- (12) а) A: Cows eat grass.
 M: Кравите јадат треба.
 б) A: Oil floats on water.
 M: Маслото плива на вода. (Palmer, 1968)

Една разлика, се разбира, е во тоа што општиот евистини се безвременски, додека пак итеративните искази (кои се однесуваат на нечија лична активност) не се. Тешко е да се повлечат рески граници меѓу итеративните искази и безвременските вистини. Палмер (1976) се обидел да го покаже ова со следниот список на реченици, подредени и градиран според можноста, почнувајќи од итеративните дејства па сè до безвременските вистини:

- (13) а) A: I always take sugar in tea.
M: Секогаш пијам чај со шеќер.
б) A: The milkman calls on Sunday.
M: Млекокарот доаѓа во недела.
в) A: Birds fly.
M: Птиците летаат.
г) A: The Severan flows into the Atlantic.
M: Северн се влева во Атланскиот океан.
д) A: The sun rises in the east.
M: Сонцето изгрева на исток.
е) A: Oil floats on water.
M: Маслото плива на вода.
ж) A: Water boils at 100°C.
M: Водата врие на 100°C. (Палмер, 1968)

Последните три примери може да изгледаат како да се безвременски вистини. Но што станува со реката Северн? Дали секогаш се влева во Атланскиот океан? Или: дали сонцето секогаш изгрева на исток? Можеби полесно е да разликуваме три групи: а) *интерактивни активност* како во (13) а) и б); б) *општи вистини* како во (13) в), г) и д); *индуктивно познати факти* како во (13) е) и ж). Карактеристична црта на а) е редовното колоцирање со прилози за зачестеност, додека в) може да се спореди (дури и замени) со формата *will* (види 1.211).

2.4 Често може да се прави *контраст* помеѓу *интерактивно дејство* и *дејство што се одвива во моментот на зборувањето*. Овој контраст се постигнува со употребата на *сегашно време* (*Present Simple*) и *сегашно време + траен вид* (*Present Progressive*). Лич (1971) ги наведува следните примери:

- (14) а) A: I *am enjoying* the seaside.
M: Уживам на море.

Ова се кажува кога зборуваачот е навистина покрај морскиот брег; но тоа не е вистина за следната реченица:

- (14) б) A: I *enjoy* the seaside.
M: Уживам на море.

Значењето на (14) б) е дека зборуваачот ужива секој пат кога е покрај морскиот брег. Се забележува дека (14) а) и б) имаат ист превод на македонски. Слична разлика може да се забележи меѓу (15) а) и б).

- (15) а) A: This basin *is leaking*.
M: Мијалников *пролекува*.

Значењето на (15) а) е дека дејството се случува сега, во моментот дури излегува вода.

(15) б) А: This basin leaks.

М: Мијалников протекува.

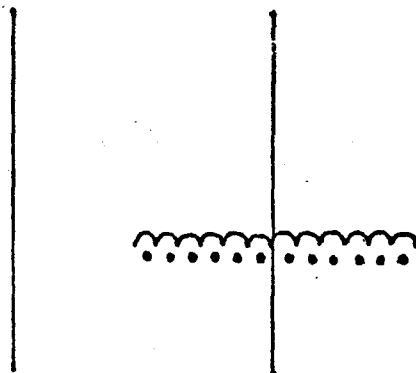
Значењето во (15) б) е дека протекувањето е постојана особина на мијалникот. Повторно се забележува дека (15) а) и б) исто се преведени на македонски.

2.41 Палмер (1976) смета дека во повеќето англиски граматики постои општо и погрешно мислење дека само формите на *сегашно простио време* + *и-раен вид* се однесуваат на дејство што се одвива во сегашниот момент, на тој начин потенцирајќи ја разликата помеѓу итеративното и неитеративното дејство во сегашноста. Меѓутоа, тој мисли, дека ова не е точно затоа што формите на *сегашно време* + *и-раен вид* може да се употребат за искажување на итеративни дејства.

(16)

МИНАТО

СЕГАШНО

Време/Вид А: Present Progressive
М: Сегашно време

(17) А: She is getting up early these days.

М: Таа *стајанува* рано деновиве.

2.42 При изразување итеративни дејства со ограничено траење во сегашноста, во некои случаи, не е неопходно присуството на прилози за зачестеност (види 2.441). Покрај прилозите за зачестеност можат да се употребат и следните прилози: *more and more* (*се повеќе и повеќе*), *less and less* (*се помалку и помалку*) кои укажуваат на зголемување и намалување на активноста и затоа означуваат трајности, т.е. итеративност со ограничено значење.

(18) а) А: *More and more people are buying* television sets.

М: *Се повеќе луѓе купуваат* телевизиски апарати.

- б) A: *They are visiting us more and more often.*
 M: Тие нè *посетуваат сè почесто*.
- в) A: *They are giving him less and less every week.* (Палмер 1976)
 M: Тие му даваат *сè помалку и помалку* секоја недела

2.43 Меѓутоа *прилозиите за неодредена зачестеност* не можат да се употребат со глаголските форми на *сегашно време + страен вид*.

- (19) A: **I am sometimes walking to work until my car is repaired.*
 M: *Понекогаш* *одам* пеш на работа, додека не ми ја поправат колата.

Во примерите (18) а), б) и в) може да се употреби *сегашно просто време*, но тоа звучи многу понеобично, освен во (19), каде *sometimes* (понекогаш) е карактеристичен прилог за *сегашно просто време*.

2.44 Според Лич (1971) може да се направи контраст помеѓу *ограничено итеративно дејство* и *неограничено итеративно дејство*.

2.441 Контрастот меѓу ограниченото итеративно дејство и неограниченото итеративно дејство без прилошка определба може да се покаже со следниве примери што ги наведува Лич (1971):

- (20(а) A: *My watch works perfectly.*
 M: Мојот часовник *работи* одлично.
- б) A: *My watch is working perfectly.*
 M: Мојот часовник *работи* одлично.

Во (20 а) се искажува постојана состојба, со значење дека „обично можам да се повикам на мојот часовник“. Во (20 б) се искажува привремена состојба, што може да значи „не можам со сигурност да се повикам на мојот часовник“, се има расипано во минатото, а може повторно и во иднина...

2.442 Контрастот меѓу ограниченото итеративно дејство и неограниченото итеративно дејство со прилошка определба може да се покаже со следните примери:

- (21) а) A: *He always reads at meals.*
 M: Тој *секогаш чита* за време на оброците.
- б) A: *He is always reading at meals.*
 M: Тој *секогаш чита* за време на оброците.

Во (21) а) и б) дејствата се итеративни, а разликата постои само во временскиот опсег. Македонските преводни еквиваленти се исти во (21) а) и б).

2.443 *Сегаашното време + истраен вид* има едно посебно идиоматско значење, обележено со отсуство на „временски“ елемент кој е карактеристичен за значењето на *сегаашното време + истраен вид*. Јесперсен (1931) смета дека идиоматското значење означува дејство кое постојано се одвива, и неговата непрекинлива природа обично е нагласена со присуството на *прилози* за *иностраност*, како што се: *always* и *for ever* (секогаш), *continually* и *constantly* (постојано), што ѝ дава на реченицата одреден емоционален *призвук*. Ова би можело делумно да се објасни преку самата физичка должина на лингвистичкиот израз на *сегаашното време + истраен вид*. Но главното објаснување мора да се бара во логичното значење на формите, смета Јесперсен (1931).

- (22) A: *You are always finding fault with me.*
M: Ти *секогаш* ми *наоѓаш* маана.

Со примерот во (22) се навестува: „веројатно ќе продолжиш да ми наоѓаш маани“ и така искажува израз на негодување и критираност. Во (22) *always* не значи она што значи во соодветните конструкции на сегашното просто време.

- (23) а) A: *I know a man who always gives his wife an expensive present.* (Leech, 1971)
M: Знам еден човек што *секогаш* ѝ *дава* на сопругата скап подарок.

Значењето на (23) а) е дека тој човек и дава подарок на својата сопруга во секоја прилика кога сопрузите обично даваат подароци.

- (23) б) A: *I know a man who is always giving wife an expensive present.* (Лич, 1971)
M: Знам еден човек што *секогаш* ѝ *дава* на сопругата скап подарок.

Во (23) б) потесното значење е дека „не постои прилика кога овој човек не ѝ дава подарок на својата сопруга“. Во речениците од типот на (23) б) постои елемент на колоквијална хипербола или претерување, и се проследени со тон на нетрпеливост и потсмевање, смета Лич (1971) Еве уште неколку примери каде *сегаашното прсто време* и *сегаашното време + истраен вид* се изразени во иста реченица, која е емоционално обоена:

- (24) а) A: *I am always saying what I sholunit say; in fact I usually say what I really think.*
M: *Секогаш* го *кажувам* она што не треба да го кажам; всушност обично *ја* *кажувам* она што го мислам

б) А: *He is always thinking about other people. He never thinks of himself.*

М: Тој *секогаш* мисли за други луѓе. *Никогаш* не мисли за себе.

в) А: *He is always asking my advice — he doesn't take it, of course, but still he asks it. (Јесперсен, 1931)*

М: Тој *секогаш* ме *прашува* за совет — не го *прифаќа*, се разбира, но сепак *прашува*.

Во (24) се забележува дека во македонскиот јазик се користи иста глаголска форма: *сегашно време* — за англиските: *сегашно простио време* и *сегашно време + истраен вид*.

2.5 Постојат мислења дека *сегашното простио време* во англискиот јазик има *безвременско значење*, додека пак *минашното простио време* само ја одредува минатоста. Палмер (1976) и Лич (1971) сметаат дека има донекаде вистина во ова, бидејќи „сегашност“ е временски период кој го вклучува сегашниот момент, но исто така се проширува во минатото и иднината без некои одредени граници (види 2.32). *Сегашното простио време* во англискиот јазик не се разликува многу од *минашното простио време* што се однесува до итеративните дејства. За разлика од формите на *сегашното простио време*, минатите итеративни дејства не се подразбираат без соодветен прилог за зачестеност. Спореди:

(25) а) А: *I visited my mother.*

М: Ја *посетив* мајка ми.

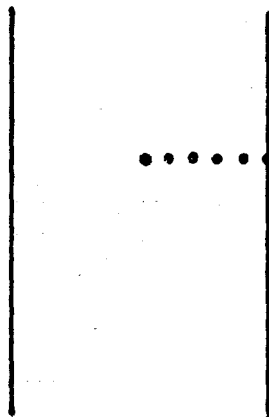
А: *I visited my mother every day.*

М: Ма *посетувал* мајка ми *секој ден*.

(26)

МИНАТО

СЕГАШНО

Време/Вид A: Past Simple Pense

M: Минато определено несвршено;
(често доаѓа во употреба итеративен глагол)

(27) а) A: Gertruda *always wanted* to hold your hand, and her hand was always sticky or sweaty. (J. S., CR, 120)

M: Гертруда *секогаш сакаше* да ти ја држи раката, а нејзината рака секогаш беше леплива или испотена

б) A: *Whenever I lost a tooth I put* it in one of the cups at night; in the morning the tooth was gone and there was a coin in its place. (E. O., CG. 67)

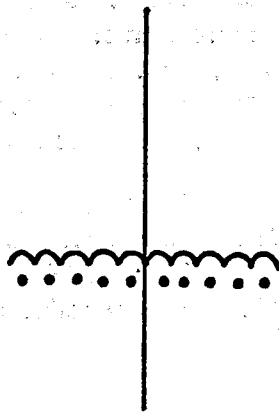
M: *Кога* и да ми *паѓеше* зајче, навечер го ставав во еден од филцаните; а наутро зајчето го немаше; имаше париче место него.

2.6 Формите на *минашо време* + *истраен вид* може да означат привремена вообичаеност со ограничено траење.

(28)

МИНАТО

СЕГАШНО

Време/Вид

A: Past Progressive

M: Минато определено несвршено време

(29)

A: *We were bathing every day* at that time.

M: Во тоа време *секој ден се бањавме*.

2.61 Присуството на прилог за зачестеност е задолжително во најголем број случаи. Неговото отсуство може да доведе до забун, во однос на тоа дали значењето ќе биде повторливо или не, што е очигледно во следниов пример:

(30) а) A: By sunrise the labourers *were normally making* their way to work.

M: В мугри работниците *обично одеа* на работа.

Ако се испушти *normally* (обично), (30) а) ќе означува само еднакратно дејство:

(30) б) А: By sunrise the labourers *were making* their way to work. (Krusinga, 1931)

М: В мугри работниците *одеа* на работа.

2.62 *Минайшото време + истраен вид* употребено со глаголи кои изразуваат *еднокрајни моменитни дејствија + ирилози за истрајност* означуваат дека дејството се повторувало за тоа време. Лич (1971) ги наведува следните примери:

(31) а) А: He *was hitting* him for several minutes.

М: Го *удираше* неколку минути.

Но од овие не треба да следи дека глаголите со моментно дејство може да билат во *минайш време + истраен вид* до колку дејството се повторувало; формите на *минайш ипросио време*, можат да се употребат:

(31) б) А: He *hit* him for several minutes.

М: Го *удираше* неколку минути.

Но, ако споредиме:

(32) а) А: He *nodded*.

М: Тој *климна*.

Во (32) а) се изразува *единечно движење*.

(32) б) А: He *was nodding*.

М: Тој *климаше*.

Во (32) б) се изразува *итеративно дејство*.

Еднокрајно наспроти *итеративно дејство* може да се проследи во примерите:

(33) а) А: Someone *tapped* at the window.

М: Некој *чукна* на прозорецот. (еднаш)

б) А: Someone *was tapping* at the window.

М: Некој *чукаше* на прозорецот.

2.63 Формите на *минайш време + истраен вид* не се употребуваат за да изразат итеративност доколку можеме да кажеме колкупати се случило дејството. Тогаш мораат да се употребат формите на *минайш ипросио време*. (Томсон и Мартинче, 1965)

(34) а) А: *I was playing with Peter several times.

М: Иправ со Петар неколку пати.

Туку; б) А: I played with Peter several times.

Иправ со Петар неколку пати.

Прилозиите за неодредена зачестеност не се употребуваат со формите на минато време + израен вид. Куорк i Гринбаум, 1976.

35) а) А: *We were sometimes walking to work.

М: Понекогаш одевме пеш на работа.

Туку; б) А: sometimes walked to work.

М: Понекогаш одевме пеш на работа.

Од (35) а) се гледа за итеративни дејства во минатото определени со прилози за неодредена зачестеност, се употребува минатото простио време.

2.65 Емоционално обоената употреба може да се забележи и во формите на минатото време + израен вид. Притоа се изразува негодување и критираност за лоши навики кои често се повторуваат:

(36) а) А: My brother was always losing his key.

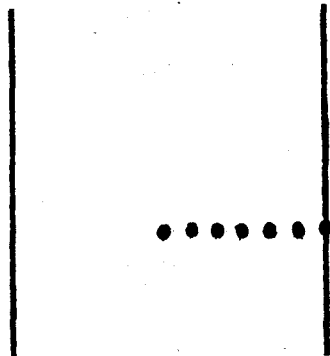
М: Брат ми постојано го губеше клучот.

2.7 Формите на сегашно време + резултативен вид може да изразат итеративно дејство кое почнало во минатото и трае до сегашноста, притоа глаголот мора да биде придружен со прилози за зачестеност:

(37)

МИНАТО

СЕГАШНО

Да се најде македонскиот еквивалент на сегашното време + резултативен вид не е едноставна задача бидејќи во македонскиот јазик постојат повеќе преводни еквиваленти:

- Време/Вид A: Present Perfect (Resultative + Continuative)
 M: сум + л-глаголска форма (има н/т глаголска при-
 давка)
 б) сегашно време
 в) минато определено несвршено време

2.71 Формите на *сегашно време + резултативен вид* кога изразуваат итеративни дејства што се случиле во минатото, но кои не се поврзани со одреден момент во минатото, се преведуваат на македонски со глаголските форми: сум + л-глаголска форма или има + н/т глаголска при-давка. При тоа формите на *сегашното време + резултативен вид* обично доаѓаат во придружба со *прилози за бројна зачестеност* како што се: *once* (еднаш), *twice* (двапати), *three times* (трипати), *many times* (многу-пати), итн.

- (38) A: *I have been drunk just twice in my life.*
 а) M: Само *двайташ* во животот сум била *џијана*.
 б) M: Само *двайташ* во животот се имам *напиено*.

2.711 Според Арсова-Николиќ, (1973) во сите случаи кога од контекстот се гледа дека *сегашното време + резултативен вид* изразува „прекажано дејство“ во англискиот јазик, на македонски се преведува со конструкцијата сум + л-глаголска форма. Некогаш во самата реченица постојат зборови кои укажуваат на тоа дека *сегашното време + резултативен вид* изразува „прекажано дејство“. Такво е на пример дополнувањето „*I have been informed*“ (ми беше соопштено) во примерот:

- (39) A: *I have been informed that he has received a letter every day.*
 M: Ми беше соопштено дека *добивал* писма *секој ден* (Арсова-Николиќ, стр. 161 1973)

2.72 Формите на *сегашното време + резултативен вид* кога изразуваат итеративно дејство што почнало во минатото и трае до сегашноста, се преведуваат на македонски со *сегашно време*. Притоа формите на *сегашното време + резултативен вид* обично доаѓаат во придружба со *прилози за трајност*, како што се: *for a long time* (долго време), *for a week now* (една недела), *for three years* (три години), *since* (од) итн.

- (40) A: *I have studied English for three years.*
 M: Учам англиски *џри години*.

2.73 Формите на *сегашното време + резултативен вид* при изразување итеративни дејства се преведуваат со *минало несвршено време* во македонскиот јазик кога оној што соопштува за дејството треба и сам да го видел, т.е. на некој начин да бил сведок при неговото одвивање.

Ако дејството е прекажано, *сегашното време + резултативен вид* не се преведува со *минало несвршено време* во македонскиот, туку со формата *сум + л-лајолска форма* (види 2.811). Притоа, *сегашното време + резултативен вид* доаѓа во придружба со прилози за неодредена учестаност, како што се: *often* (често), *always* (секогаш), *constantly* (постојано), итн.

(41) A: I have very often hoped and intended to come back but have been prevented by many circumstances.

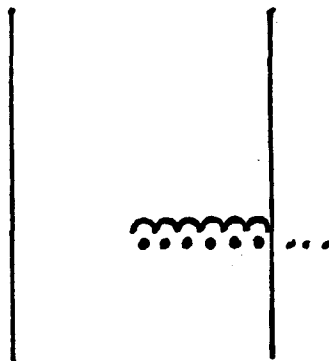
M: Многу често сакав и се канев да дојдам ваму, но многу околности ме спречуваа. (Арсова-Николиќ стр. 165 1973)

2.8 Формите на *сегашно време + резултативно-истраен вид* може да изразат привремена вообичаеност (итеративни дејства која почнала во минатото и трае до сегашниот момент (веројатно ќе продолжи извесно време во иднината).

(42)

МИНАТО

СЕГАШНО

Време/Вид

A: Present Perfect Progressive

M: Сегашно време

A: He's been walking since he was 8 months old.

M: Тој *оги* од осмиот месец.

При изразувањето итеративни дејства формите на *сегашното време резултативно-истраен вид* обично доаѓаат со следните прилози: *today* (денес), *this year* (оваа година), *always* (секогаш), *lately* (во последно време), итн. Елементот на потенцијална несвршеност, во значењето на ова време, наидува на внимание кога се мисли на можноста да се предвиди продолжување на активноста во иднина, што најчесто може да се одреди со прилозите како што се: *all this time* (цело време) *all day long* (цел ден), *since* (*од* + временски израз, *for* (*за*) + временски израз, итн.

(44) A: He *has been losing* money *all this time*.

M: Цело време губи пари (веројатно ќе продолжи).

2.81 Формите на *сегашното време + резултативно-траен вид* често се употребуваат и за емоционално обоеени изјави.

(45) A: What have you been doing all this time?

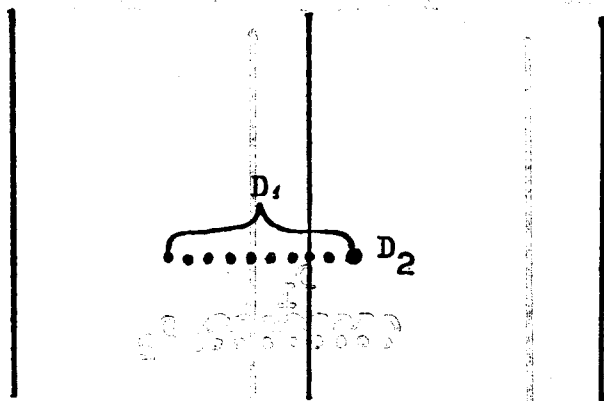
Ова често се вели со нетрпение, а со тоа се подразбира дека друго лице прави нешто што не треба.

M: Што правиш цело ова време?

Сегашното време + резултативно-траен вид не се употребува многу често. Тоа е обележена форма, повеќе се користи за емоционално обоеени изјави и изјави каде сака да се нагласи траењето на дејството.

2.9 Формите на *минаото време + резултативен вид* може да изразат итеративни дејства (D_1) кои се извршувале до одреден момент во минатото (D_2).

(46) ПРЕДМИНАТО МИНАТО СЕГАШНО

Време/Вид

A: за D_1 Simple Past Perfect

за D_2 : Simple Past Tense

M: за D_1 : а) предминато време

б) имаше + н/т глаголка придавка

в) минато определено свршено/несвршено време

за D_2 : минато определено свршено време.

(47) а) A: He *had believed* her many times, before he *caught* her lying.

М: Тој ѝ $\left\{ \begin{array}{l} \text{беше ѿверувал} \\ \text{имаше ѿверувано} \\ \text{ѿверува} \\ \text{веруваше} \end{array} \right\}$ многу пати, пред да

ја *фајл* дека лаже.

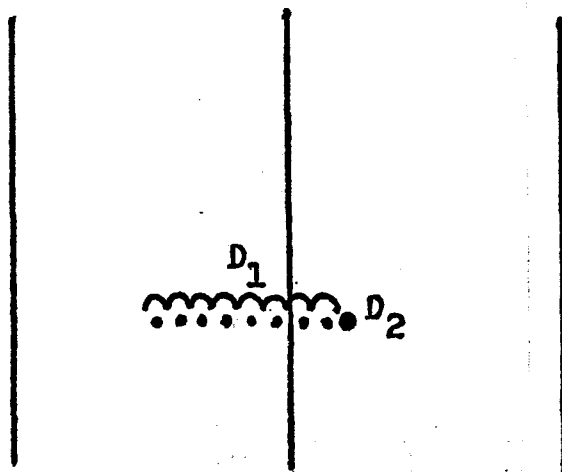
б) А: He *had written* many books before he died.

М: Тој $\left\{ \begin{array}{l} \text{беше најминал} \\ \text{имаше најминово} \\ \text{најмина} \end{array} \right\}$ многу книги пред да умре.

При изразувањето на итеративни дејства *минајото време* + *резултативен вид* најчесто доаѓа во придружба со *ѿприлози* за *зачесеност* како и временски подреденици и подредувачи.

2.10 *Минајото време* + *резултативно-ѿраен вид* е поврзано со *минајото време* + *резултативен вид* на многу сличен начин како што е *сегајното време* + *резултативен вид* со *сегајното време* + *резултативно-ѿраен вид*. *Минајото време* + *резултативно-ѿраен вид* може да изрази минати итеративни дејства (D_1) кои се вршеле пред друго минато дејство (види 2.9)

(48) ПРЕДМИНАТО МИНАТО СЕГАШНО

Време/Вид: (види 2.9)

(49) А: They *had been practising* many times before the concert took place.

М: Многу пати $\left\{ \begin{array}{l} \text{беа вежбаа} \\ \text{имаа вежбано} \\ \text{вежбаа} \end{array} \right\}$ пред да се *одржи* концертот.

При изразување итеративност *минајќиото време + резултативен-траен вид* најчесто доаѓа во придружба на придози за зачестеност како и временски подреденици и подредувачи.

2.101 *Минајќиото време + резултативно-траен вид* обично искажува дејство кое е очигледно непрекинато, додека пак истото ова време не може да се употреби кога споменуваме колкупати едно дејство се извршува. Тогаш мора да се употреби *минајќиото време + резултативен вид*. (Томсон и Мартине, 1965)

(50) а) А: *He *had been trying* five times to get her on the phone, before he left for London.

М: Пет пати се *обиге* да ѝ се јави по телефон, пред да замине за Лондон.

Туку: б) А: He *had tried* five times to get her on the phone, before he left for London.

М: Пет пати се *обиге* да ѝ се јави по телефон пред да замине за Лондон.

Се забележува дека македонските еквиваленти во (50) а) и б) се еднакви. 2.11 Од досегашните проучувања на изразните средства на итеративните дејства во македонскиот и англискиот јазик, можеме да заклучиме дека појмовната категорија повторливост (итеративност) е граматикализирана во македонскиот јазик, бидејќи во него постои посебен облик на глаголот што го одликува итеративното дејство од неитеративното. Во англискиот јазик не постојат посебни облици на глаголот за изразување итеративни дејства. Временски и видски различните облици изразуваат или не изразуваат итеративност во зависност од тоа дали се или не се придружени со странично дополнување. Според тоа видот и времето сами по себе не се инструменти на категоријата повторливост (итеративност). Меѓутоа, некои од модалите во англискиот, меѓу останатите функции имаат и функција да изразуваат итеративност (без странично дополнување) и во тоа тие се совпаѓаат на пример, со *иднојќи време* и *минајќиото идно време* во македонскиот јазик.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Арсова-Николиќ, Л., *Македонски јазик ГОД XX* ; Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1973.
2. Jespersen, O., *A Modern English Grammar: Part IV: Syntax*; London; E. A Hand-London: George Allan and Unwin, Ltd., 1931.
3. Krusinga, E., *A Handbook of Present-day english; Part II: English Accidence and Syntax*; Noordhoff—Groningen, 1931.
4. Leech, G., *Meaning and the English Verb*; London: Longman, 1971.
5. Lyons, J., *Introduction to Theoretical Linguistics*; Cambridge: University Press, 1968.
6. Мишеска Томиќ, О., *За синтаксичките категории во англискиот и македонскиот јазик*; Скопје: Филолошки факултет, 1975.

7. Palmer, F., *The English Verb*; London: Longman, 1976.
8. Palmer, F., *A Linguistic Study of the English Verb*; London: Longman, 1968.
9. Quirk, R., S. Greenbaum, *A University Grammar of English*; London: Longman, 1976.
- 10 Thompson, A. J., and A. V. Martinet, *A Practical English Grammar*; 2nd. ed., London: Oxford University Press. 1969.
- 11 Zandvoort, R. W., *'s Aspect an English Verbal Category*; Gothenburg Studies in English, 1962.

СКРАТЕНИЦИ НА АНГЛИСКИТЕ ДЕЛА

- A. W., K — Arnold Wesker, *The Kitchen*. Penguin Plays Series. London 1969
- D T — The Daily Telegraph 24/II/1979; 8/III-1979, London.
- E.O., CG — Edna O'Brien, *The Country Girls*. Penguin, London 1963.
- F.F., CG — F. F. Scott Fitzgerald, *The Great Gatsby*. Charles Scribener's Sons, New York 1953.
- G — The Guardian, 26/II-1979; 10/VII/1:69 — London
- H.P., C — Harold Pinter, *The Caretaker*. Methuen, London 1960.
- J.M., LP — John Mortimer, *Lancelotti and Other Plays*, Methuen, London 1969
- J. O., BA — John Osborne, *Look Back in Anger*, Faber and Faber, London 1957.
- J.S., CR — J. D. Salinger, *The Catcher in the Rye*. Little, Brown and Company. New York 1966.

Marija Janeva

THE EXPRESSION OF ITERATIVITY IN ENGLISH

Summary

In English there are no special verbal forms to express iterativity. The various tense and aspectual forms either express or do not express iterativity, and this depends on whether or not they are supplemented by external elements. Thus it is shown that neither aspect nor tense alone can be an instrument of the category of iterativity. On the other hand, some of the modals in English have, among other functions, the function of expressing iterativity without supplementary elements.

Оливера ЈАШАР-НАСТЕВА

ОДНОСОТ НА К. ШАПКАРЕВ КОН МАКЕДОНСКАТА ЛЕКСИКА

1. Кузман Шапкарев (1834—1908) е еден од ретките собирачи на македонското народно творештво кој се интересирал поконкретно и за јазичната проблематика воопшто, и посебно за прашањата од областа на лексиката. Тој имал намера во рамките на својот *Зборник*¹ да вклучи и „јазични записи“ и „речник или список од македонско-бугарски зборови“ Овие негови необјавени прилози требало да бидат опфатени во третиот дел од *Зборникот*:

„Последната, третa част ще събира в себе всичко друго останало от материала на сборника, т.е., обичаите, суеверията, костюмите, болестите и разните други названия и *язичниџе забележвания*, освен ония, които ще придружават песните и приказките. А найпосле, *речника или сѣисъка ой македоно-бѣларскиџе речи*“. (I, 44)

За изработка на еден речник, Шапкарев зборува уште во предговорот кон читанката од 1868 г. каде што вели дека неговиот „Краткий Речник“ требало да биде разделен на три части: „1-та съдържаща Македонски, преведена на Горно-Български, 2-та Горно-български — на Македонски, и 3-та чуждоstrанни, нахождаеми в Българското писмено наречие“². Во истиот предговор, датиран со „15-ий Коложече 1868 г.“, тој не известува дека се надева да состави и една граматика, која, според Конески, Шапкарев можел лесно и да ја подготви:

„Понатаму во предговорот Шапкарев ги изредува учебниците што ги составил и вели дека се надева „да следат и дру-

¹ *Сборник ой бѣларски народни умошворения*. Събарл и издава К. А. Шапкарев София, Печатница на „Либералний Клуб“, 1891+1894, во осум книги. Во нашето излагање се служевме со изданието: Кузман А. Шапкарев, *Сборник ой бѣларски народни умошворения*, София, „Български писател“, 1968, во четири тома (натаму *Зборник*). Во заграда го даваме бројот на томот и страницата.

² Цитирано според Блаже Конески, *Кузман Шайкарев и друиџе следбеници на Паршенија Зографски*, За македонскиот литературен јазик, „Култура“, Скопје 1967, стр. 215.

ги, между кои една Граматика со доста забележвања за македонското наречие и сравнения с Горно-Българското“. Ке речеме пак за жалост дека и од оваа проектирана граматика, како и од Партениевата, ништо не излезе. Дали Шалпарев воопшто стигнал да ја состави? Но *штој* како *учиџел предавал грамаџика и џририродно е да ја предавал најодена сџоред јазиџоџ на своџџе учебниџи. Сочинуваџџо на една џаџџа грамаџика не џреџсџџавувало никаџџа џрудноџџ. Поголема трудност, можеби, претставувало нејзиното издавање“³. (Курзивот наш — О. Ј.-Н.)*

Покрај ова, богати лексичко-лексикографски забелешки и објаснувања, како и значајни јазични белешки за фонетските, морфо-синтаксичките и акцентските особености на неговото „македонско“ или „западно-бугарското“ наречие се протегаат низ сите страници на неговиот *Зборник*. Овде мислиме на објаснувања какви што се следниве неколку во кои ги изнесува некои од карактеристиките на македонските говори и дијалекти. Сп.:

- а) — Буква ж на крај реч и пред някои съгласни, предкоито не е възможен естественѝ ѝ звук, чуе се като *ш*; но щом дойде пред други съгласни, възпридобива пак природниѝ си звук; *мъж*, *мъжко*, изговарят се: *мъш*, *мъшко*, а, *мъжи*, *межда*, *вежда* и др.“ (I, 61, заб. 1);
 — *Тифка*, *џифки* — тихка, тихки. В охридските села, както и у други близни околности, буква х повечето се изговаря като *ф*; како: *сџраф*, *џраф*, *џраф*, *ойдофме* и пр. вместо страх, прах, грах, ойдохме и пр.“ (I, 64, заб. 2);
- б) — Колкото за ударението, мак. бълг. наречие се дели на две главни категории; 1) цялата западна страна от Вардар натам освен горепоменатата южна ивица, Костурско, Воденско и пр., гла-соударението се туря на колкото би било възможно по-нагоре от последниѝт слог на речта. Там съществува во по-голям или по-малък размер и енклитическото свойство. 2) Во всичката останала част на областта, туря се ударението на предпоследниѝт слог, а во някои случаи и у някои места и на последниѝ. Но за това повече другаде“. (I, 50);
- в) — „А онова що е всеобще по цялата Македония, без никакво изключение, то е членѝт, който се явява на повечето места като: *оѝ*, *џа*, *џо*; негде като: *уѝ*, *џа*, *џо*; а другаде като: *о*, *џа*, *џо*. А во най-последне забелезаните местности во северо-запад, има и две още други форми: *ов*, *ва*, *во*; *он*, *на*, *но*, които се виждат у рупаланското наречие и за които повече ще се каже на потребното место“. (I, 50).

³ О. с. 213—214.

1.1. Оставајќи ги овде на страна неговите белешки и објаснувања за гласовните, прозодиските и граматичките особености на македонскиот, неговите планирани *јазични записи*, *речнички* и *граматички*, во нашиов прилог посебно се задржуваме на укажувањата на Шапкарев, што се однесуваат на македонското речничко богатство. Во рамките на оваа проблематика, според нас, би требало како посебно значаен да се издели неговиот однос кон:

- 1) *составот* и *можностите* за *богатењето* на *лексиката* и кон
- 2) *заемките* и *неологизмите*.

Овој негов однос и интерес за македонската лексика, иако излегувал од рамките на неговите основни преокупации, кои се движеле предимно во областа на фолклористиката и публицистиката, би можеле да се објаснат, пред сè, со неговата ангажираност во активноста на преродбениците и македонистите. Имено, како автор на повеќе учебници, како запишувач на фолклорното богатство и етнографско-историски материјали и како следбеник на Партениј Зографски и браќата Миладиновци, преродбеникот К. Шапкарев не можел да не биде живо заинтересиран и активно вклучен во поставувањето и во решавањето на низа прашања од тогашната јазична проблематика во која посебно се наложувале прашањата за *основањата на литературниот јазик* кај нас, *изразните средства* и *правилноста*. Познато е, инаку, дека јазикот за кој се застапувал Шапкарев и јазикот што го внесувал во училиштата, преку своите учебници и наставата, бил често предмет на остри напади и на бројни дискусии, што се воделе на страниците на бугарскиот печат. Посебно важно е секако тоа што Шапкарев не бил осамен во тоа време. Во одбрана на јазикот на Шапкарев станува дури и група граѓани од Прилеп во својата дописка од 30-XII-1870 г. (објавена на 5-IV-1871 г. во „Право“) во која меѓу другото се вели:

„Ние прилепчани понеже разбираме точно, дажи и како на цело свое наречието на речените учебници, се почудихме да не би нешто и ние, разбирајќим това немакедонско наречие сме се поарнаутиле?!“⁴

Овде треба да се укаже и на тоа дека, кога го пишува својот предговор кон *Зборникот*, во кој ја изнесува неговата содржина и своите основни принципи по однос на јазичната проблематика, Шапкарев имал зад себе богато, тринаесетгодишно, искуство кое му овозможувало да им приоѓа на редица јазични прашања не само од практична гледна точка туку, би можело да се рече, и од теоретски аспект. Иако неговите ставови не се секогаш многу вешто формулирани, тие се доволно аргументирани.

1.2. Често се заборава да се подвлече фактот дека Шапкарев, со извонредно доброто познавање на својот мајчин јазик и активното

⁴ Томе Саздов во предговорот кон Кузман А. Шапкарев, *Избрани дела*, „Мисла“ Скопје 1976, т. I, стр. 23.

владеење на сите соседни балкански јазици: *албанскиот*, *ароманскиот*, (*влашкиот*), *буџарскиот*, *ирчкиот*, *српскиот* (делумно) и *шурскиот*, се здобил и со една мошне широка и богата јазична култура, што му овозможувала кон одделни појави и прашања од македонската јазична проблематика да приоѓа од еден поширок, *јужнословенски*, па би рекле дури и *балканистички аспект*. Сп.:

- а) — *Оџн* — огън. В Македонија негде казват: *оџон*, негде *оџдн*, другаде *оџн*; а в Кук. туку речи *оџн*, както и в Самоковско. (I, 70, заб. 2);
- На *свеџо* — на светът. Членът на Костурско и отчасти в Кукушко — Гевгелийско, както и в Самоковско изговаря се *о* вместо *џи*: „*човеко, кумо, сино и пр.*“ (I, 65, заб. 1);
- Врачанский говор има някои сходства с бърсячки наречан говор в Македонија, а някои с южномакедонский. Така н.п. казват: *я* вм. *аз* — бърсячки; *а*: *џакъ* вм. *џаџ* — Кукушки. (I, 83, заб. 1);
- *Ти џо кърсиџи* — повелит. наклонение, по македонски казва се *џи кърсиџи џо*, защото, според македонското наречие, местоименията всякога предшествуват от глагола в изъяснително наклонение, кога в повелителното само следват след него... и тая е една от различителните черти между македонското и другите български наречия. (I, 163, заб. 1);
- *Туџин, џуџа, џуџина* и пр. В Охрид никак не са в употребление в живий говор, а всякога: *чужд, чужди, чуждина* и пр., следов. настоящата песен трябва да е пренесена от другаде, където се употребява таа форма. (I, 248);
- Тази песен, както и предидущите, види се, не са от чисто българско произхождение, а пренесени от другаде. Те се пеят и в Призрен малко по-изменени. (I, 266, заб. 2) и
- б) — *Хоџ* — от. Притурената от начало съгласна *х* не е нещо друго, освен едно придихание, подобно може би, на староелинското *с* или *θ* или пък на французкото *h*. (I, 83, заб. 2);
- Буква *џ-к* пред меките гласни *е* и *и*, както е казано и у п. No 18, бел. 3 въобще у цяла Македонија изговарят се както си е обикновено, т.е. меко; като да съ *џъ* и *къ*, сир. като сръбските *џ* и *ћ* или като гръцките *з* и *и* пред меки гласни. Така н. п. Георги, калугер, други, керка, майџи, мџки, изговарџт се: Гџеорџи, калугџер, другџи, кџерка майџџи, мџџи пр. изговарат се; Гџеорџи, калугџер, другџи, кџерка, майџџи, мџџи. (I, 112, заб. 1);

— Реч „*шестемел*“ у нас не се употребува от българите, а само от власите. Вместо нея ние имаме речта „*махрама*“. (I, 254, (заб. 1).

Ваквото гледање на работите и лоцирање на одделните појави во еден знатно поширок контекст отколку што е македонскиот, му овозможило на Шапкарев да изгради и свој посебен однос и критериуми кон споменатите две компоненти; (1 *составош* и *можностийше* за *богаишењето* на *лексикаш* и 2. *заемкише* и *неологизмише*), суштински за лексиката.

* * *

2. Што се однесува конкретно до неговиот однос кон прашањата што се сврзани за *составош* на *лексикаш* и нејзините *можностии* за *богаишењето* во рамките на македонските говори, односно во рамките на македонскиот литературен јазик — јазична материја од која секогаш тргнувал и која секогаш ја имал предвид — Шапкарев е цврсто убеден дека таа е извонредно богата и дека изразните средства со кои располага се во состојба да ги искажат и најразличните поими:

„...когато напротив аз мисля съвсем инак, т.е, че нашия язык не само е жив и съществувающ во устата на народа со всите си подробности и свойства на един пълен и богат язык, но по-жив даже и по-богат и от много други днешни, възхвалявани за богатството си язици. Липсва му само нужното и достатъчното сгрупиране и обработване“ (I, 50—51).

Тој не претерува кога смета дека научниците во неговиот *Зборник* ќе најдат она што го бараат:

„Прочее, както всекой вижда, аз представям на среди материала си суровне-обработан, какъвто съм го чърпал от оригиналните му източници, аз турям на средата един огромен куп от непречистена и не-обработена руда, а специалистите златари, — учените, ще се потрудят да пречистат и прецедат, за да извадат от суровото ѝ вещество колкото процента драгоценен метал би могли да измерят во нея; на какъвто клон на науката и да принадлежат, тие ще могат во материала ми да намерят по нещо занимателно всекой по своята специалност: етнографът и историкът, географът, филологът и археологът, медикът, даже и ботаникът и пр. еднакво не ще бидат лишени от по нещичко полезно, занимателно и принадлежащо на клона му“. (I, 55—56).

Шапкарев е натаму убеден дека:

„...и во най-затътеното българско ъгълче и во най-затътената селска пъндила може да се најде такъв някой драгоцен за языка ни каменъ, какъвто напразно бихме се мъчили да търсим

и во самото средоточие на нашите филолози и лингвисти, т.е. во по-развитите централни градови на отечеството ни, кјдето инак и по-изобилствуваат чуждите речи и несвојствени на јазикот ни идиотизми“. (I, 51).

Со цел да покаже колку е богата, разновидна и специфична македонската лексика, Шапкарев се нафаќа и со собирање и обработување на 1000, односно 2000 и дури 7000 народни македонски зборови:

„Со същата гореизложена цел събрал съм и повече от 2000 македоно-български речи, които, както спомнах и от по-преди, у другите части на отечеството ни или никак не са известни или рядко се употребяват или пък и со съвсем друго значение. За ради това изложих и разните им значения, който, според местата имат; а за потвърждение на изясненията им, счетох за необходимо да улесня читателите со пресилка към оние места от сборника, т.е. към песните, приказките, пословиците и пр., кјдето и која реч се среща, както у мойт, така и у Миладиновиќ и у С. Верковичевиќ“. (I, 52—53).

Не можејќи да го чека излегувањето на III дел од зборникот, до чие објавување и не дошло, тој скромно, но со завидна акрибија изделува според „значајот што го имаат“ неколку пласта зборови. Така, на прво место, тргнувајќи од хронолошкиот принцип, тој ги групира *црковнословенизми*те, карактеристични за македонското јазично подрачје:

„Особено значение заслужават оние речи, които макар и често да се срещат во църковният ни јазик во жив обаче говор са се запазили во Македония повече отколкото во другите части на България...“ (I, 52, заб. 1).

Во втората група пак:

„... дохождат речи, не по-малко важни, които се срещат или не во църковният јазик (многу от них се слушат во другите славянски племена), смятрат се обаче като собственост на повече на българо-македонското наречие отколкото на другите бълг. наречия“. (I, 52, заб. 1).

Иако овде се провлекле и неколку заемки, кои се среќаваат, инаку, и во некои други балкански јазици (сп.: *дулак*, *кајинар*, *мехџер*, *нунко*, *џиса*, *рофја*, *сујарно*, *харем* и сл.), тие се значајни затоа што го илустрираат мислењето и односот на Шапкарев кон овој слој од лексиката, и кон одделните заемки што нагло се адаптирале и интегрирале во македонската лексика, така што и не се чувствуваат како туѓи.

По овие зборови следуваат вид „семантички македонизми“, т.е.: „...които макар и да са общи по всите стърни на отечеството ни, но пак имаат по някое особено значение у нас“. (I, 55).

и на крајот „фонетски македонизми“:

„След нив нај-сетне дохождат речите, които се съще во употребление и во другите части на България, но само со малко или повече различно произношение“. (I, 56).

Во врска со сета оваа класификација би можело да се констатира дека таа претставува всушност и прв обид за структурирање и стратификација на македонската лексика.

2.1. Своите погледи и сфаќања, пак, по однос на *богатаињето на македонската лексика*, Шапкарев ги формулира на доста јасен начин, исто така, во својот предговор кон *Зборникот*. Така, на пример, тој е на мислење дека би требало да се собере сиот „распрснат“ јазичен материјал на едно место во речници (и граматика):

„Следователно, за да би се съставило от нив пак едно цяло, еднообразно, един цял еднообразен и богат язык — български какъвто е бил во старо време, необходимо би било да се събере разпрснатиот му материал и от нај-отдалечените ъгли на разпространеното българско население и, откак се събере всичкий, да се избере от него все що е наше, българско, та да се вложи во народното ни влагалище — българските словари и граматика (които за жалост, още ги нямаме), а да се изхвърли щото би било чуждо“. (I, 51).

Од ова би можело да се заклучи дека Шапкарев се залагал за едно систематско и комплетно проучување на народните говори, при што на теренот би се собрал богат дијалектолошки материјал, кој би овозможил натамошно научно обработување и, следователно, правилно решавање на редица прашања, што се во врска со основата на литературниот јазик и неговите изразни средства.

2.2 Од гореисканото мислење би можел да се насре и неговиот однос кон туѓите елементи, особено во лексиката. По прашањето на *зедмките* Шапкарев ни оставил, пврочем, и повеќе други искажувања од кои би можело, на прв поглед, да се изведе заклучок дека е тој категорички против употребата на туѓите зборови. Имено, тој е длабоко убеден дека во народот се наоѓаат, на пример, бројни називи за редица болести и дека е многу поповолно да се употребуваат народните термини како: *кърпейчина/желъки, йоредия, буица, вия, бодж, йрозорице, вървеж, сърдешница* и сл. отколку туѓите: *шкрофум, ейгемия, иифус ревматизъм, илеврий, хидројекия, диярия дизентерия* и др., кои им се непознати на болните. Имајќи ја предвид основната функција на јазикот — комуникативноста — тој во вид на прашање го поставува проб-

лемот за опортуноста на туѓите лексички елементи во медицинската терминологија (а мисли секако и на другите терминологии).

„... та нели многу по-добре, по-уместно и поулеснително за г. г. докторите би било, а по-ползотворно за болните ако првите би имале добрината да усвојат всите съществующи у языка ни български имена на болестите и ги приемят даже во преводите на медицинските съчинения вместо чуждите и непонятни на по-голямата част от народа ни?“ (I, 48).

Можеби примерот со јазикот на интелектуалците, посебно со јазикот на лекарите и не е најсреќно избран, но тој секако бил најубедлив и најилустративен за неговите современици. Би се рекло дури дека Шапкарев зазема однос на пурист — нешто што не е својствено за луѓе, што потекнуваат од една плурилингвна средина, како ни за оние луѓе што се служат со повеќе јазици и што познаваат повеќе култури. Следува неговото прашање:

... А нели би било по-добре, поестествено, по-целесобразно с духа на языка ни, вместо да займаме от чуждото или да се присилуваме да наковаваме ново ... нели би било по-добре, повтарям, вместо тие несобразности и нелепости, така да се изразя, да издирим и приемем своето, което изобилно оставили ни наследие бащите и дедите?“ (I, 51—52).

Од ова искажување јасно произлегува, меѓутоа, дека Шапкарев е против оние туѓи лексички елементи (лексеми, изрази, образувања), што не се во духот на јазикот. Инаку, тој има научно објаснување за лингвистичкото влијание на соседните балкански јазици. И, како потврда за своето мислење тој ја изнесува ситуацијата на македонското јазично подрачје:

„... Така н.пр. во северозападните части на Македонија, съседни на хървато-сърбите, влезли някои сърбохърватски речи и цели песни даже, во южната ивица, близна до гърците — гръцки; во западните страни, погранични на Албанија — албански; а всекъде въобще, а особито по градовете и където турското население е по-гъсто; забелязват се много речи, обичаи и цели даже изражения турски“. (I, 56)

Барајќи аналогичја, што е методолошки сосем исправно, Шапкарев ја објаснува ситуацијата и на соседното српскохрватско подрачје:

„... сѣще така, както бошнаците и въобще сърбите от турско, не могат да се смятрат за турци по причина че языкът им изобилува со турски речи, не, напротив, то си е чисто българско, а прикачили са се или се вмъкнале во языка и во живота му тие чужди

речи и својства вследствие на съседство му се околните и близоседни народности, както и у сръбский, турските и немските". (I, 56)

2.2.1. Со ваквото негово гледиште не би можеле да не се согласиме. Заемките во балканските јазици биле неминовност поради тоа што на Балканскиот полуостров отсекогаш постоела мошне жива циркулација и комуникација на културно и јазично ниво. Разни влијанија, вкрстувања и мешања се забележани како во областа на материјалната, така и во областа на духовната култура. Впрочем, слични случаи се бројни и во другите делови на Европа и во светот воопшто. Да се потсетиме само на огромниот број заемки што од францускиот, преку Норманите од XI век, се инфилтрирале во англискиот, или на големиот број на италијанизмите во францускиот од XVI век, или пак на бројните грцизми, што се интегрирале во западноевропските јазици во различни периоди и најпосле, на елементите од т.н. „интернационална“, односно, „европска“ лексика, што се пренесуваат денес од еден јазик во друг.

Нема сомнение дека Шапкарев е наполно свесен за тоа дека нема јазик без заемки и дека е илузорно и скоро бесмислено да се зборува за „чисти“ јазици, од аспект на пуризам. Тоа што воопшто расправа по овие прашања е, најверојатно, резултат на наложената дискусија од страна на оние бугарски кругови кои гледале опасност во формирањето на посебен македонски јазик и за кои тој јазик „сврдел од арнаутизам и грцизам“. Познато е, инаку дека слични пуристички тенденции се јавуваат во периоди и средини кога се сака да се задржат некои „културни и општествени привилегии“.

Впрочем, најголемиот дел од заемките во македонскиот, како и во другите балкански јазици, може да се третира како т.н. „нужни заемки“ (*prestiti di necessità*). Тоа се лексеми кои се внесувале заедно со новите предмети и поими. Релативно е мал бројот на т.н. „луксузни заемки“ (*prestiti di lusso*), т.е. на заемки за кои во јазикот-рецептор постојат адекватни термини од домашно потекло. Не треба да се заборава ниту фактот дека заемањето е секогаш мотивирано. Дури и во случаи кога постои домашен збор, заемката внесува нови и дополнителни содржини и вредности, поголема експресивност или побогата семантичка супстанца. Познато е, исто така, дека во случаи на апсолутни синоними, со текот на времето доаѓа до нијансирање и диференцирање на значењата и, следователно, до нови функции. Не ретко, во новата јазична средина заемката се здобива и со нови значења, а често продолжува да живее и да се развива дури и подолго, отколку во јазикот од кој е позајмена.

Важно е да се одбележи дека и причините за заемање од еден јазик во друг се, повеќе или помалку, исти или слични во ред случаи, како и тоа дека граматичката структура на јазиците што заемаат останува иста во суштината.

Сфаќајќи го правилно присуството на туѓите зборови и сфаќајќи ја правилно еволуцијата на јазиците, Шапкарев со гордост констатира дека „стеблото“, т.е. (*јазична структура*) и покрај големиот број заемки во македонскиот, останала неизменета:

„При все това, стѣблото на языка и скелетът на народният бит си е български, както и самото това население е убедено, а и всекой безпристрастен наблюдател заедно со нас ще изповеда, стига само да не бъде той заразен от някој едностранчив предрасудък, каквито напоследък се появиха“. (I, 56).I

И по однос на дистрибуцијата на заемките, зборови и изрази, Шапкарев правилно констатира дека се тие пораспространети по градовите. Ова посебно би се однесувало, како што видовме, за турцизмите „... а всекѣде вѣобще, а особито по градовете и кѣдето турското население е по-гѣсто, забелезват се много речи, обичаи и цели даже изречения турски“. (I, 56). Другите заемки, тие од албанско и грчко потекло, се распространети по периферијата на македонското јазично подрачје (I, 56).

2.2.2. Во тесна врска со проблемот на *богатењето на лексиката* и прашањето за *заемките*, е и проблемот за *неологизмите*. И овде Шапкарев станува против навиката на интелектуалците да прибегнуваат, освен кон *заемање*, уште и кон *ковање* на нови зборови:

„Много пъти ние, денешните учени, като по необходимост сме лишени от такова всеобщо и пълно знание на чистонародни ни язык, а се нуждаем от някои речи или фрази, за да удовлетворим потребността си во изражението на своите мисли, често принудени биваме да прибегваме до заимствувание от други чужди язици или до измудрено наковавани во ковачницата си нови речи, уж български, та така, сме препълнили языка си со речи и свойства чужди или искусствено или фалшиво измудрени; изродиле сме го, мислим си, негли, че папълно се е вече образувал писмений ни български язык, без да се догаждаме, че той, со несвойствените му натрупани другоязични свойщини и калпави речи, повече се обезобразява и огрубява, така щото...“ (I, 51)

Тој и овде, според нашето мислење, не е *a priori* против неологизмите. Тој е свесен дека е нужно лексиката да се проширува и обогатува. Но, тој е изрично против оние неологизми — „калпави речи“ кои го „обезобразуваат“ и „огрубяваат“ јазикот. Тој е за неологизми, но за оние кои се образувани „во духот на јазикот“. И со ова негово мислење се согласуваме и ние, како и сите оние што се занимаваат со јазичните прашања и, посебно, со прашањата на зборообразувањето и богатењето на лексиката. Како што е познато, во 1932 г. италијанскиот лингвист Бруно Милјорини (Bruno Migliorini) зборовува дури за *glottotecnica*, лингвистичка дисциплина, која би требало да води сметка неологизмите да

бидат образувани според законитостите на историската и функционалната лингвистика.

За нас би било интересно, своето мислење за неологизмите Шапкарев да го поткрепеше со неколку примери. Вака, не знаеме дали мисли повеќе на примери, добиени по пат на деривација (префиксација, суфиксација, композиција) или по пат на внатрешна деривација (преку проширувањето на значењето). Во секој случај, за нас е важно ова негово мислење бидејќи е тоа мислење на еден човек кој има определен однос кон неологизмите, човек кој, со право, тргнувал од премиса јазикот да биде јасен, разбирлив и „убав“.

3. Кога станува збор за односот на Шапкарев кон *иџуѓиџи* лексички елементи, треба посебно да се истакне неговиот обид да се задлабочи и во нивната анализа. Како резултат на ваквите негови тенденции треба да се сфати, пред сè, неговиот обид за етимолошки објаснувања, при што етимолошки нејасните зборови ги одбележувал посебно:

„Между тем обаче срещат се и такива речи, за произхождението на които съмнѣвал съм се дали е чисто славянско, или чуждо. Таквите отбелязал съм со ѕвездица“. (I, 53)

Тука е и неговата намера да даде еден список во кој преовладуваат зборови од туѓо потекло:

„Най-после прибавих и един списък от повечето чужди речи що се намират во сборника и то, за улеснение на оние от читателите, които, като са далеч от нашите страни, не знаят, може би, значението на вмъкнатите во языка ни от съседните или съживуци со нас народи чужди речи“. (I, 54).

На крајот, во врска со неговиот интерес за етимолошките проучувања и во врска со односот кон туѓите елементи е и неговата намера да издели еден број домашни зборови, кои имаат ист корен како и соодветните грчки, влашки и албански зборови:

„А най-накрай, само за любопитство, придадох едно число български речи во сравнение со съответствующите им гръцки, влашки и албански, като произходящи от едни и същи корени“. (I, 54).

Применување на компаративниот метод, колку што можевме да забележваме, е една од особеностите на научниот приод на Шапкарев и тоа не само во фолклористиката, но и во обработувањето на јазичните особености.

* * *

3.1. Од нашава анализа на односот на Шапкарев кон одделните лексички прашања може да се види колку сериозно и студиозно тој се обидува да ги објасни и опише одделните појави во лексиката, односно во јазикот. Какво место и колкав простор тој им посветувал на овие прашања може најубаво да се види и од неговиот предговор, кој, би можело да се рече, претставува еден вид негов манифест. Во него, изнесувајќи ја содржината на *Зборникот* во девет точки, во пет точки (V—IX) зборува за јазичните материјали. Кон ова треба да се додаде дека и во првите четири точки, кои се однесуваат на фолклорниот материјал, дава бројни лексичко-лексикографски податоци и објаснувања.

Максим КАРАНФИЛОВСКИ

ЗА ПОТЕКЛОТО НА НЕКОИ ОД „ЈУЖНОМАКЕДОНСКИТЕ НАРОДНИ ПРИКАЗНИ,, НА СТЕФАН ВЕРКОВИЌ

Во збирката „Јужномакедонски народни приказни“ на Стефан Верковиќ собрани се 133 приказни. За поголемиот дел од нив нема податоци од каде потекнуваат. Меѓу приказните за кои има податок од каде потекнуваат се и приказните означени со броевите 109 и 117. Над насловот на приказната со број 109 стои наднасловот „Приказки от Пазар (Енидже—Вардар)“¹; па, логично; се заклучува дека сите приказни до следниот податок кај приказната со број 117 се од Ениџе-Вардар.

Меѓутоа, читајќи ги спомнатите приказни од бр. 109 до бр. 116 може да се забележи дека јазичните особености не се исти во сите приказни, при што една целина прават приказните од бр. 109 до бр. 114, додека приказните со бр. 115 и 116 толку се разликуваат од нив, што со сигурност може да се тврди дека не му припаѓаат на истиот говор.

Преку анализа на јазичните карактеристики на приказните ќе се обидеме да докажеме што ги обединува едните и со што тие се разликуваат од другите две приказни. Јазичните карактеристики на групата приказни означени со броевите од 109 до 114 кои ги обединуваат нив во една целина би биле следниве:

1. Редукција на неакцентираните вокали. Во текстовите на сите наведени приказни присутна е редукцијата на неакцентираните вокали во сите позиции: ублечум, удеки (110), удиле, утишал (109), вичирал (109), вирувал (110), дујде, детувто, кута, вичера, чувеќ, некуј, сус, уф, ут кукошки, каминут, девит, десит (109), мрежити, куту (110), пурснада, бигале (111), стреднијут, големјут, малечјут (112) пулувинта, виќе (109).

2. Елизија на вокалите: жен'та, план'на, на видул'то, трет'та, богув'то, крајн'та, детув'то, лјуј'то, пил'то, нем'ме (114) и др.

3. Антиципација на ј: којн, лепчијна, камајне, базргјајне (114), кажувајне, трјне (112), самовилчијната (111).

¹ С. Верковиќ: Јужномакедонски народни приказни, т. II, „Мисла“, Скопје, 1977, стр. 295.

4. Глаголите во 1 л. еднина сегашно и идно време завршуваат на -ум (викум, немум, имум, родум, земум, ублечум, ки кладум и тн.) и поретко на -ам (имам (112), слушам, продадувам (114)).

5. Формите на заповедниот начин завршуваат во множината на -ејше, -ајше: извадејте, врзајте ме, пуштејте ме, манајте се (112).

6. Глаголските прилози завршуваат на -еки: удеки (110), одеки (111) и -ештими: одештими са (109, 111, 112), довештими (110).

7. Употреба на показните заменки *ваа, воа, виа, ѿаа, ѿиа, ниа*.

8. Кратките заменски форми гласат: *а* (ја), *и* (ги), *ју* (го) и тн. (не а вирувал (110), ки гу викум (109), извадејте и, не и зеваш (110)).

9. Промена на консонантската група *ми* во *н*: ного (109, 110, 114).²

Имајќи го предвид податокот за местото од каде потекнуваат овие приказни и нивните заеднички особености, може да се смета дека приказните од бр. 109 до бр. 114 се од Ениде-Вардар, додека приказните со бр. 115 и 116 не потекнуваат од тој предел.

Приказната бр. 115 битно се разликува од претходните приказни. Во неа отсутствуют поголемиот дел од наведените особености, а во исто време присутни се други со што се зголемуваат јазичните разлики меѓу нив:

1. Во приказната 115 многу поретко има примери со редукција на неакцентирани вокали (са ужени, барим) и обично тие се среќаваат во финална позиција (ченду, татку, керку, девојку, ету, општи, на гори, сетни, веки, теби, четиријси, тријси) и во имперфектните форми на глаголите (бешпи, сакаши, чудешпи, чиниши, молиши, водиши, лежашпи, рождашпи, вратјашпи и др.).

2. Во првото лице еднина на сегашното време овде не се употребува наставката -ум туку -ам (знам, чинам), а има и примери со испуштено -м (ти си молја, да си чина мајка, ченду да родја).

3. Употреба на показните заменки *ѿас* (тас работа), *нас* (ја зема нас мома на нас одаја), *нузи* (нузи дете), *ѿаја* (таја мома).

4. Почеста употреба на *х*: харно, хубава, бежа, видежа, приближежа.

5. Промената на консонантската група *ми* во *мл*-млогу.

6. Употреба на сврзникот *ча* во значење на *дека*, *оѿи* : не замана млогу времја и познала, *ча* остана трудна; На една друга царчина един цар от жена останал вдовец, *ча* жената му бешпи умрела; Не е харно, човек на Бога да погрешпи, *ча* јазе са молјаш ченду да ми даде, та нека е лјута змиа.

7. Употреба на сврзникот *лју* (штом, кога, туку): Двете баби са чудјат, што да прават, и, лју призирихса за да видат, как дохожда рожденето малко, заеднош на бабите душиите му излјади и умрјаха.; И лју чула, *ча* ониј цар тера баба, *за* да отродит жената му, ...; Ти да не си оплашиши от негу, лју да гу земиши, ...

² Броевите во заграда го означуваат бројот на приказната.

8. Од кратките заменски форми се употребуваат следните форми *мја* (тја на мени сака да мја погуби и мја прати. . . ; барим ја знам и мја знае) и *ми, ме* (Ми е страх да не ми бие. Затоа ти са молја, да земеш таја мома, која мене ме изуча толкус морафети. . .).

9. Употреба на протетско *в* (тога вогин да изгасниш; прескокни ми вогинот).

10. Предлогот *со* овде гласи *сос* :млогу радост.

Сите овие особености, како и некои други (формите за заповеден начин: *немој илачеш*; зборовите: *искари си, докарали* и др.) упатуваат на заклучок дека оваа приказна не е од Ениџе-Вардар. Такви особености му се својствени на говорот од областа Богданско во Солунско, па може да се претпостави дека и оваа приказна потекнува од тој предел.

Приказната бр. 116 исто така се одликува со отсуство на особеностите карактеристични за приказните од бр. 109 до 114 и со присуство на други, со што се исклучува можноста таа да потекнува од Ениџе-Вардар. За оваа приказна се карактеристични повеќето особености кои се присутни и во приказната 115:

1. Првото лице единина во сегашното време завршува на *-ам* или на *-а* (ти миловам, кјавам, што да чина, да гу видја).

2. Редуцирани вокали во финална позиција: *сетни, веки, утри, ошти, двајси, ету, штоту, кату, морету, мајку, синку, пред негу, татку.*

3. Показни заменки: *нас година, нос час, на нас планина, тас кула, тас работа, на тес.*

4. Гласот *х* и овде се употребува често: *хубавина, хак да не зеваш хождаш, хизмијарин, бежа, земах, минаха, рекохми, чиниха сахати.*

5. Консонатската група *мн* се менува во *мл*: *имало един много чорбаџија.*

6. Сврзниците *ча* и *лју*: *Тогас кату видела старата самовила, ча не чини инак извадила тасо; лју да омиваш тасот един алтин добиваш*

7. Лични заменки: *јаз, ши, шој, мја* (мја пусна вашата керка), *ју, неју, ја* (и тој ја вели), *са си* (лју аку ти си јади; и тој са чини патка), за *шјаж, шја* (утри тја изјавам).

8. Предлогот *со* се употребува во варијантите *сас* (и така *сас марифет*) и *сос* (затоа *сос тебе да си чинима побратими*).

9. Членот се употребува во следниве форми: *-ош, -уш, -о* (тасот, *шасо, пнтјут*).

Освен овие особености во приказната 116 има уште неколку кои не се среќаваат и во приказната 115:

1. Императивната форма *јаш* (Не сам видел такфии лјуди, лју ако ти си јади, урви една либиница, *јаш тука*).

2. Глаголскиот прилог на *-ешчем* (плачешчем).

3. Негативна форма од помошниот глагол *сум*: *нјасми* (Ади да бјагами, *ча нјасми за тука*).

4. На местото на старото *ѓ* овде има *ја*: *лјап, врјатина, на лјаво, голјамата, стрјадната, врјавиш, мјасто, излјази, р'нцјата*).

5. Остатоци од старите носовки: м'нчеш, пор'нчала, р'нка, п'нт, п'нтја, п'нтјут (но и: п'тјут. м'ж).

6. Употребата на глаголските форми: иштиш, иштаха.

7. Множинската форма за брат-братја.

8. За изразување на идното време во оваа приказна паралелно се употребуваат партикулите *ке*, *ки* и *за*: ...та тој *ке* ти дава по една жалтица и, кога *ки* ми сакаш, да идиш тамо на партад мајка, тамо *ке* ми наваш! (стр. 319)³; Тја за ти дава алтини и сребра, ти да не земиш, само тасот да иштиш! (стр. 317); Ти млогу лјап за јадеш у мени. ... (стр. 320) и: — Еј синко, ти млогу лјап *ки* јадиш у мени. ... (исто така на стр. 320); Ти да глендаш хубае: голјамата кога *ки* излјази, за има двете и р'нки на главата кладени, стрјадната за има р'нцјате и на појас, јазе сам најмалка, р'нцкојата ми *ки* ги имам пуснати надолу, мени да земиш! (стр. 320); Ади за ти метна у морету, ти *ки* си чиниш патка. (стр. 322).

Ако овие јазични особености се споредат со јазикот во „Обичаи во Висока. ...“ во рамките на приказната бр. 99⁴ *ке* се забележи дека тие се присутни и таму. Бидејќи за тој текст постои податок дека се однесува на селото Висока и со оглед на истоветноста на јазичните особености може да се смета дека и приказната бр. 116 е од истото село. До истиот заклучок може да се дојде и ако се споредат јазичните карактеристики на оваа приказна со карактеристиките што ги дава 3. Голомб во својата студија за говорот на селата Сухо и Висока во Солунско⁵.

Според тоа можеме да заклучиме дека само приказните од бр. 109 до бр. 114 се од Енице-Вардар, приказната 116 е од селото Висока, а приказната 115 веројатно исто така од областа Богданско во Солунско, каде се наоѓа и селото Висока.

Врз основа на заедничките јазични карактеристики на приказните означени со броевите 131—132 и 133 со карактеристиките на групата приказни 109—114 може со сигурност да се тврди дека и тие се од областа на Енице-Вардар.

Максим Каранфиловски

О ПРОИСХОЖДЕНИИ НЕКОТОРЫХ “ЮЖНОМАКЕДОНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК” СТЕФАНА ВЕРКОВИЧА

Резюме

На основании анализа языковых характеристик сказок обозначенных номерами 109—116, которые в сборнике Стефана Верковича

³ С. Веркович: Јужномакедонски народни приказни, т. II, Мисла, Скопје, 1977

⁴ С. Веркович: цит. дело, стр. 259—270.

⁵ 3. Голомб: Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско), Македонски јазик XI—XII, Скопје, 1960/61, стр. 113—182 и Македонски јазик XIII—XIV, Ск., 1962/63, стр. 173—276.

„Јужномакедонские народные сказки“ определяются общим заглавием „Сказки из Енидже-Вардара“, утверждается что из Енидже-Вардара только сказки обозначенные номерами 109—114. Предполагается, что сказка 115 происходит из области Богданско в окрестности Солуна (Салоники).

Местом происхождения сказки 116 утверждается село Висока в окрестности Солуна.

Утверждается также, что сказки 131, 132 и 133 по своим языковым чертам тоже, как и сказки 109—114, происходят из области Енидже-Вардара.

Блаже КОНЕСКИ

МАКЕДОНСКАТА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА И ИСТОРИЈАТА

Изучувањето на македонските дијалекти може да се подели во два периода, на кои границата би им совпаѓала со крајот на Втората светска војна, односно со оној историски момент кога беше создадена СР Македонија, а на јазичен план се изврши нормирање на македонскиот литературен јазик и се поставија основите на идниот македонски лингвистички центар во Скопје.

Во првиот период македонските дијалекти, иако се разгледуваа како релативно самостојна група, обично се сврзуваа во една целост со соседните јужнословенски јазици. Учесството на странски научници, привлечени кон македонската проблематика особено поради тоа што на македонскиот терен со право се бараа народната основа на старословенскиот јазик, беше претежно. По В. Облак и неговата знаменита книга „Macedonische Studien“ (Виена 1896), доволно е само да ги споменеме имињата на А. Седишчев, А. Мазон, А. Вајан и М. Малецки. Придонесот на луѓе произлезени од македонската средина, но кои не можеа да бидат и македонски научници, е во овој период видлив, но сепак второстепен.

Ситуацијата се изменува коренито со настанувањето на вториот период, кога се создадоа потребните историски услови, македонската дијалектологија да се развива како една во вистинска смисла национална дисциплина во рамките на новосозданиот македонски лингвистички центар. Заедно со планомерното изучување на македонскиот јазик во неговите различни пројави се одвиваше сега и работата во областа што ја покрива македонската дијалектологија, при што за таа работа беа предвидувани и обезбедувани и потребните материјални и кадровски потенцијали. Оваа дејност, како што е добро познато, е особено сврзана со името на проф. Б. Видоески, којшто објави во последниве три децении бројни дијалектолошки студии и придонесе многу како за организирањето на некои крупни дијалектолошки проекти, така и за образувањето на млади научни работници, оспособени да ги спроведуваат на потребното ниво дијалектолошките изучувања.

Во овој период се збогати значително фактичкото познавање на дијалектите на македонскиот јазик преку ред нови описи. Новиот ма-

теријал даде можност за подобро фундирани обопштувања во однос на следењето на одделни изоглоси на македонската јазична територија и во однос на целокупната слика на нашата дијалектна ситуација. Еден нов и многу важен чекор напред беше направен, кога се пристапи кон работата врз македонскиот лингвистички атлас. По извршениот увид во современата состојба, преку новите описни работи, интересот сè повеќе се приближуваше и кон изучувањето на историските корени на дијалектната диференцијација на македонскиот јазик, кон она што е првенствена задача на нашата историска дијалектологија. Во оваа точка, разбирливо, се допираат веќе македонската дијалектологија и историјата на македонскиот народ, т.е. се јавува потребата дијалектолошките испитувања да ги вклучат во себе и да ги имаат постојано предвид фактите од историското минато на народот-носител на јазикот.

И во поглед на согледувањето на оваа потреба, како и на нејзиното задоволување, што впрочем и би се очекувало, проф. Б. Видоески има свој виден придонес¹. Веќе една од првите негови работи го разгледува проблемот на говорот на торбешките преселени и одделени од својата матица во Дебарско². На карактеристиките на торбешките говори, произлезени од тоа што во дадени историски околности дел од македонското население бил исламизиран, тој обрнува внимание и при други поводи. Исто така тој укажува и на социјално-историските услови што се пројавувале во диференцијацијата на македонските дијалекти³.

По таков начин постепено се налагаше во првиот план една задача што и во програмска смисла треба да ја сметаме како посебно важна во идниот развој на македонската дијалектологија. Со оглед на фактичката состојба на историските извори и на податоците што тие ги нудат, задачата да се вклучат дијалектолошките испитувања во дадени историски рамки нема да биде подеднакво лесно и подеднакво резултатно решавана во однос на одделните историски епохи. Така, поради скудноста на таквиот материјал, сликата за дијалектната ситуација и за процесите во дијалектната диференцијација во текот на Средниот век ќе биде помалку јасна и ќе се опира повеќе на хипотези и реконструкции. Состојбата се менува во новиот период, почнувајќи од XV век, бидејќи од тоа време располагаме со драгоцен материјал за демографската ситуација во нашите краишта, содржан во турските пописни дефтери. Тоа дава можност, дијалектолошките испитувања да се сврзат со една веќе добро позната демографска основа, што и претставува еден од суштествените начини на поврзување на дијалектологијата и националната историја. Треба да кажеме дека, иако податоците од турските

¹ Сп. B. Vidoeski, Die Entwicklungsstufen der mundartlichen Differenzierung im Makedonischen. — Die Welt der Slaven, XXI, 2, 1976, 165—172.

² Историјата, Белешки за говорот на селата Мелница и Г. Врановци во Велешко. — МЈ, II, 9—10, 1951, 200—209.

³ Историјата, Социјалниот фактор во диференцирањето на македонските говори. — Реферати на македонските слависти VI, 1968, 1—12.

дефтери повремено се користеле во нашите јазични студии, главниот дел на работата во тој поглед останува за иднината.

По овој повод би сакале да дадеме само една илустрација за тоа како историските факти, посебно со оглед на демографската ситуација, можат да се искористат во објаснувањето на дадена дијалектолошка констелација. Одамна е забележана посебната положба на мијачките говори во Западна Македонија наспрема соседните говори во Кичевијата и Гостиварско. Покрај особената замена за стариот назаден вокал од заден ред (*йой*, *рока*), упадливо е особено во нив, како иновација, отсуството на фонемата *s* и, како чување на старината, задржување на интервокалното *v* таму каде што тоа се губи во западномакедонското наречје (*човек*, *лава*, *йоловина*, *лебови*). Отсуството на *s* е до толку упадливо што тоа инаку е зачувано во старата корелација *i:s* имено на линијата Гостивар — Кичево — Охрид — Костур (*йолој* — *йологи*). Интервокалното *v*, како што можеше да се разбере, се губи во познатите позиции во говорите соседни со мијачките, како и на поширокото западномакедонско подрачје.

Барајќи објаснение за оваа состојба, ние денеска не да смееме да го испуштиме од предвид податокот дека во втората половина на XV век мијачкиот крај бил речиси испустен (што можело да се случи поради настаните сврзани со акцијата на Скендер-бег). Тоа го дознавме од турскиот пописан дефтер од 1467. г., во кој како испустени во вилаетот Река се споменуваат 13 села, меѓу кои Галичник, Гари и Тресонче. Според истиот извор, во преостанатите 32 населени места во целата област Река (и Мала и Голема) живееле само 227 семејства⁴. Според тоа може да се заклучува дека мијачката група се населила во својата целост на овој терен подоцна, доаѓајќи најверојатно од запад, од некоја област во Албанија. Тоа била група што во својот говор го загубила *s* (и во врска со тоа не го усвојувала и новиот африкат *ʃ* во заемки) и што при населувањето уште не била зафатена од процесот на губење на интервокалното *v*. Релативната затвореност на мијачката средина спрема околното население сигурно станала причина за задржувањето на тие карактеристики на малореканскиот (мијачкиот) говор и до денеска⁵.

Задржувајќи се само на овој еден пример, од кој сепак јасно се гледа колку релевантен материјал за македонската историска дијалектологија може да се извлече од ваков вид извори, ќе истакнеме на крајот дека експерпцијата не треба да се ограничи само на оние од нив што даваат податоци за македонските краишта, ами треба да се прошири на изворите за соседните земји, особено за Албанија, бидејќи движењето на словенското наследство од запад кон исток е во овој регион изразита демографска појава во турскиот период.

⁴ Сп. Турски документи за историјата на македонскиот народ, т. III, Скопје 1976.

⁵ Б. Конески, Еден опис на Дебарскиот округ од 80-те години на XIX век. — Прилози МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, 1977, стр. 30.

Блаже КОНЕСКИ

МАКЕДОНСКАЯ ДИАЛЕКТОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ

(Резюме)

Македонская диалектология за последние три десятилетия получила значительное развитие, в чем особая заслуга принадлежит профессору Б. Видоескому. В настоящее время все больше чувствуется необходимость диалектную дифференциацию македонского языка исследовать в связи с характеристиками отдельных этапов исторического развития македонского народа. Особенно ценный материал для такого исследования содержится в документах турецкого периода, которые дают возможность с достаточной точностью проследить демографическую ситуацию в Македонии, начиная с XV века.

Evica KONEČNI

CLASSIFICATION IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL ENGLISH AND MACEDONIAN — CONTRASTIVE ANALYSIS

This study contrasts a specific rhetorical¹ function in MST (Macedonian for Science and Technology) with the equivalent area in EST (English for Science and Technology), in which a good deal of research has already been done. This area is: the rhetorical function of classification,² both explicit and implicit. The contrastive analysis is made on the basis of the original EST and MST texts taken from student textbooks and technical articles. The contrast is made on the discourse level with the paragraph as the basic unit for carrying rhetorical information.

Classification is one of the most fundamental ways through which a writer organizes and explains his materials. „It does not matter whether the writer's subject is objects or incidents, ideas or sensory experiences, material properties or products of his imagination; all are capable of being classified“³. In classifying not only differences but similarities are stated as well, and also the writer, in a class containing a large number of members, chooses those members that are important to the subject under discussion and uses a basis for classification on more characteristics he considers important.

The purpose of the classification is to increase the reader's understanding of a subject, but such an understanding is often only a preparation for writing a piece of exposition. It may serve as an outline, and often can provide the structure of a discussion.

Classification is a rhetorical device closely related to formal definition. The first step in definition is to classify the term being defined. That is the term is placed in a group whose members have at least one outstanding characteristic in common. Next, this member is differentiated from all other members of the class. In classification, however, the groups rather than individual members, are differentiated. It can be done in two ways:

- (1) The writer has a class and tries to find the members of the class and
- (2) He has one or more members and tries to find a class into which it fits.

¹ Scientific and technical rhetoric can be defined as the result of the process of organizing scientific and technical information to produce a desired text for a given type of reader. This process is basically the act of selecting the items of information and then ordering them and indicating the types of relationships existing between the sequential items and between an item and the total context. See: Konečni, E. (1979); Trimble, L. (1975).

² Konečni, E. (1979), pp. 94—110.

³ Gardiner, P. and W. Gibson (1971), p. 184.

But whatever method of classification the writer chooses, the reader is given the following important information: (a) the name of the class; (b) those members of the class the writer thinks are important for the discussion at hand; and (c) a basis for classification, often called „criterion of difference“.

Classifications are man-made⁴. A thing may be, and usually is, classified in a number of ways depending on the bases on which the classification is made. The basis of classification will always reflect the particular *purpose* of the writer making the classification, and the basis relevant to one person may well be irrelevant to another. That a thing may be classified in a number of ways can be seen from example No. 1⁵, in which the writer classifies turbines in eleven different ways, each time choosing a different criterion of difference between the members of the class „turbines“.

Example 1:

Classification of turibnes

1. Depending on the nature of the working fluid, turbines are divided into:
 - a) steam turbines
 - b) gas turbines
2. Depending on the number of stages, turbines can be:
 - a) one-stage turbines with one or more speed stages, usually with a low power level
 - b) multi-stage turbines
3. Depending on the principle of the working fluid action (transformation from potential to kinetic energy):
 - a) action turbines
 - b) reaction turbines
4. Depending on the flow direction of the working fluid:
 - a) axial turbines
 - b) radial turbines
5. Depending on the number of turbine coatings — cylinders:
 - a) one-cylinder
 - b) two-cylinder
 - c) three-cylinder
 - d) four-cylinder
6. Depending on the fresh steam distribution, steam turbines are divided into:
 - a) turbines in which the steam distribution is done by valves
 - b) turbine in which the steam distribution is done by jet-boxes
 - c) turbines in which the fresh steam is brought through a bypass
7. Depending on the character of the heat process:
 - a) condenser turbines with regeneration
 - b) condenser turbines with one or two regulated removals of steam depending on the pressure

⁴ - McCrimmon, J. (1974), p. 55.

⁵ The example No 1 is 1 translated from the Macedonian textbook Dimitrov, K. (1976), pp. 7, 8, 9.

- c) anti-pressure turbines
 - d) pre-activated turbines, a type of anti-pressure turbines in which the used steam enters another turbine under medium pressure
 - e) anti-pressure turbines with regulated removal of steam depending on the pressure
 - f) turbines which work with used steam, made by presses, steam engines, etc.
8. Depending on the pressure of the steam:
- a) low-pressure turbines (with used steam $p_0 = 1,2-2$ bar)
 - b) medium-pressure turbines (with fresh steam $p_0 = 40$ bar)
 - c) high-pressure turbines (with fresh steam $p_0 = 130$ bar)
 - d) turbines with very high parameters ($P = 220$ bar)
 - e) turbines with above critical parameters of fresh steam > 220 bar
9. Depending on the purpose:
- a) stationary turbines with a constant number of revolutions
 - b) stationary turbines with a variable number of revolution, designed for driving ventilators, pumps, and so on
10. Depending on the working cycle, gas turbine installations (GTI) are divided into:
- a) isobaric GTI
 - b) isochoric GTI
11. Depending on the working process, GTI can be for:
- a) open working processes
 - b) closed working processes
 - c) half-closed working processes.

(Dimitrov 1976: 7, 8, 9)

None of these eleven different classifications of turbines taken separately is a complete description of turbines, but given all together, one after another, they are close to being all-inclusive.

As we said in the beginning, in this article we are going to analyse explicit and implicit classifications. The division of classification into these two groups is done on the basis of the information stated in them. That is, if the classifying information is stated directly we have explicit classification, but if it is stated indirectly we have implicit classification. Also, classification can be divided into complete or full and incomplete or partial depending on whether the criterion of difference is given or not. And classification can be simple or complex depending on the number of levels of generality given.

1. *Explicit classification*

(a) *Complete classification*: Explicit classification is easy for the reader to detect: the author tells the reader that he is going to classify. Such words as „classify“, „group“, leave no doubt in the reader's mind as to what is

going on. The following examples illustrate explicit classification in both EST and MST writing.

Example No. 2. Explicit classification in EST (simple)

„The liquids can be broadly classified as viscous liquids and thin liquids, depending on whether they offer a large or small resistance to motion relative to a solid surface“.

(Owszarek 1968: 35)

In the above quoted example the writer provides the following important information: (1) the name of the class: the liquids; (2) the members of the class: viscous liquids and thin liquids; and (3) a basis for classification: whether they offer a large or small resistance to motion relative to a solid surface. This classification is given on one level of generality and that is why it is considered simple; it is complete or full because it gives all necessary information.

Example No. 3: Explicit classification in MST (simple)

„Во зависност од одвивањето на работниот процес, гасно турбинските инсталации (ГТИ) се делат на: (а) отворен процес на работа, (б) затворен процес на работа, и (ц) полузатворен процес на работа“.

(Димитров 1977; 9)

In example No. 3 the Macedonian author classifies the gas turbine installations into installations for open working processes, closed working processes and half-closed working processes on the basis of their working process. As is the classification given by the English author (example No. 2), this classification given by the Macedonian author (example No. 3) is simple because it represents one level of generality and is complete or full because it gives all three kind of classifying information: the class, the members of the class and a basis of difference.

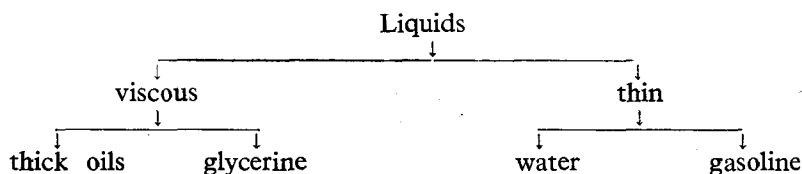
Example No. 4: Explicit classification in EST (complex)

The liquids can be broadly classified as viscous liquids and thin liquids, depending on whether they offer a large or small resistance to motion relative to a solid surface. Typical viscous liquids are thick oils and glycerine, while typical thin liquids are water and gasoline. The shear coefficient of viscosity of the typical viscous liquids are high, about 100 times higher than the shear coefficients of viscosity of the typical thin liquids (which, in turn, are about 10 times as high

as those of gases). The thin liquids and gases are considered as fluids having very small (shear coefficient) viscosity“.

(Owszarek 1968: 35)

The classification in example No. 4 is given on two levels of generality and can be seen from the following diagram:

For the first level of this complex explicit classification the writer differentiates the members of the main class („liquids“) and, on the second level, the members of the subclasses („viscous“ and „thin“) according to the resistance they offer to motion relative to a solid surface.

Example No. 5: Explicit classification in MST (Complex)

„Компресорите према принципот на работа и нивната конструкција се делат на две фамилии:

- фамилија струјни компресори,
- фамилија запремински компресори.

2.1. Струјните компресори се со континуирано делување. Тие се делат на две групи: турбокомпресори и ејекторски компресори.

Турбокомпресорите го компримираат гасот со преобразување на динамичката енергија на гасниот ток добиена од допатичното вртливо коло во статичка енергија на притисокот. Преобразувањето на динамичката во статичка енергија се врши делумно во вртливото компресорско коло, а делумно во дифузорните канали на неподвижните елементи на компресорската машина.

Ејекторскиот компресор се состои од неподвижен струен апарат. Тој користи погонски гас (пара) кој експандира во еден млазник чиј крај завршува во мешана комора. На крајот од млазникот се постигнуваат големи брзини и висок притисок со што е овозможено всисување на гасот и негово мешање со погонскиот. Гасната мешавина се успорува во еден дифузор и на тој начин се компримира.

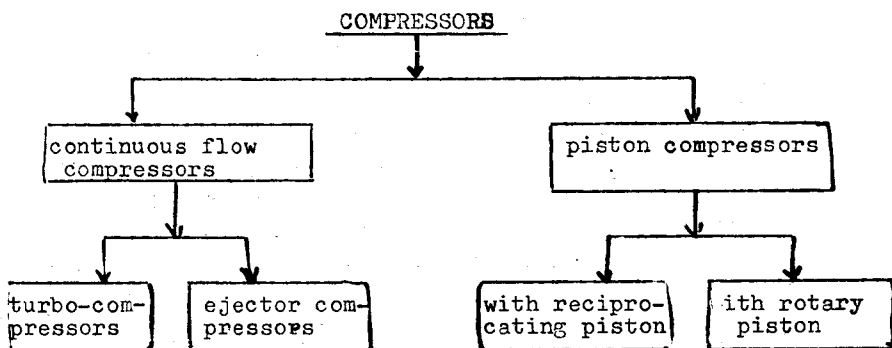
2.2. Запреминските компресори се делат на две групи: компресори со осцилаторни клипови и компресори со ротациони клипови.

Компресорите со осцилаторни клипови го компримираат гасот на тој начин што прво го наполнуваат еден константен простор со гас, а потом со помош на клип ја намалуваат запремината на гасот. Овие компресори се со периодично делување.

Компресорите со ротациони клипови се со континуирано дејство. Компримирањето на гасот се остварува со постепено континуирано намалување на компресиониот простор од влезот на гасот во компресорот до неговиот излез“.

(Черепналковски 1975: 3)

In the above quoted example, No. 5, the writer gives a more complex explicit classification. It can be called „complex“ because the writer classifies compressors on two levels. First, according to their principle of work, he divides the compressors into two families: continuous flow compressors and piston compressors. The each is further divided into subgroups. For example, continuous flow compressors are divided into -turbo-compressors and ejector compressors on the basis of the ways in which they compress gas; and piston compressors are divided into: compressors with reciprocating piston and compressors with rotary pistons, depending on whether they are periodic or continuous. The following diagram would be drawn from the text information:

The above classification helps the reader to understand the relationships among the many kinds of compressors — relationships between or among classes of the same level of generality and between a class and its subclasses; it enables the reader to make precise the principles for distinguishing level from level and subclass from subclass. It provides a means for quickly grasping both significant similarities and differences among different kinds of compressors.

The classification of compressors given in example No. 5 is not meant to be all-inclusive (or even close to all-inclusive as example No. 1); rather the writer deals only with the types of compressors that interest him. He classifies them according to the principles of their work; however, if he had chosen another basis of difference between the members of the class, he would then have classified them differently.

From the classification in example No. 5 the reader will not only get a new way of looking at these compressors, but a pattern into which he can fit many other things. Moreover, he has been given a classification of compressors within the framework of a conceptual paragraph which consists of seven physical paragraphs. All the concepts given in this conceptual paragraph range from more general to less general degrees of generalization.

In the first physical paragraph the main core generalization is given; this consists of two parts. The first part of this main core generalization is then developed in the first three physical paragraphs; and the second part is developed in the additional three physical paragraphs. Although each physical paragraph in example No. 5 has a core generalization of its own (called subcores), all these cores are at lower level of generalization and they all in a way support and develop the main core generalization stated in the first paragraph.

Although the classification given in example No. 5 is complex, the writer organizes it in such a way that its basic organization enables the reader to understand it very quickly.

As can be seen from examples Nos. 2, 3, 4 and 5, the reader receives all three kinds of information which every complete classification should give: (1) the class; (2) the important members of the class; and (3) the criterion of difference. If the reader is given this information, the classification is considered complete. When the reader is given the class and the members, but not the criterion of difference, the classification is partial.

(b) *Partial classification*: McCrimmon (1974)⁷ says that „one of the rules for classification which should be kept in mind is: every classification must be made on one clear and consistent basis“. For example, tools may be classified as machine tools and hand tools. Hand tools may be classified by function as cutting, striking, and assembling tools. It would not be logical to cross categories and also levels of generality should not be mixed, that could happen for example, if we classified tools as machine tools, cutting tools, and hammers, since a machine tool may be for cutting, striking or assembling and a hammer may be a machine tool or a hand tool. Also, no clear criterion of difference could be stated for such a „classification“.

However, sometimes the criterion of difference is left out on the assumption that it is obvious to the reader. Then the classification is partial. Examples of partial classification can be found in both languages.

Example No. 6: Partial classification in EST

„All forms of matter can be grouped into two classes: solids and fluids. Webster's dictionary defines a fluid as „a substance which yields to any force, however small, tending to alter its shape“...“

(Sabersky et al. 1971: 5)

⁶ A conceptual paragraph can be defined as a group of organizationally related concepts which develop a given core generalization in such a way as to form a coherent and complete unit of discourse. The relationships between conceptual and physical paragraphs can be one-to-one or one-to-more-than one. See: Konečnı, E. (1979), pp. 30..40.

⁷ McCrimmon, J. (1974), p. 58.

Here the criterion of difference is not stated; that is, it is not explicitly stated. The writer assumes that it is obvious to the reader. And that is true. A trained reader can easily comprehend that the classification of the matter in example No 6 is based on whether it has a definite volume or not.

Example No. 7: Partial classification in MST

„Кај моторите со внатрешно согорување се среќаваме со два типа на лежишта: лежишта на лизгање и лежишта на тркалање“.

(Давидович 1975: 264)

In example No. 7 the Macedonian writer classifies bearings into two types: slide bearings and roller bearings. He assumes that the reader knows what bearings are and what their function is in internal combustion engines. He also assumes that the reader knows that this classification is made on the bases of their construction and on their different principles of work within an internal combustion engine.

Both examples Nos. 6 and 7 give information which can be defined as partial classification. This kind of information is found very often in both English and Macedonian scientific and technical writing.

But not always does the writer give classifying information in a well organized way as can be seen from the examples No. 2, 3, 4, 5, 6 and 7. The following example shows a conceptual paragraph in which an explicit (partial classifying information is given in a reversed order:

Example No. 8:—Explicit and „out of order“ classifying information (four level of generality)-complex

„Condensers, according to the way they transfer heat to their surroundings, can be divided into three large groups:

(a) Flow condensers, in which condensation heat is transferred to cooling water (two-piped, elementary, shell horizontal and shell vertical condensers),

(b) Atmospheric and evaporating condensers in which condensation heat is transferred first to cooling water and then partially (in atmospheric), or almost completely (in evaporating) to air through evaporating a part of the water and to some extent through convection from water to air.

(c) Air condensers in which condensation is absorbed by the cooling air.

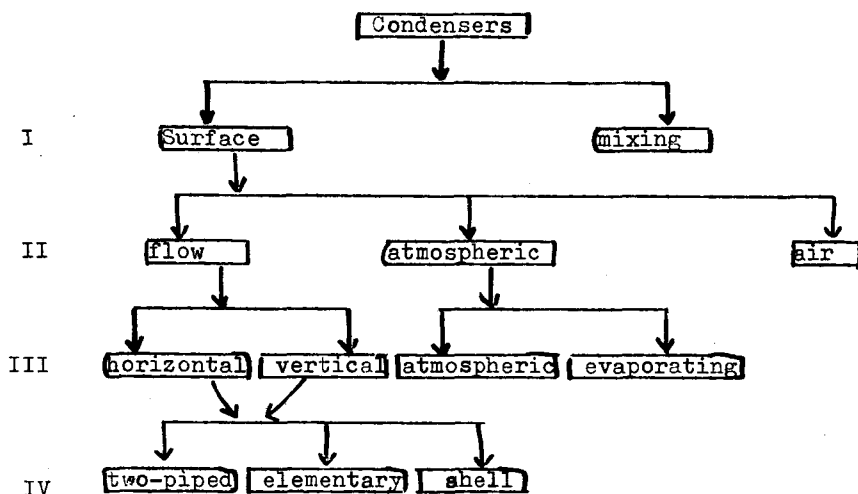
The above mentioned three types of condensers are surface condensers. In steam ejector refrigerators mixing condensers are used, in which heat from the steam is taken by direct contact.

Čerepnalkovski 1972:130

In the above paragraph the writer divides condensers into three groups and at the end of the paragraph he tells the reader where these groups belong,

thus giving him first and second level of generality in the classification of condensers. Then the writer gives the function description of each group; that is the tells the reader how each works.

In example No 8 the writer gives an explicit and „out of order“ classifying information because in the second physical paragraph he gives a mixture of second, third and fourth level of generality; in the third physical paragraph — second and third level of generality; in the fourth physical paragraph — only the second level of generality; and in the fifth physical paragraph — the first level of generality. This mixture of levels can confuse the reader, but after a careful reading of the paragraph given in example No. 8, the following classifying information can be extracted and reordered in the form of a diagram:

From the above diagram the four levels of generality of this complex explicit classification can be noticed very easily. But for the reader to be able to abstract and reorder the information given in example No. 8, in the form of the above drawn diagram is not easy, unless he possesses at least an elementary technical knowledge of the particular subject.

2. Implicit classification

If the reader can take information not stated as classification and arrange it into the form of a classification, then there is obviously classificatory information in the writing. This type of classification is called „implicit“. In a paragraph containing implicit classification, a statement containing classification information is itself seldom the generalization — or even a

part of the generalization. Rather the implicit classifying information is „buried“ in the information which supports and develops the core generalization. Thus for it to function for the reader, implicit classifying information must be extracted and reordered from the supporting information.

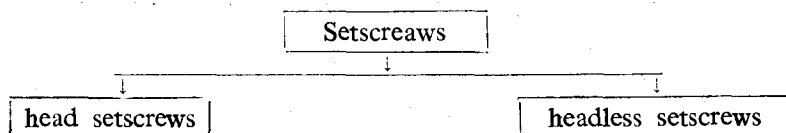
The primary purpose of a paragraph containing implicit classifying information is not usually „Classification“ but rather „Definition“, „Description“ or „Presenting Information on Experimental Procedure“. Like explicit classification, implicit classification is found in both simple and complex form. Also it can be found in both EST and MST, and more often in technical literature written for more advanced students.

Example No. 9: Implicit classification in EST (Simple)

„A *setscrew* screws through a threaded hole in one part until its point bears against an inner part, as in Fig. 21.24 (4), or until the point engages a recess, as in Fig. 21.25(1) or 21.26(1). As shown in Table 6, setscrews are available with a square head, slot, or socket, but the headless *setscrews* are generally preferred because the entire screw is safely precessed within the threaded hole. Each head type is available in any one of the point styles shown“.

(From the student's paper)

In the above quoted paragraph the writer gives a function description of setscrews and implicitly classifies them. After a careful reading the reader can draw the following diagram:

The implicit classification given in Example No. 9 is a onelevel classification and is considered simple.

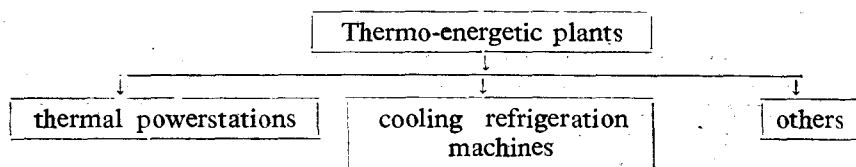
Example No 10: Implicit classification in MST (Simple)

„Со топлинските појави кои го пратат заситувањето на воздухот во допир со водна површина од проточна вода може да се објасни и ладењето на циркулациона вода во така наречените „кули за ладењето на циркулациона вода, Во термоенергетските постројки (термо центри, ладилни постројки и др.) и за разни апарати во хемиската индустрија се бараат многу големи количества вода за ладење. проблемот на водоснабдувањето се решава на таков начин што водата после еднократна употреба, после затошлувањето во кондензаторите или другите изменувачи на топлина не се пушта

во канализација, туку се упатува во ладилните кули во кои се лади на почетната температура“.

(Андрејевски 1973: 229-230)

The purpose of the paragraph in example No. 10 is to give a process description. But before the writer starts describing how the problem of the water supply can be solved, he implicitly classifies the thermo-energetic plants which use large quantities of cooling water. The following diagram can be drawn from the implicit classifying information given in the paragraph.

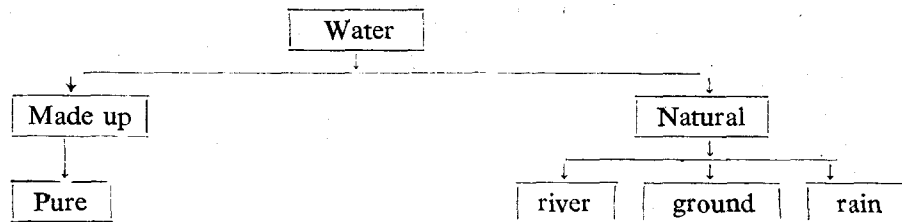
This is a partial classification since the criterion of difference is not given. The writer assumes it is known to the reader.

Example No. 11: Implicit classification in EST (Complex)

„A similar need for scientific research exists in the branch of hydrology that deals with quantity of water. In nature, there is no water like the pure water defined by chemists, made up of only hydrogen and oxygen. River water, ground-water, and even rain-water always contain other dissolved or suspended elements, and these, even when present in small quantities, play an important role“.

(Batisse, M., Courier, UNESCO, Juli—August 1964)

Selinker *et al.* (1975)⁸ discuss the above quoted paragraph in their article „Implicit Rhetorical Information in EST Discourse“, stressing the potential complexity of the implicit classification shown in it. The core generalization of the paragraph in Example No. 11 is stated in the first sentence. „Buried“ in the supporting details is information that can be put in the form of an explicit classification. From the two sentences of this paragraph, the two-level classification can be extracted and reordered in the form of the following diagram:

⁸ Selinker *et al.* (1975), p. 288.

The first level classification is one in which the class „water“ is divided into two members, „man-made water“ and „natural water“ on the basis of their different sources, and the second level is one in which „man-made water“ becomes a class with only one of its members given (i.e. „pure water“) and in which „natural water“ also becomes a class divided into the three members „river water“, „ground water“, and „rainwater“ on the basis of their different chemical compositions and their different locations.

Example No. 12: Implicit classification in MST (Complex)

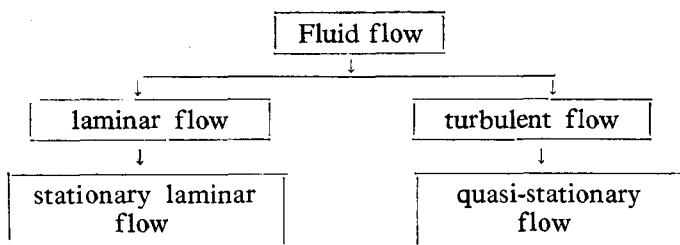
„Во техничките постројки често се сретнуваме со струење на гасови или пари кои се наоѓаат во улога на работно средство или носител на енергија. Во парните и гасните турбини внатрешната енергија на парата или гасот се претворува во кинетичка енергија на парниот или гасниот млаз од која понатака се добива механичка работа. Разликуваме ламинарно и турбулентно струење.

При ламинарното струење патеките на сите честички на флуидот во движење, наречени струјници, се паралелни. Брзините на честичките се нормални на пресекот на каналот. Струјниците се формирани по целата должина на каналот и во тек на времето не се менуваат. Ако е количеството на масата во струење константна низ сите пресеци и брзините во одделните точки не се менуваат по правец и величина во тек на времето, зборуваме за ламинарно стационарно струење.

За турбулентно струење е карактеристично дека струјниците на одделни честички не се оформени, ниту меѓусебно паралелни и константни во тек на времето. Брзините на честичките имаат не само компонента нормална на пресекот на каналот, туку и во попречен правец со која честичките се движат кон или од ѕидот на каналот. Поради тоа, патеките на честичките се преплетуваат, а движењето на честичките во каналот е придружено со меѓусебно мешање. Количеството на масата може да биде константно во пресеците и во тек на времето, меѓутоа, за такво турбулентно струење не го употребуваме називот стационарно туку квази-стационарно струење.

(Андрејевски 1973: 262)

The core generalization of the above conceptual paragraph is the first sentence of the first physical paragraph: „In the engineering plants we are met with flowing gases or steam which can be used as the working medium or the carrier of energy. The writer develops this core generalization in two additional physical paragraphs, giving the function description of the fluid flow. „Buried“ in these supporting statements there is classifying information, which when extracted and reordered in an explicit form, would read:

In the second physical paragraph the writer describes laminar flow and at the same time he implicitly defines stationary flow, and in the third physical paragraph describing turbulent flow, he implicitly defines quasi-stationary flow. This classification is complex because the writer gives it on two levels.

The first level classification is one in which the class „fluid flow“ is divided into two members, „laminar flow“ and „turbulent flow“ depending on the moving of fluid particles in a channel. These second level is one in which „laminar flow“ becomes a class with only one of its members given (i. e. „stationary laminar flow“) and in which „turbulent flow“ also becomes a class with only one of its members given (i.e. „quasi-stationary flow“).

The writer chooses to present only one member of the class „laminar flow“ and only one member of the class „turbulent flow“ because to him only these members are important to the subject under discussion. The reader should be aware that the kinds of information the writer gives in these ways are important and that, sometimes, what is left out is negatively important.

Conclusion

Classification is a rhetorical function which is used for organizing objects, ideas, experiences etc. Classification is a natural process because the first thing we do when we meet an unknown object or an idea is the attempt to find in which class it belongs. When we say that an object is a member of a class it does not mean that it is necessarily identical to other members of the same class, but it certainly means that it is similar to them in relation to the specific quality or characteristic on the basis of which the classification is made. In both languages we can find paragraphs which give information that functions as (a) explicit classification and (b) implicit classification and we have come to the following conclusions:

(1) All mentioned types of explicit and implicit classification are found in both languages.

(2) They offer the same kind of information in both languages: (a) if the classification is complete the reader receives the name of the class, members of the class and a basis for classification, (b) if the classification is incomplete (partial), he receives the name of the class and the members of the class.

(3) Explicit classifications are mainly the core generalizations of the paragraphs in which they are found, which means that they are found in the paragraph whose primary function is classification.

(4) Implicit classifications are never the core generalizations of the paragraph in which they are found; which means that they are found in the paragraphs whose primary rhetorical function is not classification but something else (for example, description, definition, etc.)

(5) In both languages we can find explicit and implicit classifications which are complex and simple, that is, classifications which are given on several levels of generality.

Classification is one of the most fundamental ways through which a writer organizes and explains his materials. It often serves as an outline and can provide the structure of a discussion.

REFERENCES

- Andrejevski, B. (1973) *Termodinamika*, Univerzitet „Kiril i Metodij“, Skopje.
 Davidović, Đ. (1975) *Motori so vnatrešno sogoruvanje*, Univerzitet „Kiril i Metodij“, Skopje.
 Dimitrov, K. (1976) *Predavanja od toplinski turbini i postrojki*, EMF, Sk.
 Čerepnalkovski, I. (1975) *Kompr sori*, Univerzitet „Kiril i Metodij“, Skopje.
 Gardner, R. and W. Gibson (1971) *The Design of Prose*, Charles Scribner's Sons, New York
 Konečni, E. (1979) *Analiza nekih elemenata retorike engleskog naučnog i stručnog jezika na tekstovima elektroteeničke i mašinske literature*, Magistarski rad, Filološki fakultet u Beogradu.
 McCrimmon, J. (1974) *Writing with a Purpose*, Houghton Mifflin Company, Boston.
 Owczarek, J. A. (1968) *Introduction to Fluid Mechanics*, International Textbook Company, Scranton, Pennsylvania.
 Sabersky, R. H. et al. (1971) *Fluid Flow*, The Macmillan, New York.
 Selinker, L. et al. (1975) „Implicit Rhetorical information in EST Discourse“, IVth FILA, Stuttgart.
 Trimble, L. (1975) „The Rhetoric of Informational English“, Ditto, University of Washington, HSS Department, Seattle.

Евица КОНЕЧНИ

КЛАСИФИКАЦИЈАТА ВО АНГЛИСКАТА И МАКЕДОНСКАТА СТРУЧНА И НАУЧНА ЛИТЕРАТУРА

Резиме

Класификацијата е еден од најосновните начини преку кој авторот го организира и објаснува својот материјал. Таа често служи како основа врз која авторот ја развива својата мисла во рамките на текстот како најголема јазичка единица.

Во овој труд, контрастивната анализа е направена врз оригинални текстови од англиската и македонската стручна и научна литература од

областа на електротехниката и машинството. Контрастот се вршеше на ниво на текст со параграф како основна единица што ја носи реторичката, односно организациската информација. Се дојде до следниве заклучоци:

(1) И во двата јазика се пронаоѓаат параграфи кои даваат информација што функционира како (а) експлицитна класификација и (б) имплицитна класификација.

(2) Сите спомнати типови на експлицитни и имплицитни класификации даваат ист вид информација во двата јазика: (а) ако класификацијата е комплетна, читателот го добива името на класата, членовите на класата и основата за класификација, (б) ако класификацијата е делумна, тој го добива името на класата и членовите на класата.

(3) Експлицитните класификации се најчесто и главни генерализации на параграфи во кои се наоѓаат.

(4) Имплицитните класификации никогаш не се главни генерализации на параграфи во кои се наоѓаат.

(5) И во двата јазика се наоѓаат експлицитни и имплицитни класификации кои се сложени и прости.

ПРИДАВКИ СО НАСТАВКАТА -ЛИЈА

Како што знаеме, оваа наставка спаѓа меѓу неколкуте наставки коишто во македонскиот и соседните словенски јазици, како и во албанскиот јазик, се преземени и затврдени преку заемки од турскиот јазик, каде што во форма на *-li*, *-li*, *-lu*, *-lü* претставува мошне распространета и продуктивна наставка. Од посочените четири варијанти¹ како најпогодна во фонетски поглед била наставката *-ли*, но бидејќи во словенските јазици нема зборообразувачки модел којшто свршува на *-и*, во случајов морало да настапи извесно приближување и изразување со постојните домашни наставки. Така, по контаминација на варијантата *-ли* и наставката *-ија* дошло до изделување на *-лија*, сп. на пр.: *акли* (тур. *aklı* < *akıl*) и *-ија* < *аклија*, *колакли* (тур. *kolaklı* < *kolak*) и *-ија* < *ко ак ија* и сл.

Наставката *-ли* (тур. *-li*, *-li*, *-lu*, *-lü*), којашто е во случајов основна или изворна, е потисната од новодобиената *-лија*, но таа во посочените словенски јазици сè уште не е напoлно изгубена. Траги од неа се пазат во примери како што се *колакли* и *колаклија* adj. indecl. — главно во составот *сабја колаклија* „kriva sablja“ Р, *назли* и *назлија* (нар. поез.) „mio, drag, voljeni; *назли Јана mila Јана*, в. назлан“ Р, *пансурли* или *пансурли* (нар. поез.) „в. пансирен“ Р, *сабар(ли)* (арх. стрплив) „saburli“ Р, *шаишли* (арх.) „сладок, вкусен“ Р, или: *карағозли* и *карағозлија* (арх.) „srnook“ Р, *фиганбојли* (ја) (разг.) „koji ie vitka stasa“ Р, сп. и вакви образувања во српскохрватскиот јазик каде што исто така претставуваат архаизми или истапуваат како белег на народниот јазик: *kostretli*, *mekamli*, *mermerli*, *sedefli*, *sindžirli*, *srnali*, *čefli* или *čefli*, *čemerli*, *džumbušli* и др.

Во споменатите јазици наставката *-лија* е застапена во заемки и понови образувања коишто, од своја страна, претставуваат придавки и именски², кое очигледно доаѓа од турскиот јазик, бидејќи за овој ја-

¹ Варијантите *-li*, *-li*, *-lu*, *-lü*, според А. Белиќ (Образување речи /литографирана предавања/, Београд, 1951, стр. 134—135), ја одразуваат дијалектната состојба на турскиот јазик. По наше мислење, посочените варијанти резултираат на вокалната хармонија којашто е карактеристична за турската јазична група.

² Образувањата со ваква основа се разгледани во нашиот труд, *Значењето носител на својство во именки со наставки од старанско ишкело*, ГЗФФ, год. XXXI, Скопје, 1980, стр. 140—143.

зик е карактеристична појавата едни исти примери да се среќаваат во функција на различни видови зборови³. Сп. на пр.: *бурмалија* „1. adj. indecl. в. бурмен; *бурмалија ирсџен* burma; 2. f в. бурма“ Р, *џумбуш-лија* „1. adj. indecl. džumbušli, šaljiv, veseo; 2. m. džumbuščija, džumbušlija, šaljivdžija, veseljak“ Р; или: *џаџили* adj. indecl, но *џаџилија* f (вид благо, вид слатка пита) „tatlija“ Р, *чардаклија* adj. indecl. (за куќа — што е со чардак) *куќа ч.* и *чардаклија* f „в. лозница“ Р.

Посебно одбележување кај придавките на -ли и -лија секако бара ознаката „indecl.“ во „Речничкиот на македонскиот јазик“, коешто се применува и во српскохрватскиот јазик и кое поради деклинабилниот карактер на последниов е сосем на место. Во македонскиот јазик, меѓутоа, со оваа ознака се предава само неразликувањето на родот, кое, како што знаеме, доаѓа од турскиот јазик (којшто не знае за оваа категорија), но не и за бројот, бидејќи ваквите образувања имаат множинска форма, сп. на пр.: *јајџанлија* adj. indecl. (разг.) „opšiven gajtanom; (нар. уоез.) *веѓи јајџанлији* gajtan vede, obrvice — morske rijavice“ Р; сп. и *веѓи чајмалији* (разг.) „sastavljene obrve, в. чатма-веѓи“ Р; или: *јајлији*, *кабаејлији*, *кубеллији*, *мераклији*, *кефлији*, *срмајлији* „заспало ми, мори, лудо младо, / на пазуви, мори, *срмајлији*“ Р.

Покрај посочените особености на -лија односно на примерите изведени со неа, не може да остане необележено и тоа дека при обид за превод или објаснување некои вакви примери имаат „партиципски“ карактер, т.е. се предаваат со „оној што е“, „којшто е“ или „којшто има она од основата“, сп.:

агеџилија (арх.) „koji ispunjava običaje, koji se drži običaja“ Р, *аклија* (разг.) „koji je u pravu“ Р, *аркалија* (разг.) — во составот *аркалија човек* „čovek sa vezāma“ Р, *јајреџилија* (разг.) „koji hrabro podnosi teškoće“ Р, *зарлија* (разг.) „koji ima sreće u hazardnoj igri“ Р, *кайаклија* (разг.) „koji ima kâpak“ Р, *мастрафлија* (разг.) „1. koji mnogo troši; 2. koji (što) zahteva mnogo izdataka“ Р, *ниџанлија* (разг.) „koj ima neki nišan (znak, belæg) na sebi“ Р, *џаралија* (што има многу пари, имот) „parajlija“ Р, *џерџинлија* m „1. (арх. тој што носи перчин) perčinlija; 2. f (fig. за жена) namiguša, bajragkuša, izvikana žena“ Р, *рубалија* и *рубајлија* (арх.) „мома што има многу руба“ Р, *џандакџија* (разг.) „koji ima oblik šanduka“ Р, *ферманлија* (арх.) „koji poseduje ferman“ Р, *шекерлија* (арх. што е со шеќер, сладок) „secerli, zašećeren, sladak“ Р.

Најголем број од образувањата на -лија претставуваат заемки од турскиот јазик (оние на -ли се по правило само заемки од овој јазик) и типични се за разговорниот јазик, народната поезија и одделни говори. Во литературниот јазик многу вакви примери се застарени или

³ Повеќе за овој проблем в. Б. Марков, *Некои аспекти од влијанието на турскиот јазик врз граматичката структура на македонскиот јазик*, МЈ, год. XXVIII, Скопје, 1977, стр. 6—8.

подзаборавени и во низа случаи свесно се потиснуваат од нивните синоними. Главно од оваа причина примерите од овој вид во „Речникот на македонскиот јазик“ најчесто ја имаат ознаката „арх.“, „разг.“ или „нар. поез.“, при што обично се упатува на даден синоним или пообична наставка.

Со ретки исклучоци од типот *морлија* (тур. *mor* адј.) „в. морав“ Р, во основата на придавките со оваа наставка лежи именка, којашто, меѓутоа, не е секогаш запазена или е во голема мера потисната од домашниот синоним. Во „Речникот на македонскиот јазик“ се регистрирани предимно следниве примери:

абрашлија (< *абраш*) адј. indecl „в. абрашлив“ Р, *агеџлија* (арх.), *аклија* (разг.), *алиџанлија* (арх.) „zlatan, pozlaćen“ Р, *аркалија* (разг.), *арчлија* (разг.) „в. арчелив“, *бајраклија* (арх.) — во состави од типот *бајраклија ѕвезда* „zvezda repatica, kometa“ Р, *бакарлија* „bakarast, bakrenast“ Р, *баруџлија* (разг.) „1. barutni, barutski; 2. (fig. за човек) plah, pagao“, *басмалија* (нар. поез.) „sican“, *баџаклија* „в. батаклив“, *баџалија* „в. батал; бунар баџалија заруштен bunar“ Р, *беџалија* „в. беџачен“, *бенкалија* и *бенкалив* „в. бенкичав“, *бербаџлија* (разг.) и *бербаџиен* (разг.) „prljav, nečist“, *бисерлија* „в. бисерен“, *бојалија* (разг.) „1. bojadisan, obojen; 2. što pušta boju“ Р, *бојлија* (арх.) „1. stasit, visok“; 2. во составот *џушка бојлија дугачка tanka puška*, сп. и *фиганбојлија* (разг.) „koji je vitka stasa“, *борчлија* (разг.) „в. долџен“, *бошлија* (арх.) „neosnovan, prazan“, *буџурлија* „в. бутурлив, бутурничав“, *бубаклија* „в. бубакарен“, *џајлелија* (разг.) „brižan, snužden, neraspoložen“, *џајреџлија* (разг.) „koji hrabro podnosi teškoće“, *џаџанлија* (разг.) „opšiven gajtanom“, сп. и *веџи џаџанлики*, *гајтан веџе*, *обрvice — morske pijavice*, *џајрезлија* (< *џајрез*), *џуџушлија* „siv, pepeljast“, *герџлија* (разг.) „dertli, žalostan, u tučen“, *диџаџлија* (арх.) „в. внимателен“, *диничлија* (арх.) „silan, jak, krepak“, *зарлија* (разг.) „koji ima sreće u (hazardnoj) igri“, *замеџлија* (разг.) „1. додевен; 2. мачен, тегобен“, *зеџрлија* (зеџр, зеер) „1. и 2.“, *зиџанлија* „koji gubi, koji trpi štetu“, *изиеџлија* (разг.) „tegoben, mučan, nevoljan“, *исавлија* (разг.) „duševan, milosrdan“, *јаваџлија* (разг.) „mlitav, trom“, *јајлија*¹ — во составот *јајлија кревет* „кревет“ „krevet sa orgugama“, *јајлија* — во составот *јајлија сирење* „beo, mastan (planinski) sir“, *јаџлија*² (арх.) — во составот *јаџлија човек* „čovek u godinama“, *кабаџлија* (разг.) = виновен, *калајлија* (разг.) „в. калаен“, *кајмаклија* — во составот *кафе кајмаклија* „kajmaklija“, *каџаклија* (разг.) „што има капак“, *касметџлија* „в. касметлив“, *каџмерлија* (разг.) „1. и 2.“ и *каџмерен* (< *каџмер* разг. „слој“), *кубелија* „svodan“, *кувеџлија* (разг.) „snažan, jak“, *кумаџлија* (< *кумаџ* „вид свилена материја“) „в. кумашен“, *куршумлија* (разг.) „куршумен“, *лекелија* „mrljav, flekav“, *лимонлија* „što ima boju limuna“, *мајасомлија* „в. мајасилав“, *масџафлија* (разг.) „1. koji mnogo troši; 2. koji zahteva mnogo

izdataka“, *мекамлија* (разг.) „mekamli, prijatan, ugodan“, *мермерлија* (арх.) „mermerli“ и *мермерен*, *мукаетлија* в. *мукает* (разг.) „pažljiv, obazriv, zainteresovan“, *муракийлија* (молив и сл.) арх., *намузлија* арх. „čestit, pošten“, *ниетлија* (разг.) „koji ima nameru, koji je s namerom“, *нишанлија* „koji ima neki nišan (znak) na sebi“, *џансурли* (*џансурли*) и *џансурлив* или *џансурлив* (нар. поез.) „в. панцирен“, *џараллија* (што има многу пари), *рабушлија* „izrečkan (kao na rabošu), в. везен 2.“, *ројанлија* арх.) — главно во составот *чевли* *ројанли* „lakovane cipele“, *’рзлија* (*’рз*) арх. „pošten, čestit“, *сандаклија* (разг.) „koji ima oblik šanduka“, *севдалија* (разг.) „заљубен; љубовен“, *седефлија* „1. и 2.“, *синџирлија* (разг.), *сојлија* (разг.) „koji je iz dobre kuće“, *срмајлија* и *срмалија* (разг.) „в. срмен“, *сунѓерлија* (нар. поез.) и *сунѓерлив* „sunderast, sprizvast“, *шабиетлија* (разг.) „1. и 2.“, сп. и *лимоншабиетлија*, *џаксиратлија* (разг.) „nesrečan“, *џашаклија* (разг.) „1. мадлест; 2. подбивен“, *карлија* (арх.) „онај који је у добитку“, *кемерлија* „čemerli, на čemer, zasvođen.“, *кефлија* (разг.) „1. добро расположен; 2. fig. поднапиен, тргнат čefli“ *ферманлија* (арх.) „koji poseduje ferman“, *шербетлиј* (разг.) „jako zaslađen“, *шекерлија* „што е со шеќер, сладок“, *шкембелија* (разг.) „škembast, trbušast“, *шубелија* (разг.) „1. sumnjivi; 2. koji sumnja“ и др.

Аналогно на приведените и други слични примери со *-лија* се изведени и извесен број придавки и именки со домашна или странска основа, кое очигледно укажува дека се уште во себеси крие извесни продуктивни можности, сп. на пр.: *дарбалија* adj. indecl. (арх.) „в. даровит, надарен“ Р, *дарлија* (разг.) „в. даровит, надарен“, Р, *зілобалија* (нар. поез.) — во составот *сабја зілобалија*, „в. зглобница“ Р, *свездалија* (разг.) „simpatičan, ljubak; mio“, *среклија* (разг.) „в. срекен 3; среклија жена „srećna žena“, *устјалија* (арх.) „в. устат“ Р; или: *бесалија* (алб. *besë*) „човек од збор“ Р, *мустјаклија* (гр. *μυσταχί*, сп. скрв. *brkat*, рус. *усатый*, *куражлија* (*кураж* < фр. *courage*) „в. куражен“ Р; или: *іргелија* (*ірге* разг. „gužan čovek“) — во составот *іргелија ірга!* „rugobo jed-na!“ „ірмежлија (дијал.) „в. громовник“, *јесмалија* дијал. м. и ф. в. *јеснарија*“ Р, или новообразувања од типот *орденлија* (Ј. Леов, Побратини); сп. и скрв. *новајлија*, *гујајлија*; или: *дефицијлија* (разг.), *јуберіетлија* (разг. ирон.), *режимлија* (разг.) „приврзаник на режимот; обично: политички вртикапа režimliја“ Р, *синдикатлија*, *факултетлија* и др., коишто се чести и типични за српскохрватскиот јазик.

Особено голема распространетост и продуктивност наставката *-лија* придобила во положките и некои други македонски говори каде се среќава пред сè за сметка на суфиксот *-ив* (*-лив*), сп.: *вошлија* „вошлив“, *іревлија* „сожалив“, *ірозлија* „гадлив“, *завислија*, *зимурлија*, *милослија* „милостив“, *мирислија*, *мовлија*, *мрзлија*, *настјранлија*, *јесоклија*, *јраш-лија*, *сџнлија* „сонлив“, *срамежлија*, *сјрашлија*, *црелија* и сл.

Во поглед на значењето, разгледаните образувања најблиску стојат до оние на *-лив* и *-ен*, кои со истото значење се сепак далеку по-

распространети. Близоста и совпаѓањето меѓу -лија и овие наставки во „Речничкој“ е обично изразена со упатување кон нив и сосем ретко на -ав (-ничав), сп.:

-лија и -лив: *абрашлија* „в. абрашлив“, *арчлија* „в. арчелив“, *батаклија* „в. батаклив“, *борчлија* и *борчлив* „в. должен“, *бушурлија* „в. бутурлив, бутурничав“, *касметлија* „в. касметлив“, *срмајлија* „в. срмен“, *сунѓерлија* (нар. поез.) и *сунѓерлив*;

-лија и -ен: *бакарлија* и *бакарен*, *бакарист*, *барушлија* и *барушен*, *баџаклија* „в. батаклив“, *бисерлија* „в. бисерен“, *бељалија* „в. бељачен“, *бербаџлија* и *бербаџ*, *бербаџен* „нечист, извалкан“, *бубаклија* „в. бубакерен“, *калајлија* „в. қалаен“, *кашмерлија* и *кашмерен*, *куршумлија* и *куршумен* „olovan“, *кумашлија* в. *кумашен*“, *мермерлија* (арх.) и *мермерен*, *џангурли* (*џангурли*), *џансурлија* или *џансурлија* (нар. поез.) „в. панцирен“.

-лија и -ав, -ничав: *бенкалија*, *бенкалив* „в. бенкичав“, *бушурлија* и *бушурлив*, *бушурничав*, *мајасоллија* „в. мајасилав“.

Освен по пат на предавање со посочените наставки, кај низа вакви образувања се укажуваат нивните синоними или се предаваат со превод, опис и сл., сп. на пр.:

алиџанлија „златен, позлатен“, *џајлелија* „загрижен, нерасположен“, *дерџлија* „жалосен, потиштен“, *дикаџлија* „в. внимателен“, *замейлија* (разг.) „1. додевен; 2. мачен, тегобен“, *јаваџлија* „млитав, тром“, *кабаџлија* (разг.) „виновен“, *кувеџлија* (разг.) „силен, јак“, *намузлија* (арх.) „честит, поштен“? *рзлија* (арх.) „поштен, честит“, *севдалија* (разг.) „заљубен, љубовен“, *џаксирџлија* (разг.) „несрекен“, *џубелија* (разг.) „1. сомнителен; 2. којшто се сомнева“, *лекелија* „флекав“; или:

бојаџлија „1. бојадисан; 2. што пушта боја“, *зеурлија* (нар. поез.) „1. отворен; 2. фиг. горчлив“, *сојлија* (разг.) „којшто (коешто) е од добра кука (сој)“, *џашаклија* (разг.) „1. маглест; 2. подбивен“, *кефлија* „1. расположен; 2. фиг. поднапиен, тргнат“.

Одбележување секако бараат и опис примери на -лија коишто се застапени главно во определени состави од типот: *бајраклија сvezда*, *бунар баџалија*, *џушка бојлија*, *јајлија кревети*, *јајлија сирење*, *кафе кајмаклија*, *чевли роџанли*, *синџирлија ракија* и сл.

Во поглед на основата од која се изведуваат примерите на -лија, изделување бараат извесен број заемки со придавска и прилошка основа каде -лија всушност истапува со функција на поткрепување на недоволно јасно изразената придавска флексија на дадената заемка (сп. *ербај човек*, *ербај жена*, *ербај деџе*, *ербај луѓе*, *жени*, *деца*). Таков е случајот главно со следниве заемки: *бербаџлија* (бербат разг. „1. adj. indecl. prljav, nečist; 2. f prljavština“ Р, *бошлија* (бош adj. indecl.) (арх.) „prazan, neosnoan“, *ербаџлија* „в. ербап“, *јаваџлија* (*јаваџ* „1. adj. indecl. мек (за тутун); 2. adv. полака“) разг. „mlitav, trom“, *мукаџлија* „в. мукает

(adj. indecl. „pažljiv, obazriv...“), *морлијаа* „в. морав“, *џембе*, *џембе-лија* и *џембен* (разг.) „pembe, (jarko) crnovenkast, rumenkast“, *серџилија* „в. серт adj. ildecl. „sert, ljut, oštar, žestok, strog“ Р.

Од друга страна, паѓа в очи исто така дека примерите на *-лија* во современиот македонски јазик ретко послужуваат како основа од која со дадена наставка се изведуваат други зборови. Ваква функција во случајов по сè изгледа имаат главно наставките *-ка* — за изведување на именки со значењето лице од женски пол, сп. *мерак-лија* + *-ка* < *мераклијка* (за жена) „в. мераклија“ Р, и наставката *-ски* — за образување на прилози, сп. *мерак-лија* + *-ски* < *мераклиски*. Образувачката од овој вид се сепак доста ретки.

Од изнесеното за придавките на *-лија* се гледа пред сè дека нивниот број во современиот јазик е сè уште голем, и покрај постојната тенденција кон потиснување на доста од нив по пат на замена со синоними (подзаборавени или такви коишто се среќаваат во соседните словенски јазици), превод или опис. Најголем дел од нив претставуваат карактеристика на разговорниот јазик, но има и такви за кои обично нема замена, сп. *џараллија*, *сојлија*, *лимонџабетилија*, *јавашилија* и сл. Независно од посочената тенденција за нивната замена, еден дел од образувањата на *-лија* се, повеќе или помалку, затврдени во современиот македонски јазик и без нив тој би бил многу победен, бидејќи претставуваат негов составен дел. Тесната поврзаност на ваквите образувања со нашиот јазик се потврдува и од околноста дека тие оставиле и извесни траги во нашите презимиња, сп. на пр. *Калајшев*, *Османли* и др.

Б. МАРКОВ

ИМЕНА ПРИЛАГАТЕЛНЫЕ С СУФФИКСОМ-ЛИЈА О МАКЕДОНСКОМ ЯЗЫКО

Резюме

Выделение суффикса *-лија* в македонском и соседних славянских языках (а также в албанском языке) совершилось путем заимствований из турецкого языка, где он выступает в четырех вариантах (ср. *li*, *li*, *lu*, *lü*). Ввиду своей своеобразности вариант *-ли* в словообразовательной системе упомянутых языков не мог остаться в том же виде, т.е. должен был видоизмениться. Данное изменение осуществилось путем контаминации суффиксов *-ли* и *-ија* в *-лија*.

Особенность образований с этим суффиксом заключается в том, что они могут выступать как имена прилагательные и имена существительные, причем не редки случаи, когда некоторые слова выступают одновременно в функции имени прилагательного и имени существительного (ср. напр.: *бурмалија*, *џумбушлија* и т. п.).

Другой характерной чертой рассматриваемых прилагательных является то, что в современном македонском языке их можно заменить синонимами или описанием. Среди них есть и такие, которые играют роль „причастия“, что на македонский язык передается с „оној (она) што е, „што има“ и т. п.

Подобно существительным, имена прилагательные с этим суффиксом в македонском языке чаще всего представляют собой архаизмы, многие из которых вышли или выходят из употребления. Однако несмотря на этот факт с данным суффиксом образованы также имена прилагательные со славянской и другой основой, ср. напр.: *среќлија* *бесалија* (алб. *bese*), *куражлија* (франц. *courage*) и т. п. Кроме того в части говоров он распространился, вытеснив суффикс *-ив*, (*-лив*) ср.: *завислија*, *зимурија*, *срамежлија*, *милослија* и др. Все это несомненно указывает на то, что он прочно вошел в словообразовательную систему македонского языка.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

РЕЧЕНИЦИТЕ СО СВРЗНИКОТ *А* ВО МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Сврзникот *а* спаѓа во групата на спротивните сврзници¹ и сложените реченици во кои се јавува ги нарекуваме спротивни независно-сложени. Факт е, меѓутоа, дека меѓу дел-речениците сврзани со овој сврзник се воспоставуваат различни односи, кои можеме да ги определиме како односи на надоврзување, на сопоставување и на противставување.

1. **НАДОВРЗУВАЊЕ.** Врската меѓу двете дел-реченици сврзани со *а* по правило не е многу тесна. За ова сведочат, меѓу другото, примерите во кои втората дел-реченица, која обично се врзува со сврзникот (иако се знае дека сврзниците во независно-сложените реченици стојат меѓу дел-речениците, а не се врзуваат за која и да е од нив), може да се јави употребена зад точка:

(1) Огромна е оваа планина пред него. *А* тој е толку мал и беспомошен.

Јарослав Бауер² забележува дека приредените сврзници употребени зад пауза изразуваат извесен однос кон претходниот контекст и имаат надоврзувачка функција, при што останува основното значење (составно, спротивно итн.). Авторот смета дека во вакви случаи сепак можеме да зборуваме за сврзничка функција на овие сврзници, за разлика од примерите во кои над надоврзувачката доминира воведувачката функција на сврзникот (пр. *А* јас ќе останам дома!), па можеме да кажеме дека е тој, во случајот, партикула-сврзник.

Речениците во кои имаме однос на надоврзување можеме да ги поделиме на неколку подгрупи:

а. Реченици во кои со втората дел-реченица се воведува еден вид дополнителен коментар, често со вонвременско значење и понекогаш со нијанса на спротивност:

(2) Во спомените се гледаше себеси излагана, *а* никому не му е мило да се присекава како бил излаган.

(3) Песната беше неговиот збор, *а* кој ја разбираше?

(4) Еднаш дваесет и седум дена леб со око не видовме, *а* беше зима.

¹ Блаже Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, Скопје 1966, стр. 338.

² Jaroslav Bauer, *Spojky a částice, Syntactica slavica* Brno 1972, стр. 378.

б. Во втората дел-реченица имаме показна замена (*штоа*) употребена анафорски како знак за целосно опфаќање на претходната дел-реченица. Имам, значи, случај на т.н. просентенцијализација, која во поинаков вид се среќава во релативните реченици, т.е. во т.н. релативно надоврзување. Сите долунаведени реченици можат да се претворат во релативни од овој вид. Меѓутоа, материјалот врз основа на кој ја работиме оваа статија е од нашата уметничка литература, за чиј јазичен израз не е карактеристично релативното надоврзување. Него далеку почесто го среќаваме во јазикот на науката и во јазикот на печатот. Примери:

(5) Милка излезе на улица не водејќи сметка за својот изглед, *а штоа* многу ретко ѝ се случуваше.

(6) Таа систематски задоцнува, *а штоа* не е ништо друго освен живо саботирање.

(7) ...и нас не открива денот, *а штоа* е најлошото.

(8) Потоа со сигурност се знае, *а штоа* го знаеш и ти, стрико ми во тие години сакаше да направи големо херојско дело.

(9) Голема шанса на филозофијата, *а во штоа* се повеќе се убедуваме, е да трага по смислата на човечкото постоење.

Примерот (5) како релативно надоврзување ќе гласи: Милка истрча на улица не водејќи сметка за својот изглед, *штоа* многу ретко ѝ се случуваше. Ваква трансформација, помалку или повеќе успешна, може да се направи и со другите примери. Примерите (8) и (9) покажуваат дека дел-речениците со *а* можат да бидат и вметнати.

в. Во оваа подгрупа среќаваме анафорски замени како знаци за прономинализација, за упатување кон една именска фраза употребена е о претходната реченица. Во јазикот на науката (како и во оној на печатот) во вакви случаи многу почесто ќе сретнеме нерестриктивни релативни реченици:

(10) Во секое убаво присутна е смртта, *а штоа* е само една тотална совршеност.

(11) Таа мисла продираше како отров, *а од неја* немаше спас.

(12) Се потпира старицата, чекори, им се насмевнува на своите мисли, *а штоа* се повеќе ѝ ја исполнуваат молчаливата осаменост.

Од овие реченици има само еден чекор до нерестриктивни релативни:

(10a) Во секое убаво присутна е смртта, *која* е само една тотална совршеност.

(11a) Таа мисла навдигуваше како отров, *од кој* немаше спас.

(12a) Се потпира старицата, чекори, им се насмевнува на своите мисли, *кои* се повеќе ѝ ја исполнуваат молчаливата осаменост.

На овој начин добивме две индивидуализирачки нерестриктивни (10a) и (12a) и една квалификативна нерестриктивна релативна реченица. (11a)

г. Примерите што ги вклучивме во оваа подгрупа се надоврзуваат на оние наведени под в., а од нив се разликуваат по тоа што во втората дел-реченица место да се јави анафорска замена, се повторува истата именска фраза. Со повторувањето на една иста именска фраза во двете дел-реченици, карактеристично за некои наши автори (особено: Вл. Малески и Сл. Јаневски) се постигнува особен стилски ефект:

(13) Има *сѝрасѝ*, а *сѝрасѝа* е надахнување.

(14) Живее така некое село од господата забораено, не знае многу за *свеѝоѝ*, а *свеѝоѝ* уште помалку знае за него.

(15) Тие личат на *луѝеѝо*, а *луѝеѝо* личат на нив.

(16) Црквата беше *рид од ѝули*, а во *ридоѝ* лежеа жената и децата.

(17) Сѝ што преживеа од утрото фрлидо *некаква сенка* во него, а *сенкаѝа* го брка сонцето.

Сите овие реченици можеме да ги претвориме во нерестриktivни релативни:

(13a) Има *сѝрасѝ*, која е вдахновение.

(14a) Живее така некое село од господата забораено, не знае многу за *свеѝоѝ*, кој уште помалку знае за него.

(15a) Тие личат на *луѝеѝо*, кои личат на нив.

(16a) Црквата беше *рид од ѝули*, во кој лежеа жената и децата.

(17a) Сѝ што преживеа од утрото фрлидо во него *некаква сенка*, која го брка сонцето.

Покажавме дека се овие трансформации можни, но не можеме да кажеме дека се за препорачување: прво, затоа што се губи оној стилски ефект што се јавува со повторувањето, второ, затоа што со воведувањето релативна дел-реченица може да се јави една нијанса на деловен стил, и трето, затоа што можат да се јават и такви примери, како што е примерот под (17), во кои релативизацијата доведува до нејасност (не е толку јасно вонвременското значење на втората дел-реченица).

Земајќи ги предвид примерите под в. и под г., можеме да кажеме дека тие нагледно ни ги покажуваат етапите во изведувањето на нерестриktivните релативни реченици: прво- повторување на именската фраза во двете дел-реченици, при што таа може да врши различни функции во секоја од нив (на пр.: беше *рид* ~ а во *ридоѝ*); второ — во првата дел-реченица имаме именска фраза, а во втората анафорска замена (на пр.: беше *рид* ~ а во *неѝо*) и трето — на местото на анафорската замена и на сврзникот а, земени заедно, доаѓа релативен сврзувачки збор (на пр.: беше *рид*, во кој)³. Присуството на сврзникот а во првите две етапи го илустрира карактерот на односот меѓу релативизираната именска фраза и релативната дел-реченица кај нерестриktivните релативни реченици.

³ Со оглед на карактерот на релативизираната именска фраза за овој пример може да се предложи уште еден вид релативна реченица: Црквата беше *рид од ѝули*, каде *ѝѝо* лежеа жената и децата.

2. СОПОСТАВУВАЊЕ. При сопоставувањето може да стане збор за наспоредност во вршењето на дејствата, која може да биде и лексички изразена, како во следниот пример од јазикот на печатот: ... од година на година се зголемува книжниот фонд, *а наспоредно* со тоа се зголемува и бројот на читателите.

Во зависност од тоа на која основа се врши сопоставувањето, можеме да ги изделиме следните подгрупи:

а. Овде ги вклучуваме примерите во кои имаме повеќе од две дејства, кои се редат еднопруго, а можат да се одвиваат паралелно или последователно. Се забележува извесна нијанса на градиција, чија највисока точка е во дел-реченицата со *а*, како последна:

(18) Луѓето зинаа, милиционерите одобрија со глава, *а* човекот со лопата издивна...

(19) Филџа и Надежда се погледнаа прекучудени, Мане навчас се збуни како секогаш, *а* Калина направи лице кое кажуваше дека најпосле разбраа што било викањето на вечера.

(20) По ручекот Мануил отиде горе да легне, Тихон нешто делкаше во дворот, *а* Трена појде во градинаат да плее.

Како што може да се забележи, во овие примери секое сопоставено дејство има свој вршител. И ако треба да се одговори на прашањето врз основа на што се врши сопоставување, одговорот ќе биде овде: врз основа на вршителите — тие се нагласени, што се гледа и од нивното место во дел-речениците.

б. Во оваа подгрупа вклучуваме примери во кои имаме сопоставување на различни вршители на одделни дејства, често вршени паралелно. Во односот меѓу двете дејства нема ни нијанса на противречност, конфронтација:

(21) Зурлите улаво пиштеа, *а* тапаните биеја одмерено и тапо.

(22) Тој послушно стоеше, *а* таа ја крена свеќата и му го осветли лицето.

(23) Тој почна да изговара некои неразбирливи молитви, *а* таа пееше некакви војнички мелодии.

(24) ... жена му влезе внатре да пригодува за спиење, *а* тој остана во дворот.

(25) ... некои ги држеа фенерите во рацете, *а* некои ги имаа пуштено на земја.

(26) Некои стекнаа светска слава, *а* некои се повлекоа...

Наспоредноста на двете дејства е особено видлива во примерите (25) и (26).

в. Две различни дејства, претставени како наспоредни, можат да му се припишат и на еден вршител:

(27) Трена ѝ рече на Босилка да донесе леѓен со вода, *а* таа отиде да побара крпи.

(28) ... им плаќаше на другите дрварчиња да му берат дрва, *а* тој лезеше до нив и ги задеваше.

(29) ... татко пак ќе се врати во Америка, а тебе ќе те остави глава на куќата.

(30) ... едната рака панично ја фрли во посоката на тутенката, а со другата ја затна устата.

(31) Долгиот со една рака го опипуваше сидот, а со другата го држеше Глигор.

г. Сопоставувањето на две дејства може да се врши и на временски план, при што во двете илци само во едната дел-реченица се јавува некој временски прилог:

(32) *Првин* сечеа рафали, а *појшоа* обградената темничина ги голташе пресечените луѓе.

(33) *Сега* ќе спијам, а *уште* ќе се обидам да решам и да сфатам сè.

(34) Дење докосуваа, а *ноќе* локаа ракиишта...

(35) Немам огледало и не можам да знам *која* се смеам а *која* ми се искривува устата како од болка.

При сопоставувањето на временски план можат да билат изнесени и спротивни дејства, т.е. во втората дел-реченица да се изнесува дејството што е спротивно на очекуваното:

(36) Невеста доведе, венчањето падна, а тој сè уште на вересија работи.

(37) Оттогаш веќе беа поминати три години, а синот не се врати.

д. Овде спаѓаат примерите во кои сопоставувањето на две дејства се врши врз основа на тоа што се поставува на преден план разликата во местото на нивното вршење:

(38) ... *овде* се главните, а *појојаш* *некаде* се вкрстуваат локалните возови.

(39) Од приемната беше тргната јајчовидната маса, а на *нејзиној* *мес*то лежеше кнорот со телото на Филка Брашнарова...

(40) *Кон зајад* беше рудникот и моето родно место, а *ош*таму допираа татнежи, а *од северна*та *с*ирана минуваа црните стари возови.

(41) А свршеницата не се огласува на неговото довикување зашто тој е во *темни*ца, а таа е *ш*таму *о*јкаде *ш*то блика *све*тлина.

Примерот (39) може да се трансформира во нерестриктивна релативна реченица: ... *јајчовидна*та маса, на *ч*ие *мес*то лежеше кнорот... Поради присуството на анафорски употребениот показан заменски прилог *ош*таму, примерот (40) може исто така да се трансформира во нерестриктивна релативна реченица: *Кон зајад*, *од каде ш*то допираа татнежи, беше рудникот и моето родно место... Примерот (41) содржи и нијанса на спротивност поради присуството на контрастот: темница ~ светлина.

ѓ. Најголем е бројот на примерите во кои имаме по две дејства со различни вршители и со нијанса на конфронтација, која произлегува од карактерот на дејствата. Дејството на втората реченица е донекаде

спротивно на очекувањето произлезено од првата, но сепак не се работи за спротивности што заемно се исклучуваат:

- (42) Прашувам јас како нејзин маж еден ден, прашувам втор, прашувам така едно време, *а* таа молчи и само молчи.
- (43) Дечињата спијат, *а* тој лежи оврлен како да му е цел свет на вратот.
- (44) Ете, вели, ние ве раѓаме, *а* вие ни судите.
- (45) Твоите браќа умираат, *а* ти сакаш да станеш светица во организацијата.

Всушност, овие, најмногубројни примери со сврзникот *а* претставуваат премин кон следната група, бидејќи содржат и нијанса на сопоставување и нијанса на противставување. Како што ќе може да се забележи, тешко е да се постави остра граница меѓу овие примери и примерите од првата подгрупа на следната група.

3. ПРОТИВСТАВУВАЊЕ. По правило, речениците од оваа група можат да се трансформираат во допусни зависно-сложени, со што се покажува вистински спротивниот карактер на односот меѓу дејствата, од кои едното е исполнет услов, а второто претставува спротивност на логичната последица од него. Во оваа група ги изделивме следните четири подгрупи:

а. Спротивниот однос произлегува од содржините на двете дел-реченици:

- (46) Собата ја разладуваше ветарче од Дрим, *а* Калина ја бричеше потта на челото.
- (47) Закана беше, *а* јас останав сосема мирен.
- (48) Уште е рано, *а* по сокаците веќе се движат деца.
- (49) Слушам зборови, секој збор го разбирам, *а* тешко ми е да ги доберам еден до друг.

Сите овие реченици можат да се претворат во допусни, на пр.:

- (47а) Иако беше закана, јас останав сосема мирен.

б. Во втората подгрупа ги вклучивме примерите во кои во двете дел-реченици се јавуваат зборови со спротивно значење:

- (50) Тој сака да насмее, *а* расплакува.
- (51) Се обидов да бидам духовит, *а* знаев дека сум смешен и несмасен.
- (52) Тој сакаше да ја развесели сосетката, *а* чу тага во сопствените зборови.

в. Во оваа група, најголем е бројот на примерите од оваа подгрупа, која се одликува со присуство на негација во рамките на втората дел-реченица. Со негацијата се одрекува токму она дејство што може да се смета како логична последица на дејството во првата. Најилустративни во овој поглед се примерите со дејства што му се припишуваат на еден вршител:

- (53) Се гледаа со широко отворени очи, *а* не се видуваа.
 (54) Кука-до-кука сме, пусто, *а* не се виѓаваме.
 (55) Кералот го фрлија ничкум, *а* Стојмира не го најдоа.
 (56) ...ковчињата се гонат, *а* не можат да се стасаат.

Спротивниот карактер на односот меѓу дејствата кај овие примери станува уште позабележителен со појавата на партикулата *сејак* заедно со сврзникот *а*. Како што е познато, *сејак* може да се јави и во почетокот на една реченица (зад пауза) со која се дават противаргументи на она што се изнесува во претходните. Освен тоа, *сејак* релативно често го среќаваме и во допусни реченици за засилување (повторување) на допусното значење: *иако* ~ *сејак*. Еве ги примерите со *а*:

- (57) Стојмир цврсто ја стискаше коската од неговото десно рамо, *а сејак* не усети тврдо под прстите.
 (58) И сега ја чу вдовицата, *а* очите *сејак* не му скришнаа накај Реката.
 (59) Еден ден пред тоа се договориме за да се најдеме, *а* таа *сејак* не дојде.

г. Примерите вклучени во оваа подгрупа се од два вида: такви што можат да се трансформираат во допусни реченици и такви кај кои оваа трансформација не е можна, па сепак спротивниот однос постои. Инаку, сите овие примери се одликуваат со негирање на глаголското дејство во првата дел-реченица. Да ги разгледаме речениците од првиот вид:

- (60) Не умееш да направиш нешто, *а* го урнуваш она што го создале другите.
 (61) Никогаш пустина не сум видел, *а* знам: пустина носам.
 (62) Не се прекрсти пред гробот од баба ти, *а* си јадел од раката нејзина.
 (63) Тие во ништо не личат, *а сејак* се пријатели.

По правило, кај сите примери од (46) наваму, при трансформацијата во допусни, првата дел-реченица можеме да ја претвориме во зависна со *иако*, а онаа зад *а* — во главна. Исклучок од ова претставува примерот (62), во кој токму дел-реченицата зад *а* треба да се трансформира во зависна, со оглед на тоа дека нејзиното дејство му претходи на дејството во првата дел-реченица: Иако си јадел од раката на баба ти, не се прекрсти пред нејзиниот гроб.

Вториот вид од оваа подгрупа може да се претстави со формулата: не (важи) А, туку (важи) Б. Речениците од овој вид можат да се јават самостојно или како реплика. И во едниот и во другиот случај со дел-реченицата што содржи негација се одрекува (имплицитно или експлицитно изразена) погрешна претпоставка, погрешно разбирање на определен израз или настан. Во втората дел-реченица се дава точната алтернатива. Патем да споменеме дека самостојната употреба на една негирана реченица од ваков вид, во „контексти на оправдано негирање“⁴

⁴ Цудит Грин, Мишљење и говор, Београд, 1978, стр. 132.

има свое оправдување и вредност на комуникативен план, а ако се јави заедно со точната верзија, добива, изгледа, повеќе стилска функција. Како и да е, со присуството во вакви примери *а* навлегува во сферата на употребата на *шуку* во македонскиот јазик:

(64) Сенката не прашува, *а* послушно го следи човекот.

(65) Не викнав, *а* вреснав од болка.

(66) Не мислев на себе, *а* децата беа во моите мисли.

За засилување на спротивното значење покрај *а* се јавува *само*:

(67) Сега ништо не мислеше, *а* само шеташе по собата.

(68) Тој не можеше ништо да изговори, *а* само му ја стисна посилено раката на Аритона.

* * *

Од сето изложено може да се заклучи дека сврзникот *а* се изделува од другите спротивни сврзници по тоа што може да служи и за поврзување на дејства што не се противставени едно на друго. Изгледа дека како најприродна негова средина можеме да ги третираме примерите во кои се врши сопоставување на вршители, на дејства, на временски отсеци и на месни пунктови. Во оваа употреба сврзникот *а* се јавува како незаменлив, додека во примерите со спротивен однос меѓу дел-речениците може да се замени со другите, далеку поизразити спротивни сврзници.

ПРЕДЛОЖЕНИЯ С СОЮЗОМ А В МАКЕДОНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Союз *а* — один из противительных союзов, со своими характеристиками. В предложениях с союзом *а* выражаются три вида отношений: присоединение, сопоставление и противопоставление.

Анализ примеров из македонской художественной прозы показывает, что союз *а* незаменим в предложениях в которых выражено отношение сопоставления.

Мито МИОВСКИ

ЛЕКСИКОЛОШКИ АСПЕКТИ НА ЗБИРКАТА „БЕЛИ МУГРИ“

У В О Д

1. Постојната бројна библиографија, што се однесува на новата македонска литература, а особено на македонската поезија и на нејзините творци и којашто во овој случај се поврзува со името на Кочо Рацин, веќе од поодамна се изразува со трифицирана бројка и нејзиниот обем и квадитет овозможува да се добие темелна и систематска ориентација и информација за делото и за личноста на овој наш поетски, општествен и човечки лик.

1.0. Природно е да се очекува дека „факторот на времето“¹, во поглед и на македонското литературно творештво од оваа историска временска развојна фаза, а во конкретниот случај особено на поетскиот чин на Кочо Рацин, ќе истапува не само во улога на позитивен валоризатор на овој македонски поетски изблик, туку и како инспиратор за нови навраќања и истражувања.

2. Во овој контекст треба да се бара и инспиративниот момент за овој осврт, кој особено се засили по сознанието дека лексиката на оваа поетска збирка досега, колку што сме можеле да утврдиме, останала на периферијата на научниот интерес. Оваа студија, што е замислена во три самостојни делови, треба да претставува прилог за пополнување на постојните сознанија за збирката „Бели мугир“ на лексички, односно на лексиколошки план.

2.0. Првиот дел на оваа студија, според замислата, ќе биде од лексикографски карактер и во два индекса, азбучен и обратен, ќе го опфати зборовниот фонд на збирката. Предмет на проучување на вториот дел ќе биде лексичката фреквенција и нејзината статистичка анализа, а третиот дел ќе претставува анализа и синтеза, вид резиме и коментар, врз основа на согледувањата од првиот и вториот дел, а едновременно и конфронтација со лексиката на поезијата на Коле Неделковски, чиешто проучување ќе се одвива паралелно со оформувањето на оваа студија.

¹ Блаже Конески, Факторот на времето во јазичните промени, *Studia linguistica Polono—Jugoslavica*, 2, Скопје 1982, стр. 23—27;

ПРВ ДЕЛ

1. За развојните манифестации општо се констатира дека тие во географски, содржински, етнички или инаков поглед пројавуваат аналогна унифицираност и апликативност, па дури и универзалност, во ситуации кога доаѓа до нивна конкретизација. Таква конкретизирана манифестација претставува и континуираноста во историскиот развој на одредени општествени средини, коишто не мораат да бидат во директен контакт, а која унифицирано се реализира преку привидно изолирани, односно одделни моменти, настани, активности, личности и слично, т.е. преку квалитативни еволутивни скокови, подредени и детерминирани во дадена историско-хронолошка верига. Ваквото функционирање на развојните пројави наоѓа соодветен одраз и во „македонските работи“.

1.0. Во таа смисла меѓу одделните спојни компоненти од нашиот културно-историски континуитет поизразито контрастира алката што во таа верига со својата поезија ја сковаа Кочо Рацин, бидејќи во нашето минато не се бројни случаите кај кои посигурно и поеднозначно можеме да ги измериме и да ги одредиме димензиите и облиците, квалитетот и материјалот, а исто така и историско-временската и општествената детерминираност на односните спојни алки во македонската историска континуираност и интегралност.

1.1. Значењето на Рациновата алка, значењето на Кочо Рацин во контекстот на нашите развојни релации е од суштинска визионерска вредност, бидејќи во неговата, така да речеме, историска синхронија е одразена и дијахронијата и имплицитно — на јазичен план, а експлицитно на планот на содржината — и иднината, и тоа во поширок географски ареал, но особено важно во контекстот на балканските измени и сегашни констелации, бидејќи и со збирката „Бели мугри“ македонската литература, македонската поезија, ги надраснала своите периферни и своєвременски провинциски координати и се здоби со југословенски димензии².

Местото и улогата на Рацин и на неговата поезија во нашата културна историја се одредени со искажаните бројни оценки од кои издвојуваме две, и тоа дека неговото „име за секогаш ќе грее во златниот фонд на македонската уметничка литература“³ и дека неговата збирка претставува „своеобразно и неповторливо решение за спојот меѓу нашата традиција и современост“⁴.

2. Цитираните и другите оценки за Кочо Рацин и за неговата поезија што се од покомплексен историско-книжевен, содржински, естетски или поетски карактер, имплицитно ги опфаќаат и јазичните рамништа на ова поетско дело, па оттука, во соодветна мера и пропорција, тие се однесуваат и на лексичкото оформување на оваа збирка, бидејќи,

² Кочо Рацин, Бели мугри, Скопје 1981; Предговор, избор, белешки и редакција Александар Спасов, стр. 5;

³ Димитар Митрев, Коста Рацин, Книга за Рацин, 1943—1963, Скопје 1963, стр. 52;

⁴ Блаже Конески, Кочо Рацин, Литературен збор, книга 2, Скопје 1973, стр. 5;

како што е кажано, „зборовите се знаци за идеите на оној што говори“⁶. И ако се повикаме на цитираниот „спој меѓу нашата традиција и современост“, сфатен во поширока смисла, тогаш уште поредјефно ќе се опрта значењето на лексиката на оваа збирка како во однос на временската развојна фаза на нејзиното појавување, така и во поглед на одразот на народната поезија во неа и на нејзините лексички средства, а исто така и во поглед на развојната перспектива на нашиот литературен зборовен фонд, бидејќи „лексиката поконкретно ни сведочи за нештата, за коишто се зборува во одредена општествена заедница и во одредено време, а бидејќи нештата можат релативно брзо да се менуваат, лексиката мора да го следи нивниот развоен ритам“⁶, а од друга страна, токму тој момент ја прави лексиката толку еластична, динамична и променлива компонента на лингвистичкиот код.

3. Од сето ова, а општо и од културно-историски аспект, ако на „културата гледаме како на интегрална целина“⁷, тогаш како неминовна потреба се поставува прашањето за систематско и темелно проучување на зборовниот фонд на збирката „Бели мугри“.

3.0. Предмет на лексиколошко, поточно на лексикографско проучување во овој дел претставуваат зборовите во одделните песни од збирката „Бели мугри“, чијашто екскерпција паралелно е извршена од две изданија, односно од три варијанти⁸, и тоа: „Денови“, „Печал“, „Селска мака“, „Туѓуноберачиште“, „Ленка“, „Проштивање“, „Балада за нејпознатиот“, „Елегии за шебе“, „Утрошо над нас“, „Тајинчо“, „На Сирџа дуќан да имам“ и „Койачиште“.

3.1. Со екскерпцијата се изделени сите зборови како лексикографски единици, вклучувајќи ги и варијантите, што значи дека екскерпцијата е исцрпна. При составувањето на азбучниот индекс во принцип е поставено сообразно со РМЈ⁹. Лексемите што во овој текст не се пронајдени во современ лексикографски облик, се означени со ѕвездичка **дали* < *да ли*, **надалеку* < *на далеку*; обликот на глаголот е ги претставува обликите на сегашното време, а *биде* на идното; глаголските придавки се определени како придавки; еден случај на глаголски придог како придог; употребените скратеници за определување на зборовниот вид се адекватни на РМЈ, но транслитерирани на кирилица: *adv* = *adverb*, *adj* = *adjektiv*, *imperf* = *imperfektiven glagol*, *indecl* = *indeclinabile*, *interpj* = *interjectio*, *conj* = *conjunctio*, *m* = *masculinum*, *n* = *neutrum*, *num* = *numerus*, *partik* = *partikula*, *pl* = *plural*, *prep* = *praepositio*, *pron* = *pronomen*, *perf* = *perfektiven glagol*, *f* = *Femininum*.

4. Во овој прв дел на оваа студија, што е претежно од лексикографски карактер, ќе биде презентирана лексиката од збирката „Бели мугри“ во азбучниот и во обратниот индекс:

⁶ Mišel Fuko, Riječi i stvari, Beograd 1971, str. 145;

⁶ Ranko Bugarski, Lingvistika o čoveku, Beograd 1975, str. 169;

⁷ Bronislav Malinovski, Naučna teorija kulture, Beograd 1970, str. 82;

⁸ К. Радин, Бели мугри, Песни, Загреб 1939; Кочо Радин, Бели мугри, Предговор, избор, белешки и редакција Александар Спасов, Скопје 1981 — во ова издание паралелно се дадени песните од загребското издание и редактираните од А. Спасов;

⁹ РМЈ = Речник на македонскиот јазик, I—III, Скопје 1961—1966;

I

АЗБУЧЕН ИНДЕКС

А

а конј 30; 78¹⁰
 аир м 5; 22
 ај интерј 3; 14
 ајдутин м 21; 56
 ако конј 14; 42
 алат м 26; 70
 алка ф 3; 16
 алов адј 15; 44
 алтан м 23; 62
 амбар м 5; 20
 аргат м 4; 18
 аргатка ф 9; 32
 аргатски адј 17; 48
 афион м 28; 74

Б

баботи импф 24; 66
 бавча ф 24; 64
 балада ф 11; 36
 Бана ф 21; 56
 банка ф 25; 66
 бега импф 17; 48
 без преп 7; 26
 безброен адј 6; 24
 безгласен адј 6; 24
 бел адј 30; 78
 Белград м 9; 32
 бели импф 8; 28
 бере импф 22; 60
 *беснее импф 7; 26
 би парт 3; 14
 биде пф 30; 80
 бие импф 30; 78
 Билјана ф 8; 28
 бистар адј 11; 36

битолски адј 11; 36
 благороден адј 28; 74
 блазе адв 21; 58
 бледен адј 6; 24
 бликне пф 29; 76
 бог м 23; 64
 богат адј 29; 76
 Богомил м 28; 74
 болен адј 24; 64
 болест ф 8; 28
 боли импф 19; 52
 болка ф 19; 52
 борба ф 18; 50
 борч м 26; 70
 бочва ф 23; 62
 брат м 12; 38
 братко м 12; 38
 братски адј 21; 56
 брег м 16; 46
 време н 31; 80
 *б'сне пф 30; 80
 буди импф 15; 44
 буџосан адј 24; 64
 бука ф 14; 24
 бунар м 15; 44
 бура ф 20; 54

В

в преп 27; 72
 вада ф 28; 74
 вас прон 12; 38
 веда ф 26; 70
 веднаш адв 13; 40
 *ведне импф 13; 40
 вега ф 8; 28
 вее се импф 20; 54
 везе импф 9; 32

¹⁰ Бројките што се пред знакот точка запирка, ги означуваат страниците од загрепското издание од 1939 година, а тие што се зад него, страниците од скопското издание од 1981, редактирано од А. Спасов;

век м 27; 72
 вековит адј 16; 46
 Вела ф 9; 32
 Величка ф 9; 32
 верен адј 21; 56
 вересија ф 26; 70
 весел адј 23; 62
 ветерчок м 8; 30
 веќе адв 11; 36
 вечен адј 18; 50
 вечер ф/м 6; 24
 вечер адв 3; 14
 ви прон 12; 38
 вивнал адј 27; 72
 види пф 26; 70
 вие импф 8; 30
 вие прон 12; 40
 вика импф 12; 38
 вино н 24; 64
 висок адј 14; 24
 високо адв 29; 76
 вишен адј 4; 18
 влага ф 20; 54
 влезе пф 23; 62
 влече импф 16; 46
 во преп 29; 76
 вода ф 5; 20
 воздух м 29; 76
 вој прон 10; 34
 војна ф 13; 36
 војник м 11; 36
 врат м 3; 14
 врати се пф 9; 32
 врба ф 11; 36
 врви импф 12; 38
 врева ф 20; 54
 време н 4; 18
 врз преп 11; 36
 втор адј 8; 28
 вчера адв 14; 42

Г

гаџаб м 17; 48
 гали импф 9; 32
 ги прон 14; 42

гиди интерј 14; 42
 гине импф 12; 38
 глава ф 14; 42
 гладен адј 31; 80
 гладно адв 6; 24
 гџамња ф 20; 54
 гледа импф 19; 52
 гнет м 30; 80
 го прон 5; 20
 година ф 8; 28
 гол адј 29; 76
 голем адј 3; 14
 гора ф 14; 42
 горе адв 15; 44
 гори импф 19; 52
 горко адв 13; 40
 горок адј 21; 56
 горски адј 11; 36
 гостинка ф 6; 24
 град м 23; 62
 гради пл 30; 78
 гранка ф 20; 54
 грее импф 14; 42
 грејне пф 18; 50
 гроб м 17; 48
 грозд м 15; 22
 грозје н 15; 22
 грутка ф 14; 42

Д

да конј 27; 72
 да парт 3; 14
 дава импф 19; 52
 далга ф 7; 26
 далеку адв 9; 32
 далечнина ф 20; 54
 *дали парт 15; 44
 даровен адј 8; 30
 два нум 16; 46
 две нум 26; 70
 двор м 3; 14
 дебнее импф 23; 62
 дедо м 28; 74
 деј интерј 14; 42
 дели адј 14; 42

делија м 11; 36
 ден м 27; 72
 дете н 24; 66
 дига, се импф 11, 7; 38, 26
 дигне пф 25; 66
 дими се импф 20; 54
 *длаби импф 7; 26
 длби
 *длабина ф 4; 18
 длбина
 *длабок адј 15; 45
 длбок
 *длабоко адв 29; 76
 длбоко
 дно н 7; 26
 до преп 11; 36
 доба ф 6; 24
 добар адј 22; 60
 дојде пф 3; 14
 дол м 15; 44
 *долг адј 20; 54
 длг
 *долго адв 18; 50
 длго
 долу адв 23; 62
 дома адв 9; 23
 донесе пф 3; 14
 (по)доцна адв 3; 14
 дрво н 14; 42
 друг адј 3; 14
 другарка ф 21; 56
 другачка ф 9; 32
 дружен адј 30; 78
 друм м 21; 56
 дубрава ф 14; 42
 дума ф 12; 38
 души импф 10; 34
 дур парт 5; 22
 дури парт 15; 44
 дуќан 22; 60
 душа ф 28; 74

Ѓ

ѓердан м 3; 16
 ѓул-трендафил м 21; 56

Е

е импф 3; 14
 еден нум 11; 38
 еднаш адв 15; 44
 езерце н 11; 36
 ек м 30; 80
 екне пф 30; 78
 елгија ф 14; 42
 ем конј 18; 50
 ех интерј 20; 54

Ж

жалба ф 11; 36
 жаџен адј 8; 30
 жали, се импф 9; 32
 жар ф/м 10; 34
 жежок адј 30; 78
 железен адј 3; 16
 жена ф 21; 56
 жив адј 26; 68
 живее импф 12; 38
 живот м 3; 14
 жила ф 29; 76
 житце н 28; 74
 *жолт адј 6; 24
 жлт
 *жолтозлатен адј 6; 24
 жлтозлатен

З

за преп 3; 14
 заѓине пф 11; 36
 заѓрне пф 4; 18
 задека конј 11; 36
 зазори пф 13; 40
 *засидан адј 17; 48
 закован адј 26; 68
 залиса пф 26; 68
 замаен адј 14; 42
 замати пф 17; 48
 занает м 25; 68
 запира се импф 12; 38

запре, се пф 4, 7; 18, 26
 запуст пф 22; 60
 зараснат адј 16; 46
 засвети пф 9; 32
 засвири пф 26; 70
 заспал адј 20; 54
 затвори пф 23; 62
 зачмаен адј 14, 42
 зачуден адј 4; 18
 збере пф 4; 18
 згине пф 30; 80
 зелен адј 28; 74
 зелени се импф 5; 22
 зема импф 10; 34
 земја ф 31; 80
 земјоса пф 11; 36
 зимен адј 6; 24
 златен адј 22; 60
 знае импф 18; 50
 знаме н 4; 18
 зора ф 15; 44
 зори се импф 27; 72
 зашто адв 14; 42

S

сид м 17; 48

И

и конј 27; 72
 ѝ прон 8; 28
 иде импф 11; 38
 изба ф 24; 64
 извади пф 15; 44
 извира импф 5; 20
 извор м 5; 20
 изгори пф 22; 60
 изгрева импф 15; 44
 изгрее пф 15; 44
 изеде пф 11; 36
 излезе пф 25; 68
 измени се пф 8; 28
 измери пф 6; 24
 изумре пф 22; 60

им прон 13; 40
 има импф 19; 52
 имам м 25; 68
 имот м 3; 14
 исече пф 25; 68
 искине пф 8; 28
 ископа пф 25; 68
 искра ф 21; 58
 исцеди пф 29; 52
 ич адв 9; 32

J

ја прон 9; 32
 ја прон 8; 28
 ја интерј 12; 38
 јабанец м 12; 38
 *јагне н 26; 70
 јагница
 јад ж 6; 24
 јак адј 28; 74
 јасен адј 18; 50
 јаска ф 22; 60
 јунак м 11; 38

K

каде адв 23; 62
 каже пф 19; 52
 кај конј 21; 58
 кај адв 26; 68
 кајмак м 25; 66
 како адв 10; 34
 камен м 5; 20
 кантар м 6; 24
 капе импф 26; 70
 капка ф 6; 24
 каракамен м 14; 42
 карасмрт ф 13; 40
 карпа ф 27; 72
 килим м 14; 42
 кине импф 6; 24
 китка ф 8; 28
 глава импф 9; 32
 клет адј 6; 24

клетва ф 6; 24
 клинец м 24; 64
 кова импф 25; 66
 кован адј 24; 64
 кога конј 25; 68
 кој прон 17; 48
 колку адв 29; 76
 *колне импф 21; 56
 клне
 кондура ф 23; 62
 копа импф 3; 14
 копач м 10; 34
 копачка ф 27; 72
 *копнее импф 20; 54
 корав адј 6; 24
 кораво адв 8; 28
 корен м 29; 76
 корка ф 27; 72
 коса ф 5; 20
 коска ф 14; 42
 кошница ф 22; 60
 кошула ф 8; 28
 крај преп 11; 36
 Крали Марко м 26; 70
 крв ф 27; 72
 крав адј 26; 70
 крева импф 20; 54
 кревок адј 6; 24
 крепа ф 9; 32
 крив адј 28; 74
 крие, се импф 14, 26; 42, 68
 крило н 15, 44
 крилце н 17; 48
 к'ти се импф 27; 72
 кула ф 25; 66
 куришум м 12; 40
 кука ф 23; 62
 кучешки адј 3; 14

Л

ладен адј 15; 44
 лака ф 5; 20
 ламња ф 9; 32
 леб м 27; 72
 легне пф 3; 14

лее се импф 20; 54
 лежи импф 14; 42
 денен адј 8; 28
 Ленка ф 8; 28
 детен адј 6; 24
 ли парт 3; 14
 лика ф 12; 38
 лисне пф 13; 40
 лист м 6; 24
 лице н 26; 69
 добода ф 28; 74
 *ласка импф 26; 70
 лска
 *ласне пф 30; 80
 лсне
 луд адј 19; 52
 лудо н 12; 40
 лулка ф 17; 48
 луња ф 18; 50
 лут адј 15; 44
 *луто адв 7; 26
 љуто
 л'шти импф 21; 58
 лшти

Љ

љуба ф 21; 56
 љубов ф 4; 18

М

мааза ф 22; 60
 магла ф 20; 54
 мајка ф 21; 56
 мајстор м 26; 70
 мајсторски адј 23; 62
 мака ф 5; 20
 мал адј 20; 54
 малечок адј 4; 18
 маслинка ф 20; 54
 матен адј 6; 24
 мачи се импф 10; 34
 машки адј 19; 52
 ме прон 9; 32

меден адј 30; 78
 мек адј 28; 74
 меко адј 28; 74
 мемлив адј 24; 64
 мене прон 13; 40
 мерак м 24; 64
 мери, се импф 6, 7; 24, 26
 мерка ф 7; 26
 месечко м 8; 30
 месо н 19; 52
 ми прон 5; 20
 мие, се импф 16, 27; 46, 72
 милион м 30; 78
 мишно адв 15; 44
 миндер м 23; 62
 мине пф 30; 80
 млад адј 29; 76
 младост ф 21; 56
 многу адв 10; 34
 модар адј 20; 54
 може импф 6; 24
 мој прон 15; 44
 монопол м 8; 28
 морав адј 16; 46
 морави импф 15; 44
 море н 4; 18
 море интерј 12; 38
 морен адј 27; 72
 мори импф 19; 52
 мори интерј 9; 32
 мост м 16; 46
 мотика ф 27; 72
 мрак м 27; 72
 мрежа ф 25; 66
 мртов адј 14; 42
 *молска импф 26; 70
 мска
 му прон 5; 20
 мугра ф 30; 78

Н

на преп 3; 14
 набабрен адј 28; 74
 наведен адј 6; 24
 наведнат адј 14; 42

навезен адј 3; 16
 навечер адв 3; 14
 нагоре адв 25; 66
 над преп 27; 72
 *надалеку адв 15; 44
 надеж ф 6; 24
 надолу адв 25; 66
 најде пф 7; 26
 навечер адв 23; 62
 накривен адј 23; 62
 налева импф 20; 54
 налива импф 5; 20
 налом м 8; 28
 нам прон 25; 66
 наминае пф 14; 42
 наниже пф 6; 24
 направи пф 17; 48
 наранет адј 19; 52
 нарани пф 19; 52
 народ м 27; 72
 народен адј 21; 56
 народи пф 5; 20
 нас прон 10; 34
 натаму адв 11; 36
 натежне пф 3; 14
 натопа пф 15; 44
 натопа пф 26; 70
 наутро адв 3; 14
 наш прон 30; 78
 не парт 21; 56
 неа прон 16; 46
 небо прон 11; 36
 небе
 негде адв 9; 32
 него прон 11; 36
 недовезен адј 8; 28
 недоткаен адј 8; 30
 незнаен адј 11; 36
 *нели парт 10; 46
 нема импф 4; 18
 немее импф 13; 40
 непознат адј 11; 36
 несит адј 9; 32
 нешто прон 19; 52
 ни прон 28; 74
 нива ф 5; 20
 ние прон 27; 72

ниже импф 3; 14
 низ преп 14; 42
 низа ф 21; 56
 низок адј 3; 14
 никога адв 20; 54
 никој проп 24; 66
 ним проп 11; 36
 ничкум адв 6; 24
 ништо проп 13; 40
 но конј 29; 76
 нов адј 30; 80
 нож м 24; 64
 носи импф 6; 24
 ноќ ф 27; 72
 ноќе адв 5; 20

О

обрач м 4; 18
 овој проп 17; 48
 огин м 29; 76
 ограби пф 19; 52
 од преп 11; 36
 одаја ф 21; 56
 одбор м 11; 36
 одвдече пф 31; 80
 *одзив м 21; 56
 оди импф 14; 42
 однесе пф 10; 34
 око н 25; 68
 оној проп 9; 32
 ора импф 29; 76
 ориз м 28; 74
 оро н 11; 38
 остава импф 25; 66
 остави пф 8; 28
 остане пф 9; 32
 остар адј 28; 74
 отвора, се импф 21, 4; 56, 18
 оти конј 19; 52
 отиде пф 8; 28
 откако конј 8; 28
 отров м 8; 28
 *очумави пф 23; 62

П

па конј 13; 40
 паднат адј 11; 36
 падне пф 12; 40
 паѓа импф 18; 50
 пазар м 22; 60
 пајдоса пф 25; 68
 пак адв 19; 52
 палата ф 9; 32
 пали импф 20; 54
 паметува импф 18; 50
 пат м 27; 72
 пее импф 5; 20
 пека импф 9; 32
 пелин м 28; 74
 пепел ф 29; 76
 песна ф 30; 78
 петел м 27; 72
 печал ф 4; 18
 печалбар м 9; 32
 пече импф 19; 52
 пие импф 27; 72
 пиле н 5; 20
 писан адј 25; 68
 писне пф 13; 40
 пицти импф 21; 58
 пламен м 29; 76
 платно н 8; 28
 плаче импф 14; 42
 плаши се импф 24; 66
 плешки пл 3; 14
 плиска импф 4; 18
 плод м 5; 20
 плоден адј 5; 20
 по преп 27; 72
 погледне пф 25; 68
 под преп 16; 46
 подигне пф 9; 32
 појде пф 14; 42
 покоси пф 2; 22
 покрај адв 12; 38
 покрие пф 8; 28
 поле н 5; 20
 *полн адј 22; 60
 плн

*полно адв 23; 62
 плно
 полноџ адв 11; 36
 помине пф 8; 28
 понесе пф 3; 14
 попритиснат адј 17; 48
 порта ф 21; 56
 посестрима ф 15; 44
 посигне пф 25; 68
 пословица ф 22; 60
 пот ф 20; 54
 потече пф 31; 80
 почуе пф 9; 32
 правдина ф 12; 38
 прави импф 6; 24
 право адв 21; 56
 праг м 23; 62
 прв адј 8; 28
 преблжкнат адј 30, 78
 *превртуе импф 6; 24
 пред преп 16; 46
 прекрши пф 19; 52
 *преполн адј 22; 61
 преплн
 пресен адј 30; 78
 престане пф 29; 76
 прикаска ф 6; 24
 прилика ф 12; 38
 притиска импф 6; 24
 притисне пф 12; 40
 пробуден адј 31; 80
 пробуди се пф 27; 72
 продаде пф 26; 70
 проклет адј 23; 64
 прокопа пф 28; 74
 прокопса пф 22; 60
 прокуда ф 26; 70
 прониже пф 12; 40
 продадне пф 22; 60
 проее пф 21; 38
 пропушти пф 28; 74
 прошета пф 25; 68
 проштавање н 9; 32
 пука импф 4; 18
 пукот м 23; 62
 пуст адј 3; 14
 пусто адв 13; 40

пушти пф 29; 76
 пченица ф 5; 22

Р

работа ф 28; 74
 работи импф 3; 14
 работник м 18; 50
 радосен адј 20; 54
 радост ф 10, 34
 раѓа се импф 12; 40
 разбој м 8; 28
 раздвои пф 17; 48
 рака ф 9; 32
 радо н 29; 76
 рамен адј 27; 72
 рамо н 27; 72
 рана ф 15; 44
 рани импф 21; 56
 /по/рано адв 3; 14
 раскапан адј 23; 62
 распе пф 25; 66
 распосее пф 21; 56
 расте импф 30; 78
 'рга импф 3; 14
 ргај
 'рџоса пф 22; 60
 'рџосан адј 24; 64
 ред м 22; 60
 реден адј 22; 60
 реди импф 6; 24
 рее импф 8; 30
 река ф 31; 80
 рече пф 9; 32
 рие импф 24; 64
 роб м 3; 14
 ровок адј 28; 74
 род м 28; 74
 роден адј 28; 74
 роден адј 8; 28
 роди се пф 3; 14
 роди пф 29; 76
 розов адј 8; 28
 рој м 22; 60
 рони импф 16; 46
 росен адј 6; 24

роси импф 5; 22
 руди импф 15; 44
 руен адј 24; 66
 румен адј 15; 44
 румени се импф 5; 22
 рути се импф 27; 62

С

с преп 24; 64
 сабја ф 26; 70
 саде адв 30; 78
 сади импф 9; 32
 сајбија м 24; 66
 *сака импф 7; 26
 сакајќи адв
 сал адв 22; 60
 сам прон 7; 26
 само адв 3; 14
 самовила ф 11; 38
 свет м 30; 78
 свети импф 19; 52
 светлина ф 11; 36
 светне пф 27; 72
 световен адј 11; 36
 светол адј 5; 20
 свива се импф 11; 36
 свие пф 8; 28
 свила ф 15; 44
 сѐ адв 16; 46
 себе прон 3; 14
 севда ф 26; 70
 седне пф 23; 62
 секаде адв 30; 80
 село на 27; 72
 селски адј 5; 20
 сенка ф 14; 42
 сестра ф 14; 42
 сече импф 24; 64
 се прон 3; 14
 сила ф 31; 80
 силен адј 30; 80
 силно адв 27; 72
 синцир м 3; 16
 сиот прон 12; 38
 сипе инпф 5; 22

сички прон 30; 78
 сичко прон 16; 46
 сјае импф 21; 56
 скапе пф 26; 70
 скориџа импф 22; 60
 скоро адв 12; 38
 скот м 3; 14
 скотски адј 17; 48
 скотски адв 3; 14
 скришен адј 11; 36
 скришно адв 20; 54
 скришен адј 20; 54
 скриши пф 17; 48
 сладок адј 15; 44
 слана ф 5; 22
 слегне пф 23; 62
 слободно адв 29; 76
 слуша импф 24; 64
 смрдлив адј 24; 64
 смрт ф 31; 80
 снага ф 9; 32
 снеговен адј 24; 64
 снема пф 29; 76
 снизок адј 5; 20
 сниско адв 17; 48
 со преп 27; 72
 сок м 25; 66
 сокак м 24; 64
 солџен адј 6; 24
 *солза ф 30; 78
 слза
 сон м 24; 66
 сништа
 *сонце н 30; 80
 слнце
 споменува импф 9; 32
 срам м 26; 68
 срамно адв 30; 80
 срине пф 23; 62
 срце н 19; 52
 стане пф 3; 14
 стане пф 26; 70
 стануе импф 30; 78
 стапка ф 30; 80
 стар адј 22; 60
 стегне пф 5; 20
 стија ф 5; 20

стои импф 16; 46
 стока ф 22; 60
 стопи се пф 10; 34
 стори се пф 22; 60
 страда импф 17; 48
 страдален адј 22; 60
 страдалник м 27; 72
 страден адј 28; 74
 стрмен адј 27; 72
 стрмина ф 16; 46
 Струга ф 22; 60
 студен адј 6; 24
 стушен адј 11; 36
 сув адј 27; 72
 сума ф 11; 36
 суров адј 20; 54

Т

та конј 3; 14
 та парт 30; 78
 тага ф 3; 14
 таговоно адв 14; 42
 таде адв 11; 36
 *таи импф 14; 42
 тажи импф 13; 40
 тажно адв 5; 20
 така конј 3; 14
 така адв 12; 40
 таму адв 15; 44
 танок адј 16; 46
 татковина ф 12; 38
 татковнина ф 11; 36
 Татунчо м 21; 56
 твој прои 9; 32
 тебе прои 14; 42
 тегне импф 17; 48
 тежок адј 21; 56
 темен адј 10; 34
 *темнее импф 14; 42
 темнина ф 27; 72
 темница ф 23; 62
 тенок адј 8; 28
 тепка импф 12; 38
 тече импф 16; 46
 тешко адв 19; 52

ти прои 14; 42
 ти прои 9; 32
 ти прои 10; 34
 тихо адв 8; 30
 тлее импф 20; 54
 тој прои 6; 24
 точи импф 15; 44
 трае импф 18; 50
 трат м 28; 74
 трга импф 3; 14
 тргне пф 27; 72
 трендафил м 24; 64
 трепти импф 21; 56
 трет адј 8; 28
 трескот м 28; 74
 трошен адј 23; 62
 труд м 28; 74
 туѓ адј 3; 14
 тука адв 12; 40
 туку конј 13; 40
 тунел м 6; 24
 тутуноберач м 6; 24
 туч м 6; 24

Ќ

ќе парт 30; 80
 ќепенок м 26; 70

У

у преп 27; 72
 убав адј 17; 48
 угасне пф 19; 52
 удар м 30; 78
 ум м 18; 50
 умира, се импф 12, 22; 40, 60
 умре пф 3; 14
 уста ф 19; 52
 устабаша м 26; 70
 усти /!/ пл 8; 28
 утре адв 3; 14
 утрина ф 6; 24
 утро н 20; 54
 уште адв 22; 60

Ф

Фиданче н 25; 68
фурија ф 7; 26

Ц

цвили импф 20; 54
цеди импф 25; 66
цел адј 3; 14
црвен адј 24; 66
црвене импф 15; 44
црвец м 24; 64
црн адј 3; 14
црнее импф 15; 44
црноземен адј 20; 54

Ч

чарпија ф 23; 62
чеиз м 9; 32
чека импф 28; 74
чекмеце н 23; 62
чекори импф 24; 64

чемерен адј 12; 38
чемрее импф 11; 36
*чернее импф 14; 42
чесен адј 25; 68
честит адј 30; 80
чираче н 26; 70
чист адј 14; 48
чмае импф 16; 46
човек м 3; 14
човечен адј 4; 18
човечки адј 12; 38
чума ф 5; 20

Ш

шепоти импф 24; 64
шимшир индекл 21; 56
ширен адј 4; 18
шири импф 15; 44
ширина ф 4; 18
ширно адв 4; 18
широк адј 14; 42
широко адв 4; 18
штама ф 23; 64
што прон 14; 42
шумоли импф 20; 54

II

ОБРАТЕН ИНДЕКС

А	веда	Ленка
а	гледа	сенка
изба	добода	маслинка
жалба	вода	гостинка
доба	прокуда	стока
врба	паѓа	капка
борба	се раѓа	стапка
Љуба	веѓа	тепка
дава	неа	другарка
глава	мрежа	мерка
глава	за	корка
глава	мааза	прикаска
дубрава	солза	ласка
остава	ја	плиска
два	одаја	притиска
налева	сабја	молска
крева	сајбија	коска
изгрева	елегија	аргатка
се крева	делија	китка
се свива	фурија	грутка
навива	вересија	бука
нива	стија	пука
скорива	чаршија	тука
кова	земја	другачка
клетва	лака	копачка
споменува	мака	Величка
паметува	рака	магла
бочва	сака	Вела
влага	така	самовила
снага	задека	свила
тага	пека	жилта
бега	река	сила
се, дига	чека	кула
далга	вика	кошула
кога	лика	штама
никога	прилика	зема
’рга	јасика	нема
трга	мотика	снема
Струга	мајка	има
да	атка	посестрима
вада	болка	дома
батада	лулка	дума
страда	банка	сума
севда	гранка	чума

на	та	Г
Бана	палата	
Билјана	прошета	праг
слана	работа	брег
рана	порта	долг
жена	уста	бог
длабина	куќа	друг
татковина	пословица	
правдина	пченица	
година	темница	Д
светдина	кошница	
татковнина	бавча	јад
темнина	устабаша	млад
стрмнина	душа	над
далечнина	слуша	град
ширина		Белград
утрина		ред
војна	Б	пред
песна		грозд
по/доцна	галеб	сид
ламња	деб	од
гламња	роб	плод
луња	гроб	под
па		род
крепа		народ
копа	В	луд
прокопа		труд
ископа	в	
карпа	убав	
мугра	корав	Г
вчера	морав	
извира	крвав	туѓ
се, умира	жив	
се, запира	одсиз	
искра	смрдлив	Е
ора	мемлив	
се, отвора	крив	е
гора	љубов	сјае
зора	розов	чмае
сестра	алов	знае
бура	нов	трае
кондура	отров	небе
залиса	суров	себе
пајдоса	мртов	тебе
рѓоса	крв	две
земјоса	прв	продаде
коса	сув	каде
прокопса		

секаде	лозје	проштавање
саде	грозје	капе
таде	пиле	скапе
негде	поле	сипе
изеде	ме	бере
иде	не	збере
биде	стане	умре
отиде	престане	изумре
најде	остане	горе
дојде	јагне	нагоре
појде	легне	море
се, вее	слегне	се, запре
живее	тегне	утре
се, лее	стегне	сѐ
тлее	дигне	однесе
немее	подигне	донесе
дебнее	посигне	понесе
црвение	тргне	дете
темнее	падне	расте
копнее	пропадне	уште
чернее	ведне	ке
црнее	погледне	веќе
беснее	седне	ноќе
пее	мене	стануе
пропее	натежне	превртуе
рее	гине	почуе
грее	загине	лице
изгрее	згине	крицце
чемрее	кине	сонце
распосее	искине	езерце
каже	мине	срце
ниже	намине	житце
наниже	помине	плаче
прониже	срине	сираче
може	трејне	влече
блaзе	екне	одвлече
везе	блaкне	пече
влезе	колне	рече
излезе	распне	сече
бие	загрне	исече
вие	угасне	тече
свие	дасне	потече
се, мие	беснее	Фиданче
ние	лисне	чекмеце
пие	писне	
рие	притисне	
се, крие	болсне	
покрие	светне	

Ж	селски	се стори
надеж	битолски	дури
нож	горски	покоси
	мајсторски	носи
	аргатски	роси
	братски	ти
З	скотски	замати
	човечки	се врати
без	сички	свети
чеиз	мапски	засвети
низ	плешки	се к'ти
ориз	кучешки	оти
врз	ли	баботи
	гали	шепоти
	дали	трепти
И	се, жали	усти
	пали	запусти
и	дели	се рути
й	неди	пишти
таи	цвили	л'шти
би	боли	пушти
длаби	шумоли	пропушти
ограби	ми	се мачи
ви	дими	точи
очумаи	ни	наточи
морави	рани	се плани
прави	нарани	прекрши
направи	се зелени	сркви
остави	се измени	
врви	се румени	
ги	рони	Ј
извади	раздвои	ај
гради	стои	кај
сади	натои	крај
реди	се стопи	покрај
цеди	дупи	деј
исцеди	се, мери	разбој
види	измери	вој
гиди	засвири	овој
оди	шири	твој
роди	затвори	кој
народи	гори	никој
буди	изгори	мој
пробуди	се зори	оној
руди	зазори	рој
тажи	чекори	тој
лежи	мори	

К	Богомил	световен
јак	трендафил	црвен
сокак	гул-трендафил	ден
кајмак	гол	ладен
јунак	дол	гладен
пак	монопол	страден
мераќ	светол	еден
мрак		наведен
ек		бледен
век	М	меден
човек	имам	реден
мек	нам	плоден
војник	срам	народен
страдалник	сам	благороден
работник	ем	пробуден
длабок	голџ	студен
кревок	им	зачуден
ровок	китим	тажен
сладок	нитим	дружен
жежок	налом	навезен
тежок	ум	недовезен
низок	ничкум	железен
снизок	друм	страдален
танок	сум	жален
кепенок	куршум	зелен
тенок		силен
широк		болен
горок		солен
сок	Н	камен
висок	кован	каракамен
малечок	засидан	пламен
ветерчок	ѓердан	рамен
	раскапан	црноземен
	закопан	темен
Л	писан	зимен
мал	’рѓосан	стрмен
вивиал	буѓосан	румен
заспап	алтан	ленен
сал	дуќан	безброен
печал	недоткаен	набабрен
бел	замаен	верен
пепел	зачмаен	чемерен
тунел	незнаен	ширен
весел	искривен	корен
петел	снеговен	морен
цел	даровен	јасен
		безгласен
		пресен

чесен	горко	модар
радосен	сниско	удар
росен	братко	жар
златен	месечко	пазар
жолтозлатен	сичко	бунар
матен	тепко	кантар
летен	рало	стар
руен	село	бистар
вечен	крило	остар
човечен	рамо	миндер
вишен	само	вечер
скришен	но	навечер
трошен	по/рано	наквечер
стушен	таговно	аир
огин	дно	синцир
пелин	гладно	шимшир
ајдугин	слободно	одбор
полн	вино	двор
преполн	митно	извор
милион	ситно	втор
афион	полно	мајстор
сон	срамно	дур
цри	ширно	
тутун	платно	
	скришно	
	по	С
О	оро	с
	скоро	вас
небо	утро	нас
во	наутро	
кораво	со	
право	месо	
дрво	пусто	Т
го	луто	
него	што	богат
до	нешто	аргат
дедо	ништо	алат
долго	зошто	паднат
лудо	тихо	наведнат
ако	Татунчо	непознат
како		пребликнат
откако		зараснат
меко	Р	попритиснат
око		пат
длабоко	печалбар	брат
широко	амбар	врат
Крати Марко	добар	трат
		свет

занает	Ќ	Ц
клет		
проклет	ноќ	црвец
наранет	पूर्ण	јабанец
гнет		
трет		клинец
вековит		
несит	У	
честит		
жолт	у	Ч
живот	многу	
сиот	далеку	копач
скот	надалеку	обрач
троскот	колку	тутуноберач
пукот	туку	
имот	долу	ич
пот	надолу	борч
смрт	околу	
карасмрт	му	туч
болест	таму	
лист	натаму	
чист		
младост		Ш
радост	Х	
мост		наш
пуст	ех	еднаш
лут	воздух	веднаш

III

КОМЕНТАР КОН ЗБОРОВНИОТ ФОНД НА „БЕЛИ МУГРИ“

0. Со подредувањето на зборовниот фонд во азбучниот и во обратниот индекс е создадена темелна појдовна основа за натамошна јазична анализа на овој подбор во вид на одредени согледувања, споредби и заклучоци од поширок лексиколошки карактер, опфаќајќи ја во овој случај, во сразмерен обем, и областа на лексичката деривација¹¹. На дел од овие можни, пред сè, лингвистички аспекти ќе го ограничиме нашиот интерес, делумно и на компаративен план во поглед на конкретизацијата на соодветните пројави во загребското и скопското издание, а исто така и во РМЈ.

¹¹ Ján Horecký, Slovenská lexikológia, Bratislava 1971;

1. Во лексичкиот подбор на збирката „Бели мугри“, во поглед на состојбата во РМЈ, се присутни одредени несовпаѓања, коишто претежно се манифестираат на фонетско-фонолошко или на правописно рамниште, но исто така и на други потенцијални јазични рамништа, чијашто обусловеност произлегува од опозицијата на лингвистичката нестандардизираност на овој текст наспрема стандардизацијата на РМЈ.

1.0. Кон несовпаѓањата од првиот вид на редацијата „Бели мугри“: РМЈ се однесуваат случаите: *бсне* : *болсне*, *длби* : *глаби*, *длбина* : *глабина*, *длбок* : *глабок*, *длабоко* : *глабоко*, *длі* : *долі*, *жлі* : *жолі*, *клне* : *колне*, *лска* : *ласка*, *лсне* : *ласне*, *љушо* : *лушо*, *мска* : *молска*, *їлешки* : *їлеки*, *їлн* : *їолн*, *їлно* : *їолно*, *їрейлн* : *їрейолн*, *слза* : *солза*, *слнце* : *сонце*.

За лексичката единица *жлілозлаїен* опозицијата не може да се воспостави, бидејќи тој збор не е опфатен во РМЈ.

1.1. Во поограничен обем се среќаваат примери на несовпаѓање на правописно, на морфолошко или на морфолошко-структурно рамниште: *засидан* : *одзив* : *одсиз*, *їшеница* : *їченица*; *дебне* : *дебнее замаен* : *замајан*, *їреврїше* : *їреврїшува*, *сїтане* : *сїтанува*, *їаи* : *їае*; *јад ж* : *јад м*.

1.2. За несовпаѓање, во одредена смисла, се работи и во однос на загрепското, од една страна, и на скопското издание, од друга. Во конкретниов случај, всушност, се работи за недоследност, доколку на редактираното издание би требало да гледаме како на критичко. Имено, додека лексемите *длби*, *длбина*, *длбок*, *длабоко*, *длі*, *дліо*, *жлі*, *клне*, *љушо*, *їлн*, *їлно*, *їрейлн*, *слза* и *слнце* од загрепското издание во скопското се усогласени, се стандардизирани според РМЈ, значи на *глаби*, *глабана*, *глабок*, *глабоко*, *жолі*, *колне*, *лушо*, *їолн*, *їолно*, *їрейолн*, *солза*, *сонце*; лексемите *бсне*, *лска*, *лсне*, *мска* не се усогласени со состојбата во РМЈ, т.е. на *болсне*, *ласка*, *ласне*, *молска*, туку кај нив е интервенирано со употреба на апострофот: *б'сна*, *л'ска*, *л'сне*, *м'ска*.

На ист начин се предадени и зборовите *к'їи* и *л'їїи*, коишто не се опфатени во РМЈ.

1.3. Највисок степен на несовпаѓање меѓу состојбата во збирката на Кочо Рацин и во РМЈ, во определена смисла и условно речено, претставува отсуството на одреден број зборови од овој текст во РМЈ. Неопфатноста на одделните лексеми од оваа хетерогена група во РМЈ не е мотивирано од исти причини.

1.30. Најбројни меѓу нив се партиципските облици, освен една придавка, употребени во атрибутивна функција. Нивното отсуство во РМЈ би било оправдано, доколку сите лексеми од ваков вид би биле третирано како морфолошки облици. Но во овој поглед состојбата во РМЈ покажува недоследна примена на овој принцип, бидејќи во него се внесени лексемите: *закїан*, *зачмаен*, *незнаен*, *нейлїзнїй*, *їаднїй*, *їисан*, *раскаїан*, коишто се присутни и во „Бели мугри“, а ги нема следниве: *буїосан*, *вївнал*, *засїдан*, *зараснїй*, *засїал*, *набабрен*, *наведен*, *наведнїй*, *навезен*, *накривен*, *наранетї*, *недовезен*, *недоїшкаен*, *несїи*, *їойїїїїиснїй*, *їреблїкнїй*, *їробуден*. Во РМЈ, освен за лексемите *буїосан* и *недовезен*,

фиксирали се основните единици, т.е. *вивне*, *засида*, *зарасне*, *засише*, *набабри*, *наведе*, *наведне*, *навезе*, *накриви*, *нарани*, *дошката*, *дошката*, *дошката*, *дошката*, *дошката*.

Од оваа група треба да се издвои придавката *несиш*, бидејќи таа претставува само негирана форма на основниот облик.

1.31. Аналогна е состојбата и во поглед на придоците. Имено. неколку од нив, што се присутни во дадената збирка, како што се придоците од типот *меко*, *силно*, *слабо*, *сниско*, се внесени во РМЈ, а другите ги нема: *ладно*, *кораво*, *ширно*.

1.32. Другите зборови, што не се опфатени во РМЈ, ја сочинуваат последната подгрупа од дваесетина единици од поразнообразен карактер: *вој*, *галечина*, *деј*, *дубрава*, *гур*, *гул-шрендафил*, *жолтозлашен*, *задека*, *каракамен*, *карасмрш*, *к'ши*, *л'ши*, *морави*, *наквечер*, *налива*, *расиосе*, *румени*, *сички*, *шаде*, *шушуноберач*, *усиш* (!).

Нивното отсуствување од РМЈ може да биде обусловено од степенот на нивната дијалектна, односно регионална или разговорна дистинкција (*вој*, *задека*, *л'ши*, *налива*, *шаде*; *гур*, *гул-шрендафил*, *к'ши*, *сички*) или од можноста тие да поседуваат одредена маркираност на стилско-стилистичката обоеаност, па дури на неутралност (*жолтозлашен*, *карасмрш*, *расиосе*).

1.33. Со својата семантичка, стилска и зборообразувачка дистинкција пореско од оваа подгрупа се изделуваат композитите *гул-шрендафил*, *жолтозлашен*, *каракамен*, *карасмрш*, *шушуноберач*.

Нивното значење во збирката „Бели мугри“ и нивниот сооднос произлегуваат од местото, функцијата и улогата што тие ги имаат во овој поетски текст, а едновременно и пошироко и во зборовниот фонд на македонскиот јазик: на лексемата *каракамен* може да се гледа како на цитат, бидејќи е позната нејзината експонираност во народната поезија; кај *гул-шрендафил* би допуштиле преовладување на дистинкциите, коишто ја поместуваат во разговорната комуникативна сфера, за разлика од лексемата *жолтозлашен* со повисок степен на „книжна“ обоеаност. Зборовите *карасмрш* и *шушуноберач* имплицитно го содржат и го изразуваат и социјалниот ангажман на поетот, нивниот степен на оригиналност е највисок, така што тие носат и највисок степен на интернационална форма, односно најнизок степен на баналност.

1.34. Лексемата *чернее* претставува директен цитат од познатата народна песна, а глаголот *сака* во овој текст е застапен со формата на глаголскиот прилог *сакајки*.

2. Зборовниот фонд на збирката „Бели мугри“ во најголем дел го сочинува лексиката од македонското јазично подрачје и еден значително помал дел, што условно би го нарекле немакедонска лексика, а во чијшто состав влегуваат традиционалните лексички наслојки од турскиот и грчкиот јазик и еден помал дел од интернационалната лексика.

Поголемиот дел од одделните зборови во овие наслојки што се присутни во збирката на Кочо Рацин, адаптирани на соодветните ја-

зични рамништа, влегуваат и во активниот вокабулар на македонскиот јазик.

3. Турската лексичка наслојка во овој текст е најбројна и неа ја сочинуваат 51 единица. Овој момент не претставува исклучок, туку потврда на позната аналогна состојба, којашто е утврдена и во други македонски текстови, а исто така и општо во поглед на состојбата во речникот на македонскиот јазик¹².

3.0. Претежниот дел од оваа наслојка го сочинуваат именките: *аир, ајдуџин, алаш, алка, алиан, амбар, афион, бавча, борч, бунар, вересија, галиа, делија, дукан, ферган, занаети, имам, кајмак, каниџар, килим, кондура, кула, куришум, мааза, мерак, мингер, налом, огаја, џазар, сајдија, севда, синџир, џуч, кејенок, уштабаша, чариџа, чеиз, чекмеџе, чираче, чума, шимиш*.

3.1. Другиот дел од овие турцизми се однесуваат кон различни зборовни видови: *алов, буџосан, дели, ем, ич, к'џи, мемлив, саџе, сал*¹³.

3.2. Кон оваа наслојка е вклучена и своевидната хибридна сложенка *гул-џренгафил*, чијашто втора компонента претставува сама по себе сложенка и којашто етимолошки се врзува со грчкиот јазик, но адаптирана, аналогно на слични случаи, во турскиот јазик и во таков вид инфилтрирана, на говорен план, и во македонската јазична средина¹⁴.

3.3. Поинаков, ни се чини, е случајот со единиците *каракамен* и *карасмрт*, кои исто така претставуваат хибридни сложенки, чијашто прва компонента се врзува со турскиот јазик. Но во овој случај обете лексеми, веројатно, се оформени во македонската општествена и јазична средина и како такви тие остануваат надвор од оваа лексичка наслојка.

4. Општо е позната состојбата во поглед на воздејството на грчкиот јазик на лексично рамниште врз македонскиот. Имено, инфилтрираните грцизми во нашиот јазик, во еден долг историски развојен и контактен период, се претежно од терминологски карактер, навлезени по писмен пат, а нивната комуникативна функција се реализира во сферата на „високиот стил“. Помал е бројот на зборовите навлезени во резултат на јазичниот контакт на говорен план и со сфера на ангажираност во „нискиот стил“. Во случајот на состојбата во текстот на Кочо Рацин, во однос на изделените зборови што се врзуваат со грчкиот јазик, се огледува следнава состојба: освен единствената лексема *елеџија*, којашто се однесува кон сферата на „високиот стил“, кон една поширока културна област, сите други поседуваат дистинкции на „нискиот стил“ и во нашиот јазик се инфилтрирани преку говорниот јазик: *арџаџ, арџаџка, арџаџски, друм, залиса, ламња, море, мори, оро, оџи, џрокойса*¹⁵.

¹² Блаже Конески, Историја на македонскиот јазик, Скопје 1965, стр. 1977—189; Мито Миовски, Лексиката во текстовите на Јоаким Крчовски, Скопје 1980, стр. 85—93;

¹³ Турско-български речник София 1962, составиле: Н. Ванчев, Г. Гълъбов, Г. Класов, Т. Попов, В. Шанов; А. Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo 1966;

¹⁴ Блаже Конески, ибид. стр. 184;

Вкупно од овој текст се издвоени 12 зборови, коишто етимолошки се врзуваат со грчкиот јазик.

5. Интернационалната лексика во историскиот развој на македонскиот јазик, нејзиното учество и нејзиниот удел во дооформувањето на неговиот речник се обусловени од развојот на производните сили и од нивниот одраз во економскиот и во општествениот живот на Македонија во втората половина од 19 век, така што и оваа лексичка наслојка временски е детеминирана со тој период, што од друга страна значи дека, во споредба со главните и традиционалните наслојки на црковно-словенскиот, грчкиот и турскиот јазик, таа е најмлада.

Подовината од издвоените имтернационализми од оваа збирка претставуваат лексичка документирана илустрација на овој општествен динамизам: *банка, милион монопол, сума, шунел*, а другите покриваат поширока семантичка област: *баллада, ѓалаџа, ѓорџа, розов, фурија*¹⁶. Вкупно од овој текст се ексцепирани 10 единици.

6. Ексерпцијата на зборовниот материјал од текстот на Кочо Рацин и неговото подредување во обата индекса претендира на исцрпност. Имено, во лексичкото оформување на овој поетски текст учествуваат вкупно 849 единици; 11 од нив се однесуваат кон ономастичката лексика (*Бана, Белград, Билјана, Бојомил, Вела, Величка, Крали Марко, Ленка, Сјруја, Тајунчо, Фиданче*), така што остануваат 838 апелативни лексички единици, вклучувајќи ги и лексичките фонетски варијанти.

7. Со извршената стратификација на лексичките единици од збирката „Бели мугри“ се опфатени главните наслојки што, од друга страна, треба да значи дека со една поисцрпна и подефинирана класификација од групата македонска лексика ќе може да се издвојат одделни лексеми, коишто би можеле, пред сè на планот на дијахронската ретроспектива, да придобијат и друг вид етимолошки дистинкции.

8. Во трите главни наслојки, презентирани погоре, вкупно се издвоени 73 лексички единици: 51 турски, 12 грчки и 10 интернационални зборови. Лексиката од македонското јазично подрачје, со соодветната условност, во овој текст учествува со 765 единици. Изразени во процентуални вредности овие износи ќе бидат уште помаркантни: во збирката „Бели мугри“ турцизмите учествуваат со 6,08%, грцизмите со 1,43%, интернационализмите со 1,19%, а лексиката од македонското јазично подрачје со 91,28%.

9. Од сите зборови од оваа збирка, коишто се опфатени во РМЈ, само 15 единици имаат определба, којашто ги исклучува од комуникацијата во македонскиот јазик на литературно рамниште: *алиџан, мааза, огаја, ѓечал, усџабаша*, и чеиз се определени како архаични; *аир, борч, ем, сџе, сџиџа, сал* и чекмеџе како разговорни; *џалаба* и *сичко* како дијалектни. Процентуалниот удел на овие 15 единици изнесува 1,79%.

¹⁵ А. Таховски, Грчки зборови во македонскиот народен говор, Скопје 1951; М. Филипова-Байрова, Грчки заемки во съвременния български език, София 1966;

¹⁶ B. Klaić, Veliki rječnik stranih riječi, Zagreb 1966;

10. Од деривациските аспекти на зборовниот фонд на збирката ги засегнуваме основните зборообразувачки начини, т.е. префиксацијата и суфиксацијата¹⁷. Композицијата, како посебен зборообразувачки начин, во овој текст претставува споредна пројава, но резултатите од нејзиното дејствување, иако бројно ограничени, со својата изразност се изделуваат од другите лексеми како особено карактеристични лексички единици во овој јазичен контекст (*карасмриј, џуџуноберач*).

Со овој осврт, всушност, е опфатен инвентарот на префиксите и на суфиксите, коишто во книшката на Кочо Рацин транспарентно и на синхрониски план се експонираат во улога на деривациски морфеми.

Соодветните префикси и суфикси, како што се гледа од состојбата во овој текст, во функција на деривациски морфеми, по правило, истапуваат одделно, не реализирајќи се во комбинации со други и не создавајќи на тој начин можности за образување на сложени зборообразувачки морфеми или за нивно проширување¹⁸. Само неколкуте примери укажуваат и на таквите можности: *друјарка, навечер, недошкаен*.

10.0 Инвентарот на префиксите од дваесетина морфеми го прикажуваме во пет групи врз основа на експонираноста на односниот перфикс во одделните зборовни видови, вклучувајќи ги и партиципите.

10.1. Во првата група се издвоени префиксите, коишто како деривациска морфема се експонираат само во еден зборовен вид: *бе з-, в-, во з-, г о-, з-, и с-, о-, у-: безјласен, влезе, воздух, донесе, зјине, иско- ља, оираби, ујасне*.

10.2. Втората група ја сочинуваат префиксите со ангажираност во два зборовни вида: *и з-, н и-, о г-, ѝ р и-, ѝ о-, р а з-, р а с-: измери, извор; никој, никоја; одбор, одвлече; џоѓине, џокрај; џришисне, џрилика; раздвои, разбој; расјосее, раскајан*.

10.3. Во третата група влегуваат суфиксите со деривациско учество во три зборовни видови: *з а-, ѝ р е-, ѝ р о-, с-: засвири, задека, закован; ѝрекшии, ѝрејолн, ѝребликнај; ѝрогаде, ѝрокуда, ѝробуден; сѝејне, сн- зок, скришно*.

10.4. Четвртата група ја претставува една единица со ангажирање во четири зборовни видови: *н е-: нејде, незнаен, несиј, нешио*.

10.5. Петтата група исто така е составена од една морфема, којашто покрива пет зборовни видови: *н а-: наниже, народ, надолу, народен, накривен*.

11. Суфиксите, коишто во овој текст се ангажирани на планот на лексичката деривација, исто така ги прикажуваме во групи, но за разлика од префиксите, нив ги изделуваме врз основа на нивното учество во изведувањето на лексеми, коишто припаѓаат кон ист зборовен и морфолошки вид.

11.0. Во изведувањето именки од машки род во овој текст учествуваат следниве деривациски морфеми: *-а р, -а ч, -е и, -и н, -к о, -ни к,*

¹⁷ Miloš Dokulil, *Tvoření slov v češtině*, 1, Praha 1962, str. 23;

¹⁸ Блаже Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, Скопје 1966 стр. 173

-ч о к, -(и)ја: *йечалбар, койач, клинец, ајдуџин, месечко, работник, вешерчок, сајбија*.

11.1. Кај именките од женски род се регистрирани следниве суфикси: -а чка, -ба, -вина, -ина, -инка, -ица, -(и)ја, -ка, -на, -нина, -ница, -оси: *друјачка, борба, шайковина, ширина, јосийинка, шемница, вересија, лулка, војна, далечина, кошница, младоси*.

11.2. Именките од среден род ангажираат најмал број зборообразувачки морфеми: -е, -је, -ње, -це: *сираче, лозје, йрошйавање, езерце*.

11.3. Во изведувачкото придавки и партиципи во овој текст учествуваат следниве деривациски морфеми: -а в:, -а н, -а, џ, -е н, -е џ, -е ч о к, -и џ, -ли в, -о в, -о в е н, -о в и џ, -о к, -с к и, -ч к и, -ш к и: *морав, йсан йагнаш, силен, навезен, нараней, малечок, честийш, смрдлив, розов, даровен, вековийш, низок, йорски, човечки, машки*.

11.4. Кај глаголите во оваа збирка се регистрирани дванаесет деривациски морфеми: -а, -а (*ја), -а в и, -в а, -е, -е е, -и, -к а, -н е, с а, -у в а, -у е: *беја, йаѓа, морави, крева, бере, шемнее, зелени, йлиска, бликне, земјоса, йамешува, сйануе*.

11.5. Кај прилозите на деривациски план се ангажираат следниве морфеми: -а ш, -е, -о, -с к и, -у: *веднаш, йоре, сниско, скойшски, далеку*.

12. Од извршената анализа на зборовниот фонд на поетската збирка на Кочо Рацин „Бели мугри“ може да се согледа карактерот и структурата на оваа лексика, во смисла на презентиваната стратификација, а од извршената споредба произлегува заклучокот дека најголемиот дел од овие зборови се инкорпорирани во РМЈ и се вклучени во неговиот активен вокабулар.

Овој важен момент можел и да се очекува, да се претпостави однапред, бидејќи овој текст се појавил буквално во „предмугрите“ на инаугурацијата на македонскиот литературен јазик и на неговата кодификација.

Но од друга страна, без оглед на фактот дека неговото појавување временски не е далеку од стандардизацијата на нашиот јазик, тој сепак се однесува кон нашата културна историја, како што и книгата на Мисирков „За македонските работи“, текстот на Пејчиновиќ „Утешение грешним“, на Крчовски „Чудеса пресвјатија Богородици“ или други постари текстови. Разликата може да биде само, односно пред сè, од квантитативна вредност. Преку тие текстови се воспоставува континуитетот на нашиот интегрален историски развој, во нив е конкретизирана развојната линија, развојната, така да кажеме, скала, а соодветните текстови во неа, од друга страна, претставуваат одделни нејзини степени, нејзини скапила. За да можеме да ја следиме таа развојна линија на нашиот јазик во перспективна или во ретроспективна насоченост, потребно е о б ј е к т и в н о таа скала да ги има односните степени, скапилата, но исто така е потребно да е познат и к в а л и т е т о т на нивната содржина за да можеме со сигурност да застанеме врз нив. Во оваа смисла императивно се поставува потребата од нивното проучување, коешто засега се одвива на синхрониски план, на хоризон-

тална линија, освен изучувањето на црковнословенскиот лексички фонд, а во определена мера и лексиката на македонската народна поезија, којашто и лексикографски се обработува во Институтот за македонски јазик.

Да располагаме со соодветни лингвистички информации за одделните степени, за одделните фази од историскиот развој на нашиот јазик на сите негови рамништа, т.е. и на лексичкото, значи да можеме на дијахрониски план да го следиме тој развој како целина или парцијално, односно и историјатот на одделни лексеми. Во овој контекст треба да се бара и да се наоѓа местото и уделот и на зборовниот фонд на песните од збирката „Бели мугри“.

Мито МИОВСКИ

ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КНИГИ „БЕЛЫЕ РАССВЕТЫ“

Период между двумя мировыми войнами является последней фазой исторического развития македонского письменного языка во общественных и административных обстоятельствах с антагонистическим отношением к нему.

В это время македонский письменный язык добился признания и в плане поэтического выражения. Подтверждением этого является книга стихов „Белые рассветы“ поэта Кочо Рацина — основоположника новой македонской поэзии.

В этом смысле, наравне с другими характеристиками и качествами на соответствующих языковых уровнях, значение книги „Белые рассветы“ поэта Кочо Рацина, дополняется и ее лексикологическими чертами.

Спиро НАКЕВ

ГРАМАТИКАТА ВО НАСТАВАТА ПО СТРАНСКИ (РУСКИ) ЈАЗИК

Прашањето за местото и улогата на граматиката во процесот на училишното изучување на странскиот јазик сè уште различно се сфаќа и решава во наставната практика. Неговото адекватно, правилно решавање треба да тргнува од следниве принципи и поставки.

1. Јазикот, поточно јазичната комуникација е *дејност*, творечка дејност, а не само збир од знаења за јазикот (фонетски, граматички, лексички и др.). Како и секоја човечка дејност јазичната (говорната) дејност се состои од одделни дејства, а дејствата — од операции. За да изврши некоја комуникативна задача човекот првин избор на јазичните средства — во зависност од конкретните услови (од говорната ситуација). Потоа со избраните средства (зборови) извршува различни операции: ги става во неопходен редослед, ги оформува граматички, фонетски, интонационо — според општоприфатените (литературните) норми на странскиот јазик. Во почетокот овие дејства и операции се свесни, бавни, но со соодветни вежби (говорна практика) тие минуваат во навики, т.е. се автоматизираат (како во мајчиниот јазик).

Ова кратко укажување на психичката страна на говорната дејност ја покажува суштината на јазикот: примарна е замислата, содржината на искажувањето, и при усвојувањето на нов јазик треба без друго да се води сметка за ова т.е. да се оди од содржината, значењето, кон формата, на искажувањето, а не обратно — првин да се усвојува формата, па потоа да ѝ се бара примена во искажувањето, како што често се работи во наставната практика.

2. *Комуникативната, практичната цел* на училишната настава по странски јазик е, значи, водечка, основна. Јазикот се усвојува како ново вербално средство за искажување на сопствени и разбирање на туѓи мисли во рамките на определен број теми и во различни говорни ситуации. Тоа значи дека јазичниот материјал (јазичните знаења) — изговорот, лексиката, граматиката — претставуваат само основа, врз која се формира јазичната компетенција на учениците. Со други зборови, усвојувањето на фонетските и граматичките норми и на лексиката на странскиот јазик е само прва, подготвителна фаза во усвојувањето на новиот јазик, а не самостојна и крајна цел на наставата, како што го третираат многумина наставници.

Овде е неопходно да се истакне дека сведувањето на наставата по граматика на усвојување на структурните закономерности на јазикот (на “граматизирање”) ја уништува мотивациската компонента при усвојувањето на новиот јазик: ученикот му пристапува на изучувањето на новиот јазик не поради интерес кон аспстрактните деклинации и конјугации, туку со јасно определена практична цел — да усвои еден меѓународен странски јазик, што ќе му овозможи да разменува информации и да чита литература на тој јазик.

3. *Функционален приод кон изборот и усвојувањето на граматичката.* Прифатениот редослед на изучување на граматичкиот материјал во традиционалните учебници по граматика — именки, заменки, придавки, броеви, глаголи итн. — не води сметка за потребите на реалното јазично општење. Комуникативниот принцип бара подруг приод како кон редоследот на изучуваните граматички појави, така и кон нивната содржина. Функционалниот приод кон граматичките факти тргнува од потребите на природното јазично општење: се усвојуваат оние граматички појави што се неопходни за правилното јазично оформување на искажувањето по определена тема и ситуација, на определени односи во реалната стварност: објектни, пространствени, временски, причински и др.

Граматичката појава (падежната форма, временската наставка и сл.) се усвојува не сама за себе, туку како неопходно средство за правилно предавање на содржината на мислата. Содржината, значењето се, значи, примарни, а граматичките средства се „во функција“, во служба на содржината, значењето. Многумина наставници, меѓутоа, ѝ приоѓаат на граматиката како на самоцел.

4. *Усвојување на морфологијата врз синтаксичка основа.* Како средство на општење јазикот наоѓа свој материјален израз во реченицата. Само во реченицата јазичниот факт добива комуникативна вредност. Затоа уште од самиот почеток на изучувањето на странскиот јазик учениците треба да нучат да конструираат реченица — како минимална комуникативна единица, во која се синтетизирани лексичките, граматичките и фонетските закономерности на јазикот. Изучувањето на странскиот јазик преку запомнување (учење напамет) на изолирана лексика, на граматички, фонетски и правописни правила воопшто не води кон усвојување на јазикот како средство за комуникација.

5. *Појтирање врз особеностите на мајчиниот јазик на учениците.* Психолошки е неизбежно ученикот да го прима новиот (странискиот) јазик низ призмата на својот мајчин јазик. Во тоа се уверија и приврзаниците на директните методи, кои се залагаат за целосно отстранување на мајчиниот јазик од часовите по странски јазик. Формирањето на нов говорен механизам кај човекот се врши по пат на корекција на веќе постојниот говорен механизам на мајчиниот јазик¹. Таа корекција се однесува, се разбира, и на граматичкиот механизам. затоа методската

¹ А. А. Леонтьев. Психологические основы обучения русскому языку как иностранному. 1974.

организација и презентирањето на граматичките појави на странскиот јазик треба да тргнува од разликите и сличностите меѓу тие појави и аналогните појави во мајчиниот јазик на учениците. Усвојувањето на граматиката на вториот јазик всушност значи совладување на граматичките тешкотии — на оние појави во странскиот јазик што не совпаѓаат со соодветните појави во мајчиниот јазик. За усвојувањето на сличните појави се користи преносот на граматичките навикки од мајчиниот јазик во странскиот.

Ефикасното надминување на негативното влијание на мајчиниот јазик врз усвојувањето на граматичките структури на странскиот (на граматичката интерференција) претполага целесообразно методско расчленување на граматичкото дејство на неговите составни операции, издвојување на клучните операции — на ориентирите, определување на редоследот на нивното презентирање и усвојување, како и на нивниот оптимален обем и содржина.

6. *Ситуацисноста на граматичките вежби.* Б. Егертом вели: „Секоја функција се остварува секогаш по истите патишта и на истиот начин по кои таа била научена“². Правилното објаснување на граматичката структура од страна на наставникот и нејзиното успешно репродуцирање од ученикот не се доволни за правилната употреба на структурата во искажувањата на ученикот. За тоа е неопходно самиот ученик да изврши доволно (и доста големо) количество вежби со граматичката структура³ и тоа во реални или блиски до реалните говорни услови, зашто природната реч се остварува во конкретни услови — во говорни ситуации. За да состави адекватна фраза на странскиот јазик ученикот треба да се ориентира во ситуацијата и во зависност од нејзиниот карактер да изврши избор на јазичните средства, меѓу нив и на граматичките

7. *Проблемскиот приод* кон граматичкиот материјал го прави усвојувањето на новите знаења и умења свесен, творечки процес. Објаснително-илустративниот метод, кој наставниците најчесто го користат, им дава на учениците готови знаења што треба да се запомнат за да може потоа да се репродуцираат. Постапувањето пред учениците на граматички проблеми ја развива кај нив способноста творечки да ги решаваат образовните задачи и да ги откриваат патиштата за здобивање со нови знаења и умења. Проблемскиот приод го активира мислењето на учениците, ја развива творечката компонента, значително го зголемува интересот (емоционалниот однос) кон изучуваната појава — ученикот навистина станува субјект на наставниот процес (а не објект на кој му се сервираат готови знаења). Се разбира, од карактерот на граматичката појава и од јазичната подготвеност на учениците зависи во која мера наставникот ќе прибегнува кон проблемскиот приод во усвојувањето на граматиката.

² М. С. Илуин. Основы теории упражнений по иностранному языку. „Педагогика“. Москва, 1975.

³ И. М. Берман. Методика обучения английскому языку. „Высшая школа“, Москва, 1970

8. *Концентрична распределба на граматичкиот материјал.* Комуникативниот принцип на наставата претполага и распределување на граматичкиот материјал во релативно заокружени концентри. Наставните програми на училишниот курс по граматика на странските јазици обично предвидуваат 3—4 концентри. При распределбата на граматичкиот (и на другиот) материјал по концентри треба да најде реализација поставката дека првин се дава основното значење на граматичката категорија, се даваат најтипичните средства за изразување на граматичките значења, кои им овозможуваат на учениците елементарно комуницирање на странскиот јазик уште на почетната етапа на изучување на јазикот, а во следните концентри се врши проширување и продлабочување на употребата на граматичките средства, т.е. усвојување на нивните други значења.

* * *

Подолу даваме план на еден час по граматика — презентирање и усвојување на формите на заповеден начин за 2. лице единина и множина во рускот јазик. Планот е наменет за средната етапа на училишниот курс по руски јазик (осумгодишен), т.е. за II концентар. Паралелно се дадени и методски коментари.

План на часот

Тема на часот: Повелительное наклонение (для 2 лица единств. и множеств. числа)

Цел на часот: Усвојување на значењето, образувањето и употребата на заповеден начин и формирање на првични граматички умења и навики.

Придружни задачи: Развивање говорни навики и навики на пишување

Тип на часот: комбиниран (јазично-говорен)

Тек на часот

I. Организација и јазична подготовка на класот (5 минути)

1. Поздрав. Разговор со дежурниот.

2. Проверка на домашната работа (од претходниот час). Учениците С. Д., М. Г., и Ј. И. читаат по 3 примери од домашната работа. Евентуалните грешки се поправаат од други ученици, со неопходно објаснување.

II. Презентирање и ѝрично усвојување на новата граматичка форма — зайоведен начин за 2. лице едн. и множ. (25 минути)

Наставникот (Н.): Вы, наверное, знаете, что обозначает русское слово „желание“. Кто скажет?

Ученик (У.): „Желание“ — это „желба“.

Н.: Да. А что такое „просьба“?

У.: „Просьба“ — это „молба“.

Н.: Правильно. Запишем эти слова на доске. (Наставникот ги запишува на таблата). А кто из вас знает, как по-русски „наредба“?

У.: „Наредба“ по-русски — *ѝриказ* (ако никој не знае зборот го кажува наставникот и го запишува на таблата).

Н.: А теперь попробуйте вспомнить с какими словами обращается к вам учитель на уроках русского языка, когда он хочет выразить просьбу, желание или приказ? Например, когда предлагает Стояну читать новый текст?

У.: Учитель говорит: „Стоян, читай новый текст“.

Н.: Хорошо. Запишите это предложение (Н. го запишува на левата половина од таблата). А что говорит учитель, если хочет чтобы Славка показала ему домашнюю работу?

У.: Он говорит: „Славка, покажи домашнюю работу“.

Н.: Запишите и это предложение (го запишува на таблата под првата реченица). Кто скажет, какое слово в первом предложении, а какое во втором выражают желание, просьбу или приказ.

У.: В первом предложении это слова — *читай*, а во втором — *покажи*.

Н.: Правильно. Подчеркните эти слова (ги потцртува на таблата). А теперь запишем с правой стороны эти предложения на македонском языке. (Н. ги запишува на таблата наспроти руските реченици). Подчерк-

Наставата се изведува на странски јазик. Тоа не создава поголема тешкотија за учениците поради сродноста на рускиот и македонскиот јазик и напреднатаа етапа на изучување на рускиот јазик. Во I концентар објаснувањата се даваат на македонски јаз.

За воведување на новата граматичка форма наставникот тргнува од животното искуство на учениците, т.е. користи говорни ситуации од часовите, на кои често се употребуваат формите на заповеден начин.

Проблемски приодкон граматичката појава, кој го мобилизира вниманието и постојните знаења на учениците.

Потпирање врз мајчиниот јазик на учениците заради побрзо и сигурно усвојување на граматичката

ните и в этих предложениях слова, которые обозначают желание, приказ (ги подвлекува *чиијадј* и *йокажи*). Хорошо. А кто из вас знает, как называется эта форма, которую мы подчеркнули?

У.: Эта форма называется повелительное наклонение (заповеден начин).

Н.: Да, это повелительное наклонение (запишува на таблата над речениците, како наслов *Повелително наклонение*). А теперь обратите внимание — к какому лицу относятся формы повелительного наклонения в наших предложениях? К первому, второму или третьему лицу единственного или множественного числа?

У.: Эти формы относятся ко второму лицу единственного числа.

Н.: А как скажет учитель если обращается к нескольким ученикам?

У.: Учитель скажет: *Ученики, чиијайте новыи шексий* и *Ученики, йокажиите домашнюю работу*.

Н.: Очень хорошо. Запишем эти предложения (ги запишува на таблата и ги подвлекува формите на заповеден начин). Напишите теперь рядом те же предложения на македонском языке (и тој ги запишува на таблата — наспроти соодветните реченици на руски јазик).

А от какой части речи образуется повелительное наклонение — от существительного, глагола, прилагательного?

У.: Повелительное наклонение образуется от глагола.

Н.: Правильно, от глаголов. А знаете ли вы от какой глагольной основы образуется?

У.: Повелительное наклонение образуется от основы настоящего времени (ако никој не знае — одговорот го дава наставникот).

Н.: Вы уже знаете, что основа настоящего или простого будущего времени выделяется от формы третьего лица множ. числа настоящего или простого будущего времени глагола. Кто образует настоящее время от глагола *чиијай*? (ученик усно образува сегашно време, а наставникот ја запишува на табла формата на 3. л. множина). А гла-

структура, на нејзина та суштина.

Претходно се усвојуваат глаголските времена и учениците треба да знаат дека сите глаголски форми се образуват од една од двете глаголски основи. Ако заборавиле, наставникот ги потсетува.

гол *покажи* има ли настоящее время?

У.: Нет, потому что он совершенного вида. Он образует простое будущее время.

Н.: Очень хорошо. И как будет простое будущее время от глагола *покажи*? (ученик образует простое будущее время, а наставникот ја запишува на таблата формата на 3. л. множ. под истата форма од глаголот *чијаи*. Потоа ученик излегува на табла и ја издвојува основата на двата глагола: *чија-* и *покаж-*).

Вот мы получили основу а теперь надо к этой основе прибавить окончания для повелительного наклонения. Какие окончания надо прибавить к глагольной основе глагола *чијаи* и какие к основе глагола *покажи*?

У.: К основе *чија-* прибавляем окончание *-й (-ийе)*, а к основе *покаж-* окончание *-и (-ийе)*

Н.: Обратите внимание на то, что и в македонском языке повелительное наклонение образуется почти так, как и в русском языке. Только русское окончание *-ийе* в македонском языке будет *-ийе*.

А теперь можете ли объяснить, когда прибавляем окончание *-й (-ийе)*?, а когда *-и (-ийе)*? От чего это зависит?

У.: Окончание *-й (-ийе)* прибавляется, когда основа настоящего времени оканчивается на гласный, а *-и (-ийе)*, когда основа оканчивается на согласный.

Н.: Правильно.

А сейчас образуйте повелительное наклонение от глаголов: *иуляи*, *ходи*, *ири* и *иисаи* (наставникот ги запишува глаголите на табла еден под друг, а учениците на истиот начин во своите тетратки. Потоа, откако учениците ќе ги образуваат формите на заповеден начин во тетратките, два ученика го прават истото и на табла — спроти секој од глаголите, ги потпишуваат наставките и објаснуваат зошто кај едни глаголи наставката за заповеден начин е *-й (-ийе)*, а кај други *-и (-ийе)*.

Тепер мы знаем когда повелительное наклонение образуется при помощи окончания *-й (-ийе)*, а когда при помощи окон-

Со оглед на тоа што формите на заповеден начин често се употребуваат на часовите по странски јазик и што во рускиот јазик тие форми се слични со соодветните македонски форми, наставникот со проблемски приод ги извлекува од учениците основните ориентири за образување на граматичката структура.

Ако учениците не ја согледуваат причината наставникот ги наведува да обрнат внимание на гласот на кој завршува основата на глаголот — самогласка или согласка.

Формирање на првични умеења: учениците свесно го пренесуваат граматичкото правило од еден глагол на друг. Истакнувањето на разликата во наставките (опозициите) придонесува за посигурно и потрајно усвојување на новата појава

чания *-и (-ише)*. Но в русском языке имеется ещё одно окончание для образования повелительного наклонения, которого нет в македонском языке. Например, от глагола *встайиъ*. Скажите, что говорит учитель, когда предлагает вам встать?

У.: Учитель говорит *встѧиъ* (друг: *встѧни*).

Н.: Что правильно: *встѧиъ* или *встѧни*? — Да, правильно сказать *встѧиъ*. А как будет форма для 2 л. множ. числа, т.е. когда учитель обращается к нескольким ученикам?

У.: *встѧиѧше*.

Н.: Правильно. (ги запишува двете форми на табла). В македонском языке и здесь было бы окончание *-и (-ише)*: *стиѧни (стиѧиѧше)*. Почему в русском языке нет окончания *-и*?

Давайте напишем формы 1 л. ед. числа простого будущего времени от глаголов *показайиъ* и *встѧиъ* запишува на табла *я покажу* и *я встѧну*). Обратите внимание — где ударение в первом, а где во втором глаголе?

У.: В первом глаголе ударение падает на окончание *-у*, а во втором на основу глагола.

Н.: Да. И поэтому глагол *встайиъ* образует повелительное наклонение без окончания *-и*. Ударение падает на основу глагола, а не на окончание и окончание *-и* без ударения произносилось неясно, так что отпало, перестало произноситься. Обратите внимание на то, что место ударения важно в форме 1 л. ед. числа настоящего или простого будущего времени.

Можем ли теперь сформулировать правило образования повелительного наклонения? На что прежде всего следует обратить внимание при его образовании в русском языке?

У.: Прежде всего надо обратить внимание на какой звук оканчивается основа глагола — на гласный или согласный. Если основа настоящего времени оканчивается на гласный звук (*а, я, е, о, у, ю*) повелительное-наклонение образуется с помощью окончания *-и (-ише)*, независимо от места ударения.

Проблемски приод. Вниманието на учениците се свртува на специфичната наставка. Наставникот графички го подвлекува акцентот (може да употреби и друга боја на креда)

Заеднички, по проблемски пат се издвојува основниот ориентир при образувањето на заповеден начин.

Если же основа оканчивается на согласный звук, окончание зависит от места ударения. Когда ударение в 1 л. един. числа настоящего или простого будущего времени падает на окончание -у (-ю), повелительное наклонение образуется с помощью окончания -и (-ише). Когда ударение в 1 л. ед. числа падает на основу глагола (а не на окончание!), повелительное наклонение образуется с помощью окончания -ъ (-ъше).

Н.: Хорошо. А сейчас запишите это правило в ваших тетрадях (наставникот или подобар ученик го повторува правилото). Объясните повелительное наклонение от глаголов: *вѣрийъ*, *думайъ* и *ходишь* (ги запишут на табла со акцент).

Почему от глагола *вѣрийъ* форма повелительного наклонения не имеет окончания -и, а от глагола *ходишь* имеет такое окончание? От чего зависит окончание -й (-ише) у глагола *думайъ*?

У.: Потому что у глагола *вѣрийъ* основа настоящего времени оканчивается на согласный (р), а ударение в 1 л. ед. ч. падает на основу глагола, а у глагола *ходишь* основа тоже оканчивается на согласный (г), но ударение в 1 л. ед. ч. падает на окончание (-у). У глагола *думайъ* основа настоящего времени оканчивается на гласный (а) и в таком случае прибавляется окончание -й (-ише) независимо от места ударения.

Н.: Хорошо! А что бывает когда глагол возвратный? Как будет повелительное наклонение, например, от глагола *учишься*?

У.: *Учись, учишься*.

Н.: Правильно. А от глагола *смеяться*? Что мы должны образовать сначала, чтобы получить основу настоящего времени?

У.: Сначала мы должны образовать настоящее время: *я смеюсь...они смеются*. Основа глагола — *сме-* оканчивается на гласный (е) и повелительное наклонение образуем с помощью окончания -й (-ише), а затем прибавляем окончание -ся или -сь для обозначения возвратности. Значит, *-сме-яся, сме-ишься*.

Примена на правилото, т.е. формирање умешност операциите за образување на новата граматичка појава да се пренесат на нови ситуации (нови глаголи). Притоа редоследот на образување на формата со одделни наставки е изменет.

Обопштување и уште едно издвојување на клучните ориентири при образувањето на оваа глаголска форма.

Овде учениците се потсетуваат дека означувањето на повратноста при образувањето на заповеден начин е иста како и при образувањето на другите глаголски форми што тие веќе ги имаат усвоено (минато и сегашно време и др.)

Н.: Да. Значит, повелительное наклонение от возвратных глаголов образуется точно так же как и от невозвратных, только у возвратных после окончания повелительного наклонения прибавляется еще *-ся* или *-сь*.

III. Вежби за формирање на граматички навики (10 минути)

Вежба 1. Образуйте повелително наклонение ед. и множественного числа от глаголов: *организовайъ*, *разрежьъ*, *гидишьъ*, *шоройишься* (наставникот ги запишува глаголове на табла со акцент, а учениците образуваат заповеден начин во своите тетратки).

Вежба 2. Переведите на русский язык предложения: 1. Не ме чекај ако задоцнам. 2. Бидете внимателни. 3. Ставете ги книгите на маса. 4. Дајте му вода. 5. Покажи ја домашната работа.

Вежба 3. Что надо сказать в данных ситуациях: 1. Узнайте у прохожего как выйти на площадь Ленина (употребить глаголы: *узнай*, *повернуй*).

2. Попорсите друга *ошнеси* ваше письмо на почту, *накледи* марку и *ошпрати* его авиапочтой.

3. Учитель советует ученикам: *вери* в свой народ, *вери* в его силы; *биди* всегда целеустремленным; *чидай* и *знакомийся* с тем, что было и что есть, семь раз *ошмери*, а один раз *ошрежь*.

4. Пригласи друга *подой* к тебе и *сеси* на скамейку с тобой.

IV. Домашна работа (4—5 минути)

1. Вьучите, как образуется в русском языке повелительное наклонение для 2 л. единст. и множ. числа.

2. Перепишите предложения и от глаголов, данных в скобках, образуйте повелительное наклонение.

а) Вот, (*познакомийся*), — проговорил он.

Комуникативниот принцип во усвојување то на јазичниот материјал наложува формирањето на граматичките знаења, умеења и навики да се врши врз синтаксичка основа — преку реченицата.

Суштината, функцијата (и формата) на новата граматичка појава најуспешно се усвојуваат во конкретни говорни ситуации. Затоа ситуативните вежби треба да бидат основен вид вежби.

Задача на домашните вежби е да ги утврди новите знаења и да формира умешност за примена на новата појава во нови ситуации.

б) Вы, батюшка, меня не (*шревѣжйѣ*) и не (*рассѣрѣшивайѣ*).

в). Не (*сѣбрийѣ*) со мной, (*слушайѣ*), мальчики, деда Николая.

3. Спишите предложения, а выделенные глаголы поставьте в повелительном наклонении:

В сѣаю рано. Ложусь сѣайѣ в 11 часов. Утром делаю зарядку. Умываюсь холодной водой. В школу иду ѣешком. Сажусь на мою ѣаршу. Слушаю внимательнѣо учѣтеля.

При проверката на домашната работа добро е 1—2 ученика да ја извршат вежбава во 2 л. множина (во усна форма).

* * *

Натамошното формирање на граматичките умеења и навики кај учениците (употреба на заповедниот начин) се врши со ситуативни-вежби, кои, главно, имаат устен карактер — се запишуваат само формите на поретко употребуваните глаголи. Главно е, се разбира, граматичките навики да се формираат во што поприродни услови преку говорни ситуации што се типични за употребата на заповедниот начин, како на пример:

1. Вы живѣте во гостинице. Попросите портѣ *дайѣ* вам ключ от сто восьмого номера.

2. Вы провожаете друга на вокзалѣ и просите его *ѣередайѣ* его мамѣ вашѣ привѣт.

3. Јана сама приготвила мясное блюдо. Она просит свою подругу *ѣопробовайѣ* это блюдо.

4. — Объясните, пожалуйста, как позвонить по телефону-автомату? — Надо *ѣѣустѣйѣ* две копейки, *сняйѣ* трубку и *ждайѣ* гудка. Затем *набрайѣ* номер.

5. — Можно *войѣи*? — Да, ..., пожалуйста.

6. Вы в поезде и обращаетесь к проводнику, чтобы узнать когда поезд *ѣрихѣдѣиѣ* в Киев.

7. Вы заболѣли и пришѣли к врачу. Врач предлагает вам *раздѣѣѣѣѣ* ся, а затем — *ѣѣшкрѣѣѣѣ* рот.

И честата употреба на заповедниот начин во конкретните услови на часовите (во односите наставник—ученик и ученик—ученик) треба да биде умешно искористѣна за усвојувањѣто на оваа граматичка форма.

Обопштувањѣто и систематизацијата исто така прѣтставуваат важен фактор за побрзо и потрајно усвојување на граматичката појава. Веќе на наредниот час наставникот со учѣство на учѣниците птреба да ја презентира следнава таблица:

Образование повелительного наклонения для 2 л. ед. и мн.

Настоящее (прост. будущее время)	Повелительное наклонение
I. После <i>и</i>ласноіо:	
	-й, -йше
читать — чита-ю, чита-ют	чита-й, чита-йте
мыть — мо-ю, мо-ют	мо-й, мо-йте
мыться — мо-юсь, мо-ются	мо-йся, мо-йтесь
II. После <i>со</i>гласноіо:	
	-й, -йше
1. 1 л. ед. ч. оканчивается на -у, -ю под ударением	
писать — пиш-у, пиш-ут	пиш-й, пиш-ите
ходить — ход-у, ход-ят	ход-й, ход-ите
сечь — сек-у, сечь-ёшь, сек-ут	сек-й, сек-ите
вернуться — верн-усь, верн-утся	верн-ис, верн-итесь
2 л. ед. ч. оканчивается на безударное -у, -ю	
	-ъ, -ъше
встать — встан-у, встан-ут	встан-ъ, встан-ьте
готовиться — готовл-юсь, гото-в-ятся	готов-ься, гото-в-ьтесь

Таблицата ги истакнува клучните ориентири при образувањето на граматичката форма.

Потоа, на еден од наредните часови се воведуваат формите на заповеден начин за 3 л. ед. и множ. и за 1 л. множ.

Спиро Накев

Резюме

Языковая коммуникация, речь — это деятельность, в которой ведущим является не форма высказывания, а замысел, содержание высказывания.

Иностранный язык усваивается как новое языковое коммуникативное средство (в устной и письменной форме) и грамматика языка не является самоцелью обучения, а средством практического овладения языком. Поэтому грамматика усваивается на синтаксической основе и

с функциональным подходом к материалу — грамматические структуры усваиваются не изолированно, а в речевых единицах (в предложении) и последовательность введения той или иной грамматической структуры зависит от ее важности и естественного места в реальном общении. Коммуникативный принцип требует также чтобы способы и условия усвоения грамматических явлений соответствовали тем условиям реальной речевой ситуации, в которой эти грамматические явления употребляются.

Сознательное усвоение языковых фактов является наиболее эффективным способом усвоения второго языка в школьных условиях. С психологической точки зрения невозможно сформировать новый речевой механизм рядом с уже существующим (на родном языке) без их четкого разграничения, при котором выявляются сходства и различия двух языковых систем. Такое разграничение основная предпосылка оптимальной организации учебного процесса.

Грамматические правила должны иметь характер инструкции т.е. служить учащимся руководством к действиям с грамматическим материалом. Проблемность в подаче грамматического материала на уроках активизирует мыслительную деятельность учащихся и тем самым побуждает интерес к языковым явлениям и обеспечивает их правильное и прочное усвоение.

Вторая часть статьи — изложение хода школьного урока по грамматике на тему „Повелительное наклонение для 2 л. ед. и мн. числа“ с необходимыми методическими комментариями.

Agim POLOSKA

KOMPOZITAT NE FJALORIN E KONSTANDIN KRISTOFORIDHIT

Leksikografia shqiptare, si disiplinë e veçantë e historisë së gjuhës vështruar kronologjikisht, veçanërisht ajo greko-shqiptare dhe shqiptare-greke fillon me veprimtarinë e M. Boçarit, përkatësisht fjalori greqisht-shqip të cilin para dy vitesh e përgatiti për shtyp albanologu i zellshëm Titos Johalas në Athinë. Mirëpo, para Boçarit shquhet edhe fjalori i P. Kupitorit. Në gjysmën e dytë të shekullit XIX, ose më mirë të themi gjatë periudhës së Rilindjes kombëtare, nga gjiri i popullit shqiptar dolën një varg shkrimtarësh dhe studjuesish të fjalës shipe, si Naim e Sami Frashëri, Jani Vreto, Pashko Vasa, Konstandin Kristoforidhi etj. Të gjithë këta në këtë kohë bënë përpjekje të mëdha edhe në lëmin e gjuhës shqipe për afrimin e dialekteve të shqipes, pastrimin e shqipes nga fjalët e huaja të panevojshme dhe për pastrimin e saj me fjalë të reja dhe me një terminologji të mbështetur në gjuhën e popullit, pra në mbledhjen e thesarit leksikor të gjuhës nga gurra popullore, Siç dihet, një punë të tillë në këtë drejtim bëri edhe K. Kristoforidhi. Mbi veprimtarinë gjuhësore të Kristoforidhit viteve të fundit është shkruar mjaft, kështu që, tash, kemi një bibliografi mjaft të pasur dhënë nga studjuesit e tij¹.

Vepra më e rëndësishme e Kristoforidhit është Fjalori shqip-greqisht. Kristoforidhi, si mjeshtër i vërtetë i fjalës dhe gjuhës, e njohu thellësisht shpirtin dhe natyrën e gjuhës së vet dhe duke qenë i vetëdijshëm për këtë pasuri gjuhësore, pa u lodhur, qëmtoi fjalë e shprehje popullore, të cilat i regjistroi dhe sistemoi. Kristoforidhi ishte një nga mësuesit e parë të gjuhës sonë, një pionier i shkencës gjuhësore shqiptare, i cili kontribuoi për studimin dhe njohjen e gjuhës shqipe edhe për të hujat, kështu që, nga bashkëkohasit me të drejtë u quajt *babai i gjuhës shqipe*. Shumicën e termave gjuhësore që i kemi sot në përdorim janë përgjithësuar nëpërmjet gramatikave shkollore dhe fjalorëve të hartuara nga S. Frashëri, K. Kristoforidhi e A. Xhuvani.

¹ Oda Bucholz, Wildried Fiedler, Rreth formimit të leksikut shoqëror në gjuhën shqipe, Përparimi, nr. 3, 1980, f. 311—340; Shaban Demiraj, Diçka shënime rreth lëvrimit... BSHSH, nr. 4, Tiranë, 1958, L. Mulaku, Mbi zhvillimin e gjuhës letrare shqipe, Jehona, nr. 1, Shkup, 1980 etj.

² Transkriptimin e fjalorit greqisht-shqip të Kristoforidhit e ka bërë prof. A. Xhuvani. Autori këtë vepër e mbaroi më 1872, por që u botua pas vdekjes së tij, më 1904 në Athinë.

Kristoforidhi në fjalorin e tij vazhdimisht vinte në pahë rëndësinë e dialekteve për njësimin e gjuhës shdipe; „pasuria leksikofrazeologjike e dialekteve dhe e të folmeve shqipe duhet vlerësuar si pasuri e përbashkët e gjuhës shqipe“. Ngritja e gjuhës popullore në gjuhën letrare kombëtare ishte një ndër elementet kryesore të platformës gjuhësore të shkrimtarëve të Rilindjes. Mbledhja e pasurisë leksikore nga goja e popullit ishte detyrë kryesore e Kristoforidhit, i cili plot njëzetë vjet e kryente këtë detyrë. Fjalori i tij dëshmon njohuritë e gjera dhe kriteret e shëndosha leksikologjike e leksikografike. Në vazhdim të këtij punimi, do të përpiqemi t'i marrim në shqyrtim tipat e fjalëformimit, përkatësisht kompozitat si mjete shprehëse gjuhësore, duke pasur parasysh veçoritë dhe funksionin e tyre teorik dhe praktik në fjalorin e Kristoforidhit.

Në fushën e fjalëformimit të shqipes, kompozitat në fjalorin e Kristoforidhit janë mjaft të larmishme dhe me një strukturë të pasur semantiko-stilistikore. Kompozitat e tij janë të zgjedhura dhe ka ndjekur në përgjithësi natyrën e shqipes së folur, pra gjithnjë duke pasur për model kompozitat popullore, por në disa raste krijon edhe kompozita të reja.

Llojet e kompozitave në Fjalorin e Kristoforidhit

- a) *kompozitat emër + emër*: kryeprift-i, kryekungull-i, kryevotërë-a, kryelësh-i, (geg.), kokëlësh-i, (tosk.), kryeluftëtar-i, kryemot-i, kryeqytet-i, faqeshëgë-a, manaferrë-a, bregadëtës-i, bukfiqe-ja, udhëkryqe-ja etj.
- b) *emër + emër në rasën rrjedhore*: magjebuke, magjepetëkash, manaferre, (manaferrash), gurëmacash ej cm.
- c) *emër + mbiemër cilësor*: shpirtkeqe-a, faqezjarrët-i, zemërmadh-i, shpirtterrët-i, gjumëzi-u, gjumëzezë-a, gjumëmath-dhi, ditëshkurtënë-i, (geg.) ditëshkurtërë-i, (tosk.), ditëzi-u, ditëzezë-a, dorëgjatë-i, dorëhapëtë-i, -a (geg.), dorëhapur-i, dorëhapur-a, (tosk.) dorëhollë-i, -a, dorëmbyllë-i, -a, dorështrënguetë-i, -a, (geg.) dorështrënguarë-i, -a, (tosk.) toponimet Garakuqas-i, Gurazez-i, Gurazi-u, Gurabardhas-i, Gurabardhë-i. Ndër tipat më të përhapura në fjalorin e Kristoforidhit është edhe ky lloj, si për shembull kryenaltë-i, -a, (geg.), kryelartë-i, -a, (tosk.), kokëtrashë-i, -a, kokëmath-dhi, lulëkuq-i, mentshkurtënë-i, -a, (geg.), mentshkurtërë-i, -a (tosk.), meszi-u, mjekërrbardhë-i, mjekërrgjatë-i, mjekërrshkurtërë-i, shalëgjatë-i, -a, zemërgjarë-i, -a etj.
- ç) *emër + emër foljor*: ligjëdhanës-i, (geg.), ligjëdhënë-i, (tosk.), plangpri-shës-i, jetëdhënë-i, (tosk.) jetëdhanës-i, bgeg.), kokëkrisur, kurisdalë-i, kokëlidhunë-i, (geg.), kokëlidhurë-i, (tosk.), dhunëbamësi (geg.), dhunëbërësi (tosk.), verëpirës-i, (tosk.), verëpimës-i, (geg.), udhëheqës-i gjahbërës-i, venëqitës-i, pagëdhanës-i, (geg.), pagëdhënë-i, (tosk.) etj.
- d) *emër + ndajfolje*: kryengulthi, kokëngulmëzi, këmbëkryq, dorëplot etj. dh) *emër + emër + mbiemër*: kryekungull-rrumbullak-u, buzëgas-zi-u, bishtfurka-bukura (nga bisht + furka + bukura). ose nusja e lalës (buklëza) etj.
- e) *folje + emër*: tundubishteja, shtypshkronjë-a, dredhalesh-i, thithtëlopë-a, (lloj bretkose), djegqerrës-i, etj.

- f) *folje* + *mbiemër*: basmirë-i, baskeq-i, baskeqe-ja, etj.
- g) *numëror* + *emër*: katërdhetëkambësh-i, (geg-), dyzetkëmbëse-ja, (tosk.), katragjysh-i, katragjyshe-ja katërrudhërat etj.
- gj) *numëror* + *numëror*: gjashtëdhetë (geg.), gjashtëdhietë (tosk), katërdhietë, presëdhietë, shtatëdhietë, tetëdhietë etj.
- h) *numëror* + *parafjalë* = *numëror*: pesëmbëdhietë, gjashtëmbëdhietë (geg.), gjashtëmbëdhietë (tosk.), tetëmbëdhietë etj.
- i) *ndajfolje* + *emër foljor*: mirëbamës-i, (geg.), mirëbërës-i, (tosk.), mirëfilli, keqbamësi (geg.), keqbërësi (tosk.) etj.
- j) *parafjalë* + *emër*: paraveshje (për shuplakë; sot në të folmet shqipe përdoret edhe shprehja '*ra paraveshi një shuplakë*'), parmbërëmë, paralindësi dhe si mbiemër paralindunë (i, e në geg.), paralindurë (tosk.) etj.
- k) *parafjalë* + *emër foljor*: paradhanësi, parathanie, paralindje etj.
- l) *parafjalë* + *parafjalë*: mbasandaj, gjithkund, gjithku etj.
- ll) *parafjalë* + *ndajfolje*: pardje, mbasnesri, mbasnesërtjetri, mbaskëndeje.

Ndër kompozitat më të shpeshta në fjalorin e Kristoforidhit janë ato që në pjesën e parë kanë emrin *krye*, *zemër*, *dorë*. Kompozitat e Kristoforidhit si elemente gjuhësore janë funksionale krijojnë një solucion gjuhësor me nocione dhe kuptime të ndryshme ironizuese, sarkastike dhe përzbuluese. Nga shembujt e mësimpërm shihet se Kristoforidhi i përdori dendur kompozitat popullore, si dhe ato të përdorura nga paraardhësit e tij, duke krijuar shpeshherë edhe vetë kompozita të reja. Në këtë drejtim, ai e pasuroi gjuhën shqipe me neologjizma kompozitore, një numër i madh i të cilave kanë hyrë në gjuhën e stome letrare shqipe, si për shembull termat gramatikore *emënore* (emërore), e *dhanore* dhe fjalë nga leksiku shoqëror: ndërgjegje, ligjëratë huamarrës qytetar, qytetëri, hierore (tempull), nomdhënës (nga greishtjanom)) (ligjadhënës) etj. Siç thamë edhe më lart, disa kompozita janë formuar sipas modelit të gjuhës popullore me elementin *krye*³ (kryeneç, kryevotërë, kryekëput, kryekëcyem), kështu që edhe në krijimin e fjalëve të reja, Kristoforidhi ndoqi rrugën e kalkimit, ashtu siç kishin vepruar edhe studiuesit tjerë. Duke përpiluar një vepër të tillë leksikografike, autori është nisur nga aspekti që të plotësojë një nevojë të madhe për folësit grekë e shqiptarë, t'u bëjë të mundshme grekëve që ta njohin gjuhën shqipe, pasurinë leksikore, fjalët dhe shprehjet, të cilat për të huajt ka qenë e panjohur sa duhet.

Nga e gjithë kjo që thamë deri tani, mund të përfundojmë se gjuha shqipe, përkatësisht leksikografia shqiptare është e pasur me kompozita gjuhësore, të cilat vazdhimisht e pasurojnë edhe gjuhën tonë letrare. Ato gjuhës i japin një dinamizëm dhe zhdërvjelltësi për të shprehur gjithë bukurinë dhe stilin e fjalës së gjallë popullore, duke na dhënë mundësi të gjera për t'i shprehur mendimet dhe ndjenjat tona, qoftë në të folur apo në të

³ Autorë Oda Bucholz, W. Fiedler në f. 325—328, të të njetit punim, duke përkrahur edhe mendimin e H. Kaleshit janë të mendimit se struktura semantike e formimeve me *krye*- është sipas modelit të turqishtes *baş* (krye)

shkruar. Këtë cilësi e posedonte edhe Kristoforidhi, i cili për së gjalli i pasqyroi në fjalor.

Prandaj, ato jo vetëm që ndihmojnë për pasurimin e fjalorit të shqipës, por, nga ana tjetër ushtrojnë një ndikim të thellë dhe frytdhënës te shkrimtarët dhe poetët, pasurojnë fondin e fjalëve të tyre.

АГИМ ПОЛОСКА

СЛОЖЕНКИТЕ ВО РЕЧНИКОТ НА КОНСТАДИН КРИСТОФОРИДИ

Познато е дека кон крајот на XIX век, во периодот на Преродбата, албанскиот јазик стана изразит предмет на истражување и во областа на лексикографијата. Едно видно место зазема и К. Кристофориدي со својот албанско-грчки речник. Овој пат сакаме да се задржиме само на една од заслугите на овој доследен албански лексикограф, презентирајќи ни го лексичкото богатство на народниот говор во својот речник со посебен осврт врз сложенките, кои предизвикуваат посебен интерес кај јазичарите. Голем дел од граматичката терминологија што ја имаме денес е пред сè негов труд. Речникот содржи зборови од албанските говори и дијалекти. Инаку, речникот е печатен по смртта на авторот во Атина 1904 година. Голема заслуга за печатењето на речникот има и проф. А. Цувани, филолог што водел сметка за чистотата на албанскиот јазик.

Сложенките во речникот на Кристофориди се многубројни и разновидни, кои му даваат посебен колорит на јазикот. Тие ги поделивме во неколку подгрупи:

- а) *именка + именка*: kryeprift-i, kryekungull-i, kokëlesh-i, kryequyetet-i;
- б) *именка + именка во аблатив*: magjebuke, magjepetëkash, manaferrash;
- в) *именка + придавка*: shpirtkeu-a, faqezjarrët-i, zemërmadh-i;
- г) *именка + прилог*: kryengulthi, kokëngulmëzi, këmbëkryq, dorëplot;
- д) *именка + глагола и именка*: ligjëdhanës-i, plangprichës, jetëdhënës;
- е) *глагол + именка*: tundbubishteja, shypshkronjë, dredhalesh, thithtëlopa;
- ж) *број + број*: gjashtëdhetë, katërdhietë, pesëdhietë, shtatëdhietë;

Горѓи ПОП-АТАНАСОВ

ЗА НЕКОИ РАЗЛИКИ ВО ПРАВОПИСОТ НА ДВАЈЦАТА ПИШУВАЧИ НА БИТОЛСКИОТ ИЗБОРЕН ОКТОИХ

Иако Битолскиот изборен октоих¹ се вбројува меѓу најзначајните македонски ракописни текстови од тој вид, сепак тој не е доволно проучен. Со исклучок на проф. Вл. Мошин, кој во својот опис² дава солидни податоци за овој словенски ракопис, описите на Ружички³ и Цонев⁴ не задоволуваат. Покрај некои ситни грешки во врска со бројот на листовите и сл., тие не ја одредуваат веродостојно и јазичната редакција на ракописот: првиот тврди дека октоихот е од српска редакција, а вториот — дека истиот е од бугарска редакција. Оваа нивна кардинална грешка ја исправи во својот опис проф. Мошин, кој утврди дека ракописот е од македонска редакција и дека настанал во втората половина на XIII в.

Предмет на нашето проучување ќе бидат некои палеографско-ортографски особености кои недвосмислено укажуваат на тоа дека ракописот е пишуван од двајца пишувачи. Првиот пишувач пишува од почетокот на ракописот до л. 1056, а вториот — од л. 106 до крајот.

Од палеографска гледна точка битни разлики се забележуваат во графите на буквите ч, у, р и а. Кај првата рака ч е со високо стебло и горен дел, кој во повеќето случаи има форма на чашка, додека втората рака употребува ч со ниско стебло и горен дел од вид на симетрична виљушка.

У (вториот дел од диграмот оу) кај првиот пишувач се јавува во две варијанти: при првата варијанта двете стебла на оваа графема се исправени и се поврзуваат со кратка хоризонтална црта, додека кај втората варијанта стеблата на у се коси и се спојуваат директно едно со друго, без хоризонтална спојница. Притоа кај првиот пишувач првата

¹ Овој октоих сега се чува во Ракописната збирка на Југословенската академија на науките и уметностите во Загреб под сигнатура III а 45—46.

² Vladimir Mošin, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademie*, I, dio, *Jugoslaven-ska akademija znanosti i umetnosti* 1955, str. 204—205.

³ Епископ Никанор Ружички, *Стари српски рукописи у књијници Југославен-ске академије у Загребу. Споменик Српске краљевске академије XXXVIII*, 1900, стр. 140—141.

⁴ Б. Цонев, *Кирилски рѣкопи и старопечатни книги въ Загребъ. Сборникъ на Българската академия на наукитѣ*, кн. I, 1913, стр. 19—20.

варијанта на ψ е мошне честа, а втората варијанта сосема ретко се јавува. За разлика од првиот пишуваач, вториот пишуваач ја употребува исклучиво втората варијанта на оваа буква.

Кај буквата p разликата е тешко забележлива, но сепак мошне индикативна за разграничувањето на двајцата пишуваачи на Битолскиот изборен октоих. Кај првата рака котелецот на p е со права десна страна, додека во текстот на втората рака десната страна на котелецот е заоблена.

И графијата a се јавува во две форми: првата од нив е со кратко стебло и остар котелец, а другата — со долго стебло, кое слегува во просторот меѓу двата реда и мал котелец. Првата варијанта на оваа буква се среќава како кај првата, така и кај втората рака, додека втората варијанта се среќава исклучиво во текстот пишуван од раката на вториот пишуваач. Последниот палеографски нацрт на уставното a е мошне стар и за свој прототип ја има најстарата форма на грчкото алфа⁶.

Една од лесно забележливите разлики меѓу текстовите на двајцата пишуваачи на Битолскиот изборен октоих е мошне честата употреба на лигатури во првиот дел на ракописот и сосем скромното присуство на лигатури во текстот на втората рака. Првиот пишуваач се икажува мошне вешт во употребата на лигатури. Во делот што го пишувал тој, лигатурата не само што е мошне честа, туку и се среќава во такво разнообразие, какво што ретко може да се види во ракописните текстови од тој период. Тука, на пример, една иста лигатура се јавува во различни варијанти, а исто така среќаваме поврзување на неколку букви, а во некои случаи дури и на цели зборови. Од друга страна, кај вториот пишуваач употребата на лигатури е минимална. Кај него најчести се лигатурите $a + v$ (= ав) и $e + v$ (= ев), кои истовремено претставуваат одлика на неговиот дел од текстот, бидејќи кај првата рака такви комбинации нема.

Од надредните знаци во Битолскиот изборен октоих се употребуваат титла, точка, две точки (ретко), спиритуси, црта, периспомена и паерок. Разликата меѓу двајцата пишуваачи е во тоа што првиот од нив на местото на испуштен ер употребува паерок (прѣдѣви 76, зѣл 126, вѣи 14, застѣпницѣ 146, поѣи тѣл 18, лекко 101), додека вториот пишуваач наместо паерок на овие места става периспомена (сиѣна 1216, коѣца 129, вѣшеѣ во 148, зѣл 194). Притоа кај втората рака овој знак не се употребува само над места каде што е испуштен еден од еровите, туку доста често и над места каде што е испуштена некоја самогласка, пр. прѣдѣвари 1176, прѣдѣлагаѣ 1326, прѣдѣда 1376, прѣдѣдѣ 1436, сѣва 149, прѣдѣта 165 и сл.

Во првиот дел на ракописот почесто се јавува големиот ер, додека во вториот дел преовладува малиот ер. Тоа го забележува и Б.

⁶ Е. Ф. Карский, Славянская кирилловская палеография, Ленинград 1928, стр. 182.

⁶ Б. Цоневъ, Цит. д., стр. 20.

Цонев поради што го искажува мислењето дека двата дела на овој ракопис одразуваат две различни правописни школи⁶. Проф. Мошин, меѓутоа, мисли дека оваа мала разлика во правописот на двајцата пишувачи не може да биде повод да се тврди дека двата дела на овој ракопис потекнуваат од различни книжевни школи⁷.

Битни разлики меѓу текстовите на двајцата пишувачи има и при употребата на носовките. Првиот пишувач употребува јотувани носовки (ѣ — често, ѥ — сосем ретко), додека во текстот на вториот пишувач јотувани носовки не се среќаваат. Освен тоа, кај првата рака постои големо разнообразие при употребата на носовките, а кај втората рака, со мали исклучоци, се спроведува следново ортографско правило: ѣ се чува по меките консонанти и вокалите од преден ред, а се заменува со ѥ по тврдите консонанти и вокалите од заден ред, додека ѥ се чува до тврдите консонанти и вокалите од заден ред, а се заменува со ѣ по меките консонанти и вокалите од преден ред, пр. штрочѣ 116, приѣтъ 140б, пощѣди 121б, прозѣвѣѣ 147, жѣѣ 156, шѣтѣниѣ 175б, приѣмаѣѣ 158, дрѣжѣѣщаго 137б, погыѣѣѣѣща 108, рѣѣѣѣ 152б, всѣѣ ѣѣѣѣѣѣѣ асс. sg. 132, моѣѣѣ 1 sg. pгаes. 131, вѣѣѣѣѣѣ дрѣѣѣѣѣѣ асс. sg. 168, краѣѣѣѣѣѣѣѣ 194б итн. Една од особеностите по кои се разликуваат двата дела на Битолскиот изборен октоих е и таа што кај првата рака скоро секогаш кога две носовки следат една по друга, првата од нив е ѥ, а втората ѣ (ѣ): смѣѣѣѣѣѣѣѣ 23б, паѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣ 75б, невѣѣѣѣѣѣѣѣ 89б, вѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣ 94, прѣѣѣѣѣѣѣѣ 100б.

Во текстот на првиот пишувач за графиско предавање на фонемата /з/ се употребува посебна графема з (з со цртица), додека кај втората рака за изразување на оваа фонема се користи обично з (з без цртица). И кај двајцата пишувачи се употребува графигјата г (со форма на курзивно кирилско г), но само за означување на цифрата 6. Во првиот дел на текстот на две места ја среќаваме графигјата г во збор (въжигѣ 80б, съжигдетѣ 88), меѓутоа, и на двете места оваа графема има посебна палеографска форма. Во првиот случај таа претставува комбинација од графигите з и г), (горниот дел ја има формата на з, а долниот на г) поради што може да се претпоставува дека пишувачот имал намера да напише з, но во текот на пишувањето се премислил и го оформил долниот дел на буквата во вид на г. Во вториот случај исто така имаме работа со посебна палеографска форма форма на г: графемата е легната и со висока опашка, која навлегува во пределот на горното меѓуредие.

Gjorgji POP-ATANASOV

SUR QUELQUES DIFFERENCES DANS L'ORTHOGRAPHE DES DEUX COPISTES DE L'OCTOEQUE DE BITOLA

Résumé

L'octoèque de Bitola a vu le jour dans la seconde moitié du XIIIe siècle sur le territoire de la Macédoine. Il se trouve maintenant dans la Col-

⁷ Vladimir Mošin, цит. д., стр. 204.

lection manuscrite de l'Académie yougoslave des sciences et des arts à Zagreb, sous la signature III a 45—46. Le texte est écrit sur 203 feuilles de parchemin, de la part de deux copistes. La première main a écrit du début jusqu'au feuillet 105b, et la seconde — du f. 106 jusqu'à la fin.

On remarque dans les textes des deux copistes des différences essentielles de caractère paléographo-orthographiques. De telles différences sont visibles surtout dans les graphies des lettres Č, Y, R et A, chez les ligatures, les signes diacritiques, l'emploi des jers et des nasales, tandis que dans le texte du second copiste la présence de la ligature est tout à fait infime. Des signes diacritiques on en emploie les suivants: le titlo, le point, les deux points, les spiritus, la barre, le périspoménon et la paëroc. La différence entre les deux copistes consiste dans le suivant: le premier emploie le paëroc à la place d'un jer omis, et le second copiste met le périspoménon à la place du paëroc. La différence est remarquable surtout dans l'emploi des nasales. Chez la première main existe une grande diversité dans leur emploi, tandis que chez la seconde — on pratique, avec peu d'exceptions, la règle suivante: on garde le *ḡ* après les consonnes molles et les voyelles antérieures, et on les remplace par le *ḡ* après les consonnes dures et les voyelles postérieures tandis que le *ḡ* est gardé après les consonnes dures et les voyelles postérieures, et on le remplace par *ḡ* après les consonnes molles et les voyelles antérieures. À part cela, le premier copiste emploie des nasales préiotées, tandis que dans le texte du second copiste, on ne rencontre pas des nasales préiotées (précédées d'un iota).

Људмил СПАСОВ

ДЕРЕФЛЕКТИВИЗАЦИЈАТА И КАТЕГОРИЈАТА ПРЕОДНОСТ/НЕПРЕОДНОСТ

1. Наспроти некои обиди во науката¹ да се постави опозитна симетрија меѓу преодните глаголи и глаголите кои во својот опсег ја имаат заменката *се* и, во таа смисла, да се создаде слика на идеална релација што како свој прв член ќе ги има транзитивизираните инхерентно интранзитивни глаголи (сп. ги ликовите од типот *јо умре, јо сѝана, јо седна* итн.), а како втор — тие со *се* (се смее, се колне, се сака), констатираме дека и глаголите од тој тип можат да се транзитивизираат преку познатите начини, важечки и за другите непреодни глаголи: придавање на фактивна семантика, асоцијација на значењето со тоа на преодните глаголи, опфаќање на додатоците за околности во опсегот на предметот.

2. Ваквата определба, потврдена на широк корпус примери од глаголскиот лексикон, во квантитативна како и во квалитативна смисла, не дава можност (поточно — неа ја негира) да се изведуваат заклучоци дека во македонскиот јазик „категорија переходности/непереходности глаголов из лексико-синтаксической категории, каковой она является в большинстве славянских языков, стала морфолого-синтаксической категорией“².

Напротив, преодноста односно непреодноста на глаголите и во македонскиот јазик се јавува како категорија лексико-синтаксичка, а како нејзина посебност се истакнува транзитивната употреба на инхерентно интранзитивните глаголи што ја именуваме уште како вторична, неорганска преодност и, како што е и претходно забележано во науката, размерите на оваа појава не се ограничени на единечни, инцидентни случаи, ами се протегаат вдолж границата меѓу преодните и непреодните глаголи, па така можеме да говориме за прилично затемнување на демаркационата линија меѓу нив³.

¹ Р. П. Усикова, К вопросу о характере категории переходности/непереходности глаголов в македонском языке, Славянская филология, выпуск XI, 1979, с. 155—161; истиот, К вопросу о грамматических категориях глагола в македонском литературном языке, Македонски јазик, XXIX, 1978, с. 97—103; истиот, Значения и употребленные причастий в македонском литературном языке, Балканское языкознание, 1973, с. 257—282

² Р. П. Усикова, К вопросу о грамматических категориях..., с. 103

³ Бл. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, дел I и II, Скопје 1967, с. 355

3. Транзитивизацијата на инхерентно интранзитивните глаголи се остварува преку фактивизација (морфолошки изведена со *о* -модификација — *јо умре* = направи тој да умре; или со префиксација — *јо разборува* = направи тој да почне да зборува), преку асоцијацијата со значењата на преодни глаголи (*јо умре* — се асоцира со *јо уби*; *јо лае* — се асоцира со *јо напала*; *јо лејна* — се асоцира со *јо положи* итн.), преку опфаќањето во рамките на предметот на старите падежни синтагми (инструментални, локативни) или на разните експликатори на околностите (*ји засјојаа ирачкиите* — *засјојаа со ирачкиите*; *јо зборуваат човекој* — *зборуваат за човекој*; *ји качи скалиите* — *се качи во скалиите* итн.).

Во процесот на транзитивизацијата набројаните фактори можат да учествуваат сами (поодделно), или заедно (во различни комбинации), што на пр. се покажа кај глаголот *умре* односно *јо умре*.

4. Транзитивизацијата на инхерентно интранзитивните глаголи на синтаксичко рамниште се реализира на следниот начин: субјектот на инхерентно интранзитивниот глагол станува објект на транзитивизиранiot глагол. Ова можеме да го покажеме на следниот пример: *Марко* (субјект) *умре*. (инхерентно интранзитивен глагол); *Петре* (субјект) *јо умре* (транзитивизиран глагол) *Марко* (*Марка*). (објект).

Ова не се однесува за случаите кога настанува транзитивизирање преку опфаќање во рамките на предметот (објектот) на старите падежни синтагми и/или на разните експликатори за околности, иако не треба да се пренебрегне во извесни случаи.

Во случаите кога ги имаме примерите со глаголите од типот *качи се*, *оди* итн., што покажуваат движење, настанува компрехензија на семантиката *мине низ извесен простор* (физички или временски). Пример: *Тој ги качи скалиите*. (од глаголот *качи се* со значење — *мине низ простор реализиран како скали*).

5. За субјектот кај транзитивизираните инхерентно интранзитивни глаголи основно е да биде анимиран. Таа особина произлегува оттаму што од него се бара способност (потенција) да реализира активност. Во помал обем тој може да биде и неанимиран (сп. Ветерот го падна столот.), во случаи кога истапува со метафоричко значење т.е. на преден план иде физичката акција со што се создава впечаток на анимиран субјект.

Објектот во македонскиот јазик може да истапи во две позиции во реченицата: да биде или да не биде удвоен. Тој се удвојува ако е определен т.е. ако го сочинува заменска форма, членувана именска форма или сопствено име. Ако не е определен директниот објект не се удвојува.⁴

Во речениците (исказите) каде учествуваат инхерентно транзитивните глаголи, објектот можеме да го најдеме како определен или како неопределен. Сп. Јадев *јојача*. (неопределен објект) со значење — било која, било каква погача; *Ја јадев јојачиите*. (определен објект) со значење — определена погача, од определен вид. Исказот од типот *Ја јадев*

⁴ Бл. Конески, Историја на македонскиот јазик, Скопје 1967, с. 117

е со определен објект, бидејќи тој иако делумно изоставен им е познат на комуникаторите.

Во речениците каде учествуваат транзитивизирани инхерентно интранзитивни глаголи, објектот во најголем број случаи е определен или делумно изоставен иако може да биде неопределен, т.е. — не-удвоен.

6. Глаголите што во својот опсег ја имаат заменката *се (себе)*, со што нивното значење се ограничува во областа на субјектот, се однесуваат како и другите инхерентно интранзитивни глаголи т.е. — се подложни на процесот на транзитивизацијата. Заменката *се* е во улога на адјункт — маркер кон повратната, заемно-повратната, безличната итн., употреба на соодветните глаголи⁵.

Мошне е тешко затоа тие да се изделуваат како група (морфолошка и семантичка) во однос на непреодните и другите глаголи, а која ќе служи како стабилен член во било каква опозиција.

Од изложеното ќе се види дека затемнувањето на границата во однос на категоријата преодност/непреодност ги засегнало и споменатите глаголски лексеми.

7. Најнапред ќе се задржиме врз примерите кога се развива преодност што му одговара на значењето на повратната употреба на односниот глагол. Така во примерот: Излегол од село надвор и *накачил* една висока планина (Цеп., кн. 6, пр. 521, с. 210;) преодноста е развиена од глаголот *качи се*. Кај глаголот *ѓрефрли се* развивањето преодност е помогнато преку поблиската асоцијација со глаголите *мине*, *ѓомине*: туку што *ја бевме ѓрефрлиле* плетварската преслап, шест цели часови *ја ѓрефрлаваме* (К. Чаш., Простум, с. 351); *полека, полека, ... ја ѓрефрлиле* границата ... *Ја ѓоминале* границата. (Темни каж., с. 59).

Во истиот текст, на исто место, се среќаваме и со примерот: Кога дојдовме на врвот на планината за да *ѓрефрлиме* онаму кај местото што се вика Спаса, се стемна. Преку него ни се одеснува разбирањето на процесот на транзитивизацијата на глаголот *ѓрефрли се*. Значи, најпрвин дошло до дерективизација, па потоа од ваквиот нереклексивен облик е развиена вторична преодност.

8. Најбројни се случаите каде глаголите што во својот опсег ја имаат заменката *се*, развиваат преодност со придавање фактивна семантика: Магаре низаедно, ми дошол дома и сака да *ме осѓава* со жената. (М. Фот., Непл., в., с. 348) (т.е. да направи да *се осѓавам*).

Наполно во редот на претходниот доаѓаат и ваквите случаи: *Сипа* ... беше девојка што умееше да *скара* секакви пријателки меѓу девојките, па и цели фамилии (М. Фот., Непл. в., с. 250); Глолот ни орат ни копат, само луѓе *скаруаш* (Цеп., кн. 2, пр. 50, с. 155) (од глаголот *скара се*); Многу пати *ѓо здружувале* со некои дрварчиња и го праќале во орман да збира дрва (Цеп., кн. 2, пр. 67, с. 236) (од глаголот *здружува се*). Слично, во тесна асоцијација со *здружува се*, но во современ контекст, развиена е преодност од глаголите *брајнува се*, *целива се*: со Ос-

⁵ Бл. Конески, Граматика. ..., с. 361 и понатаму.

манлиите да *не брајуваат*, со нив да *не целиваат* (К. Чаш., Простум с. 303)

Горните примери се однесуваа на заемно-повратната употреба, но преодноста со придавање на фиктивна семантика може да биде развиена и од глаголи во повратна употреба: Ја сум дојден, ме викнаа да *ве заколна* (Темни каж., с. 26) (со значење — да ве натерам да *се заколнаат*); та беа ја однесе на жената и беа *ја разрагуале* со богасто (Цеп., кн. 6, пр. 422, с. 68) (со значење — беа направиле да *се рагува*).

9. Врз фонот на заменката *се* постојат и други појави што потесно се допираат до прашањето за преодноста на глаголите.

Поинтересен е следниот случај: сите *ио йорадуваа* и рекоа *оти* господ го помишуа за да умри и да куртулиса од голема старос (Цеп., кн. 4, пр. 156, с. 54) Овде се среќаваме со развивање преодност од формата *йорадува се* во ситуација каде би очекувале *на-предмет*, како што е во исказот: Остави ми ги децата да им *се йорадувам*. (РМЈ)

Примерите, пак, каде што стои повратната форма на глаголот со *на-предмет*, додека пообично е тој да иде во директен предмет без заменката *се*, укажуваат на обратен процес на транзитивизацијата на глаголите — нивна интранзитивизација, што на свој начин сведочи исто така за нејасноста на границата меѓу преодната и непреодната аперцепција на глаголите: Идиде до тебе да *се йрашаме* (место: да те прашаме) (Нар. каж., Стремеж, г. XXII, бр. 5, с. 453); Таја разљутена, раздивена, трчат низ нивето и по планинето, а тој све *је се држиш* за косите. (место: ја држи за косите) (Шапк., пр. 94, с. 141); Многу да *и се йоздравиш* (место: да ја поздравиш) (В. Иљоски, Бегалка)

10. Интересно е да се одбележи во оваа смисла, постоењето на двојни форми на глаголите, со и без заменката *се*, а кои не стојат во однос *йоврајноси* наспрема *нейоврајноси* и, следствено, одат без не која (или минимална) промена во значењето односно во потенцирањето на дејството во опсегот на субјектот: Тогас *се киниса* и отиде пред порти царутому (со исто значење може да се употреби и само *киниса*) (Мазон); По тра врејме му *се йекна* за кончето (исто што и *йекна*) (Мазон); На нејзино викање почна да *се кашла* (исто и *кашла*) некој (Ст. Поп., Крп. ж., с. 164); барем да *се задоцни* Трена (иако за нијанса е подвлечено вршењето на дејството во областа на субјектот може да се употреби само *задоцни*) (М Фот., Непл в., с. 232)

11. Во некои случаи, кај инаку непреодни глаголи според словенскиот узус, формата со *се* ја маркира непреодноста, а истата форма без *се* се употребува со вторично развиена преодност. Ова убаво го гледаме во примерот каде инаку непреодниот глагол *оздраве* има развиено и преодно значење: Откоа *се оздраве* (пообично: оздраве) момата убао, царот го повика екимот и му рече: „Шчо сакаш сега да ти даам, зашчо ми ја излекуа ќерка ми?“ (Оти царот беше му рекол, шчо ќе ми посакаш ќе ти даам, ако ми *ја оздравиш* (без *се*) ќерка ми.) (Шапк., пр. 145, с. 266)

Ќе укажеме и на обратните случаи: често се среќаваат глаголи кај кои е пообична формата со *се*, а се употребуваат и без неа: Навистина

се плашеа од неа, ама кога почна да ги гали, *йойресѝрашија* (место: се попрестрашија) (Ст. Поп., Крп. ж., с. 82); водите *белееја* (место: се бееја) како дилпи од пречисти платна (Вл. Мал., Разбој, с. 188); го крена капакот на грнето што *вареше* (место: се вареше) во жарта (М. Фот. Непл., в., с. 345)

12. На крајот ќе укажеме на примерите каде гледаме развивање предметна врска со безличен глагол: одејки низ планина *јо сѝемнило* (од глаголот стемни се) (Цеп., кн. 4, пр. 168, с. 90); кај *сѝемни не* — тука спиј (Темни каж., с. 28); Одиш, што одиш ноќта и *јо разденило* (од глаголот раздени се) на една планина (Цеп., кн. 5, пр. 327, с. 205)

Во следниот пример се развива преодност од *сѝемни се* со пренесување на значењето во сферата на глаголот *јолине* (некого), при што се развива и метафоричен израз: „Оф, бре момче, како те донесе господ во нашава кука, сега на зајсонце, коа ќе си дојди син ми (Сонцето б. м.) гладен и жеден и да *ѝе смркни* цел како што си“. (Цеп., кн. 2, пр. 54, с. 172) (Сп. ги во таа смисла и изразите: *Го йројолиа* мракот.; *Го йројолиа* темницата. и сл.)

КОРИСТЕНИ ТЕКСТОВИ

- Иљоски, Васил, „Избор“, „Бегалка“, Скопје 1966
 Mazon, André, „Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du „Sud“
 Paris 1936
 Малески, Владо, „Разбој“, Скопје 1969
 „Народни кажувања“, списание „Стремеж“, Прилеп
 Попов, Стале, „Крпен живот“, прв и втор том, Скопје 1966
 Речник на македонскиот јазик, кн. I, II и III
 „Темни кажувања“, Скопје 1967
 Фотев, Методија, „Неплодна вода“, Скопје 1977
 Цепенков, Марко К., „Македонски народни умотворби (во десет книги)“, Скопје 1972
 Чашуле, Коле, „Простум“, Скопје 1970
 Шапкарев, Кузман А., „Сборник от български народни умотворения“, Софија 1973

Ljudmil SPASOV

LA DEREFLEXIVISATION ET LA CATEGORIE „TRANSITIVITE/INTRANSITIVITE“

R é s u m é

Certains auteurs postulent une opposition symétrique entre les verbes transitifs et les verbes intransitifs qui ont dans leur champ le pronom *ce*. Ils en ont essayé de faire une image de relation idéale qui aurait pour ses termes: les verbes intransitifs inhérents transitivisés (cf. les verbes du type

io умре, io сѣјана, io сегна etc.) d'une part, et les verbes avec le pronom *ce* (cf. *ce смее, ce колне, ce сака* etc.) d'autre part.

Dans cette étude, l'auteur constate que cette opposition n'est plus soutenable vu le fait que même les verbes avec le pronom *ce* peuvent se transitiviser par les moyens connus, employés dans la transitivisation des autres verbes intransitifs: la factitivisation, l'association du sens des verbes intransitifs au sens des verbes transitifs, le transfert d'éléments de signification des compléments circonstanciels à l'objet direct.

Doreana HRISTOVA

L'ARTICLE ZERO EN FRANCAIS ET EN MACEDONIEN

En français il existe plus qu'en macédonien de locutions verbales composées d'un verbe opérateur suivi d'une notion introduite par le déterminant zéro ($\emptyset$), notion qui est alors prédicative:

Il fait compliment à Marie pour sa bonne mine.

Toj ѝ прави комплименти на Марија поради нејзиниот добар изглед.

Mais: Il a peur

*Toj има страв → Toj има страв од нешто. (il a peur de qch.)
en macédonien se transforme plutôt en: il est apeuré

тој е уплашен

ou bien on recourt au réfléchi: тој се плаши.

C'est le même cas avec la locution française:

Prends bien/grand soin d'elle.

*Многу прави грижа за неа.

Грижи се добро за неа. → Да се грижиш многу за неа.

*Prends beaucoup soin d'elle

En français le déterminant zéro apparaît dans certains compléments prépositionnels de la forme suivante: prép. + $\emptyset$ + N (avec N fonctionnant comme notion prédicative). Ces compléments prépositionnels fonctionnent en possèdent la propriété de repère que l'on a le déterminant zéro.

Il s'exprime avec précaution.

*Toj се изразува со претпазливост.

→ Toj зборува (се изразува) претпазливо.

En macédonien on fait paraphraser cela par un adverbe, ce qui n'est pas exclu en français et ce qui fait apparaître le rôle de qualification de la relation sujet — prédicat:

Toj внимателно се изразува.

Il s'exprime précautionneusement.

C'est un peu différent avec:

Il a menti par lâcheté

Тој излажа поради кукавичлук.

лажеше

Тој кукавички лажеше.

Il a été lâche/s'est comporté comme un lâche en mentant.

Тој беше страшливец/лажејќи се однесуваше како кукавица.

Кога лажеше тој беше/ се однесуваше кукавички.

→ Тој лажеше бидејќи е кукавица.

Il mentait parce qu'il était lâche.

Cette valeur de causation ne peut pas apparaître dans l'énoncé précédent:

*Il s'exprime parce qu'il est précautionneux.

*Тој се изразува бидејќи е претпазлив.

On voit bien qu'il manquait quelque chose là:

Il s'exprime ainsi (comme il s'exprime) parce qu'il est practionneux.

Тој така се изразува (како што се изразува) бидејќи е претпазлив.

Les paraphrases de „ainsi“ (comme il s'exprime) font apparaître un repérage du prédicat par rapport à lui-même, c'est un autorepérage qui se marque par un opérateur d'identification „comme“ = како што.

La détermination d'un terme peut apparaître à l'aide d'une notion qui fonctionne comme discret (quantifiable), où tous les termes fonctionnent comme des éléments d'une classe d'objets, définie à partir d'une propriété: table, chat, pied, ou bien comme dense (non quantifiable) et là les termes comme: beurre, neige, bois fonctionnent de telle manière que sur ces propriétés on ne peut pas opérer le prélèvement d'une quantité d'éléments dénombrés sans passer par une discrétisation opérée par un classificateur: c'est le meilleur des 2 beurres (sortes de)

овој путер е подобар од двата вида путери

Il peut apparaître une valeur de générique dans:

boîte à lait piège à loups

кутија за млеко стапица за волци

ce qui n'est pas le cas dans: couteau de boucher

*нож од месар → месарски нож

Jour d'été (*ден од летото) → летен ден

еден (ø летен) ден

d'un blanc de neige — снежно бел

On ne peut jamais dire en macédonien: *млечна кутија, с. à d.

Le on perd le vrai sens du mot.

La degré zéro apparaît dans certains cas de comparaison:

dur comme fer (тврд како железо) → тврд како камен

En général en macédonien on évite les déterminations supplémentaires ce qui est parfaitement correct en français, du type: ainsi blanc que de la neige fraîchement tombée

исто бел како скоро паднат снег → толку бел колку што е снегот → бел како снег.

D'autres compléments prépositionnels posent une notion prédicative qui permet d'en qualifier une autre, donc de la repérer: Il est accusé de vol.

Тој е обвинет за кражба.

Ce groupe prépositionnel peut être paraphrasé par un verbe:

Il est accusé d'avoir volé.

Тој е обвинет дека крадел. (*Тој е обвинет да крадел.)

*Тој е обвинет да има крадено. → Го обвинија дека крадел.

On y retrouve le lien entre un fonctionnement de repère et la présence du déterminant zéro. Ce type d'énoncés peut fonctionner avec l'indéfini:

Il est accusé d'un vol

Го обвинија за една (некоја кражба).

Mais avec le défini en français il faut ajouter des mots supplémentaires:

*Il est accusé du vol

Го обвинија за кражбата (за таа кражба) en mac. ça marche bien.

Il est accusé du vol des bijoux africains.

Го обвинија за кражбата на африканскиот накит.

Donc en macédonien on trouve le plus souvent:

обвинет е за кражба на накит

*accusé est de vol de bijoux En français la forme la plus admissible serait:

accusé d'un vol de bijoux

обвинет за една кражба на накит

ou: accusé du vol des bijoux

обвинет за кражбата на накит

Dans les cas dits d'attributs en français le déterminant $\emptyset$ ne commute avec aucun autre après des verbes comme: nommer, (именува), couronner (крунисува), élire (избира), où la propriété est unique et où le repérage aboutit à une autodéfinition: Il a été nommé ambassadeur.

*Го именуваа амбасадор.

→ Го именуваа за амбасадор.

Ceci reste de même si la propriété prédiquée est munie d'une détermination supplémentaire:

Il a été nommé ambassadeur de Yougoslavie en France.

Беше назначен за амбасадор на Југославија во Франција.

за југословенски амбасадор

En macédonien sans emploi de „za“ (pour, comme) le sens n'est pas clair et cet emploi paraît impossible.

En français et surtout en macédonien quant à cette construction on préfère l'emploi de l'indéfini au passif:

On l'a fait ambassadeur.

Го направија (назначија) амбасадор.

On en a fait un ambassadeur.

Од него направија (*еден) амбасадор.

On en a fait un bon ambassadeur.

Од него направија добар амбасадор (еден добар амбасадор).

„Faire“ trouve place beaucoup plus souvent en français qu'en macédonien:
Je veux faire linguiste. (emploi d'indéfini)

Сакам да* правам лингвист.

Сакам да станам лингвист.

Il fait le fou (emploi avec le défini)

*Тој прави лудак.

Тој се прави луд.

„Faire“ en fait a un fonctionnement très proche de „être“.

Un énoncé comme: Il est/c'est le musicien.

*Тој е музичарот.

Тој е музичар.

Тоа е музичарот.

corresopnd soit à „le seul ici“ (единствениот овде)

soit à: le musicien par excellence

одличниот (најдобриот) музичар

Dans les cas dits d'„apposition“ on a le déterminant dans:

Napoléon 1er, empereur des Français...

Наполеон I, францускиот император...

lorsqu'un titre, une fonction est prédiquée avec une propriété du compact sans emploi d'article. Pour ce cas en macédonien on peut choisir entre:

Наполенон I, император на Французите (*император на Французи)

Наполеон I, императорот на Французите

On a par contre le défini et un fonctionnement discret dans

Napoléon 1er, le nouvel empereur...

Наполено I, новиот император

*Наполеон I, нов император

où ce déterminant opère une identification stricte. L'indéfini correspond à une construction d'une occurrence.

Napoléon 1er, un empereur parmi d'autres

*Наполеон I, еден император меѓу другите

*Наполеон I, император меѓу другите

*Наполеон I, кој е император меѓу другите...

(Il fallait ajouter en mac. qch. pour que l'énoncé devienne clair):

Наполеон I, еден император покрај многуте други...

Napoléon 1er, un empereur parmi beaucoup d'autres...

En français il existe beaucoup de cas de mise en situation:

Il y a école aujourd'hui.

*Денес има училиште. → Денес се оди на училиште.

Ce jour c'est marché

*Овој ден е пазар. → Пазар има во овој ден.

Овој е пазарен ден,

C'est le jour de marché

Une notion peut fonctionner comme dense dans certains cas et dans d'autres comme discret (le dense fonctionne comme un contenu quantifiable, sécable, par opposition au compact):

un verre de vin

една чаша *од вино

чаша вино

чаша за вино — a un autre sens: le verre à vin — il est vide)

Les expressions figées comme des préverbes:

Pierre qui roule n'amasse pas mousse.

*Камен што трча не добива ништо.

Брза кобила слепо родила.

font apparaître une notion ici densifiée (mais dans d'autres contextes ça serait un fonctionnement discret). Ici on a le biais d'un parcours: toute pierre/n'importe quelle pierre qui...

секоја кобила/било која кобила што...

Si on traduit mot-à-mot en macédonien l'énoncé:

J'ai acheté un Molière complet. (*Купив еден комплетен Molière.) → Го купив комплетот од Molière. (un peu plus clair), mais il est mieux de dire: Ги купив комплетот книги од Molière.

De même: Il y a un Rembrandt dans son salon.

* Има еден Рембрант во неговиот салон.

→ Има една слика од Рембрант во неговиот салон.

On trouve des localisations spaciales dans:

Le Paris du Moyen âge

Париз од средниот век

différent de: Paris au Moyen âge

Париз во средниот век

On retrouve l'article défini lorsqu'il est possible d'opposer une occurrence qualifiée par une certaine propriété qualifiée par une autre propriété comme c'est le cas dans:

Le petit Pierre de mon enfance a bien changé.

Малиот Перо што го знам од детството многу се изменил.

En français peut apparaître le déterminant dans le cas de:

Je vais au cinéma le mardi=je vais tous les mardis au cinéma.

Јас во вторник(от) одам на кино = секој вторник одам на кино.

On peut employer les deux cas pour les dates: $\emptyset$ / le + N(en fraç. et en mac.
on a: во + N + $\emptyset$ (от, та) + (на)

Je te rendrai visite (le) mercredi, 30 décembre,

Ќе те посетам во среда(та), (на) 30 декември.

Mais: Je te chercherai $\emptyset$ lundi (lundi prochain).

Je t'ai expliqué cela lundi (lundi dernier).

„lundi“ est repéré par rapport au moment où „je suis maintenant“. En macédonien au moins on a besoin d'une préposition

:Ќе те побарам во понеделник(от) *Ќе те побарам () понеделник(от)

Ти објаснив во понеделник(от) *Ти објаснив () понеделник(от)

ce qui difère de:

je le chercherai un lundi (le lundi suivant par ex.)

еден понеделник ќе го побарам (на пр. идниот понеделник) (некој)

BIBLIOGRAPHIE:

1. A. CULIOLI, J. P. DESCLES, Systèmes de représentation linguistiques et métalinguistiques. Collection ERA 642, DRL, Paris 1981.

2. A. CULIOLI, „Note sur détermination et quantification: définition des opérations d'extraction et de fléchage. Rapport de l'ERA 642, Paris 1977.

3. A. CULIOLI, Valeurs modales et opérations énonciatives. Le français moderne 46, Paris 1978

Дореана ХРИСТОВА

НУЛТИОТ СТЕПЕН КАЈ КАТЕГОРИЈАТА ОПРЕДЕЛЕНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК

Резиме

Во францускиот јазик почесто отколку во македонскиот се среќаваат глаголски изрази каде е вметнат како нивни составен дел нултиот степен на именката што игра улога на предикат:

Il a peur

Тој има страв

Во македонскиот јазик овој именски дел понекогаш преминува во глаголска придавка, или во нешто друго (во некоја глаголска форма):

тој е уплашен

il est apeuré → тој се плаши

Владимир ЦВЕТКОВСКИ

ГРЧКИ И АРОМАНСКИ КОНТАКТИ СО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО БИТОЛА

Јазичните контакти до кои доаѓало во балканскиот ареал како и заемните влијанија што јазиците меѓусебно ги имале овде биле предмет на проучувањата на повеќе учени и тоа како на синхрониски така и на дијахрониски план¹.

Културните допири до кои доаѓало меѓу народите и народностите на Балканот како и крстосувањата што се вршеле во етнокултурите имале значаен удел и за лингвистички позајмувања: лексички и семантички, што особено се забележува во подрачја што биле населени со повеќе националности.

Во оваа смисла најситно злијание врз македонскиот лексички фонд и пошироко во структурата на јазикот вршел грчкиот јазик со којшто македонските Словени биле во непосреден контакт уште од доселувањето во овие простори.

Повеќенационалниот состав на градот Битола и мултилингвалниот белег на неговото население дава извонредни можности и материјал за проучување на феноменот на јазичките контакти како од лингвистички така и од социолингвистички аспект.

Населението на Битола во подалечното а и во поблиското минато кога сè уште не биле поставени сегашните државни граници на балканските држави, одржувало многу живи деловни и друг вид врски со Грција.

Кон крајот на осумнаесеттиот и почетокот на деветнаесеттиот век се чувствува силен економски подем на градот². Многу трговци од овој град имале свои филијали по цела северна Грција. Познатата трговска фирма на Наум Варзаку, родум од с. Магарево, чиешто главно седиште било во Битола, имала свои клонови во многу градови на Грција и тоа во Солун, Превеза, Јанина, Науса; потоа во Цариград, Софија и други. Деловната кореспонденција на оваа фирма се водела, главно, на грчки јазик или француски³.

¹ Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Кочо Рацин, Скопје, 1965. се

² Х. Андонов-Полјански, *Бриџански документи за историјата на македонскиот народ*, том II (1840—1847): 126, Архив на Македонија, Скопје, 1977.

³ Трговска фирма Наум Варзаку, АЕ 1. л. 1, 1988. Истоски Архив, Битола.

Εἰς Μοναστηρίον τῆς 29/11 Ὀκτωβρίου 1898

Banque de Salonique

Succursale de Monastir

(Ἐγκάρδιον)

Κύριοι

Διὰ ταύτην μου παραγγέλλω ὑμῶς

δύο δαυμάτι τῆς κ. Μιχαήλ Δ. Παναγιώτου ἑκατάδα.

Λέρας ὀδοντομαχαι ὀδοντοκίοντα (ἀρ. 50) ἐν ποσότητι
91 τεμάχων.

Ἐνδύματα ἐνν. ἐργαζομένης αὐτῆς ἐν τῇ γυναικί
ἐν τῷ Μοναστηρίῳ τ.π. 1899. Ἐν πρώτῳ δὲ ὀδοντομαχαι

ὑψώματα καὶ τὸν ποσὸν καὶ τὰς καλὰς καὶ ἐν τῇ γυναικί
ἐν τῇ κίτῳ ἐργαζομένη

Διὰ ταύτην, Κύριοι, ἐν τῇ Μοναστηρίῳ τῇ ἀρ. 50
ἐν τῇ γυναικί ἐργαζομένη

Μακάριος Δαυμάτι

Во целиот деветнаесетти па и во почетокот на овој век чаршијата на Битола, покрај во турскиот, се служеа и со грчкиот јазик во своите деловни врски. Речиси целата деловна кореспонденција и на фирмата на Данабаш од Битола била на грчки јазик. Дури и некои лекари лекарствата во своите рецепти ги пишувале на грчки јазик⁴.

По Првата светска војна и по воспоставувањето на државните граници, непосредната трговска размена со Грција згаснала и автоматски грчкиот јазик како деловен јазик на битолската чаршија исчезнува.

Поголемиот дел од трговскиот слој на градот по националност биле Власи коишто покрај влашкиот — ароманскиот зборувале уште и грчки како во домот така и во чаршијата. За комуникација со својата клиентела тие зборувале македонски, албански и турски. Но ова не било единственото население што знаело повеќе јазици. И другите деловни луѓе во градот, занаетчиите, особено куменчиите, исто така зборувале повеќе јазици.

Паѓа в очи дека поголем број од починатите од влашки семејства што зборувале грчки биле погребувани во Буковските гробишта чии надгробни натписи, до Првата светска војна, редовно биле на грчки јазик:

Ζωή συ ζαγος Δημητριον Γ. Σβαλου
τογενος Δημ. Παπαζογλου
Γεννηθείσα εν Κρουσωβω τω 1867
Θάνουσα εντ'αυθα τῇ 20 Ιουνιου 1912

(Зои сопруга на Димитар. Г. Зволу, моминско Дим Папазоглу, родена во Крушево во 1867 почина ненадејно на 20 јуни 1912).

Покрај овие, во Битола постојат и Влашки гробишта каде што натписите се или на влашки или на романски јазик:

Lócul Lišor
Doara di alor
Hille si nipoata
Agapi di Gopeşi

(Лесна земја, Дар од нивната внука Агапи од Гопеши).

Во Светонеделските гробишта, каде што претежно се погребува македонско население, надгробните натписи се, главно на македонски (пред војната на српски, а за време на војната и на бугарски јазик).

Во трансмисијата на јазичките влијанија како и на одредени елементи од етнокултурите на овие народи најнепосредна улога имало влашкото население кое во основа било плурилингвално. Како резултат на ваквата етничка слоевитост на градот доаѓа до необично широк спектар влијанија како во јазикот така и пошироко во доменот на етнокултурата и фолклорот⁵.

⁴ Исто, АЕ 3 л. 3, 1894

⁵ Б. Настев, Македонско-аромански паралелизми, *Фолклор и етнологија на Битола и Битолско*, Битола, 1981, 213—221.

Поради вака блиските јазички контакти на македонскиот со ароманскиот и грчкиот, во македонскиот јазик навлегле голем број заемки како од едниот така и од другиот јазик. Карактеристично за голем број од тие заемки или калки е што тие останале во границите на овој географски регион; некои од нив не се познати дури ни во Прилеп кој е оддалечен од Битола само четириесетина километри.

Меѓутоа, треба да се одбележи дека многу од грчките па и влашките заемки постепено паѓаат во заборав и тие сунтествуваат, главно, во говорот на постарите жители на градот. Лексички заемки од грчкиот јазик како *калцудејџи*, *кацовида*, *куварисџира*, *мисураке* и др. се неразбирливи за младата генерација. Со најновите миграциони појави од село в град, во Битола се населува население кое е претежно македонско, така што во нивниот говор, речиси, нема грчки или влашки зборови. Исто така и многу влашки семејства се иселиле од градот, факт што исто така има значителен удел во прекинот на циркулирањето на ваквата лексика во битолските говори.

Може слободно да се констатира дека оваа појава е одлика на еден период што изминал и постепено трагите од тоа време што се задржале во македонскиот јазик исчезнуваат и се претвориле во еден вид лингвистички археолошки раритети.

Пред да преминеме на прегледот на грчките и влашките лексички заемки во македонскиот говор на Битола, ќе се осврнеме на неколку специфични заеднички елементи што се среќаваат во јазиците и етнокултурите на етничките групи на градот, како и на извесни влијанија што се вршеле при непосредниот контакт на ароманскиот со македонскиот и грчкиот јазик што се зборувале на секој чекор во градот.

Конески на повеќе места во *Историјата на македонскиот јазик* (1965: 107) меѓу другото, укажа и на такви синтаксички структури како *Одам Биџола* формирани под влијание на ароманскиот. Исто така одлика на македонскиот говор на влашкото население е таа што во него има изобилство од примери што се правени според структурата на ароманскиот каде што јазичката интерференција на мајчиниот јазик е видна; така меѓу другите примери се слушаат и вакви: *Фати ме од ракаиџа*, *Држи се од мене* според ароманските конструкции: *Акаса ти ди тапаџ*, *саџи ти ди мини*. Во македонскиот јазик ваквите конструкции одат со предлогот *за*. Меѓутоа, се забележува дека конструкциите со партитивно значење како што се: *Sfrāngu di pita*, или пак *Dānj di gela*, во македонскиот говор се јавуваат со предлогот *од*: *Да скубнам од зелникоџ*, *Дај ми од манџаџа*.

И само површно споредување на одликите на етнокултурите на овие народности ќе откријат многу сродни елементи. Овде ќе наведеме неколку национални јадења, клетви, заколнувања.

Јадења:

Пиџа (зелник со ѓрас
Пиџа со џивка

pita ku praš
pita ku kurkubeta

πρασόπιττα
κολοκυδόπιτα

А. Грчки лексички заемки

Овде ќе ги опфатиме и регистрираме оние лексички заемки што се среќаваат во говорниот македонски јазик во Битола; додека лексиките заемки како што се *монограм*, *муза*, *сџерео* и сл. коишто се дел од меѓународната лексика, или пак такви како *асџра*, *киниса*, *кондиса*, *марулка* што се македонизирале и се внесени во *Речникот на македонскиот јазик*, исто така нема посебно да ги разгледуваме.

Како и заемките од другите јазици така и овие лексички заемки се пригодувале како кон фонолошкиот така и кон морфолошкиот систем на македонскиот јазик⁶.

При фонолошката адаптација вршено е заменување на грчките фонеме со фонеме од македонскиот јазик. Таму каде што немало соодветни фонеме за грчките тие биле заменувани со приближно најблиските фонеме од македонскиот јазик — акустички или според близината на местото на образувањето, или пак вршена е транслитерација.

Така фонемата /θ/ покрај тоа што заменувана со фонемата /т/: *θερμός* — *џермос*, има случаи каде што таа се изговорува и заменува со ф: *φηλίκι* — *филика*.

Фонемата /γ/ е заменувана со /г/: *μαγειρό* — *маџурџо*.

Фонемата /δ/ е заменувана со /д/: *δίσκος* — *диско*.

Во повеќе случаи грчкиот подвижен акцент е адаптиран според трисложниот акцент на македонскиот јазик: *ήλικία* — *иликија*. Но во приличен број случаи изворниот акцент на заемката е запазен и во новата јазичка средина: *ύγρασία*, *иџрасија*; *ψαράμνα* — *Парацманна* и сл.

При морфолошката адаптација на грчките лексички заемки тие се приспособувани кон специфичностите на морфолошките зборовни категории во македонскиот јазик.

Категоријата именки се адаптираат според закономерностите што важат за именките во македонскиот јазик. Така именките *курдела*, *канџа*, *џизма* се од женски род; именките *мајдонос*, *френџурафџи*, *џермос* се од машки; додека именките пак како *џиро*, *маџурџо*, *џогоџиро* се од среден род.

Во извесен број случаи при морфолошката адаптација на заемката завршокот на грчката лексема се упростува: *δάσκαλος* — *гаскал*; *μουρντάρης* — *мурдар*; *φραγκοραπτής* — *френџурафџи*.

И покрај фактот што грчкиот јазик во минатиот век се употребувал како еден вид деловен јазик на битолската чаршија во трговската размена со грчките фирми, релативно мал број заемки се задржале од тој јазик. Најголем дел од грчките лексички заемки се од секојдневниот живот: предмети сврзани со домот, модата, кулинарството и етнокултурата.

⁶ В. Папазиоска „Грчките заемки и нивната адаптација во македонскиот јазик“ *Македонски јазик* XVII, 159—169, 1966.

Ова се најчести заеми од грчкиот јазик што се среќаваат во говорниот јазик на Битола а кои ги употребуваат постарите жители на градот кои по потекло не се Власи⁷.

- ајалма* — ἀγάλμα: 'статуа'. Во македонскиот јазик се употребува со значење 'неподвижен'. *Си засијанал како ајалма*. Во сличен контекст *ајалма* се употребува и во грчкиот.
 ἢ τί ἐτεξεσαν σάν ἀγάλμα
- алиџен* — ἄλινος: Во македонскиот јазик овој збор има антонимно значење: 'сакат, нездрав': *Дејџено му е алиџено*.
- асфалисува* — ἀσφαλίζω: се обезбедува: *Се асфалисам со дрва за зима*
асџрокендима — ἀσπρο-кέντημα: 'бел вез' *Гаки со асџрокендима*.
- дабуле* — βαβούλι: мочен меур, дувадо (од прасе).
даџанија — μπατανία: џткаена волнена простирка за кревет.
вендуза — βεντούζα: чапша што се става на болно место.
вула — βούλλα: мрсна дамка (на облеката).
џиро — γύρω: украсна обиколка околу креветот.
елџида — ἐλπίδα-ἐλπίζω — надеж 'се надева'. *Изџуби секаква елџида за работџа*.
иликија — ἡλικία — возраст. *Моја иликија е*.
исихија — ἡσυχία: мир, тишина. *Не џоднесувам бучава, сакам да живеам во исихија*.
ијрасија — ὑγρασία: влага, нутија во станот.
калџџџа-и — καλτσοδέτα: чораподржач од ластико.
канавуре — καναβούρι: конопно семе, *Варена џишеница со канавуре се џриџџџува за Чисџи џонеделник*.
каџлаисува — καπλυτίζω: 'става навлака на јорган: со копчиња или со конец.
карџџ — καρδιά: 'брош во вид на срце'.
карола — κορούλι: намотан конец, дрвената направа на којашто се намотува конецот'.
каџара — κατάρρα: клетва, лош човек: *Каџара да џо собери. Не знаеш иџџо каџара е џџџ*.
каџи — κάλτσα: чорап, чораби без стапаџа.
каџавџа — κατσαβίδι: одвртка, шрафцигер, од италијански.
киур — κιβούρι: погребен ковчег.
кордон — κορδόνι: украсна дебела врвца.
кордонџке — κορδονάκι: мало плетено перде на окно од прозорец.
кремасџџре — κρεμαστάρι: направа за обесување палто во шифоњер.
куварџџџра — κουβαρίστρα: клопче намотан конец за везење.
лаџиро — λαδирόν: масло за подмачкување машина за шиење.

⁷ Речиси сите наведени зборови ги употребувала мојата мајка Марија Цветковска која по народност е Македонка и ми беше главниот информатор.

- лагосува* — λαδώνω: подмачкува машина (за шиене).
ласишко — λάστιχο: гумена или друга растеглива врвца.
лаханија — λαχανή: светло зелена боја.
луси — λούσο: украси, дотерување *Не ѝравам луси, си ѝравам икономија*.
маџурџ — μαζυρίδ: кујна.
макаронáда — μακαρονάδα: вид јадење со макарони, млеко и јајца
мамалија — μαμαλίγια: бакардан, качамак од влашкиот.
масурáке — μασούρι: навиткан конец на цевка од картон.
маврошо — μαῦρος: црното. *Аце Маврошо* (прекар).
мајсџорица — μαστόριτσα: шивачка што подучува.
масџика — μαστίχη: гума за цвакање, ракија мастика
модџисира — μόδιστρα: шивачка.
моно — μόνον: жакет, палто моно вид крој на палто со ед-
 норедно закопчување.
ном — νόμος: закон *Ог номо надвор*.
ѝарамáна — παραμάνα: вид игла што се закопчува
ѝацеѝа — πετσέτα: крпа за бришење раце од италијанскиот.
ѝеригрумос — περίδρομος: клетва, по гаволот. *Перигрумос да фѝиѝи*.
ѝлаки — πλακή: вид јадење со риба во тава.
ѝодоѝиро — ποδόγυρος: подвив на фустан, синцаз.
ѝсаракокала — φαροκόκαλον: вид бод при шиене или плетење, рибја коска.
ѝрокоѝија — προκοπή: аир, напредок. *Не си за ѝрокоѝија*.
рафија — ραφή: раб, зарабено, шав.
сѝаврошо — σακάκι στα-
 υρωτό: машко палто со дворедно запетлување.
скеѝар — σκεπάρι: тесла; прекар: *Гѝио Скеѝаро*.
скони — σκόνη: лек во прашок.
сѝиљон — σπιτάλιον: пенѝтера што се прави спроти Божик.
сѝиѝиалије — σπιτάλι: болница, Срушената болница во Битола. *Ке*
иѝраме кај сѝиѝиалјеѝио од германскиот.
сѝѝросува — στρώνω: се дотерува.
синдилија — συντέλια: крај, пропаст. *Му гојде синдилијаѝа*.
сирма — σύρμα: жица направа од тељ за тркалање обрач,
 детска играчка.
сусѝа — σουβτα: вид метално копче што се запетлува едно во
 друго; креветска сушта.
ѝаниѝела — δανδέλλα: плетено перде.
ѝорно — τόρνος: столарски алат за заоблување на столарски
 предмети
ѝрамба — τράμβα: намотано платно, ѝајак: трамба платно
ѝраѝезомандило — τραπε-
 ζομάνδηλον: покривка за маса, чарѝаф
ѝримир — τρήμερον: велигденски пости од три дена пред причесна
ѝриѝони — τρυγόνι: триаглести слатки, грчка баклава
ѝриха — τρίχα: влакна од коњска опашка што се става на
 предниот дел од жакетот.

<i>шурша</i> — <i>τοῦρτα</i> :	печиво со сода бикарбона;
<i>фјонио</i> — <i>φιδύρος</i> :	вид врзак на курдел а ил и панделка
<i>факола</i> — <i>φακολί</i> :	женска плетена шапка-тантела за спиење
<i>франсола</i> — <i>φραντζόλα</i> :	бел леб со долгнавеста форма, векна
<i>френурафи</i> — <i>φραγκορά- πτης</i> :	моден кројач
<i>фунга-и</i> — <i>φούντα</i> :	украсни реси на завеса со врзак на горниот дел
<i>фуркеџа</i> — <i>φουρκέττα</i> :	дводелна игла за прицврстување на косата
<i>хиройи</i> — <i>χειρόχτι</i> :	ракавици
<i>чинелаке</i> — <i>τσιγγελάκι</i> :	игличка за плетење тантели (комова ракија)
<i>Чиџур</i> — <i>τσιπυρον</i> :	прекар и презиме, Чиџур, Чиџуровски
<i>шкеџа</i> — <i>σκέπη</i> :	женска црна марама со ојми
<i>шкрофа</i> — <i>σχροφα</i> :	погрден израз за жена, проститутка

Аромански елементи во македонскиот јазик на Битола

Влашките (ароманските) заемки што влегоа во македонскиот говор на Битола не се многу на број. Покрај лексички заемки се задржаа и по некоја влашка изрека што ја употребуваат и Македонците: *Perçe kiptnatia pungă skuturată*, (Перчето намазнето, торбето (цебот) празно). Исто така се среќаваат и идентични изрази во обата јазици: *бори сум (имам) до јуша — am borge pin di gușe*; *криш врайиш (бегај) — frindzi-ț gușea*.⁸

Покрај вакви изрази постојат и идентични зборовни состави за некои поими или појави. Во битолскиот говор како израз за *виножитио* се употребува зборовниот состав *na (gego) iogîog iojasoi*; во влашкиот јазик постои напълно идентичен зборовен состав — *brnîl al dumnidzâ*. Патем да спомнеме дека овој израз се среќава и во албанскиот јазик — *brezi i zonjës shoka e zonjës*; (појасот на богородица) сличен во грчкиот не постои сп. *οὐράνιου τόξου* (небесна дага).

Употребата на идентични предмети во домаќинството, приготвувањето на исти јадења и сл. придонеле за создавање на лексика со идентична семантичка содржина. Така имаме на една страна *млечник* (пита со млеко и јајца) на друга пак *lăptără pita di lapte*; или *манџа со киселец* и *gelă di burbunânică*.

Следните влашки заемки се среќаваат во македонскиот говор на Битола:

<i>бакардан</i> — <i>bărcădan</i> :	вид јадење со пченкарно брашно
<i>брбушка</i> — <i>birbicișu</i> :	(јагне), измет од овци или кози
<i>буф</i> — <i>buf</i> :	„И од орел буф излегува“, „прост, како буф е влашки: <i>mari buf hi</i> “

⁸ T. Papahagi, *Dictionarul Dialectului Aroman* Editia doha augmentata. Bucuresti 1974.

<i>буфка</i> — <i>bufca</i> :	украс на долниот дел од завеса; „девојка убава ко буфка“; „кокошка ко буфка“ влашки: <i>faeta sa bufca</i> ; <i>galina cu bufca</i>
<i>јуша</i> — <i>gușe</i> :	предниот дел на вратот
<i>јулварак</i> — <i>ciulvarăcă</i> :	вид пита со сирење
<i>дені</i> — <i>deng</i> :	врзани пљачки во денг.
<i>калчуни</i> — <i>călciun</i> :	плетени пантофли за низ дома
<i>качамак</i> — <i>cașhutamăc</i> :	бакрдан
<i>кашкавал</i> — <i>cascăvâl</i> :	пита кашкавал;
<i>к'не</i> — <i>câne</i> :	лош човек. Што к'не е.
<i>керал</i> — <i>kilăr</i> :	просторија за чување прехранбени производи
<i>кукуличка</i> — <i>cuculičiu</i> :	плодот на бор
<i>кукумиша</i> — <i>cucumise</i> :	вид бакрдан
<i>лимба</i>	свиткан прамен коса. Си ја прави косата со лимби
<i>лајџвик</i>	земјен грнец за чување млеко
<i>линјур</i>	човек што многу јаде, дувло
<i>мамалија</i> — <i>tamalig</i> :	вид качамак, бакрдан
<i>писпилитја</i> — <i>pispiletă</i> :	вид пита од пченкарно брашно што се поси-пува со брашно од озгора
<i>јуниаш</i> — <i>pinga</i> :	(џеб, торба), џебџија, ајлаз
<i>финки</i> (афинки) — <i>afingă</i> , <i>finoje</i> :	боровински

Проблемов кој досега делумно е засеган бара подлабоки проучувања за да се расветлат сите елементи и појави што настанеле како резултат на ваквиот непосреден контакт на овие јазици и пошироко.

Покрај влијанијата на коишто е изложен македонскиот јазик, исто така, слични процеси се забележуваат како во влашкиот така и во грчкиот — иако во вториов во помал обем.

Во некои речници на грчкиот јазик во регистрот на лексичкиот фонд се среќаваат зборови како *κόρα* (кора леб); *κοτσάνι* (кочан пченка, кочан-ка од зеленчук — зелка, марлука); *γλάβα* (дебела глава, тиква): сите овие јасно укажуваат на нивното словенско потекло⁹.

Во влашкиот (ароманскиот) бројот на македонските зборови е значително поголем поради изложеноста на овој јазик на силното влијание што го врши македонскиот, зашто постепено младата генерација ги подзаборава влашките зборови, во својот мајчин јазик.

Во неколку влашки приказни што ги имам забележано на магнетофонска лента се вградени следните македонски зборови: *срека*, *носпира*, *джимшиџиџе* ги круи, *џолаку*, *џау* *џруџе*, *бразда*, *ливџа*, *џајџе* и др.

Испитувањата кон овој правец би откриле заимни влијанија како во лингвистичката структура на јазиците така и пошироко во доменот на етнокултурата.

⁹ Горните примери не се наоѓаат во речникот на Т. Parahagi

¹⁰ Г. Γιαθηρακοπουλου — Ε. Βιαρενου, Αριστον Ελληνοναγγλικον Λεξικον, Michi-pan Press 1972.

ЛИТЕРАТУРА

- Барик, Х., *О узајамним односима балканских језика*, Библиотека архива за арбанску старину, језик и етнологију IV, Лингвистичка серија 1, Београд 1937.
- Голомб, З., Структурална споредба на еден влашки текст, МАНУ, *Прилози* V 1—2, 35—40, 1974.
- Ивиќ, П., Значај лингвистичке географије за употердно и историско проучување јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима, *Јужнословенски филолози* XXII, 1957—1958, 207—236.
- Илиевски, П., Прилог кон хронологијата на еден балканизам во македонскиот јазик, *Македонски јазик* XIII—XIV 1—2, 1962/63, 76—85.
- Конески, Б: *Историја на македонскиот јазик*, Кочо Рацин, Скопје, 1965.
- Павловиќ, М., Перспективе и зоне балканистичких језичких процеса, *Јужнословенски филолози* XXII, 1957—1958, 207—236.
- Папазисоска, В., Грчките заемки и нивната адаптација во македонскиот јазик, *Македонски јазик* XVII, 1966, 159—169.
- Таховски, А., Грчки зборови во македонскиот народен говор, Филозофски факултет на Универзитетот, Скопје, Посебни изданија, книга 1, Скопје 1951.
- Филипова, М. и др., *Грчко-б'лгарски речник*, Б'лгарска академија на науките, Софија 1957.
- Papahagi, T. *Dictionarul Dialectului Aromân*, editia a doua augmentata, Academiei Republicii Socialiste Româna, Bucuresti, 1974.
- Weinreich, U., *Languages in Contact*, Findings and Problems, Mouton, The Hague 1970.

Vladimir CVETKOVSKI

GREEK AROMANIAN LANGUAGE CONTACTS WITH MACEDONIAN IN BITOLA

Summary

The multinational composition of the population in Bitola where language and culture contacts is an everyday reality offers abundant material for study of this sociolinguistic and linguistic phenomenon.

For many centuries Greeks, Vlachs, Macedonians, Turks, and Albanians have lived close together in this town exchanging elements of their ethnocultures, loaned and borrowed words and expressions from their languages. The Orthodox religion of the Greek, Vlach, and Macedonian populations has played a great role in eliminating culture differences; mixed marriages have also broadened the paths for culture exchange and linguistic borrowing.

Culture contacts with Greece on a broader scale were particularly pronounced before the First World War when commercial firms (owned primarily by Vlachs) from Bitola had branches and shops in Northern Greece and Aegean Macedonia. In this respect, the Vlachs appear as transmitters of culture values and loans among these nations and on a broader scale.

In the Macedonian speech of Bitola there are numerous loans from Greek and Vlach (Aromanian) which are to be found mainly in this region; nowadays they are used by elderly people only and are gradually falling into oblivion. Many of them, even such words as *kalcudeti*, *kuvaristra misurake* are not known, to young shop assistants in the town. In some way they represent kinds of linguistic archeological rarities since many of them are not registered in the *Rečnik na makedonskiot jazik*.

Нина ЧУНДЕВА

ЛЕКСИЧКОТО ПОЗАЈМУВАЊЕ ВО ЧЕТИРИЕСЕТТИТЕ ГОДИНИ НА XX В.

Четириесеттите години на XX в. се време на најинтензивен, иако дистантен, контакт меѓу рускиот и македонскиот литературен јазик.

Ако се спореди процесот на лексичкото позајмување од рускиот јазик за време на војната и по неа се забележуваат две основни разлики, а имено, додека за време на војната главен посредник за пренесување русизми е бугарскиот јазик, во повоениот период туѓата лексика преминува директно од рускиот јазик и тоа пред сè по писмен пат: преку печатот, преку научната литература, помалку преку белетристиката и делумно по устен пат: преку радиовестите, преку јавните истапувања.

За време на последната војна бугарскиот јазик кај нас се употребува во школите и во администрацијата и со негово посредство во македонскиот јазик влегува извесен број русизми и се активира употребата на веќе познатите. Треба да се спомене дека влијанието на рускиот јазик врз македонскиот и врз бугарскиот почнува во приближно исто време (почетокот и средината на минатиот век) меѓутоа, додека кон крајот на минатиот век бугарскиот јазик станува официјален јазик на новоформираната бугарска држава, македонскиот — по силата на историските прилики — продолжува да егзистира во услови на двојазичност и повеќејазичност со ограничена сфера на употреба. Русизмите што навлегле во бугарскиот јазик во минатиот век биле како и во македонскиот индивидуализми и оказинализми во говорот, но преку организирана културно-просветна дејност (школа, литература, администрација), со многукратна употреба во речта на интелигенцијата тие продираат во општонародниот јазик, така што во разгледуваниов период тие функционираат како обични лексички единици. Македонскиот јазик во почетокот на четириесеттите години на овој век сè уште нема кодифицирани норми и неговиот лексичко-семантички систем се одликува со поголема способност да апсорбира туѓа лексика. Русизмите во ова време секако не се употребуваат широко во говорот на еднојазичното население, но во книжно-писмениот јазик се видлива насдојка која е значајна и затоа што создава поволна почва за директно позајмување од рускиот јазик.

Набргу руското и бугарското влијание се вкрстуваат. Веќе од 1942 на страниците на периодиката од НОБ се среќаваат нови заемки

кои, за разлика од претходните, не се веќе само апстрактни именки, туку се пред сè термини од областа на филозофијата, политичката економија и воопшто од општествените науки. Особено многу русизми влегуваат во 1944 кога (преку ТАНЈУГ) се добиваат материјали од ТАСС во коишто се зборува за советската реалност од тоа време (за успехите на Црвената армија, за успехите и херојството на руската младина во заднината, за стопанството во СССР и сл.)

Крајот на војната носи крупни општествени промени — се создава македонска држава и се врши коренита социјална преобразба. Врз економската база на социјализмот се врши културна револуција — се преземаат мерки за ликвидација на неписменоста, се воведува сеопшто задолжително школување на македонски јазик, оживува општествено-политичкиот живот, се издава периодика и најразновидна литература: учебници, марксистичка литература и помалку белетристика. За разлика од претходните периоди оваа продукција функционира на поширок круг читатели, што создава поволни услови за развитокот на литературниот јазик.

Ваквите промени бараат и нови лексички средства за изразување на новите поими и односи, за замена на старите називи со нови итн. Би се очекувало дека лексичкиот инвентар ќе се пополни со големо количество заемки, а во дадениов случај, кога општествената клима е поволна за позајмување од рускиот јазик, би можело да се очекува во јазикот да навлезе голем број русизми и особено апстрактна лексика. Меѓутоа, од самиот почеток на разгледуваниов период прашањето за позајмување од рускиот јазик е во центарот на вниманието на дејците од јазичното поле. Така проф. Б. Конески пишува дека Комисијата за јазични прашања која заседавала во времето од 27 ноември до 3 декември 1944 го разгледувала прашањето за збогатување на литературниот јазик. Притоа „... особен акцент се поставуваше на тоа дека во нашиот литературен јазик апстрактните зборови треба да се примат од рускиот јазик...“¹ Меѓутоа, во мај 1945 год. нова комисија става крај на стихијноста во развитокот на македонскиот јазик и едно од решенијата гласи: „Во македонскиот литературен јазик треба во најголема степен да се изрази неговата народна основа. Речникот на литературниот јазик да се обогатува со зборови од сите наши дијалекти, да се изградуваат нови зборови со живи наставки, и само колку што е потребно да се усвојуваат туѓи заемки“². Така, во овој период потребата за нови лексички средства се задоволува делумно со позајмување и повеќе со користење на внатрешните лексички и зборообразувачки резерви на јазикот. Спецификата на позајмувањето во овој период е во тоа што сега иновациите имаат шанса да влезат во активната лексика на јазикот благодарение на печатот, радиото, школата.

¹ Конески, Б., *Грамајшка на македонскиот литературен јазик*, Култура, 1967 стр. 55.

² *Циџ. дело*, стр. 56

Сепак меѓу овие два периода има и заеднички црти:

1. Ова е деценија кога интензивно се формираат нормите на литературниот јазик, се распространуваат меѓу говорителите и се прифаќаат од образованите слоеви на општеството. Македонскиот јазик е прогласен за официјален јазик на СРМ во 1944 г., но тоа е само озаконување на постојната состојба, затоа што во тек на НОБ и непосредно пред тоа на македонски јазик се пишува и се публикува: излегуваат весници и други публикации.

2. Заедничка е тенденцијата, обусловена од политичката клима, да се позајмува од рускиот јазик. Од почетокот на 1943 па скоро до крајот на деценијата во македонскиот јазик влегува немал број русизми кој се интегрира во системот и функционира сè до најново време.

Што покажува текстолошката анализа на изворите што ги разгледаваме?

1. Во јазикот функционираат лексички заемки, а основната лексичко-граматичка група се именки. Притоа, како што веќе рековме, во текстовите од периодот на војната се среќаваат пред сè апстрактни именки, а во текстовите од првите повоени години пред сè термини и термиолошки изрази, русизми-советизми за кои во општонародниот јазик нема еквиваленти. Ќе ги приведеме списоците на русизмите³. Како лексички единици ги третираме и абревијатурите, исто така и синтагмите што имаат општо номинативно значење и изразуваат единствен сложен поим. Некои заемки се адаптирани според српските или македонските изговорни норми, последното е особено забележливо во случајот на префиксите со-, во-, вос- (воз-). Еве го списокот на русизмите од воениот период: *аиширој* АС⁴, *бесчестие* АС, *боец* ИА, *вероисповедание* АС, *вимпел* (знаме на брод) ВК, *воодушевление* (и *водушевление*) АС, *војрос*, АС, *восийиание* АС, ИА, *восхваление* Ра; *герој* ИА, АС, *ионение* Ра, *ираг-херој* ИА, *иражданин* АС, *ирабишел* АС; *движение* АС, *двосийишник* (ударник, го надминува планот за двесте проц.) ИА, *доказишелсйво* ИА, *доклад* АС, *дом на културишта* ИА; *жертва* АС, ИА; *завоевишел* АС, ИС, *залој* АС, *замисол* ИА, *заседание* АС, *здание* ИА, *земледелие* Ра, *злогедј* ИА, *злогедание* АС, *значение* ИА; *изјавление* АС, *изложение* АС, *измена* (предавство) ИА, *иљадовник* (ударник, го надминува планот за илјада проц.) ИА, *исийиание* ИА; *јавка* АС, *јавление* Ра, *јаросй* ИА; *колхозник* ИА, *комсомол*, *комсомолец* ИА, *крейосй* ИА; *мнение* (мнејње и *мненије*) АС, *мракобес* (и *мракобесие*) ИА; *насилие* ИА, *наследие* Ра, *найдаение* АС, *начало* (принцип) АС; *објаснение* (и *објаснуење*) Ра, *олицейворение* Ра, *ојределение* АС, *ојусийошение* АС, *оийишесйво* Ра; *иарийоранизација* ИА, *иарийком* ИА, *иалач* ИА, *мехошта* ИА, *иозор* (срам) АС, *иолийком* ИА, *иолк* ИА, *иоложение* АС, ИА, *иоодка* (од) ИА,

³ Во нив се вклучени единици што се среќаваат во текстовите, а не само такви за коишто со сигурност може да се тврди дека влегле во македонскиот литературен јазик токму во оваа деценија. Повеќето од приведените апстрактни зборови функционирале во речта веќе во втората половина на минатиот век, меѓутоа факти на јазикот стануваат дури по неговото кодифицирање.

⁴ Кратенките се појаснуваат на крајот од трудов.

иpиcиocoбyење ЗП, иyд (мерка за тежина) ФП; paзиop (полн ек) СК, paзop СК, paсилаиa СК, paсиpел ИВ, pеч (јавен говор) ЗП, СК, poлja ИВ; caмoдpжaвиe СК, caмoдpжeц КП, caмoиeк (стихија) СК, cмисoл ИВ, СК, coвeи (орган на власта во СССР) СК, coиaшeнcтвo СК, copaишник (coбopец) СК, cpoк СК, cиaвкa (штаб на врховниот командант) СК, cиa-xaнoвeц СК, ЗП; шpoцкиcиi СК, шopф (тресет) ЗП, шpyднocиi ИВ; yдap-ник СК, ЗП и др. yиaдoк СК, ycиaв (статут) СК; xуиop, xуиopjaнин СК; цpвeнoиaрдeец СК, цpнocиишнeц СК; чepвoнeц (златник) СК, чиcиjкa СК.

Многу е помал бројот на придавките преземени од рускиот јазик: бeздapен, знaмeнии, нaбoлeн (набодени потреби), нacyшeн (насушна задача), нeиmoвeрeн, нeлeиaлeн, нeиoсилeн, oбoсoбeн, oкoнчaишeн, иpед-нaзнaчeн, иpодaжeн (подмитлив), paсиpелaн, coкpyишнeн (сокрушителен удар), цeлecooбpaзeн. Се среќаваат и соодветните прилози.

Бројот на глаголите е незначителен: вoзиopгeе, иpoзи (се заканува), ликyе, ce paсиpaвa (се пресметува), ce зaкaлyе, coзepцaвa, ycoмни.

Во текстовите од овој период се среќаваат и некои западноевропеизми коишто во рускиот јазик функционираат како неутрални единици, па според нас, тие треба да се третираат како русизми. Таквите заемки се: apендa, apендaиop, apeciи, apиeл, бинокл, бpешa, иyбepниja, имиepски, имиepвeнциja, јyнкep, кaдeи, кaишнyлaни, кoмбaјн, кoнфepaн-cиe (најавувач на програма на концерт), лaвиpaњe, лoкaи, мyниципaли-зaциja, иpоиoкoл (записник), цex (погон во фабрика) и др.

Од гледна точка на тематиката најбројната група заемки ја сочинува општествено-политичката лексика:⁵ aниoнoвиишнa, бeлoиaрдeишнa, вийepјoдoвeц, бoлшeвик, бoлшeвиzaциja, бopoдбиcи, бyxapи-нoвeц, ecep, кpyжoкoвишнa, јyнкep, кaдeи, кaишнyлaни, ликвидaиop, нapoдник, нapoдниишвo, мaхнoвeц, мeниeвик, oдзoвиcи, oиaшкapсиo (вид oиopиyниzaм), coиaшeнcтвo и др. Пoтoа cинтaгмитe: бeл шepop, цpвeн шepop, диктиaиypa нa иpoлeиapиjaиoи, кyли нa личнocиa, лeнински нaбop, иapишкa кeлиja и др. Кон оваа група зборови се приближуваат и термините од политичката економија на кои ќе укажеме подолу. И едните и другите припаѓаат на книжевната лексика и сферата на функционирањето на оваа категорија зборови се различните видови општествено-политичка литература и публицистика, научни работи, учебна литература.

Некои термини се сврзани со именување на стариот државен и административен апарат во царска Русија, како на пр.: зeмсиo, зeм-cкa yиpaвa, држaвнa дyмa, зeмски нaчaлници, зeмски coбop, кpeиoснншнo, Вpeмeнa влaдa и др. Од термините сврзани со новата организација на производството се среќаваат: yдapник, yдapeн шpyд, иpeoднo знaмe, co-циjaлиcтички нaишпeвap, зapaбoишнa илaкa (и зaрплaтa), иjаишлeшкa,

⁵ Ова се должи секако и на фактот што литературата од којашто се вршела екскерпција е со политичка тематика. Меѓутоа, таков избор не е случаен. Најголем дел од книжната продукција од ова време отпаѓа на преводи од руски јазик на токму такви публикации, затоа општествено-политичката литература е главниот посредник за пренесување заемки од рускиот во македонскиот литературен јазик. Преводите од белетристиката во првите повоени години се ретки и бројот на русизмите во нив е незначителен.

йешојодишен план и др. Како термини ги сметаме и називите од системот за мерки: *врџа*, *йуг*, *гесейшна*; паричната единица *червонец*.

2. Освен овие лексички единици се среќава и извесен број синтагми (на некои е веќе укажано погоре), кои се создадени од средствата на јазикот примател, а со буквален превод или адаптација на руските прототипови. Такви се на пр. термините од политичката економија: *орудија на производство*, *йоделба на шрудои*, *йпроизводни односи*, *йпроизводителносй на шрудои*, *йпроизводни* (и *йпроизводителни*) *сили*, *средсйва за производство*.

Помал е бројот на глаголските синтагми. Ќе приведеме примери: *гаде йод суд* (отдаџ под суд), *доведе до йобеген крај* (довести до победното крај), *нанесе заџуби* (нанести потери), *нанесе йораз* (нанести поражение), *нанесе сокрушйтелен удар* (нанести сокрушителный удар), *йагне духом* (пасть духом), *йрегаде на заборавање* (предать забвению), *йриведе во движење* (привести в движение), *се огнесуе нейријазнено* (односиться неприязненно), *указа влијание* (оказывать влияние) и др. Сите примери се од „Историјата на СКП(б)“.

Од истиот извор се и неколкуте фразеологизми, на пример: *буквајна на марксизмој* (парафразирано според: буква закона — да се следи нешто со придржување кон буквалната смисла); *во едно йрло викаа* (кричать в одно горло — изразува нешто премногу гласно); *кривиме на двејше нозе* (хромать на обе ноги — има многу недостатоци), *скайе на корен* (сгнить на корню — се разложува, гние во зачетокот). Се среќава и една поговорка: *йрбавиој може да йо исйрави само йробој* (горбатого одна могила исправит — се вели за оној чијшто недостатоци не можат да се поправат).

3. Освен лексичко позајмување во овој период се одвиваат и други процеси индуцирани од рускиот јазик, а пред сѐ се стимулираат сопствените можности на јазикот за создавање нови зборови. Така со буквален или смисловен превод на некои единици од македонскиот јазик сега им се придава ново значење: *ќелија* (јчейка) — „основна клетка на партиската организација“, *јасли* (ясли) — „воспитна установа за деца од претшколска возраст“, *йрадинка* (детский сад) — со истото значење како и јасли, *нашйпреваруење* (соревнование) — „Метод на трудот што се базира врз свесната активност на работниците“, *ојашкарсйво* (хвостизм) — „вид опортунизам, оспорување на раководната улога на работничката класа во револуцијата“. Овде би можеле да се вклучат и синтагмите кои не постоеле порано во јазикот, но кои се создадени од „домашни“ средства со дословен превод на руски еквиваленти — такви се (освен оние веќе наведени порано): *зиден весник* (стенная газета), *йодземна работја* (подпольная работа — илегална работа), *живојно рамнишйе* (жизненный уровень — стандард), *црн шруд* (черный труд — физички тежок, неквалификуван труд) и др.

4. Во јазикот се појавуваат абривијатури (буквени и гласовни) и сложеноскратени зборови. Иницијални буквени абривијатури познати се во јазикот и порано (ВМРО на пр.) новите се одликуваат по тоа што

каваме *сословие* и *сасловие*, *сомнение* и *самнение*, *сојзрудник* и *сайзрудник*, *войрос* и *вайрос*, *восийиание* и *васийиание*, меѓутоа, префикси со облик во-, вос-, со- преовладуваат. При крајот на војната започнува интензивно директно руско влијание, се позајмуваат лексеми што ги имаат префиксите за кои зборуваме, па е тешко да се рече дали се работи за адаптација или за директно преземање на руски материја. Во секој случај, совпаѓањето на фонетската реализација на овие префикси во рускиот и во македонскиот јазик придонесло во-, вос-, со- дефинитивно да се закрепат во литературниот јазик.

Ако се погледнат материјалите во весникот „Нова Македонија“ (којшто не го приведуваме во списокот на изворите) од 1945 и 1946, како и книгите што се публикуваат во ова време, адаптирани форми со продуктивни народни наставки се повеќе исклучок отколку правило. Покрај именки на -ение, -ние, -ие доста често се среќаваат придавки на -им: *нейојправими бирократи*, *неделима Русија*, *невидими морални нити*, *нејобедим херој*, *нејобедима сила* (примерите се од книгата „За партијата“). Се среќаваат и случаи на употреба на придавки на -ашт-, -ушт-: *главно командуваши*, *јаснодсјелујушии наци*, *дејствуюјушии на роден јазик суд*, *администирација* (примерите се од „Интернационалното воспитание на еден комунист“).

Од друга страна доста рано почнува свесна замена на руските суфикси (генетски црковнословенски) кои поминале во нашиот јазик било директно од рускиот јазик по книжен пат, било во контакт со бугарскиот. На таков начин неопходните лексички заемки од рускиот јазик се приближуваат до поширок круг зборувачи, а од друга страна јазикот се ослободува од ненужно позајмување граматички средства. Пример за тоа имаме во преводот на „Историјата на СКП (б)“ каде што секаде каде што било нужно и можно се врши замена на руските суфикси со продуктивни суфикси од општонародниот јазик (преведувач Б. Конески). На пример именките со суфиксите -ение, -ение, -ие се адаптираат вака: *самоуправление*, *сојрошвление* — *самоуправа*, *сојрошива*; *йоложение*, *сосйояние*, *йерасйределение*, *разделение* — *йоложба*, *сосйојба*, *йерасйределба*, *разделба* (*разделение йтруда* — *разделба на йрудот*); *сйремление* — *сйремеж*, *развийие* — *развийок*. Намјату се адаптираат заемките со суфиксот -тел, но сепак има вакви решенија: *руководишель* — *раководец*, *йроизводишель* — *йроизводник*. Во современиот македонски јазик суфиксот -тел е зачуван и дури под поново влијание на рускиот јазик е во незначителна мера продуктивен (*водач*, но: *водишел на емисија*). Се адаптираат и ваквите случаи: *дејиелъносѣ* — *дејносѣ*, *йредателъсѣ* — *йредавателъсѣ*, *соѣлашателъсѣ* — *соѣлашенѣ* и др.

Именскиот суфикс -честв-о и придавските ческ-и, ически-и дури и во книжниот јазик се чувствуваат како туѓи затоа тие наполно се премавнуваат: *кулачество*, *крейосничесѣ* — *кулашѣ*, *крейоснишѣ*; *факѣчески* — *факѣчен*; еден исклучок: *йворчество*. Ист е случајот и со придавскиот суфикс -им-: *нейримирим* — *нейримирен*, но и „... владеачките класи се претвараат во онаа „нейримирима“ преграда што може да се истава од патот само со свесна дејност на новите класи...“ (СК).

Префиксите во-, вос- (воз-), со- поминале во македонскиот јазик многу рано и тоа преку црковнословенскиот јазик, а подоцна преку рускиот и бугарскиот, така што одамна се интегрирале во системот. Кон нив односот е толерантен, особено кон префиксите со- и во- кои и фонетски и функционално се совпаднале со исконските македонски префикси. Префиксот вос- (воз-) не се одликува со продуктивност, тој се среќава во извесен број именки и глаголи, односот кон него е толерантен, иако се чувствува дека е книжен по потекло.

7. Во јазикот се закрепнуваат некои познати од порано именски групи од предлог + именки за изразување определени односи, а навлегуваат и нови.

Ќе приведеме некои примери од „Историјата на СКП(б)“. Така на пример, именската група од предлогот при + именки што означуваат социјално-економски формации, видови владеење или имиња на историски личности, изразува временски односи. На пример: ...место убиениот цар дојде друг — Александар III, *при којо* животот на работниците и селаните стана уште потежок. (с. 10). Истава именска група може да изразува и други односи, на пример услови под кои се врши дејството: *при најтешки* услови (с. 7), ...ако социјалдемократијата не се откаже *при блајопрјајни* услови да земе удел во времената револуционерна влада (с. 81). Во литературата што ја разгледаваме не најдовме на други примери за употребата на оваа именска група, меѓутоа, во нашиот јазик познати се и други значења на предлогот *при* за изразување на временски и просторни односи чие потекло е книжно.

Во „Историјата на СКП(б)“ има повеќе примери за употребата на предлогот *по* за укажување на кругот и видот на дејноста и за укажување на својство на некој и на нешто според некои признаци, на пр.: *премој по штоа прашање* (с. 79), најважно прашање *по изработка* на партиска тактика (с. 79), став ... *по штоа прашање* (с. 87), да се разделат работниците ... *по национален признак* (с. 55). Нетипична е за нашиот јазик употребата на предлогот *по* со зборот адреса во ваков контекст: пренебрежна *по адреса* на „формалистите“ забелешка (с. 66); ...клеветнички обвиненија *по адреса* на партијата (с. 330) Под влијание на рускиот јазик се појавува составот со предлогот *по* во значење „удар врз нешто“: нејзината војна ... е вистински *удар по интересите* на Англија и САД. (с. 414).

8. Русизмите се преземаат во нивната графичка форма и тоа има пресудно влијание врз нивниот изговор. Меѓутоа, мекниот финален консонант главно се предава со соодветен тврд, а полногласните форми се адаптираат според изговорните норми на македонскиот јазик.

* * *

Кон крајот на оваа деценија, а особено во почетокот на педесетите години процесот на позајмување од рускиот јазик нагло ослабнува. Голема улога во тоа изиграде секако екстралингвистичките фактори, но постојат и значителни јазични причини што ја отстрануваат потре-

бата за позајмување. Во овој период лексичкиот фонд на литературниот јазик се збогатува пред сè по пат на внатрешна деривација, со прилив на дијалектни зборови кои во литературниот јазик стануваат неутрални номинативни единици, потоа професионалната и термилолошката лексика ја губи својата прикременост кон одредена сфера и почнува широко да се применува во говорот, итн.

Освен тоа, контактот на социјално-политички и културен план со Европа и со останатиот свет предизвикува прилив на интернационализми, англицизми и американизми. Позајмувањето ваков вид лексика не е процес што е карактеристичен само за еден новокодифициран јазик, напротив, во оваа деценија тој ги зафаќа и старите литературни јазици, меѓу кои и рускиот. Сите овие околности прават позајмувањето од рускиот јазик да биде сведено на најмала можна мера, иако тоа не престанува наполно.

ИЗВОРИ И УСВОЕНИ КРАТЕНКИ

Pa	„За богомилите“, Македонски јазик, I 8, 9, II, 1, 2, 1950 (пишувана во 1939 или 1940)
ИА	Историско одделение на Централниот комитет на КПМ, Историски архив на комунистичката партија на Македонија, том II: „Статии од весниците и списанијата од периодот на народноослободителната борба во Македонија 1941—1944“. Книга прва, „Култура“ Скопје 1952. Втората книга, со документи од 1944, е издадена 1958 г.
АС	„Зборник на документи од АСНОМ од 2.VIII 1943 — 28/30.XII.1944“ Институт за национална историја, Скопје, 1964
ВК	В. Катаев: „Хероите на Советскиот Сојуз“. Знамето. Библиотека „Народен херој“ издава Пропаганден оддел при Главниот штаб на Н.О.В. и П.О. на Македонија, 1944
КП	Ем. Ярославски, „Што е тоа комунистичка партија“, статија од кн. „Што бара партијата о еден комунист“. Скопје 1946
ЗП	„За партијата“, 1945, издав одделение за агитација и пропаганда при ЦК. КПМ.
ФП	К. В. Островитјанов, „Феудалниот поредок“ (за курсисти и предавачи). Култура. Библиотека на марксизмот и ленинизмот. Скопје 1946
ИВ	Е. Ярославски, „Интернационалното воспитание на еден комунист“. Издава Агит-проп комисија на ЦК КПМ, Скопје 1946
П	В. А. Тетјурев, „Природознание II дел“. Државно книгоиздателство на Македонија, 1946
ПФ	В. Лебедев, „Приказна за Фрунзе“. Државно книгоиздателство на Македонија, 1946
СК	„Историја на сесојузната комунистичка партија (на болшевицитз)“ б.г. (не е означено ни местото на издавање)

ЛИТЕРАТУРА

- Конески Б. Избрани дела во седум книги. „За македонскиот литературен јазик“, „Култура“ Скопје 1967
- Конески Б. Избрани дела во седум книги. „Граматика на македонскиот јазик“, „Култура“, 1967
- Угринова-Скаловска Р. „Бугаризмите во современиот македонски јазик“, МЈ XXI Скопје 1968

Нина ЧУНДЕВА

ЛЕКСИЧЕСКОЕ ЗАИМСТВОВАНИЕ В Сороковых Годах XX в.

(Резюме)

Сороковые годы настоящего века являются периодом наиболее интенсивного дистантного контакта между русским и македонским литературными языками.

В первые годы рассматриваемого периода в македонский литературный язык, преимущественно через болгарский, проникает определенное количество руссизмов. С точки зрения их предметно-тематического содержания это прежде всего абстрактная лексика. В послевоенный период процесс освоения литературным языком слов уже известных предшествующей эпохе углубляется, а литературная речь пополняется новыми заимствованиями из русского языка, которые попадают в македонский литературный язык через такие жанры как газета, публичные выступления и переводы общественно политических произведений с русского языка. Подавляющее большинство этих слов представляет собой термины марксистской философии, политической экономии и вообще общественно-политическую лексику, а также и аббревиатуры. Под воздействием этих заимствований появляются индуцированные образования-кальки, у ряда слов появляется новое значение, из ресурсов языка-рецептора создаются новые слова и аббревиатуры.

К концу десятилетия приток новых русских слов прекращается, что вызвано прежде всего экстралингвистическими причинами, однако и внутренними языковыми процессами.

Eva DIMČOVSKA

LE RÔLE INSPIRATEUR DE LA FEMME DANS L'OEUVRE DE PIERRE DE RONSARD

Pierre de Ronsard (1524—1585), le plus grand poète de la Pléiade, „le prince des poètes“ du XVIe siècle, revient de nouveau comme sujet d'études cette dernière décennie, ce qui prouve que rien n'est jamais dit définitivement sur un auteur même quatre siècles plus tard. Les critiques, maîtres qui ont vraiment bien connus le poète, tel que P. Laumonier, sont maintenant épaulées par d'autres, comme H. Weber par exemple, qui nous font revivre les côtes cachées de cette merveilleuse poésie. Gilbert Gadoffre,¹ Maurice Rat,² et P. Soulié³ sont parmi les nouveaux critiques qui se sont occupés de la poésie ronsardienne, et qui nous ont permis de mieux la comprendre. En Yougoslavie ce n'est pas souvent qu'une approche nouvelle est faite de sa poésie.

Ce travail a donc pour but de nous faire revivre la poésie ronsardienne sous un autre angle, de nous rapprocher des femmes qui ont joué un rôle important dans sa vie. Mais, pas de toutes les femmes. Le recueil lyrique „Les Amours“ de Ronsard nous montre que le poète était capable d'écrire une poésie profondément sincère, inspirée par des femmes dont les traits n'étaient pas toujours très nets: Cassandre Salviati, Marie l'Angévine et Hélène de Surgères, pour ne retenir que les plus célèbres.

Trois femmes dans la vie du poète, trois biographies, trois inspirations qui laisseront dans l'âme du poète une trace profonde, qui sont-elles?

Cassandre Salviati

Cassandre Salviati, fille d'un riche banquier florentin, rencontrée par le poète quand elle n'avait que quatorze ans, fille d'une beauté éblouissante, est l'inspiration première du recueil „Les Amours“, une inspiration qui n'a pas tarié pendant une dizaine d'années.

¹ Gilbert Gadoffre: „Ronsard“, Seuil, Paris, 1980

² Maurice Rat: „Hélène de Surgères“, in: „La Revue des deux mondes“, 1966, tome III, p. 379 h 389.

³ P. Soulié: „L'imagerie amoureuse de Ronsard d'après les „Amours de Marie“ et les „Sonnetts pour Hélène“, in Bulletin de l'Association Guillaume Budé, 4e série, No 3, Octobre, 1971.

La constatation de G. Cohen que „souvent est prononcé le prénom de Cassandre, mais le nom de Salviati qu'elle portait jeune fille, lors de la rencontre, n'est point mentionné“⁴ est très juste. Voilà comment précise le poète lui-même la date de leur rencontre:

Ronsard a du rencontrer Cassandre le 21 avril:

„L'an est passé, le vingtiesme jour
Du mois d'Avril, que je vins au séjour
de la prison...“
(Sonnet XIV, p. 64)

de l'an 1546:

„L'an mil cinq cent contant quarante & six,
Dans ses cheveux une beaulté cruelle,
(Ne sçay quel plus, las, ou cruelle ou belle)
Lia mon cueur de ses graces épris“.

(Sonnet XCVIII, p. 98)

Cette jeune fille a éveillé chez Ronsard les mêmes sentiments que Laure chez Pétrarque: le goût pour la poésie italienne est à la base de ces vers.

„Les Amours“ de Cassandre, dame que le poète a vue pour la première fois quand elle chantait, embrassent les thèmes traditionnels suivants: l'inaccessibilité de l'objet de l'admiration, la froideur de celle que le poète aime, les souffrances de l'auteur qui ne peut accepter qu'il n'y ait pas de réponse à sa flamme, l'affection minimale et les faveurs rares que le bien-aimée lui octroie, les alternances de désespoir et d'espoir dans la vie du poète, l'inabordable du piedestal sur lequel est hissée celle qu'il aime, etc. Ces thèmes semblent être divisés en deux groupes. Dans le premier, le poète semble beaucoup plus proche de la jeune fille, tandis que dans le second, il s'attarde sur l'inaccessibilité de sa dame, fait qu'il déplore.

De physique de Cassandre, nous savons qu'elle était belle, mais sauf sur la couleur de ses cheveux ou de ses yeux, nous n'avons pas beaucoup d'autres détails. C'était l'effet, très probablement, du pétrarquisme, dont le but n'était pas de décrire l'être, mais de dévoiler ce qui se passe dans l'âme du poète.

Ainsi, notre Cassandre du premier livre des „Amours“ est tantôt brune,

„Allege moy douce plaisant'brunette“

(Sonnet XIV, p. 64)

tantôt blonde:

- Cohen Gustave: „Ronsard, sa vie et son oeuvre“, éd. Boivin & Cie, Paris, 1946.

„Et que les rets de ses beaulx cheveux blondz“

(Sonnet XXXIX, p. 74)

Ses yeux sont tantôt bruns:

„Ces deux yeulx bruns, deux flambeaulx de ma vie“

(Sonnet XXV, p. 69)

tantôt verts:

„Ou que j'adore une femme aux jeulx verds“

On peut en conclure que les Sonnets pour Cassandre sont destinés à plusieurs destinataires⁵ sans qu'une personnalité centrale émerge. Cassandre est l'idéal, la stimulation du poète, la figure parfaite qui engendre toutes les vertus, l'objet des recherches inlassables de son serviteur, la femme aux visages divers, dont l'essentiel nous échappe: ses vrais sentiments pour le poète.

Ce qui est certain, c'est qu'elle ne laisse pas le poète indifférent: Espoir-désespoir,

„Espérer tout se desesperer,
Sont de ma mort les plus certains augures“

(Sonnet XXII, p. 68)

froid-chaud, soleil-ombre, torture spirituelle,

„Le mal est grland, le remede est si bref
A ma douleur qui jamais ne s'alente“

(Sonnet LXXXI, p. 91)

telle est une partie des sentiments que Cassandre soulève chez le poète.

Dans son livre „Le Pétrarquisme en France au XVIe siècle“, J. Vianey nous fait partager l'idée que „la comtesse de Pré, née Cassandre Salviati, fut un prête-nom et que l'amour que le poète feignit d'éprouver pour elle, ce furent d'autres dames, beaucoup plus vulgaires, qui en furent l'objet“⁶.

Vianey attire aussi notre attention sur le fait que, selon lui, Ronsard prête à Cassandre toute la puissance de séduction que l'auteur du Roland furieux, Arioste, avait attribuée à sa héroïne.

⁵ Vianey Joseph: „Le Pétrarquisme en France au XVIe siècle“, Saltkine Reprints Genève, 1969, p. 154

Mais Ronsard oublie Cassandre, parce qu'elle ne veut pas de lui. Et il l'oublie d'autant plus facilement, qu'il se console avec une autre femme qui deviendra sujet de ses poèmes, Marie.

Marie l'Angevine

MARIE L'Angevine, la fée d'un soir, représente dans l'oeuvre de Ronsard la fraîcheur de la nuit, la jeunesse et la gaieté dont le poète avait besoin pour créer, pour chanter ses émotions. „La Continuation des Amours“ et „Nouvelle Continuation des Amours“ sont, nous souligne Enea Balmas⁶, „liées à l'apparition de Marie et des autres femmes aux traits moins nets dont on entrevoit la silhouette à travers les vers chargés de sensualité de ces deux recueils“.

Ce sont avant tout des poésies descriptives: la fraîcheur s'évapore de la nature, les joies et les tristesses de cet amour se diffusent le long des pages, mais le visage de l'inspiratrice reste flou. „Il ne s'agit pas pour autant de nier a priori l'existence d'événements personnels à l'origine de certains poèmes, mais d'ouvrir les yeux sur les mutations qu'ils subissent dans la conscience du poète“ constate Gadoffre⁷.

Marie était cette bouffée d'air nouvelle, cette allégresse nécessaire au poète, qui lui a permis de continuer ses rêves et de les décrire. Sur elle, nous n'avons de nouveau pas beaucoup d'indications, ce qui permet de laisser vague notre imagination. Marie était une petite campagnarde, attirante, gentille et différente des femmes que le poète a connues. Ce n'était plus une femme de la noblesse, mariée de surcroît, et par ce fait inaccessible: c'était la gaieté et la fraîcheur qui se pouvait

adorer d'une autre manière, franche et rustique.

Laissons parler Ronsard:

„Belle, gentille, honnestre, humble, douce Marie,
Qui mon cueur dans voz yeux prisonnier détenez,
Et qui par montz vaulx comme esclave menez
De vostre blanche main ma prisonniere vie.

Hé quantesfoys le jour me prend il une envie
De rompre vòz prisons, mais plus vous me donnez
Espoir de liberté, plus vous m'emprisonnez
L'ame, qui languiroit sans vous estre asservie.

Ha je vous ayme tant que je suis fol pour vous,
J'ay perdu raison, & ma langue debile
Au milieu des propos vous nomme à tous les coups,

⁶ Enea Balmas: „Littérature française“, Arthaud, Paris, 1974.

⁷ Gadoffre Gilbert: „Ronsard“, Seuil, Paris, 1980, p. 35

Vous, comme son subject, sa parolle, son stile,
Et qui parlant ne fait qu'interpréter, sinon
Mon esprit qui ne pense en rien qu'en vostre nom".
(Sonnet XXIX, p. 204)

Cassandre, mariée à un voisin de Ronsard, inaccessible et lointaine, est abandonnée pour Marie, d'humble origine, qui n'est plus Laure, mais une inspiration beaucoup plus simple. Marie, la dame ronsardienne, évolue cette fois dans ce gracieux paysage qui est le sien: l'Anjou.

Le poète la chante, lui offre les roses, écoute le chant du rossignol, et n'imité rien ni personne: il vit. Il vit et décrit sa vie: avec talent, bien sûr, mais avec un vocabulaire simple, né de la nature, de la vie, et des événements qui l'entourent.

Dans la „Continuation des Amours“ et la „Nouvelle Continuation des Amours“, Marie n'est de nouveau pas la seule inspiratrice. On y retrouve le visage de Cassandre, et d'autres encore, mais les scènes évoquées gardent ce parfum champêtre dont le poète avait besoin.

Comme son maître Petrarque, Ronsard chante d'abord Marie vivante-désirable, mais il la célèbre aussi morte. Marie, c'est pour le poète l'évolution vers la simplicité qu'il aime: la découverte des paysages inconnus, un rêve lointain réalisé.

Helène de Surgères

Ronsard, après Cassandre et Marie, chante encore une héroïne qui ne le paye pas de retour: Hélène de Surgères. A l'heure de leur rencontre, Hélène, dame d'honneur de Catherine de Médicis, a environ 25 ans, le poète en a presque le double. Figure secrète cette Hélène que le poète aime, ou croit aimer tardivement, mais visage plus nettement esquissé que ceux de ses autres amours. Le poète la voit belle, et ce fait, il le répète souvent, en accentuant surtout l'attrait de ses yeux:

„Ton regard dans le coeur, dans le sang m'est entré
Comme un éclat de fondre alors qu'il fend la nue:
J'euz de froid de chaut la fièvre continue,
d'un si poignant regard mortellement outré“.

(Sonnet IX, p. 226)

„Trois ans sont ja passez que ton oeil me tient pris“.

(Sonnet XIV, p. 267)

„Vos yeux, mes deux Soleils, qui m'esclairent si beaux“

Sonnet XXVII, p. 273)

Hélène est celle que Ronsard rendra immortel:

„Longtemps après la mort je vous feray revivre, (...)
 Vous vivrez (croyez moy) comme Laure en grandeur,
 Au moins tant que vivront les plumes & le livre“.

(Sonnet II, p. 289)

C'est un être exceptionnel, d'une beauté extrême, beauté à laquelle il est difficile de résister:

„Tout ce qui n'est pas vous, luy fasche lui desplaist,
 Tant il a pas usance accoustumé de virve
 De vostre unique, douce, agréable beauté“.

(Sonnet XXXI, p. 301)

c'est pourquoi il faut profiter et regarder Hélène, car

„Tout ce qui est parfait ne dure pas longtemps“ —

(Sonnet XI, p. 293), ou

„La beauté n'est que vent, la beauté n'est pas bien:
 Les beautez en un jour s'en vont comme les Roses“.

(Sonnet LXI, p. 287)

Ici revient le thème cher au poète, sur le „panta rei“ de Héraclite: il faut jouir de la beauté, car elle passe trop vite. Hélène a tout pour plaire: divine beauté, yeux à la force d'un aimant, port gracieux de la tête, mains blanches, etc., mais elle est inaccessible, et Ronsard s'en plaint parfois:

„Le Carnaval vous plaist: je n'ay rien qui me plaise
 Sinon de souspirer contre vostre rigueur,
 Vous appeller ingrate, blasmer la longuer
 Du temps que je vous sers sans que mon mal s'appaise.

Maistresse, croyez moy, je ne fais que pleurer,
 Lamentier, souspirer, & me desesperer:
 Je desire la mort, & rien ne me console“.

(Sonnet IV, p. 290)

A force d'assiduités et de poèmes, Ronsard obtient la permission de visiter Hélène, et espère ardemment avoir une réponse positive à sa flamme. Maurice Rat résume bien la position du poète révolte: „Ronsard avait gag-

né la partie comme poète; il devait la perdre comme amant"⁸. La révolte contre cette Hélène qui ne veut pas de lui, envahit le poète à une telle mesure, qu'il va même jusqu'à la menace littéraire:

„Vous n'aurez de ma mort ny profit ny louange:
Cinq ans meritent bien quelque pneu d'amitié.

Vostre volonté passe, la mienne ne change.
Amour, qui voit mon coeur, voit vostre mauvaistié:
Il tient l'arc en main, gardez qp'il ne se vange“.

(Sonnet V, p. 291)

Voilà donc le poète, aigri par la bataille amoureuse qu'il perd, l'homme désespéré par cette beauté qui le refuse. Mais, est-ce une illusion, ou peut-on dire qu'Hélène était vraiment éblouissante?

Les amis et les admirateurs de Ronsard ne sont pas tous d'accord sur la beauté d'Hélène. F. Igly va jusqu'à constater: „Médiocrement jolie, peu fortunée, elle attirait l'attention par sa science et sa sagesse“.⁹

Un autre critique, Raymond Marcel, est sensiblement du même avis, en ce qui concerne la beauté d'Hélène, et il nous fait un portrait d'Hélène avec lequel nous ne pouvons qu'être d'accord¹⁰: „Le dernier amour de Ronsard, HELENE, est une figure lointaine, enveloppée pour toujours dans une lumière grise. Certains vantent sa beauté et d'autres parlent de sa laideur. On ne sait au juste quand le poète commença de l'aimer et l'on ne sait s'il l'aima vraiment. Certains, comme Pierre Champion affirment que Ronsard fut réellement épris de la jeune femme, d'autres, à la suite de Claude Binet, prétendent que la poésie eut plus de part que le sentiment dans cette aventure d'automne. (...) Au dire de certains de ses contemporains, elle n'était pas une beauté éclatante: elle avait en outre un caractère sévère, un maintien grave, elle s'habillait toujours en noir, en souvenir d'un fiancé qu'elle avait perdu. (...) On croit parfois comprendre que, dans cette femme, Ronsard vieillissant a surtout aimé tout ce qu'elle incarnait à ses yeux, et que, au delà de cet écran physique, il a aimé l'amour qu'elle lui inspirait, la passion qui le faisait brûler et qui le rendait poète. L'amour de l'cmour: la formule, qui n'est pas de lui, mais de son ami Peletier, convient parfaitement à la situation. Finalement à travers Hélène, Ronsard a surtout aimé sa poésie, et peut-être n'a-t-il aimé que cela“.

Ronsard n'est plus le jeune homme enflammé: il l'aime, elle le refuse, il la chante, elle, qui était musicienne, chantait les vers de son célèbre poète, restant pourtant fidèle au souvenir de son fiancé mort en guerre. Elle ne tient

⁸ Maurice Rat: „Hélène de Surgères“, in „La Revue des deux mondes“, 1965, tome III, p. 387.

⁹ France Igly: „Pierre de Ronsard et ses musiciens“, Nouvelles Editions DeBresse Paris, 1955, p. 319

¹⁰ Raymond Marcel: „L'influence de Ronsard sur la poésie française“, Paris, 1927, p. 154—155.

à lui que parce qu'il lui écrit des choses qui la retiennent. Ronsard demeure déçu, hanté par le démon de la vieillesse, par cette mort qui se rapproche, par cet amour qui est loin de remplir toutes ses promesses. Les „Sonnets pour Hélène“, ce chef-d'oeuvre de vieillesse du poète, de son âge mûr, est le recueil de sonnets dans lequel Ronsard revient vers ses thèmes favoris: la mélancolie de l'homme âgé devant la très jeune fille, l'idée de la mort, la comparaison de la beauté féminine aux événements brefs de la nature, le passage rapide de la jeunesse, la fuite du temps que rien ne peut retenir, etc. Dans ces derniers vers qui chantent son aventure, Ronsard est tantôt pathétique, tantôt désespérément simple: Frédéric Boyer croit même que c'est „ce dernier amour de Ronsard qui le laissera aux portes de la mort, fera de lui l'un des premiers poètes français“¹¹.

Avec l'âge, Hélène change aussi, devient malade, et fanée comme une fleur qui n'a plus les forces pour vivre. Mais, comme le fait bien remarquer Maurice Rat, „Elle survit immortelle aux sonnets et chansons de Ronsard, qu'elle n'aima pas d'amour, qui se servit d'elle pour sa gloire d'homme de lettres mais qui la désira, étant homme de désir, et qui l'embellit de mirages un peu fols, la comparant, bien à tort sans doute à cette Hélène de Troie, si belle et si impure, qu'immortalisa le vieil Homère“¹².

Comme conclusion sur le rôle inspirateur de la femme dans l'oeuvre de Ronsard, une idée s'impose. Que les femmes que Ronsard aime se nomment Cassandre, Marie, Hélène, Sinope, Genève, ou qu'elles ne portent pas de nom, qu'elles soient réelles, ou qu'elles passent comme un fantôme dans sa poésie, elles ont toutes joué un rôle capital dans l'âme du poète: elles l'ont inspiré. Dans le second livre des „Sonnets pour Hélène“, Ronsard dit:

„Adieu, Muses, adieu, vostre faveur me laisse:
Helene est mon Parnasse: ayant telle Maistresse,
Le Laurier est à moy, je ne sçaurois faillir“.

(Sonnet XXXIX, p. 304)¹³

ce qui souligne clairement quelle importance avait la femme dans son élan créateur. Nommées ou pas, les visages de ces bien-aimées, de ces héroïnes connues ou inconnues, poussent le poète à reprendre sa plume. Qu'il les ait aimées ou pas, ce fait n'a finalement pas une importance extrême: elles ont été le mobile, le départ, l'initiative pour ses écrits. Michel Bouty est aussi d'avis que „Tout au long de sa carrière de poète, Ronsard a composé des sonnets d'amour en honneur de diverses femmes qui, si elles ont bien une identité précise, ont joué pour lui surtout le rôle de prétexte à exercices littéraires dans la tradition courtoise“¹⁴. Le prétexte, voilà comment on peut

¹¹ Boyer Frédéric: „Pierre de Ronsard“, Seghers, Paris, 1958, p. 86.

¹² Maurice Rat: „Hélène de Surgères“, in „La Revue des deux mondes“, 1965, tome III, p. 389

¹³ Toutes les citations de Ronsard sont tirées de „Les Amours“, Garnier—Flammarion, Paris, 1981.

¹⁴ Bouty Michel: „Dictionnaire des oeuvres et des thèmes de la littérature française“ Classiques Hachette, Paris, 1972, p. 12.

définir la femme comme inspiration dans la poésie de Ronsard. Nous nous rangerons du côté d'Andre Barbier qui conclut: „Ronsard est un grand poète d'amour: ses poèmes d'amour témoignent souvent d'une profonde émotion et donnent l'impression d'une grande sincérité: souvent aussi, il semble bien difficile, ou impossible de déterminer l'objet de cet amour“¹⁵.

Ce que Ronsard a le plus aimé dans la femme, c'était probablement l'amour de la poésie.

Ева Димчовска

ЖЕНАТА КАКО ИНСПИРАЦИЈА ВО ДЕЛОТО НА ПЈЕР ДЕ РОНСАР

Во животот на поетот Ронсар имало многу жени, но три од нив, Касандра Салвиати, Мари Ланжевин и Елен де Сиржер имале посебна улога. Ронсар им ја посветил збирката песни „Љубов“, проткаена со прекрасни стихови, но ниедна од овие личности не е подлабоко опишана во неговото дело. Секоја од овие жени била убава на свој начин, и секоја оставила белег во одреден период од поетовиот живот. Сепак, жената во делото на Ронсар била само инспирација, поттик за креација. Според Ронсар, убавината е менлива, и треба да се искористи додека постои. Всушност и не е важно името на љубените на поетот: Касандра, Мари, Елен, Женевр, Синоп или некоја друга: тие биле инспирација, желба, мобил за пишување. Жените биле сила која го поттикнувала Ронсар да твори, музика која ја вткајувал во своите песни.

¹⁵ Barbier André: „Pierre de Ronsard, Poèmes“, éd. Basil Blackwell, Oxford, 1956.

Евтим КАФЕЦИСКИ

РИЛЕЕВ И ПУШКИН ВО НИВНИОТ ПРИОД КОН ИСТОРИЈАТА

I

Уште А. Н. Радишчев живо се интересирал за појавите од минатото на Русија. За првиот руски револуционер и автор на знаменитото „Патување од Петербург во Москва“ било од првостепена важност да им ги отвори очите на современите пред страшните појави од руската социјално-политичка стварност, да побуди кај нив омраза кон ропството и тиранијата и наедно — сознание за неопходноста од револуционерна преобразба на животот. Оттука онаа склоност кај Радишчев кон спротивставување на староруската „слобода“ на — своеволитео и угнетувањето во самодржавно-крепосна Русија.

И покрај тоа што погледот на Радишчев во историјата, во однос на погледот на декабристите го карактеризира една изразита проникливост во сушноста на појавите, а неговиот аспект на тие појави од минатото е неспоредливо поширок, историзмот на Радишчев бил приемлив за декабристот Ридеев и одговарал на неговите творечки замисли имено со неговата управеност кон револуционерно-ослободителните идеали.

Од линијата на разобличување на „угнетувачите“ („Кон љубимецот на власта“) и сатира на инертноста и рамнодушноста кон народните страдања во современоста („Граѓанин“), Ридеев во своите творби од зборникот „Думи“ поминува на создавањето позитивни ликови чрз материјалот од руското и украинското историско минато. Во ново-замислените творби на Рилаев се даваде на показ на современото поколение „подвизите на предците“, примерите на пламенен патриотизам, себеодречување во името на високите идеали, за делото на „слободата и честа“. Тие примери требало да послужат за целите на декабристичката агитација — да пробудуваат граѓански чувства кај човекот од неговото време, да разгоруваат револт и побуна против самоволието, поробувањето и угнетувањето, да поттикнуваат слободољувиви настроенија и политичка активност.

При определувањето за материјалот што ќе влезе во основата на одделните „думи“ Ридеев изучувал низа историски извори. Притоа

нивниот автор не се придржувал педантно кон материјалот содржан во историскиот извор, туку го селектирал од него она што одговарало на неговата творечка замисла. На тој начин, честопати она што е суштествено за целосноста на објективниот историски процес, а кое педантната рака на историчарот се трудела да го одбележи што попотполно, рака та на поетот-романтичар и декабрист Рилеев при „слободниот“ избор го изоставала.

Приодот кон историското минато и неговата поетска проекција кај Рилеев се потчинети на интересите и целите на декабристичкото револуционерно-ослободително движење. Значително отстапувајќи од историјата во името на декабристичките идеали, Рилеев на своите јунаци од историското минато им доделувал настроенија, мисли и црти на најпрогресивните луѓе од современата епоха.

Главен извор за „Думи“ бил историскиот труд на Н. М. Карамзин „Историјата на руската држава“. Во овој повеќетомен труд, покрај мајсторството и живоста на излагањето на познатиот писател, декабристите, меѓу нив и Рилеев, особено ги привлекувале оние страници каде се содржеле факти за рускиот деспотизам, зашто податоците од тие страници им давале материјал за разобличување на појавите на самоволие, суровост, непочитување на слободата од страна на одделни дејци од руската историја, како примери што требале да најдат аналогни во современата стварност. Така, не случајно посебен интерес за декабристите и за Рилеев претставувал деветтиот том од Карамзиновата „Историја на руската држава“, во кој се претставувала епохата на Иван Грозни, еден од најистакнатите руски самодршци.

Среде сложените социјално-политички односи во полната со бури епоха на Иван Грозни, историјата на односите меѓу царот и велможата Курбски зазема посебно место, како во контекстот на општите тенденции на времето, така и во поглед на смислата што ја имаат тие како толкување на појавите, промените и реалниот историски профил на личностите сврзани со тоа време. За Карамзин Курбски е предавник зашто во восприемањето на авторот на „Историјата на руската држава“ и покрај тоа што Грозни го претставува како „тиранин“, нема место за морален компромис во случајот на „граѓанинот кој поради тиранинот ѝ се свети на татковината“.

Рилеев пак, сосем поинаку ќе ѝ пријде од позициите на декабристичката романтика на историјата на односите меѓу Грозни и Курбски. Пред сè, за романтичарскиот метод на Рилеев не било неопходно задлабочување во процесите и појавите од минатото, за да се вникне во нивната реална историска смисла, туку напротив, сугерирајќи „своја“ интерпретација на тие појави, го изоставал од историјата она што ѝ противречело на соодветната творечка концепција. Така, надвор од интересот и вниманието на Рилеев ќе остане сиот оној сложен комплекс на односите и појавите, сбедежен од стрмежот на Иван Грозни кон потфати и промени што ќе ја зацврстат неговата власт и позициите на Московска Русија. На удар од политиката на централизација на сета власт во рацете на царот, во прв ред ќе се најдат моќта и влијание-

то на кнезовите и болјарите, кои, бранејќи ги своите позиции, ќе ѝ се спротивстават и ќе ја пречат таквата линија на управувањето на моќниот самодржец.

Во конфликтите што настануваат меѓу управувачот и оние што на кој и да е начин и од која и да е причина се жртва на насилството и тиранијата, без оглед на историската атмосфера (социјално-политичката опстановка, историската неопходност и сл.), Рилеев во принцип застанува на страната на „жртвите“. Ваквиот однос на Рилеев кон ова прашање, заедно со недвосмислената управеност на неговата пламена декабристичка мисла, се определувачки и за неговите творечки конструкции. Така, Рилеев, за разлика од Карамзин, од чиј богат извор на историски материјал се користи, ќе најде некакво помирување со Корубски, кого го покажува жртва на самовластитето и злоста на Грозни, - „тиранинот“ кој го „натерал“ да остане сè што му најдраго и „свето“:

Меня неистовый тиран
Бежать отечества заставил:
Покинуть сына и жену,
Покинуть все, что мне священно...

Рилеев е полн со разбирање за Курбски кој паднал во немилост кај страшниот цар, па сочувствувајќи ѝ на „жртвата“ на „тиранинот“ ја заобиколил историската вистина дека Курбски во својата освета кон Грозни отишол дотаму што заборавил на татковината, поведувајќи ги Полјаците на неа, побудувајќи ги и Кримците против неа. Ништо од тоа нема во рилеевската „дума“ за Курбски. Во неа сè се сведува на мачителните преживувања на неговиот јунак поради угнетувањето од „жестокиот тиранин“ и длабоките рани на неговото срце, одделено од најмилото; историскиот пак Корубски, главно, останува надвор од истоимената поетска творба на Рилеев.

Во Пушкиновиот „Борис Годунов“ Курбски е виновник и неговата „вина“ по смртта на татка си ја „искупува“ неговиот син:

Сын Курбского, воспитанный в изгнание,
Забыв отцом снесенные обиды.
Его вину за гробом искупив,
Ты кровь излить за сына Иоанна
Готовишься;...

Во составот на војската на Самозванецот (занего: царевичот Димитри!), синот на Курбски ја поминува границата носен од чувството на пламене љубов кон родната земја:

Вот, вот она! вот русская граница!
Святая Русь, Отечество! Я твой!

Чужбины прах с презрѣньем отряхаю
С моих одежд — пью жадно воздух новый:
Он мне родной!...

За Карамзин, Борис Годунов е убиец на малолетниот син на Иван Грозни, законскиот престолонаследник царевичот Димитриј, со што си го отвора патот кон престолот. Во проблемот на Карамзиновиот Годунов особено е истакнат моралниот аспект; неговиот цар-убиец не може да ја избегне казната: поради страшниот злочин, прогледаната детска крв, и нему и на сета царска фамилија „провидението“ како освета им испраќа смрт.

Случајот на убиството на царевичот Димитриј Рилеев го користи како можност за една поинаква интерпретација на ликот и управувањето на Борис Годунов, градена врз противречноста меѓу „насилството“ и „добродетелството“. Годунов има сè — и власта на највисокиот пост во државата, и сјајот на златото и среброто, но

Увы! лишь добродетели и сна
Великому не доставало!

Меѓутоа, кај Рилеев Борисовото „злосторство“ иако ѝ дава заплет на „думата“, тоа никако не ја исцрпува нејзината смисла и не ги разрешува рилеевските размислувања за Годунов¹.

Рилеевскиот цар Борис по искачувањето на тронот замислува низа добрини за народот, тој е корисен управувач за татковината по образецот на просветениот монарх и умниот реформатор; неговата душа е обземена од високи пориви, зашто, сега тој „само на злосторството ќе му биде непријател“, и „на сите ќе им даде слобода“

Я мнил: взойду на трон — реки благ
Пролью с высот его к народу;
Лишь одному злодейству буду враг;
Всем дам законную свободу.

Оваа полна со занес реч на царот „непријател на злото“ и „пријател на народот“ е израз на неговата желба со добри дела да го искупи злосторот од минатото и да го олесни тежокот товар на својата совест:

Терзай же, тайный глас, коль суждено,
Терзай! Но я восторжествую
И самою черное с души пятно
И кровь царевича святую!

Но за Рилеев најсуштествени се готовноста и ветувањето што ги изречува неговиот цар Борис за доживотна верна служба на народната благосостојба:

† В. Г. Базанов. Поэты — декабристы. Ленинград, 1950, стр. 56.

Пусть злбный рок преследует меня:
Не утомлюся от страданья,
И буду царствовать до гроба я
Для одного благолеянья,

И понатаму:

И стой поры державный Годунов,
Перенося гоненье рока,
Творил добро, был поданным покров
И враг лишь одного порока.

Сознанието за злото од минатото и „поуката“ од него се овде; во ситоховите на Рилеев таа „поука“ има таква сила што да го трансформира претставникот на насилството, царот-убиец во цар-пријател на народот. Ваквата концепција на Борис Годунов кај Рилеев е одраз на идеалната претстава на поетот-декабрист за ликот на управувачот, кој требало да им се сугерира на современите носители на највисоката власт и на законитоста.

Приодот на Пушкин кон Борис Годунов го карактеризира еден широк и воедно реалистички задлабочен зафат на историските околности и појави сврзани со неговата личност и со неговото царување.

Борис Годунов во истоимената историска трагедија на Пушкин е покажан како цареубиец; како таков го наоѓаме и во истоимената „дума“ на Рилеев, при што и едното и другото дело во таа смисла поаѓаат од материјалот содржан во „Историјата“ на Карамзин, кај кого, како што видовме, во центарот на вниманието е моралната тежина на тој чин.

Но додека кај Рилеев цареубиството на Годунов служи како еден вид „увод“ во „главната“ тема (по преживеаните душевни страдања царот гори од желба да биде добар и корисен за своите поданици — и станува таков), кај Пушкин тоа е дадено во комплексот на сложените социјално-политички односи и појави во Московската држава од крајот на XVI и почетокот на XVII век. Веќе првата од 23-те сцени што влегуваат во составот на Пушкиновата трагедија „Борис Годунов“ ја претставува вознемирената Москва на самиот крај од XVI век (1598)г. поради драматичните настани од тоа време, безвластната состојба на престолот по убиството на законскиот престолонаследник царевичот. Димитриј и смртта на болезливниот и слабодушниот цар Феодор. Првата сцена започнува со дијалогот меѓу кнезовите Воротински и Шуйски, загрижени поради безвластната состојба и неизвесноста околу преземањето на највисоката државна власт

Воротинский

.....
Как думаешь, чем кончится тревога?

Шуйский

Чем кончатся? Узнать не мудрено:
Народ еще повоет да поплачет,
Борис еще поморщится немного,
Что пьяница пред чаркою вина,
И наконец по милости своей
Принять венец смиренно согласится:
А там — а там он будет нами править
По-прежнему.

Зборовите на Шујски — „тој ќе управува со нас како порано“, го одразуваат горчливото сознание на кнезот за тоа дека новиот цар, кого тој го гледа во лицето на Борис Годунов, ќе ја продолжи политичката линија на најпознатите московски самодршци, претходници на Борис, двајцата Ивановци — Иван III и неговиот внук Иван IV Грозни, чија власт ја уништувала моќта и влијанието на кнезовите и болјарите. Така, на самиот почеток од трагедијата е најавен остар социјален конфликт и при новата власт, кој, понатаму, закономерно ќе ги движи и другите настани насликани во трагедијата. Преку устата на кнезот Шујски посочен е Борис Годунов како убиец на царевичот Димитриј, при што директно е укажано и на властолюбието како мотив за пролевањето на невината детска крв:

Воротинский

Что ежели правитель в самом деле
Державными заботами наскучил
И на престол безвластный не взойдет?
Что скажешь тыг

Шуйский

Скажу, что понапрасну
Лилась кровь царевича-младенца;
Что если так, Димитрий мог бы жить.

Воротинский

Ужасное злодейство! Полно, точно ль
Царевича сгубил Борис?

Шуйский

А кто жег? ...

И веднаш потоа, во стиховите што следуваат, дадени се сеќавањата на Шујски за впечатоците од свежите настани во Углич, каде што бил испратен за иследување на делото, покажана е улогата на агентите на Борис и околностите под кои е тоа извршено.

На тој начин кај Пушкин, со својствената нему широчина на показот на настаните и личностите, појавите од социјалните конфликти

се преплетуваат со борбата за власт од времето по Иван Грозни, на кое силен белег му даваат личната и државничката биографија на Борис Годунов.

Не идеализирајќи ја ни личноста ни управувањето на таа импозантна фигура на руската историја од крајот на 16 и почетокот на 17 век, не интерпретирајќи ги историските појави слободно според своите творечки замисли, Пушкін, спротивно на романтичарско-субјективниот метод на Рилеев, со една објективна задлабоченост во историскиот процес, како да го следува советот на својот летописец Пимен:

Описывай, не мудрствуя лукаво.

Тој го покажува својот јунак многустрано, создавајќи така жив, полнокрвен лик на историскиот Борис Годунов. Пушкינוвиот цар Борис е мудар државник, сериозно опфатен од државничкото дело, цврст властодржец, со јасна цел и цврста волја; непоколеблив во она што го замислува, тој не отстапува во својата политика на смели зафати и промени во социјалните и политичките односи, што ги погодуваат интересите на феудалниот врв и на широките народни слоеви, предизвикувајќи го нивното негодување и отпор; но тој безусловен господар и тиранин на државничкиот пост, во кругот на семејството е нежен татко кој ја разбира болката на својата ќерка и топло сочувствува со неа, тој е полн со грижа за воспитанието и образованието на својот син, идниот управувач со државата; но Пушкינוвиот Борис Годунов воедно сиот е во пламенот на властољубието, тоа го наведува на чинот на убиството, по тој пат доаѓа на престолот, но плаќа скапа цена на тешки душевни страдања, за да дојде и самиот до страшноото сознание:

И рад бежать, да некуда... ужасно!
Да, жалок тот, в ком совесть нечиста.

II

Веќе во „Думи“ Рилеев ќе се зафати со украинска тематика („Богдан Хмелницки“, „Петар Велики во Острожок“). Романтичарот-декабрист го привлекувала украинската историја со својата јуначка содржина. Од историјата на Украина е темата и на првото романтичарско дело на Рилеев, поемата „Војнаровски“.

Во замислата на „Војнаровски“ Рилеев се раководел од идејата за создавање романтичен лик на несреќниот незадоволник и пламенен бунтовник против тиранијата, при што верноста кон историјата останувала надвор од интересот и вниманието на поетот: во „Војнаровски“ историјата ќе му послужи на Рилеев за поставка на најгорчивите прашања на современоста.

Во уводните забелешки кон поемата на Рилеев, под наслов „Животописот на Војнаровски“, А. А. Бестужев дава вакви податоци за

историскиот Војнаровски: „Андреј Војнаровски бил син на родената сестра на Мазепа... бездетниот хетман, согледувајќи во својот внук дарби, го објавува за свој наследник и го испраќа во Германија да ги изучува науките и странските јазици. Откако ќе ја пропатува Европа, збогатувајќи го својот ум со знаења, тој се враќа дома... Учесник во тајните замисли на својот вујко, Војнаровски во решавачкиот момент на упадот на Карл XII во Украина пристигнува кај Меншиков² за да ја извини бавноста на хетманот и да го скрие неговото поведение. Но Меншиков веќе бил разочаран: сомненијата за предавството на Мазепа се претвориле во веродостојности и... зборовите на Војнаровски останале залудни. . Наскоро потоа следува и отвореното предавство на Мазепа и приклучувањето на дел од казачката војска кон Карл XII, и од тоа време судбината на Војнаровски е неразделна со судбината на овој славен предавник... кој повеќепати го испраќал од Бендери кај кримскиот хан и на турскиот двор, за да ги насрчи против Русија“³.

Меѓутоа, во поемата на поетот-декабрист Рилеев наоѓаме сосем друг лик на блискиот роднина и соборец на хетманот.

Војнаровски на Рилеев ништо не знае за тајните замисли и за предавањето на Мазепа; тој „слепо“ му поверувал нјому, вистина, под влијанието на “судбоносната“ беседа на Мазепа:

Началом бед моих была
Сия беседа роковая!

.....

Мазепе предался я слепо,
И, друг отчизны, друг добра,
Я поклялся враждой свирепой.
Против Великого Петра.

За Војнаровски од стиховите на Рилеев е допуштена можна „заблуда“ за она што го прави (Мазепа‘ како што е познато, умее да ги заведе луѓето и мошне вешто управувал со нивните умови):

Ах, может, был я в заблужденье,
Кипящей ревностью горя;
Но я в слепом ожесточенье
Тираном почитал царя...

Во приведените стихови од овој контекст двапати се повторува определбата „слепо“ („Мазепе предался я слепо; „Ноя в слепоможесмеченье“...) со што од реално-историскиот Војнаровски е одземена зредос-

² Меншиков Александр Данилович (1673—1729) — виден руски државник и истакнат полководец, најблизок соборец на Петар I; во 1697 г. го открива заговорот против Петар I. Во Полтавската битка многу придонесува за поразот на Швепаните.

³ Види: А. Бестужев). Жизнеописание Войнаровского (Во кн.: К. Ф. Рылеев Стихотворения. Статьи. Очерки. Докладные записки. Письма. Госиздхудлит, Москва, 1956, стр. 171.

та и доследноста на најблизок соработник и соучесник во делото на Мазепа.

Слично оградување прави Војнаровски дури и по поразот во решавачката битка, кога заробенитот Украинец ги известува за проклетството на украинскиот народ врз хетманот:

Не знаю я, хотел ли он
Спасити од бед народ Украйны
Иль в ней себе воздигнуть трон...

Сепак, во уметничката интерпретација на Рилеев, главната сила што го движи Војнаровски е силата на чувството и мислата за татковината:

С тех пор игра утех прошла,
С тех пор, о родина святая,
Лишь ты всю душу заняла!

Тоа е најпламеното чувство, најблагородниот порив со кои поетот-декабрист го снабдува својот јунак, граѓанин-борец, „пријател на народот“ Во устата на историскиот јунак, авторот ја става всушност својата пламена мечта и својата заветна порака, конструирајќи го неговиот романтичен лик како образец за современото поколение.

На ваквата интерпретација во поемата на Рилеев е потчинето и отстапувањето од историската вистина сврзана со еден друг податок од животната историја на Војнаровски, содржан во цитираните забелешки на А. Бестужев. Имено, според тие забелешки, „Војнаровски бил заточен со сето семејство во Јакутск, каде и го завршил својот живот“. . . Во „Војнаровски“ околностите од историската реалност му отстапуваат место на едно творечко решение на авторот, кое ја „остава“ жената на „несреќниот“ млад човек далеку од него. . . А. Г. Цейтлин во врска со овој детал забележува: „Поетот-романтичар не го задоволува оваа животна вистина и на неа тој ќе ѝ спротивстави ефектно создание на фантазијата“⁴. Ваквото „создание на фантазијата“ на авторот органски се усогласува со целосноста на романтичарската концепција на неговата поема:

Вот к западу простер он руки;

.....

Таму:

Где слезы льет моя подруга

И таа, неговата верна „другарка“, понесена од силната љубов и безутешната тага, ќе го најде својот сакан во далечниот крај на заточението, овде, покрај него таа и ќе умре. А тој? Тој, „со душа овената

⁴ А. Г. Цейтлин. Творчество Рылеева. АН СССР, Москва, 1955, стр. 112.

за среќа“. ќе ги минува дните еден од друг потажни без онаа која „умее-
ше граѓанка и сопруга да биде“. Последниот од таа тажна низа денови
на својот живот јунакот на поемата на Рилев го завршува под навед —
натиот крст на гробот од својата сакана —

С опущенным на грудь челом,
Как грустный памятник могилы...

Во „Животописот на Мазепа“, даден во вид на уводни забелешки
кон поемата, Војнаровски“, историчарот А. Корнилович се запира врз
низ епизоди и околности сврзани со животот и дејноста на идниот ук-
раински хетман, низ кои се изразуваат цртите на неговиот карактер.

Според тие податоци, историјата го претставува Мазепа првпат
во 1674 г. како главен советник на Дорошенко, кој под покровителство
то на Полска управувал со покраините од десната страна на Днепар.
Во тоа време московскиот двор решил да ги присоедини овие области
кон својата држава. Мазепа во самиот почеток на војната со Дорошен-
ко паѓа во ропство и со советите против бившиот свој претпоставен
многу придонесува за успехот на потфатот на Русите, па како призна-
ние му е обезбедено да остане во служба кај Самојлович, тогашен хет-
ман на малоруска Украина. Самојлович, откако забележува кај него
лукав ум и препреденост, красноречие и други дарби, го користел за
разни дипломатски акции и преговори.

Според натамошните податоци на А. Кронидович, по неуспеш-
ниот поход на љубимецот на Софија, кнезот Голицин на Крим (1687),
за да ја симне од него одговорноста, Мазепа го припишува неуспехот
на оваа војна на својот добротвор Самојлович, испраќа за тоа извес-
тување во Москва и како награда за оваа постапка, по барање на кне-
зот Голицин му е доделен положајот хетман на Украина.

Меѓутоа војната со Кримците не завршувала: походот од след-
ната, 1688 г., бил уште понеуспешен од минатогодишниот. Но во тоа
време се случува и промена во управувањето. Владеењето на Софија и
нејзиниот љубимец кнезот Голицин завршува и власта поминува во
рацете на Петар. Мазепа, плашејќи се да не го стигне судбината на вел-
можата по чија заслуга е произведен во хетман, се објавува на страната
на младиот цар, го обвинува Голицина и си останува хетман.

Зацврстен на оваа подложба, Мазепа се трудел на секој начин да
се здобие со наклоноста и довербата на рускиот цар Петар, одушевен
од неговиот ум и од неговото искуство, задоволен од неговата служба,
го опсипувал со милости, покажувал неограничена доверба кон него
и го посветувал во државните тајни. Ако пак се случувало незадовол-
ните да се жалат на хетманот, да го обвинуваат за предавство и сл., то-
гаш царот ги упатувал назад, во Украина, за таму да им се суди. како
на дрски поткажувачи кои се осмелиле да го навредуваат достоиниот
заповедник на козаците.

Мазепа пак, според забелешките на Кронидович, уверувал дека
„никогаш не ќе се откаже од службата на премилостивиот цар“, а всуш-

ност тајно меѓу своите козаци разгорува одраза кон Русија и подготвува предавство. Непосредно пред предавството се преправа дека е тешко болен, а за тоа време всушност ја засилува преписката и тајните преговори со Карл XII и Станислав Лешчински. Една недела по писмото во кое ги известува Русите дека е безнадежно болен и оти се готви за смрт, Мазепа со 5000 козаци положува заклетва пред Карл XII за верност.

Следејќи ги во „Животописот на Мазепа“ односите и постапките на познатиот украински хетман, Корнилович ги одбележува цртите на неговиот карактер — „лукавиот ум“, „препреденоста“, „подмолноста“, „веродомството“. Притоа, историчарот-декабрист. А. Корнилович го поставува прашањето: „Што го побудило Мазепа на предавство?“ Во постапките и побудите на хетманот Корнилович не согледува „возвишено чувство кое претпоставува одречување од личните користи и саможртвеност за доброто на сограѓаните“, и неговиот одговор е категоричен: „Ниското, ситното славољубие го наведува на предавство“. Кон својата оценка и заклучок А. Корнилович додава и свој коментар и доказ: „Мазепа во своите универзали и писма до козаците се колне во најсвети имиња дека ќе работи за нивното добро, но во таен договор со Станислав ѝ ги предава на Полска Малорусија и Смоленск со услов да биде признаен за владетел-кнез подоцки и витебски“⁵.

Украинскиот хетман, кој од лични властољубиви побуди врши повеќекратно предавство, на своите добротвори, на Петар, на татковината, најпосле и на Карл XII по неговиот пораз, кој крваво се пресметал со Кочубеј и Искра откако овие се осмелиле да известат за неговите тајни намери, во поемата на Рилеев е идеализиран со цртите на политички борец кој е обземен од силно чувство на омраза кон самовластие-то и сиот предаден на делото на „слободата и честа“. Пред решавачката битка со Петар Мазепа му се исповеда на Војнаровски:

...к тайне приступить пора:
Я чту Великого Петра;
Но — покоряся судьбине,
Узнай: Я враг ему отныне!
.....
...Я решился: пусть судьба
Грозит стране родной злосчастьем;
Уж близок час, близка борьба,
Борьба свободы с самовластьем!

По тешкиот пораз на Карл XII и конечниот триумф на Петар, Мазепа, гневен и обземен од тешки мисли, сака да дознае за реагирањето во родната Украина на страшните настани. Еден од заробените раскажува:

⁵ Види: А. Корнилович). Жизнеописание Мазепы (Во кн.: К. Ф. Рылеев, Стихотворения. Статьи. Очерки. Докладные записки. Письма. Госиздхудлит, Москва, 1956, стр. 168.

„Я из Батурина недавно, —

.....
 Народ Петра благословлял
 И, радуясь победе славной,
 На стогнах шумно пировал;
 Тебя ж, Мазепа, как Иуду,
 Клянут украинцы повсюду; ...

Приведените зборови на заробеникот од „Војнаровски“ го одразуваат расположението и ставот на Украинците спрема Мазепа откако тој, заедно со дел од козаците, се приклучува кон Карл XII, подложува заклетва за верност пред него, а набргу потоа следува поразот. Показувајќи го во цитираното место гневот на Украинците од „делото“ на хетманот и „радошта на народот“ поради „славната победа“ на Петар Ридеев воедно ѝ придава на својата замисла во поемата „Војнаровски“ извесна недоследност и замагленост.

Пушкиновиот приод кон показот на Мазепа во неговата „Полтава“ во суштината е спротивен на приодот на Ридеев во „Војнаровски“. Самиот Пушкин ѝ придавал големо значење на верноста во расветлувањето на историската смисла на настаните и во прикажувањето на историските личности. Кон „Полтава“ во првото издание Пушкин поместил и свој предговор во кој укажува на вистинитоста во сликањето упатувајќи им воедно забелешки на авторите кои „своеволно“ ја започнуваат историската вистина. Во тој „Предговор“ Пушкин пишува: „Мазепа е една од најнеобичните личности на таа епоха. Некои писатели сакаа од него да направат јунак на слободата, нов Богдан Хмельнички. ... Подобро би било да се развие и да се објасни вистинскиот карактер на метежниот хетман, не искривувајќи го своеволно историското лице“⁶. Текстот на својата поема Пушкин го проследува со забелешки во кои цитира изворне историски материјал.

Во својата реалистичка уметничка интерпретација на историјата на Мазепа Пушкин го покажува и неговото предавство и неговите побуди за таквиот чин:

Готово все: в переговорах
 Со мною оба короля;
 И скоро в смутах, в бранных спорах,
 Быть может, трон воздвигну я.

Но Пушкиновиот показ на Мазепа воедно го одликува и една реалистичка широчина во сликањето на карактерот, личните односи и историските околности во кои дејствувал хетманот. Притоа, речиси сите посуштествени моменти и епизоди, сврзани со личноста и со животот на Мазепа, за кои знае историјата, содржани во гореприведените за-

⁶ А. С. Пушкин. Полное собрание сочинений в 10-ти томах, т. IV, АН СССР, М.—Л., 1949, стр. 505.

бедешки на А. Корнилович, ќе најдат одраз во поемата на Пушкин. За Мазепа во „Полтава“ ние читаме:

Не многим, может быть известно,
Что дух его неукротим,
Что рад и честно и бесчестно
Вредить он недругам своим;
Что ни единой он обиды
С тех пор как жив не забывал,
Что далеко преступны виды
Старик надменный простира;л;
Что он не ведает святыни,
Что он не помнит благостыни,
Что он не любит ничего,
Что кровь готов он лить как воду,
Что презирает он свободу,
Что нет отчизны для него.

Во своите забедешки за „Полтава“ Пушкин директно укажува на изоставените од Рилеев, во неговиот „Војнаровски“, моменти од личните односи на историските личности, суштествени за верноста на показот на нивните карактери. „Откако првпат ги прочитав во „Војнаровски“ стиховите:

Жену страдальца Кочубея
И обольщенную их дочь,

јас силно се изненадив“, пишува Пушкин, „како можел поетот да ја заобиколи толку страшната околност... Сепак, каква одвратна тема! Ни едно добро, благосклоно чувство! Ни една утешна нота! Соблазни, омраза, предавство, лукавство, малодушност, жестокост...“⁷

Ниснувањето на замислата за својата поема пушкин го сврзува со впечатоците од прочитаниот „Војнаровски“. Во „Полтава“ авторот со нему својствената широчина на зафатот и задлабоченост во душевните движења на јунаците ќе ги покаже „заобиколените“ од Рилеев „страшни околности“ сврзани со личните односи и доживувања на јунаците.

По описот на прекрасната надворешна и внатрешна убавина на Марија, ќерката на Кочубеј, Пушкин ги слика доживувањата на младата убавица во нејзината слепа љубов кон 64-годишниот хетман, запирајќи се воедно на приказот на семејната драма на Кочубеј. Откако дознава за срамот на својата заведена ќерка, огорчениот татко заедно со полковникот Искра, негов пријател и едномисленик, ја известува Москва за поведението на Мазепа и за неговата тајна активност околу предавството. Авторот на „Полтава“ во врска со тоа прави несुштеств-

⁷ А. С. Пушкин. Полное собрание сочинений... т. VII, стр. 193.

вено отстапување од историјата во епизодата со младиот козак, безнадежно вљубен во Марија, кој во поемата брза да го однесе известувањето до царот; неговиот дик е плод на Пушкиновата фантазија:

Между полтавских казаков,
Презренных девою несчастной,
Один с младенческих годов
Ее любил любовью страстной
.....
Казак на север держит путь,
Казак не хочет отдохнуть,
Ни в чистом поле, ны в дубраве...

Историскиот податок за безмилосната пресметка на разгневиениот хетман со своите „клеветници“ е одразен во втората песна на „Полтава“ во морничавата сцена на јавното погубување на Кочубеј и Искра:

... Топор блеснул с размахом,
И отскочила голова.
Все поле охнуло. Другая
Катится вслед за ней, мигая.
Зарделсь кровию трава —
И сердцем радуясь во злобе,
Палач за чуб ноймад их обе
И напряженною рукой
Потряс их обе над толпой.

Но на крајниот чин на погубувањето на Кочубеј и Искра во „Полтава“ му претходи подробно следење од авторот на сложените душевни движења на Мазепа. Пушкиновиот јунак не се решава така наеднаш на тој чин. Нокта пред егзекуцијата Мазепа е даден сиот во немир; него го обземаат мачителни размислувања; тој е раздвоен меѓу чувството на нескротлив гнев кон „дрските“ известувачи и страшната помисла за тоа — како Марија ќе ја прими ужасната вистина за погубувањето на нејзиниот татко:

В светлице девы усыпленной,
Еще незнанием блаженной,
Близ ложа крестницы младой
Сидит с поникшею главой
Мазепа тихий и угрюмый.
В его душе проходят думы,
Одна другой мрачней, мрачней.
„Умрет безумный Кочубей;
Спасти нельзя его...
... Но, броса взор на ложе,
Мазепа думает: „О боже!

Что будет с ней, когда она
Услышит слово роковое?"

Коварните замисли на Мазепа, преправането на хетманот како безнадежно болен пред решавачките настани, познатите од историјата негови тајни контакти со туѓинците, неговото предавство, исто така наоѓаат свое место во поемата на Пушкин како пројави на карактерот на Мазепа на поширокиот план на историските односи:

Души глубокая печаль
Стремиться дерзновенно в дала
Вождю Украйны не мешает.
Твердея в умысле своем,
Он с гордым шведским королем
Свои сношенья продолжает.
Меж тем, чтоб обмануть верней
Глаза враждебного сомненья,
Он окружась толпой врачей,
На ложе мнимого мученья
Стоная молит исцеленья.

А кога Карл XII неочекувано ги свртува своите војски во Украина,

... день настал. Встает с одра
Мазепа, сей страдалец хилый,
Сей труп живой, еще вчера
Стонавший слабо над могилкой.
.....
И весть на крыльях полетела
Украйна смутно зашумела:
„Он перешел, он изменил,
К ногам он Карлу подожил
Бунчук покорный“.

Пушкиновиот Мазепа на крајот со горчина ја признава својата заблуда во однос на Карл XII. На својот повереник Орлик тој му се жали:

„Нет, вижу я, нет, Орлик мой...
.....
Ошибся в Этом Карле я
.....
Стыжусь; воинственным бродягой
Увлекся я на старость лет;
Был ослеплен его отвагой
И беглым счастьем побед“...

Јазикот на „Подтава“ забележливо ја одделува Пушкиновата реалистичка поема од романтичарски субјективниот колорит на јазикот на „Војнаровски“. „...јазикот на самиот Војнаровски“, определува во врска со поемата на Рилеев Џејтлин, „го одликува романтичарска поткренатост. Заточеникот ја произнесува својата реч во „возбуда силна“, со пламен кој светка во неговите очи. Како и во „Думи“, овде мошне голема улога има монологот, директната и проширената реч на личноста. Предавајќи го на јунакот на поемата правото на раскажувач, Рилеев се стремел да го засили нејзиниот субјективен колорит“⁸

Во „Подтава“ „правото“ на раскажувач авторот го задржува за себе. Веќе оваа особеност на формата на раскажувањето во Пушкиновата поема, во спрегата со дијалогот кој доминира, ги разгрнува богатите можности на нејзиниот стил во правец на реалистичката широчина во сликањето на појавите и на психолошката задлабоченост во показот на карактерите.

Евтим КАФЕЏИСКИ

РЫЛЕЕВ ПУШКИН В ИХ ПОДХОДЕ К ИСТРИИ

(Резюме)

На примерах отдельных произведений Рыльева и Пушкина, в первую очередь тех, в основе тематики которых события и личности одной и той же исторической эпохи, автор данного труда ставит перед собой задачу изучить существенные различия в подходе двух поэтов к историческому прошлому.

Сопоставляя явления творчества двух современников — романтика-декабриста Рыльева и реалиста Пушкина, автор в своем труде обращает внимание на особенности и противоположности их творческого метода — романтически-субъективная ограниченность концепции Рыльева и реалистически-объективная широта пушкинского показа исторических явлений. При этом указывается и на соответственность форм в которые выливаются творческие замыслы двух авторов являющихся предметом данного исследования.

⁸ А. Г. Цийтлин. Творчество Рыльева ... стр. 126.

Науке РАДИЧЕСКИ

ЕСТЕТИЧКИТЕ, ЛИТЕРАТУРНОТЕОРИСКИТЕ И ЛИТЕРАТУРНОКРИТИЧКИТЕ ПОГЛЕДИ НА ДИМИТАР МИТРЕВ

Дилемите околу марксистичката естетика, најмногу во врска со нејзиното постоење и природа, се неедноставни и долготрајни. Денес слободно можеме да речеме дека се веќе несомнени фактите за постоењето, за резултатите и за вредностите на естетиката на Марксизмот. Во рамките на својата филозофија Маркс не создаде и еден целосен естетички систем, но неговата филозофска мисла во своите основни принципи ги носеше и потенцијалните контури на една нова естетика, која, всушност, понатаму беше развивана од неговите следбеници. Бидејќи марксизмот не е завршен, потполн, класичен вид на филозофски систем, и марксистичката естетика не може да се претстави како потполн, затворен естетички систем.

За марксистичката литературна критика не може да се зборува вон од контекстот на сфаќањата за марксистичките погледи кон уметноста, т.е. вон од контекстот на марксистичката естетика. И за неа може да се рече дека веќе го зазеде своето место во современата мисла, иако разбирливи се сè уште присутните несогласувања околу нејзиниот почеток, нејзиното постоење и околу самиот поим. И таа не се сретнува во еден класичен критичко-естетички систем, ниту кај класиците на марксизмот, ниту подоцна.

Неоспорно е дека кај класиците на марксизмот постојат зачетоци на марксистичката литературна критика, инкорпорирани во општите законитости на марксистичката филозофија, но марксистичката литературна критика посигурно и поверодостојно егзистира во делата на бројни литературни критичари¹, како и во теориските сфаќања на многу теоретичари на литературата во XX век. Голем подем на марксистичката естетика и литературнокритичка мисла настанува во вре-

¹ Доволно е само да се потсетиме на имињата на големите марксистички теоретичари на уметноста и литературни критичари како Г. Плеханов, Ф. Мering, А. Луначарски, А. Грамши, Г. Лукач, Т. Павлов, А. Лефевр, Л. Голдман, М. Крлежа, Д. Митрев, К. Кодвел, Л. Алтисер, К. Брукс, Р. Гароди и уште многу други, како од СССР и другите источноевропски земји, така и од западноевропските земји и Америка.

мето меѓу двете светски војни, кога во многу културни средини исцрпно се дискутира по овие прашања. Со своевидни осцилации, тој процес продолжува и по Втората светска војна.

И во југословенскиот филозофско-естетички и литературен живот со полно право може да се зборува за марксистичка естетичка и литературно-критичка мисла. За присуството на марксистичка литературно-критичка мисла на југословенското подрачје посебно може да се зборува од времето меѓу двете светски војни наваму, и тоа, главно, кога се работи за критиката на Мирослав Крлежа, Аугуст Цесарец, Јосип Видмар, Борис Зихерд, Велибор Глигорик, Ѓорѓе Јовановиќ, Јован Поповиќ, Коста Рацин и други². Во повоената југословенска марксистичка естетичка и критичка мисла, со својата доследна ориентација, едно од предните места заземаше *Димитар Митрев*, основоположникот на македонската литературна критика. Уште во времето на активноста на Македонскиот литературен кружок во Софија (1938—1941 година) тој го имаше веќе осознаено постоењето на таа нова критика, па уште оттогаш е несомнена неговата определба за марксистичката естетика и за марксистичката литературна критика³. Кај него се работи за едно потполно, но не и некритичко прифаќање.

Како самостоен критички правец, марксистичката литературна критика се појави на почетокот на XX век и претставува еден од најпознатите правци во критиката на овој век. Бројни и најпознати литературни критичари, теоретичари и естетичари од светот, на марксистичката литературна критика ѝ даваат значајно, па и челно место во современата критика во светот. Панорамата на денешната критичка мисла покажува дека марксистичките естетички и критички принципи се применуваат и во модерните критички видови: структуралистичката, формалистичката, лингвистичката, психоаналитичката, филозофската критика итн.

Проблематиката на марксистичката естетика и критика на многу пунктови се приближува и се поклопува со прашањето за реализмот во литературата и во уметноста⁴. Реалноста е едно од суштинските начела на марксистичката естетика, па и на целокупната филозофија на марксизмот. Реалистичкото уметничко создавање е најзначаен услов за создавањето на големи и вистинските уметнички дела. Марковата приврзаност за Балзак и за другите големи реалисти во литературата е само еден факт повеќе, повторен и кај Ленин, кој во големиот реалист Толстој го гледа и големиот предвесник на Октомвриската револуција.

² За широка разгранетост и повисока развиеност на марксистичката литературна критика во нашата земја вистински станува збор во времето по војната. Сега не само што се активни и некои од претставниците на марксистичката критика од времето пред војната, туку им се приклучуваат и многу млади критичари.

³ Види: Димитар Митрев, *Позиции на реалистичката критика*, Избор I, НИК „Наша книга“, Скопје, 1970.

⁴ Во *kritički pojmovi* („Vuk Karadžić“, Beograd, 1966, стр. 217) Рене Велек забележува дека „по вкусот и по теоријата, марксистичката критика израснува од реалистичката критика на деветнаесеттиот век“.

Имено, уште класиците на марксизмот се определите за една реалистичка основа на уметноста, но за реализмот како метод, за реализмот по суштина, па оттука и нивните симпатии кон Балзак, Стендал, Толстој, но и кон Хомер, Данте, Шекспир, Гете, кои, иако не создавале во времето на реалистичкиот правец во литературата, создавале според она творечко начело кое ги прави трајни нивните дела — уметничката реалност; тие се реалисти по метод. Проблемот на реализмот и неговиот развиток, сè од периодот на деветнаесетовековниот реализам, па до денес, е сврзан и со развојниот растеж на марксистичката естетика и е поле каде што ќе се согледаат заемните изрази и влијанија. Неминовната поврзаност на реализмот со марксистичката естетика, со оглед на соодветните идејни, теориски, естетички и критички определби на Митрев, за нас е и посебно интересна и посебно карактеристична⁵.

Кај Димитар Митрев не само што не постои колебање во правидното поставување на поимот за реализмот⁶, туку тој јасно ја разликува категоријата на реализмот како метод наспроти реализмот како правец⁷. Бидејќи литературното дело во суштина мора да биде сплет од двата метода, реалистичкиот и романтичарскиот, за него е јасно дека токму спротивните, погрешните сфаќања на литературниот метод, биле причина и за најнепожелните расправи, а сведувањето на реализмот на најшаблонски позиции од страна на ждановистички ориентираните протагонисти на социјалистичкиот реализам и на нив слични убедувања, дека е резултат токму од сведувањето на главните принципи на реалистичкиот метод до основен и единствен шаблон. Секоја интерпретација на естетичката или литературнотеориската мисла на Митрев за реализмот би била непотполна ако не се зема предвид неговиот придонес во поставувањето на вистинско место и во пронаоѓањето на вис-

⁵ Значајниот и обемен критички, литературнотеориски и естетички опус на Димитар Митрев, уште во текот на своето настанување, неретко беше разгледуван преку теориски, научни, критички, полемички и други третмани. Меѓу трудовите за неговото дело се истакнуваат оние на: Г. Старделов, А. Спасов, В. Глигорик, Р. Таутовик, М. Друговац, Г. Абациев, Н. Момировска, А. Алексиев, П. Ширилов, Д. Солев, П. Палавестра, П. Бошковиќ, Т. Момировски, Д. Наневски, С. Пауновиќ, Б. Кревт и други. За него се пишувало и надвор од нашата земја, и тоа од А. Шмаус, Ц. Нуричани и други. Повеќето од тие текстови се пишувани парцијално, по повод, по повод на ова или она дело, но не ретко и со чувство за целината на неговиот опус и со чувство за неговата целосна национално-културна активност.

⁶ Тоа е „една од најпотполните и најконзистентните изразни реалистички концепции што се досега создадени кај нас на југословенски план“, забележува Г. Старделов. Види: *Естетичката на современиот реализам*, „Современост“, год. XXVII, Скопје, 1977, бр. 2, стр. 19.

⁷ Неговите сфаќања за реализмот се темелат врз прифаќањето на реализмот како процес во литературата и уметноста кој трајно се развива и обновува, а не како некоја заскокаш дадена норма. Неговиот став наполно се разликува и од оние сфаќања, кои реализмот го гледаат само како период од развитокот на литературата, кој се раѓа, живее и умира, т.е. како литературен правец. Митрев ја прави нужната разлика меѓу реализмот како метод и реализмот како правец. Уште во своите рани трагања во светот на литературата и уметноста е преокупиран со тековите на современиот реализам, а својата критеријстика уште од почетокот ја темели врз принципите на марксистичката естетика. Уверлива потврда за тоа е неговата статија *Позиции на реалистичката критика* (1941.).

тинските вредности на социјалистичкиот реализам, како и на неговата вулгаризација од страна на сталинистичко-ждановистичката естетика. Уште повеќе што тој беше и активен учесник во тој надраснувачки процес во нашата земја.

Времето на првите дваесетина години од социјалистичкиот развиток на македонската литература е период во кој дојдоа до израз потенцијалните творечки можности на македонскиот народ. Во периодот по војната таа требаше да се конституира, да се развива и да се докажува во исто време. Во тој процес најголем дел од товарот падна врз пионерите во современата македонска литература. Борбата за новиот уметнички реализам, чиј највиден теориски носител беше Димитар Митрев, како и за вистинскиот пат на нормите на марксистичката естетика, односно, од друга страна, и за модернистичките естетски сфаќања во литературата и во ликовната уметност, недоразбирањата и конфронтативните судири помеѓу поборниците на реализмот и модернизмот беа значајно обележје на македонската литература во 50-тите и 60-тите години.

Во времето на македонскиот вистински почеток, т.е. веднаш по ослободувањето, и во литературната критика постоеше празнина, која требаше да се исполнува, да се создава скоро сосема од почеток. Оваа улога падна на Митрев, кој уште за време на првата деценија по ослободувањето создаде литературнотеориска, естетичка и критичка платформа врз нашата литература. Се јавија и резултатите, кои, покрај успехите на планот на повеќе белетристички родови и жанрови, се одразува и на планот на критичко-есеистичката мисла, со квантитативно-квалитативното појавување на автори и дела.

Личноста и делото на Димитар Митрев мораме да ги гледаме во контекстот на литературно-естетските и другите заемни условености на времето во кое се појавува и дејствува и на својот потесен и поширок креативен простор, главно македонската литература и култура, но и без да ги забораваме сите оние манифестациони сфери на неговиот креативен, творечки и научен радиус. Наоѓајќи се на почетокот на една не само литературна, туку секуларна и општа преобразба во слободниот развој на нашиот народ, која започнуваше веднаш по војната, тој изби на кормилото на суштинското вклопување на нашата литература во сопствените историски текови, како и во општиот литературен развиток. Според самите неминовности, тој мораше најсестрано креативно да се движи, зависно и од разновидните потреби, па и да дејствува во повеќе насоки. По својата национално-културна мисија Митрев е условно идентичен, близок, со Скерлиќ, во неговата литература и време, а во неговите критички барања за блискоста со просторот и времето во кое се твори, се гледа современ, по дух и суштина XX-ве-

ковен одглас на жестоките барања за татковинското и револуционерното што ги изнесуваше Белински. Митрев се појави во новиот миг на вековно оспоруваната и потиснувана македонска литература и култура, на која, на почетокот на еден квалитетно нов и веродостоен пат неминовно ѝ требаше личноста од негов формат. Како и ред други познати критичари кои се јавуваа во пресудните епохи на своите народи и култури, тој не беше само критичар, туку и теоретичар и естетичар, историчар на литературата и историограф, идеолог, педагог и општествено ангажиран работник⁸.

Своите погледи за литературата Димитар Митрев ги создаваше во знакот на еден современ реализам и во духот на марксистичката гносеологија. Основата на неговите сфаќања за современиот реализам е неговиот теориски концепт за *креативниот* или *дијалектички* реализам, кој е еден од најоригиналните и најкомплетните погледи за реализмот, како во југословенската научна мисла, така и пошироко. Прифаќајќи го позитивното, литературнотеориските, критичките и естетичките определби на Митрев се движат сè од познанијата стекнати од светската класична реалистичка мисла, па до литературно-естетичката, теориска и филозофска мисла на XIX и XX век. Тие се напојуваат и надградуваат над одредени сфаќања во филозофско-естетичката и критичката мисла на Белински, Сент-Бев, Тен, Шалда, Скерлиќ и други. Во својот растеж, со успех и критички синтетизирајќи и веќе познати и утврдени естетички и критички методи, како апологет на естетичките принципи на марксистичката гносеологија и на егзистенцијата на реализмот во уметноста во еден современ, нов вид, Митрев создаде свој естетички концепт за креативниот реализам, едно од појдовните начела во неговата критичарска практика, кој има свои изразити посебности и кој е пандан на други современи сфаќања, пред сè за реализмот, во нашево време. Користејќи ги досегашните позитивни резултати во марксистичката естетика и теориите за реализмот, истите тој дијалектички ги вградува во сопствените сфаќања за литературата и уметноста, а кои пак, посебно произлегуваат од специфичностите поврзани најмногу со нашата ди-

⁸ Национално-културната ангажираност на Митрев, дополнета со високиот дострел на мисловноста и марксистичката продуктивеност, излегува од рамките на ориентираноста кон сопствената литература и култура и носи општолитературна димензија, со што, со свој придонес по одредени прашања, се надоврзува и надградува врз општата литературнотеориска и естетичка мисла. Тој многу често знае да влезе и во остар дијалог со други мислења, ставови, пристапи и оценки, за литературата и многу пошироко. Богатото познавање на ред области на науката и културата, како и сопствената познавачка надареност ја овозможуваа неговата висока и достоинствена оригиналност и индивидуалност. Неговата појава како критичар, по суштина слична со појавата на Скерлиќ во српската литература на преминот од XIX во XX век, од него се разликува по тоа што српската критика до појавата на Скерлиќ имаше свој нагорен еволутивен пат во дејноста на С. Вуловиќ и Љ. Недик, како и во делото на Скерлиќевиот професор Б. Поповиќ. Несинхронизираните критички појави во македонската литература до појавата на Митрев не се тоа. Оттука, а со оглед и на широките можности и на задачите кои ја очекуваа македонската литература, нужните задачи на неговиот раст како критичар, беа толку пошироки и поодговорни.

тература⁹. Со оглед на времето во кое се појави и израсна, како и со оглед на времето во кое дејствуваше, покрај условеноста од самата идејна и естетичка заснованост, за овој критичар и за оваа критика, затоа, не постоеше двојност меѓу творештвото и ангажираноста.

Заземајќи едно од водечките места во младата македонска литература и литературна наука во повоениот период, Димитар Митрев израсна како еден од досега најзначајните и најдоследни нејзини критичари, израсна во критичар со поголем формат, познат пошироко во југословенскиот и балканскиот простор. Покрај другите творечки и научни ангажирања, најмногу се пројави и најголем придонес даде во областа на литературната критика и теорија. Како родоначалник на овие дисциплини во нашата литература и литературна наука, со своето дело тој пополни огромен простор во нашата литература и култура во навистина најпресудниот период.

Соочувањето со фактот дека дејноста на Димитар Митрев како литературен критичар и теоретичар е неразделна, дека двете компоненти на научно-творечката актива се надополнуваат и создаваат една специфична творечка и научна симбиоза, е нешто што е веќе начелно познато. Литературната критика кај него наоѓа среќно единство со литературната теорија и естетика, иако со тоа не се исцрпуваат насоките на неговата дејност. Бидејќи се работи за ретка испреплетеност како на основните, така и на другите ориентации на неговиот творечки дух, тие секогаш треба да се одделуваат со голема претпазливост и секогаш да се има на ум дека тие претставуваат суштински неделиво ткаење во самиот текст. Многостраната актива на Митрев ја изразува и широката верзираност и суштинската и повеќенасочна проникливост во одредени проблеми. Не е тешко да се констатира дека многу често, во исто дело, тој се јавува како литературен критичар и теоретичар, па и како литературен историчар. Кога не сето ова ќе му се додаде и историографската дејност, ќе се согледа уште една значајна димензија на неговото дело. Литературен критичар и теоретичар тој е скоро во секој осврт за литературното дело, а еден од најилустративните примери за единството на разновидната научна актива, секако е студијата *Минајто и лијерајтура*, пример за повеќестраните, литературно-историско-социолошки сфаќања и толкувања на литературното дело.

Јадрото на естетичката и теориската мисла на Митрев за литературата го содржи книгата *Критериум и дојма* (1956.), односно нејзиниот носечки дел, истоимената студија, неговиот најпознат литературно-теориски и естетички труд.

⁹ Митрев уште од почетокот се определи за еден целосен критички пристап во струк урата, во светот и во битието на литературното дело. Огледот *За шемата на НОБ во македонската лијерајтура* е показател за неговата основна идејно-естетичка поставеност во првиот повоеен период, едно од остварувањата со кои неговото целокупно дело се брани од одредени и познати обвинувања за естетски застранивања на авторот и тоа, преку критичката пресметка со оној поетски квалитет кој му робува на историскиот, социолошкиот или идејниот факт, а без суштинско проникнување во истите.

Развитокот на литературнотеориските, критичките и естетичките погледи на Митрев најдобро може да се проследува преку некои од неговите пишувани трудови. Меѓу најзначајните, кои го означуваат овој развиток, по хронолошки ред, ќе ги одделиме: *Позиции на реалистичката кријка* (1941.), *За темата на НОБ во македонската литература* (1947.), *За односот спрема кријката* (1951.), *За некои бидности на нашиот уметнички критериум* (1954.), *Критериум и дојма* (1955.), *За проблемот на реализмот и модернизмот* (1960.), *Литературната ситуација денес* (1963), *Помеѓу ситуации и реминисценции* (1965.), *Кријката помеѓу две димензии* (1967.) и други.

Иако постојат мислења дека во критичките барања на Митрев се запоставени естетските компоненти на литературното дело за сметка на социолошките, историските, идејните и други, секој пристап кон литературното дело за него ќе биде нецелосен ако е само естетски пристап, зашто естетската страна на делото е неразделна од неговата социјално-психолошка и историска страна, од вкупноста на сите вредности и значења на литературното дело.

Обемноста и повеќестраноста на литературнотеориските, естетичките и критичките проблеми во делото на Митрев, како и природата на самите трудови, налага соодветно одделување на т.н. *проблемски јунктови или јадра на неговите интересирања*. Нивното одредување треба да биде такво што најмногу да одговара на природата на целокупното негово дело. Заради посистематско и подоследно опфаќање и расчленување на проблемите во литературнотеориско-критичко-естетичкиот опус на Митрев, тоа ќе го направиме со распоредувањето на повеќе теориски пунктови или јадра од неколку позначајни области и тоа: *реалистичко-марксистичката естетичка мисла, одбраната на реализмот, литературнотеориската мисла за кријката, критичката практика, литературноисториските и оштолитературните погледи, како и литературно-естетските позиции во конфронтациите*, на кои ќе се задржиме во натамошните делови од овој осврт.

II

Иако литературнотеориското и критичарско дело на Димитар Митрев претставува научно-творечка дејност втемелена над познати естетички законитости и има своја иманентна естетичка суштина, покрај неговите солидни расправи во врска со некои познати естетички и филозофски проблеми, тој нема изградено естетичка теорија во вистинска смисла. Тој се надоврзува на оние општи проблеми во марксистичката естетика кои беа предмет на дискусија во она време во кое тој се формираше и во кое ги создаваше оние свои трудови со кои е во највистинит научен и творечки контакт со марксистичката естетичка мисла и со кои оствари највидни резултати на тој план.

Со марксистичката естетика и, поточно, со нејзината гносеолошка концепција и ориентација, Митрев неминовно го поврзува и самата дијалектичка суштина на неговото сфаќање на реализмот во литера-

турата, на литературата општо, па и пошироко. Во оние трудови во кои се зафаќа со теориско-естетичките аспекти на одредени проблеми во творештвото, тој не се стеснува ни за критички забелешки и за изнесување свои толкувања и сфаќања, а посебно кон некои отворени проблеми во марксистичката естетика, како што се, на пример, некои прашања во врска со *теоријата на одразот*¹⁰. Упатен и во нејзината недоизграденост, Митрев беше застапник само на нејзините трајни вредности. Интересно е што, како и во други случаи, тој, главно, се пресметува со некои според него погрешни сфаќања на оваа многу позната, иако во поново време и многу дискутабилна теорија во марксизмот. Застанува против механичката примена на теоријата на одразот во естетиката, како и во уметноста¹¹.

Во литературно-естетичката мисла на Митрев е забележителна критиката кон погрешното поставување на проблемот на тргнувањето од реалноста. Причината ја гледа пред сè во упростувачкиот однос кон поставката за одразот, како и во недоволната разработеност на теоријата на одразот. Тргувајќи од основните принципи на марксистичката филозофија, смета дека „марксизмот не може да го постави и да го толкува одразот како подражавање, зашто марксизмот ја поставува и ја толкува уметноста во нејзината најдлабока суштина како општествена и сознајна функција, како креација што има функција на создавање“¹². Осврнувајќи се на состојбата во развитокот на марксистичката естетика, Митрев наоѓа дека правилната, дијалектичка поставка за уметноста како субјективен одраз на објективната стварност трпи од ред недооценувања во правец на субјективното. Во тоа ја гледа причината за погрешното сфаќање на суштината на одразувањето и тоа како суштина на подражавањето. Одразот во уметноста за него не е исто што и огледало или воследначување на животот, не е исто што и одразот на животот. Примарно место му дава на субјектот на уметникот, а не на самата појава која се одразува, не на објектот кој се одразува, зашто во спротивно се доаѓа до потчинување на уметникот на моделот од стварноста, до осиромашување и ограничување на творечката активност. Уметноста ја сфаќа исклучиво како пресоздавање, не како копирање. Патот на творечкото пресоздавање за него е пат на креативно претворање на стварноста, со што ја потврдува основната реалистичка творечка законитост.

¹⁰ Митрев се формира во време и во средина во која *теоријата на одразот* е посебно актуелна. Имено, *Теоријата на одразот* на Тодор Павлов се појавува, најпрво на руски, а потоа и на бугарски јазик, непосредно пред формирањето на Македонскиот литературен кружок во Софија. Повеќе од тоа, Павлов е идејно-естетски близок со членовите на Кружокот, присуствува на нивните дебати средби и одржува предавања пред нив.

¹¹ Паралелно со изнесувањето, а некаде и критичко толкување и дополнување на принципите на марксистичката естетика, во делото на Митрев се создава и одбранбен сид на марксистичката естетика наспроти идеалистичките одрекувања и наспроти нејзините вулгаризатори.

¹² Димитар Митрев, *Минајќи и литературна*, Институт за национална историја, Скопје, 1958, (поговор).

Кај Митрев е силно присутен и правилно толкуван поимот за доизградување на стварноста во уметничкото дело, за уметничката креација како создавање една постварна стварност од самата стварност. Па токму поради тоа смета дека задлабочената синтетичност, која ја содржат големите уметнички дела — како средство за познавање на животот, нив ги поставува повисоко од стварните појави во животот. Недвосмислено се определува за „стварноста на уметноста што е поубедлива, пополниа, посугестивна, па затоа — во смисла на синтетичност и синтетична обогатеност — постварна од стварната стварност“¹³.

Во своите сфаќања на уметноста и на творечкиот процес Митрев многу држи до принципот на веројатноста кој е познат сè од Аристотел наваму. Веројатноста, во смисла на нужен услов за едно реалистичко дело, тој не ја изедначува со стварноста, туку ја става на едно повисоко рамниште, зашто „стварноста земена сама по себе, не е гаранција за веројатноста“¹⁴. Афирмативно место му дава на процесот на контемплација кој е посебно значаен предуслов за реалистичката уметничка креација, но и на чинот на синтетизирањето, зашто дејството на уметничката илузија ослабува со наголемувањето на сличноста на еден уметнички лик со определен оригинал во животот. Посебен акцент става и на проблемот на типичното, односно и на проблемот на посебното, кои се централни категории во естетиката општо¹⁵.

Покрај толкувањето на типичното, Митрев е преокупиран и со погрешните сфаќања и прифаќања на овој проблем кај критичарите и теоретичарите, како и кај самите белетристи. За најпроизволна и најредејфна конфузија го смета погрешното сфаќање и применување на поставката што е најзначајна во сфаќањата на Енгелс за реализмот. Во претставувањето на типични карактери во типични околности гледа можност карактерните црти на ликот уметникот да ги даде „како внатрешна неопходност, како нужен услов за внесување ред и законитост во делото, како коректив и проверка кон категоријата на животната вистинитост“¹⁶. Не ја сфаќа како апсолутна дури ни Енгелсовата поставка за *сликање на типични карактери во типични околности*, па истата ја дополнува кога вели дека *ликови во литературата не треба да биде даден само како тип*¹⁷. Енгелсовата поставка ја овозможува онаа слобода со која Митрев ја доразвива самата неа и тоа, зборувајќи против нејзиното буквално сфаќање и применување како канон и како рецепт за реализмот. Надградувајќи се над сфаќањето на Енгелс, со открива-

¹³ Димитар Митрев, *Критериум и дојма*, Избор IV, стр. 181.

¹⁴ Исто, стр. 179.

¹⁵ Проблемот на посебното е, покрај другото, и еден од досега повеќе разработените пунктови во марксистичката естетика. Најзначаен труд за ова прашање е студијата на Герг Лукач *Пролејомена за марксистичката естетика*, со поднаслов *Посебноста како централна категорија на естетиката*. Трајни податоци и искажувања за типичното Митрев согледува уште во класичната реалистичка литература.

¹⁶ Димитар Митрев, *Критериум и дојма*, стр. 196.

¹⁷ Исто, стр. 194.

њето на поимот за *лик-личност*^{17a}, како една од најпрепознатливите карактеристики на вистинскиот уметнички реализам, тој дава најоригинален придог кон оваа проблематика. Не бара ликот да биде даден само како тип, туку да биде и личност, да содржи изразити посебности на индивидуалното. А со барањето за откривање на вистински значајното и сугестивното и во најситното и во најсивото, и во најобичното и во најсекојдневното, тој даде свој придог и кон сфаќањата за универзалното.

Во врска со објективноста и субјективноста во реалистичката уметност, Митрев се застапуваше за една естетска слобода, т.е. за една ускладена присутност на објективното и субјективното. Бранејќи го субјективното кај реалистите, кое беше толку оспорувано, не оди ни во другата крајност, истото не го апсолутизира. Објективноста и субјективноста во реалистичката уметност, сфатени преку нивната нераскинлива внатрешна дијалектичка врска, кај Митрев резултираат во целосниот поим на реалистичката литература како „с и н т е з а на верноста кон вистината за себе и на верноста кон вистината за околниот свет“¹⁸. Некои од особините на реалистичкиот стил ги смета како неминовни (наративноста, дескриптивноста, регионалноста), зашто без нив не би можела да се изрази животната суштина на масите, на војните и револуциите, а големите реалистички дела ја одразуваат колективната стварност. Тој се бори за местото на литературата во времето и просторот во кој настанува, за нејзиното место меѓу луѓето и во животот.

Митрев се јавува како разобличувач на оние теориски, а по суштина празни славопојки за социјалистичкиот реализам како повисок стадиум во развитокот на релизмот и како нов, како трет литературен метод. Одредувајќи му го местото на сето тоа во редот на догматското и во редот на теориските поставки кои се јавуваат пред настанувањето на самите уметнички дела, за ждановизмот зборува како за естетика која ја занемарува уметноста како нејзин предмет, како естетика која кова одредби, односно догми, за литературата која треба да се создава и повеќе има литература за тоа каква треба да биде литературата, отколку дела кои би ѝ припаѓале на така замислената литература¹⁹.

Несомнени се улогата и придонесот на Митрев во борбата за уривање на утилитаристичката естетика, а уште повеќе во укажувањето на реалистичкиот творечки пат. Анализирајќи ја ситуацијата на естетскиот критицизам во времето на 50-тите години, тој забележува дека неизживеаноста кон ждановизмот резултира како противакција и негаторско дејство кон субјективното, кон интимно-личното во литера-

^{17a} Исто, стр. 200.

¹⁸ Исто, стр. 220.

¹⁹ На ждановистичката естетика Митрев ѝ го спротивставува естетското сфаќање на Чернишевски и основните ставови на марксистичката естетика. Ја истакнува блискоста на естетичките погледи на Чернишевски и Маркс од една, и разликите кои ја одделуваат ждановистичката естетика, како од естетичките погледи на Чернишевски, така и од марксистичката естетика, од друга страна.

турата и уметноста²⁰. Реалистичко-марксистичката литературно-естетичка мисла на Митрев во својата жива суштина содржи категорична изјаснетост, доследност и борбеност во своето докажување. Неговата естетичка борба е слична на онаа борба што ја води првиот борец на нашата марксистичка литературна левица, Мирослав Крлежа. Естетичката борба на Митрев е насочена против мистификациите во литературата, кои во ова време се јавуваа повеќестрано и беа од различно потекло.

Личноста и делото на Димитар Митрев со својата активност во брзиот и конфронтативен процес во развитокот на литературно-естетичката мисла во македонската и во другите југословенски литератури, во литературната и естетичката наука има значајно место, посебно кога се работи за поставувањето на современиот реализам на неговото вистинско место во естетичката мисла и во литературата. Неговата личност и дело, несомнено, се наоѓа во првите редови на одбраната на реализмот во повоениот период кај нас²¹. Своите погледи за реализмот тој ги засновува врз оние сфаќања кои уште од поодамна го зацврстиле мислењето дека „секоја епоха сепак има свои сопствени мерила за реализмот, кои се менуваат заедно со општата промена на погледите на светот“²². Во својата литературна мисла Митрев се задржува на повеќе позначајни проблеми од доменот на реализмот, како што се *проблемој на одредувањето на значењето на реализмот како метод и како правец, проблемој на современата егзистенција на реализмот* итн. Тие се главни коти на неговата одбрана на реализмот и значајни пунктови во неговата литературна теорија. Мислата на Митрев за реализмот квалитетно и критички ги апсорбираа најпознатите и најзначајните теориски сфаќања на тој план. Неговата „одбрана“, затоа, се гради многу често и во конфронтација со ред сфаќања за реализмот, како од страна на реалистички и марксистички ориентирани теоретичари, така и од страна на оние кои се антиреалистички и идеалистички ориентирани.

Теоријата на Митрев за современиот реализам нужно поаѓа најпрво од расчистувањето со прашањето за реализмот како метод и како правец во литературата, а оттука и ја добива онаа специфична димензија на своевидна *одбрана* на реализмот. За да сесфатат неговите пог-

²⁰ Во повеќе текстови настанувани во 50-тите години, па и подоцна, Митрев зборува за основните текови во естетичките и творечките сфаќања, за принципите на прифаќањето на уметничките вредности, како и за најпознатите идеолошки сфаќања и влијанија на планот на литературата и уметноста, како за состојбата во македонската литература, така и за југословенските литератури општо.

²¹ Прашањето за реализмот Митрев не го разрешува во затворен теориски систем, бидејќи во создавањето на неговата литературна теорија постои онаа широка отвореност кон литературата и уметноста, а посебно чувство има за моменталните настанувања и процеси во литературата, уметноста и естетичката мисла. Поаѓањето од домашната стварност, а без исклучување на поврзаноста со она што на тоа поле станува во светот — тоа е радиусот на Митрев во одбраната на реализмот преку литературно-естетичката и критичка мисла.

²² Henrik Markjevič, *Nauka o književnosti* „Nolit“, Beograd, 1974 godtna, str. 197.

леди за реализмот неминовно треба да се тргне од дистинкцијата што ја прави меѓу реализмот како метод и реализмот како правец²³. Истакнувајќи ја разликата меѓу методот и правецот, вечното постоење кај првиот и повремениот кај вториот, тој ја толкува нееднаквоста меѓу реализмот како метод и реализмот како правец во литературата во XIX век. Нагласува дека „не е вечен правецот што се појавил во средината на минатиот век, но е вечен оној метод на контемплирање на стварноста, кој трпи промени во начинот на творечкото преобразување, но ја запазува суштината на своето придржување кон најизразитите појави на објективната реалност“²⁴.

Во толкувањата на оваа значајна одбрана на реализмот не смее да се поаѓа надвор од просторот на одрекувањата на реализмот настанувани во односното време. Во овој временски литературен простор Митрев и израсна и се соживеа со поимот за одбраната на реалистичката уметност. Не случајно, и Георги Старделов забележува дека тој е „страстен, вехементен приврзеник на реализмот и реалистичката методолошка постапка во литературата“²⁵. Како малкумина југословенски теоретичари, Митрев го согледа и укажа на запаѓањето во догматизмот кој кај нас настануваше и како резултат од сè подоследното неприфаќање на социјалистичкиот реализам од ждановистичка варијанта. Во времето на расчистувањето со ждановизмот, застапувајќи се за поставувањето на реализмот на вистинско место, се бори и против оние сфаќања, кои, одрекувајќи го ждановистичкиот социјалистички реализам, со тоа го одрекуваат и реализмот воопшто.

Митрев не го порекнува и придонесот на поставките од првиот период на социјалистичкиот реализам. Во првичните теориски тези за социјалистичкиот реализам (на Горки, Бухарин, Жид, Малро и други), тој гледа тенденции за „надраснување на застареното во реализмот и критичко усвојување на трајното во него“²⁶. Тоа е израз на новиот, на револуционерниот поглед на светот, кој во својата суштина содржи активна романтика. Таа првична поетика на социјалистичкиот реализам, која е проникната со дух на широчина, слобода и недогматичност, ја поставува во дијалектичкиот развиток на реализмот, сметајќи дека е јавена како тенденција да се надрасне статичното и шематското во ста-

²³ Димитар Митрев, *криџериум и дојма*, стр. 228.

²⁴ Дека реализмот ги следи литературата и уметноста од нивните почетоци, се сложуваат ред теоретичари од XIX и XX век, иако не и во потполност во врска со одредени појави, дела и автори. Меѓутоа, кај повеќето од нив не се поставува одделно прашањето за реализмот како метод од прашањето за реализмот како правец. Реализмот од XIX век Митрев го истакнува како литературен правец, категорично правејќи ја со тоа разликата меѓу методот и правецот во литературата. Некои теоретичари и денес не прават некоја посебна разлика на реализмот на XIX век од реализмот општо, не барем во онаа категорична смисла како што го прави тоа Митрев. Блиску до неговата теорија за децидно различување на реализмот како метод и како правец е, веројатно, Л. Тимофеев, со изложеното во неговата *Теорија на литературата*.

²⁵ Димитар Митрев, *Пашој кон современиот реализам*, „Литературен збор“, год. X, Скопје, 1963, бр. 3, стр. 1.

²⁶ Георги Старделов, цит. дело, стр. 23.

риот реализам. Револуционерните погледи кои се својствени на теоретските поставки на првата фаза на социјалистичкиот реализам, му даваат за право проширувањето на реалистичката постапка низ вклучување елементи на активна романтика, да го земе како основна карактеристика на првата фаза, а поставките од периодот на ждановизмот само како нивна потполна негација.

Согласно со своите сфаќања за еволутивниот, за дијалектичкиот развикот на реализмот, односно за реализмот како литературен метод, Митрев ја развива и својата теорија за *современиот реализам* во литературата. Вистинскиот реализам тој го бара не само во минатото на литературата, не само во нејзината историја, туку и во литературата на своето време, па и кај бројни модерни автори. Во вистинските уметнички остварувања ги наоѓа токму нишките на креативниот, на современиот реализам. Неговата критичарска потрага е синоним на потрагата по вистинското и вистински големото литературно дело, не само превосходно, туку без исклучоци, како реалистичко остварување²⁷. Соодветно на мислата на класиците на реализмот, и тој смета дека токму реалистичкото дело, но не неуметничко и немодерно, може вистинито и суштински трајно да го одразува своето време и, како такво, да биде дело со трајни уметнички вредности.

Бескомпромисен кон неотпорностите во сфаќањата за реализмот, Митрев ги застапува трајните принципи на реалистичката методологија во уметничкото творештво, смело расчистувајќи и со самонаречената реалистичка литература. Се застапува за прочистување на реализмот од многу баласта кои му се припишуваат како реалистички или се самонарекуваат реалистички. Определуван како *нов*, како *современ*, согласно со суштинските значења, задачи и цели на уметноста, современиот реализам кај него ќе добие своевидни карактеристики и законитости. Во својата естетичка и литературна теорија тој го создава концептот за еден *креативен реализам*, кој го разбираме и прифаќаме како уметничка дијалектика, а не како творечко осознавање само во и на одреден временски период. „Кај нас за реализам, и во смислата на ‘стариот добар реализам’, и во смислата на еден современ *креативен реализам*, може да се говори (и се говори) во периодот што дојде како преоценка на ‘социјалистичко-реалистичките’ неоромантичарски репидиви“²⁸, пишува Митрев.

Митрев се застапуваше против едностраноста на реализмот, против категорично изразуваната едностраност. Според неговите сфаќања литературата треба да оди паралелно со животот, т.е. дијалектички да се развива и менува. Неговиот креативен реализам, поради тоа, можеме да го наречеме и *дијалектички реализам*, бидејќи „самата дијалек-

²⁷ Модерните сфаќања и дела за Митрев не се прифатливи доколку се изразито формалистички и безживотни, доколку не поседуваат чисти уметнички вредности, иако дури и во нив знае да го бара животното, реалното и уметнички трајното.

²⁸ Димитар Митрев, *Критериум и дојма*, стр. 201.

тика на животот го чини дијалектичен и самиот реализам. (. . .) Ако секоја појава постои во разиток, ако секогаш во неа се бори нешто старо и нешто ново, ако во неа си даваат последна средба она што се раѓа и она што умира, невозможно е стопроцентно статичен реализам“²⁹, пишува тој. Сметаме дека поимот дијалектички е посоодветен. Промените во реалистичката литературна постапка се одраз на промените во самото време и во животот на тоа време. Литературата не може да се оглуши на тие промени — во спротивно би му изневерила на својот предмет.

Бидејќи постоењето на карактеристични промени во постапката на реалистичката литература од XX век е неоспорно, употребливото од стариот реализам Митрев го гледа и во современиот реализам, но комбинира со современи својства. Овој однос помеѓу реализмот од двете епохи се врши врз принципот на дијалектичка негација и дијалектичко усвојување. Во промените на современата реалистичка творечка постапка Митрев забележа дека статичното и еднообразното, посебно во описите, отстапуваат пред поинтензивниот внатрешен ритам на опсервацијата и експресијата, иако ни класичниот реализам не останува само на фактографското дејство. Стварноста не е секогаш иста како појава, па затоа и не може секогаш да ѝ се приоѓа од едни и исти позиции. Сè поразностраното проникнување на реализмот во сè поразличните сфери на животот, резултира и во сè позадиабочени, во психолошки пробиви, па и во субјективните одрази на животот како битна карактеристика во еволуцијата на современиот реализам.

Како марксист во естетиката и во теоријата на литературата, во суштината на креативниот реализам, покрај улогата на естетскиот феномен во вкупноста на литературното дело, Митрев ја развива и гради мислата за општествената улога на литературата. Заемноста меѓу историско-социолошкото и естетското барање од литературното дело е сигурно и основното барање на креативниот реализам, бидејќи се однесува и на општествената и на уметничката носивост на делото.

Митрев се спротивстави на сфаќањата дека нашата постара литература не чини бидејќи била реалистичка, а спротивно, дека поновата, која се создаваше како „нереалистичка“, е со подостојни вредности. Тој знае токму за обратното, токму за реалистичко присуство во поновите остварувања. Со тоа се потврдува неговото разбирање за реалистичкото присуство во дела кои се модерно интонирани и конструирани, односно за реализмот како битен услов за убавото, за вредното, за уметничкото. Го потенцира токму суштественото реалистичко изразување на стварноста, реалистичкото опртување на личностите, поголемата сугестивност и живост во пренесувањето на настаните итн., што за него е од поголемо значење³⁰.

²⁹ Исто, стр. 227.

³⁰ Така, кога се работи за поновата проза на Јаневски, која за него е „и модерна и современа, без да биде нереалистичка“, бидејќи во неа „се ладени веќе навистина квалитетни приноси кон диференцијацијата на добриот, на полетниот, на субјективно доживеваниот и креативно-акцентираниот реализам, за разлика од натуралистичко-дескриптивниот, безживотно-фактографскиот и тенденциозно-ро-

Бидејќи има слух и е широко информиран за еминентните процеси во современите литератури во светот, Митрев стои на мислењето дека најзначајните литературни остварувања и денес се, по суштина, длабоко реалистички, па опоменува на погрешната свртеност кон идејно назадни и временски одживеани естетски вкусови и идеологии како кон современи и модерни³¹.

Во своето целокупно, естетичко, литературнотеориско, критичко и литературноисториско дело, Димитар Митрев ѝ создаде широк и еминентен пиедестал на реалистичката уметност и на мислата за неа. Во ова дело се вградени ретко целосни и проблемски актуелни овавременски гледишта за реализмот, создадени, главно, врз темелите на напредната марксистичка научна мисла и се толкуваат битни прашања за современото литературно творештво. Барањата на Митрев од аспект на *дијалектичкиот* реализам се покажаа како суштествени во реалистичката уметност, а преку тоа и трајни, како преку нивната суштинска непроменливост, така и преку дијалектичкото развивање и менување³². Тој, неоспорно, се афирмира и остана доследен како голем бранител на реализмот. И тоа во оној период кога реализмот беше најмногу напаѓан и оспоруван, во оној период кој е означен како најкритичен и во ерата на неговата метаморфоза.

III

Како и кај бројни литературни критичари и теоретичари, така и во литературнотеориската и критичката мисла на Митрев, препознатливи се и неговите погледи за литературната критика. Истото е во случајот на секој значаен критичар. Мислата за критиката и тој ја создава

мантичарскиот“ реализам, како што пишува Митрев во *Критериум и дојма* (стр. 202), кога се работи и за поезијата на Г. Тодоровски, М. Матевски или на Р. Павловски или за прозата на Ж. Чинго, кај кого согледа еден современ, модерен поетски реализам, тој знае и недвосмислено позитивно да се определи и за превосходно модерни и модернистички дела.

³¹ Во неговите сфаќања за реализмот е посебно значаен акцентот што треба да ѝ се даде на самата стварност, бидејќи навлегувањето во стварноста за него е основна законитост на реалистичката, па и на секоја значајна уметност. Ја нагласува потребата од едно задлабочено интроспективно проучување на реалноста и на внесувањето животна вистинитост, но без да се заборави дека реалноста не може потполно да го исполнува уметничкото дело, зашто во уметноста „законит е и стремежот за издигање над стварноста, за творечката сувереност над стварното, а и за навлегувањето во сферата на нестварното“ (*Критериум и дојма*, стр. 186).

³² Некои од одликите во постапката на дијалектичкиот реализам се и: динамичноста, поголемата оригиналност, новите содржини и разновидноста на психолонките димензии. Покрај тоа, овој реализам се карактеризира и со завидна широчина, која Митрев дејдно ја истакнува наспроти негациите на истата, наспроти мислењата за ограниченост на реализмот. Современиот реализам, со оглед на пробивот во современиот живот, се карактеризира и со еден побогат, поразновиден и понов животен материјал. Вистинољубивоста која е трајно и основно начело на реалистичката поезика, исто така е во функција на одрекувањето на негациите и колебањата кон трајната егзистенција на реализмот во литературата. Тоа придонесува за согледувањето на реалистичкиот систем како литературен систем кој е идентичен на основните барања од творештвото што ги бара материјализмот.

зависно од своите основни идејни и естетички сфаќања, усвојувајќи, отфрлајќи и самиот создавајќи погледи и ставови за оваа дисциплина која гравитира меѓу уметноста и науката и за која навистина превосходно се определува во својот творечки и човечки чин. Некои од неговите сфаќања за критиката и за нејзината природа, за критичарот, за односот меѓу литературата и критиката, односно меѓу писателите и критичарите итн., во основа се, навистина, познати и од порано, но не смеа да се заборави дека во неговите текстови тие се сретнуваат условени главно и од самата состојба во нашата литература во ова време.

Критичките, па дури и теориските погледи на Митрев за критиката не претставуваат крута, безживотна, теориска програма, туку еден вид практично искуство, исфинирано, до природата на теориските принципи. Затоа, тие не само што не бараат, туку и не трпат круто приврзување и толкување, ами слобода и усет, на кои им даде недвосмислено и постојано значење. Изнесувањето на погледите и сознанијата за критиката, тој богато и сликовито го илустрира со примери од македонската, од југословенските и од светските литератури, како и од литературната критика, естетика и наука. Но, формирањето на неговите теориски погледи за критиката е резултат и на сопственото искуство; поставките за критиката кај него не се изведуваани од неговата теориска „лабораторија“, туку изведувани од самата практика, па и од ситуациите во кои како критичар се најдувал.

Во литературната мисла на Митрев сретнуваме повеќе карактеристични теориски прашања во врска со литературната критика, на кои тој им посвети повеќе внимание. Попрепознатливи прашања од областа на теоријата на критиката кај него се: за критика на критиката (во рамките на што најмногу се задржува на односот кон критиката³³) и на кое се надоврзуваат нему сличните прашања за односот на литературните творци кон критиката и за незадоволството од критиката; посебно е интересно прашањето за зависноста на литературната критика од степенот на развојот на кој се наоѓа самата литература³⁴, а

³³ Според Митрев постојат два вида на критика на критиката: онаа што се јавува како резултат на незадоволството од страна на критикуваните автори и онаа што се јавува како потреба да го задоволи проблемот на критичкиот третман што го заслужува и самата критика. Бидејќи вистинската критика на критиката дава најсигурен аналитички материјал за проучување на конкретни критички остварувања како и на суштината на делото на еден критичар, на една критичка струја и слично од критичарот на критиката Митрев го бара она што го бара и од самиот критичар. Го потврдува правото на критиката да биде критикувана, „да бара да биде критикувана“. Смета дека „карактерот на нејзината активност има потреба од тоа“ (*За односој спрема критиката*, избор IV, стр. 7).

³⁴ Поаѓајќи од ставот дека литературната критика се развива паралелно со белетристиката, во *За односој спрема критиката* Митрев утврдува дека „литературната критика оди рака за рака со литературата и како што е за нас пионерска улогата на литературата, пионерска е за нас и улогата на критиката“ (Избор IV, стр. 13).

присутни се и прашањата за појавата на нови критичари и рецензенти³⁵, за тоа што значи полна и во сè објективна оценка за еден писател или за една творба, за критиката по секоја цена, за тоа кој може да биде критичар и каков треба да биде критичарот³⁶ итн. Имено, како Ђелински, и Митрев мисли дека критичарите се луѓе кои, исто како и самите уметници, суштински ја чувствуваат уметноста и коишто потполно ги познаваат нејзините законитости, а истото не можат да го изразат, иако знаат како треба да биде изразено. Тој се јавува во одбрана на критичарот и неговите достоинства, на неговото дело и функција. Долгот на критичарот го гледа во непоколебливата борбеност во неговото создавање, но не и робување на оние нешта што ги опфаќа критичкиот чин. Се застапува за потполна слобода на критичарот во избирањето на својот објект, која ја поврзува и ја извлекува од творечкиот карактер на неговата дејност.

Сепак, прашањето за литературната критика како наука и како творештво е најзначајно, централно во литературнотеориската мисла на Митрев за критиката. Меѓу множеството теориски определби за нејзината природа, токму со решавањето на проблемот на критиката како научна и како творечка дејност, тој го даде својот најголем придонес во нашата теорија на литературната критика. Смета дека во творечки остварената критика критичарот-творец „настојува да ни ја открие целосната личност на писателот, присуството на творечкото во неговата физиономија, јаркиот знак на неговата индивидуалност“³⁷. Под поимот критичар-творец го сфаќаме неговиот став за вистинскиот критичар. Бидејќи знае дека критичарот „се задржува на едно дело не само да донесе една оценка за него, но и да изгради врз него едно сопствено творечко дело“³⁸, со мислата за критиката како творештво, Митрев најблиску достигнува до суштината на критиката³⁹.

³⁵ Прашањето за појавата на нови критичари и рецензенти, за неотпорноста на рецензентските текстови и за незадоволството од нив, како актуелен проблем во литературниот живот, се разгледува во повеќе текстови на Митрев. Рецензентството тој не го оспорува како еден вид критика и критичка активна. И кај рецензентите знае да го види постоењето на соодветни вредности, но смета дека незадоволството доаѓа и од преголемите барања од овој вид критичко творештво. Не губи од вид дека и критичарот-рецензент треба да води сметка за светот на авторот, да согледа како е тој остварен, па да заземе свој критички став, зашто и рецензентството е критички процес и како таков „творечка маќа и борба, истовремено, со себе и со авторот“, пишува во *За односој спрема критиката*, стр. 19.

³⁶ Во својот одговор на ова прашање (пак во истиот оглед, стр. 21.), Митрев не заборава дека и критичарот е жив човек и „жив борец што војува за правото на творечката вистина“, дека пресилувањето на радоста или потцртувањето на недостатокот „нема да го промени неговиот главен суд по начело, нема да ја промени суштината на неговиот критички суд“.

³⁷ Димитар Митрев, *За односој спрема критиката*, стр. 11.

³⁸ Исто.

³⁹ И подоцна, во *Критиката помеѓу две димензии* (1968.), Митрев го истакнува оној незавршен спор околу природата на критиката. Но, вистината пак ја гледа „во дружувањето и специфичното преплетување на двете и понекогаш до крајни презели поларизирани димензии“ (Избор V, стр. 251). Додека во *За односој спрема критиката* преовладуваат практичните сознанија по ова прашање, во *Критиката*

Литературнотесриската мисла на Митрев за критиката не се наметнува ниту со некоја целосност, ниту со некоја конструктивност или методолошка поставеност. Меѓутоа, иако тој не водел сметка за едно нејзино систематско изградување, а тоа потекнува пред сè од тоа што не ѝ посветил некој посебен труд во таа смисла, сепак, не е незнателен неговиот придонес во теоријата на литературната критика, посебно што на оваа дисциплина во нашата литературна наука не ѝ се посветувало скоро никакво внимание.

Прашањето за *критичкиите ставови и критичките праќања и истражувања на Митрев*, од неговата теорија на критиката не пренесува во неговата критичка практика, во неговата критика и критеристика, која има доминантно место во неговото целокупно дело. Тој е теоретичар кој не само што не ја доизгради, туку и не ја градеше својата литературна теорија како еден комплетен теориски систем⁴⁰. Творечкиот и научниот лик на Митрев израснува низ двојството на литературен критичар и теоретичар. Како и секој критичар кој е подеднакво ангажиран и на теориско-естетички план, своите теориски погледи и тој ги применува и во самата критичка дејност, но не се кај него сосема неприсутни ниту изневерувањата на критичарот кон теоретичарот на критиката. Како критичар кој не се придржува сосема доследно ни на своите теориски сфаќања за критиката, Митрев доволно се откокнува кон импресионистичката, кон уметничката, а ја избегнува догматската критика⁴¹. И тој застапува против сфаќањето на критичкиот метод како готов образец, како шаблон. Го застапува она што уште на почетокот на овој век го застапуваше Шалда, т.е. дека „личноста на критичарот го создава методот, и тоа не еден, туку цел ред методи, од еден случај до друг, спрема моменталните наоѓања на сопствената чувственост, на сопствената цел, сопственото расположение, сопствениот патос“⁴². Митрев оди дури и понатаму, така што извесната посебност на критичкиот метод, според него, се покажува дури и во секој критички текст. Исто така, тој е доследен и на становиштето дека критичките методи треба да се создаваат според веќе потврдените методи во белетристиката. Во критичкиот процес тој многу држи до вистинската, до природната зависност меѓу белетристичкото и критичкото дело и неговиот критички текст секогаш е условен од литературното дело што го разгледува.

Имеѓу две димензии проблемот е зафатен од еден покарактеристичен теориски аспект, искристализиран до една препознатливост во теоријата на критиката, до најизразит прилог на авторот во оваа област, па претставува и извесно заокружување на ова теориско прашање за критиката.

⁴⁰ Во преокупацијата со критичкото творештво на Митрев неминовно треба да се имаат предвид сите оние моменти кои неговата критичка мисла ја поврзуваат со марксизмот, со литературната наука, со литературната теорија, со естетиката, со националните компоненти итн.

⁴¹ Бидејќи има и творечки компоненти, литературната критика не може да биде потполно одредувана од критичкиот систем на критичарот, колку и да е тој систем целосен и теориски солидно создаден.

⁴² František Šalda, *Kritika kao patos i inspiracija*, во *Eseji o književnosti*, IKP „Mladost“, Zagreb, 1958, str. 5.

Митрев и во критиката се наоѓа на позициите на одбраната на егзистенцијата и развитокот на современиот реализам, што е препознатливо во неговите критички текстови, но неговиот критички систем стои и под знакот на одбраната на достоинствата на критиката и критичарот, како и на литературата и авторот општо. Неговиот критички концепт ја одразува тенденцијата кон една синтеза. Смета дека критиката се потпира колку на научно-филозофската теорија, толку и на интуитивната креација, па тоа и практично го реализира, согласно на своите сфаќања и склоности. Поради големиот простор за креативно осмислување и поради големиот акционен дијапазон на неговата критика, тој мораше да им даде збор и на класичните и на современите сфаќања на критиката. Бидејќи дефинитивно се формира при самата средба со својот поединечен објект, критичкиот инструментариум, што е и премногу механички израз за основните елементи на критичката потрага на Митрев, со сигурност проникнува и во најчувствителните живи гласови на литературното дело. Својот вистински суд за делото како уметничка вредност ќе го изгради врз основа на живата материја и сили сконцентрирани во него, и како врз основа на неговата повеќестрана: историска, социјална, етичка и друга проекција во пошироката стварност. Негирајќи ги чисто естетските критички вреднувања, бара критиката да го опфати тоталитетот на делото.

Критичар со широк дејствувачки радиус⁴³, и Митрев има свои омилени автори - поетите на Револуцијата и тие од редот на постарата македонска литературна генерација, но не е без чувство и за помладите. Како и секој критичар, и тој не е непогрешлив во својата оценка и тој секое дело го зема и како материјал за создавањето на своето критичко дело, бидејќи и критиката е еден вид творештво, па за нас не може да биде незначајна и оствареноста на неговата критика како творечко дело. За истакнување е неговата интимна сврзаност и со одредени мотивски и тематски преокупации во нашата литература, кои го карактеризираат херојскиот и националниот бит на нашиот народ. Тој

⁴³ Забележителното присуство на Митрев како критичар во повоениот развиток на македонската литература, секако, е неоспорен факт. Почнувајќи со првиот критички текст по ослободувањето, кој се однесува на поезијата на Ацо Шипов, тој ги следи појавите на авторите и делата во современата македонска литература во еден подолг период. Во неговиот критички регистар влегуваат дела, како од постарите (С. Попов, С. Јаневски, Ѓ. Абациев, Б. Конески, А. Шопов, В. Малески, Ј. Бошковиќ, Ј. Леов и други), така и дела од помладите автори во современата македонска литература (Г. Тодоровски, М. Матевски, Г. Ивановски, Б. Пендовски, С. Ивановски, М. Јовановски, С. Дракул, А. Поповски, В. Подгорец, Ј. Котески, Ж. Чинго Р. Павловски и други). Некои македонски автори ги следи уште од времето пред војната, главно, поетите на Револуцијата: Вапцаров, Рацин, Неделковски. Неговата критичарска ангажираност на едно пошироко подрачје ја потврдуваат неговите бројни критички одгласувања, кои не се секогаш критика во потесната смисла на значењето, на појавите на автори и дела и по други поводи во литературните подрачја во нашата земја и надвор од неа. Пишуваше за Д. Писарев, за Ф. де Санктис, В. Фокер, В. Вулф, М. Богдановиќ, Б. Брехт, Т. С. Елиот, Б. Пастернак, Л. Андреев, Ц. Џојс, Л. Вентури, Т. Ладан и други.

добро ја знае девизата дека народноста во уметноста е длабок одраз на народната психа, па истата длабоко и уверливо ја пронајде и претстави како кај нашиот народен поет, така и во уметничката литература, кај Вапцаров, Рацин и други автори. Во критичката мисла на Митрев, како и на херојскиот и националниот бит, подеднакво внимание му се посветува и на историско-општествениот бит на нашиот народ.

Во критичкото дело на Митрев успешно се портретирани ред автори од нашата литература, па за неговата критика многу често се зборува како за портретска критика. Тоа е и несомнено кога станува збор за критичките текстови кон творештвото на Вапцаров, Рацин, Неделковски, кон творештвото на Стаде Попов, на Јаневски, Конески, Шопов, како и на други автори од нашата современа литература⁴⁴. Критиката на Митрев му соодветствува на повеќестраното испитување на литературното дело, на целосната заокруженост и на критичкиот суд за сите вредности на делото, обединети во една целосна синтеза. Кон критичкото портретирање се стреми дури и кога се осврнува по повод на посебно дело од опусот на еден автор. Како една од основните карактеристики на неговата критеристика, критичкото портретирање, воопшто не треба да се сфаќа како формален опфат на опусот на еден автор⁴⁵. Оваа критика се гради низ аналитички пристап во светот на делото, а со извлекувањето на неговите најзначајни карактеристики и компоненти како жива посебност од стварноста, но пак поставена наспроти стварноста.

Во литературната критика на Митрев е посебно значајна нераскинливата сврзаност со поезијата на Револуцијата, на отпорот, на борбата, на борбеноста и во една поширока смисла, условено од неговата идејна ориентација во револуционерното битие на македонскиот народ во минатото и денес. Всушност, тоа е и едно од најсуштинските трагања на овој поклоник на литературата која ги одразува борбените страни на животот. Посебно се занимава со таквите светови и во народната и во уметничката поезија. Писуваше за црвената нишка во поезијата на бројни наши и не само наши поети: за Вапцаров, Рацин, Неделковски, за Мите Богоевски и за многу други, па и не само за борбеноста во нивната поезија. За борбената поезија тој секогаш зборува крајно егзалтирано, понесено и вдахновено. Смета дека борбеното начело во

⁴⁴ Во таа смисла се посебно карактеристични, меѓу другите, уште и критичките текстови за делата на Г. Абациев, Ј. Бошковски, В. Малески, Г. Тодоровски, С. Дракул, Ј. Котески, Ж. Чинго и други.

⁴⁵ Критиката на Митрев, како портретска, го опфаќа делото во целината, како од содржинските, суштинските и значенските аспекти, така и од формалната страна, при што се утврдува не само целосниот светоглед на авторот, а и не само на идејно-историската или социјалната проекција на делото, туку се работи за портрет на авторот како автор и за литературното дело како едно ново битие на стварноста, кое е по суштина комуникативно и со други простори вон од својот простор и вон од својата епоха. Вредноста на критичкото портретирање кај него е резултат најмногу на длабокото проникнување во светот на литературното дело, дури и во оние сфери на неговото појавување и живеење во живиот и во предметниот свет на стварноста, за кои свеста на авторот како негов создател, дури и ретко може да игра битна улога.

нашата уметничка поезија не е едноставно продолжување на тој мотив од народната поезија, па бара и во современата поезија да се „поаѓа од новите длабоко општествени промени кои настануваат во животот на Македонија“⁴⁶.

Во литературното творештво Митрев-критичарот трага и по историските и социјално-економските појави. Често ја акцентира авторовата суштинска и психолошка вникнатост во луѓето и во појавите како економски, психолошки и социјален феномен. Тоа се однесува и во случајот на критичките проследувања на делата од нашите современи литературни творци. Истото израснува и до едно од основните критички и естетски барања на Митрев. Клучот на успехот на пренесувањето на колективната психологија го гледа во барањето поетот да пишува за појави од стварноста, за дикови од минатото, но само со сопственото внесување во нив, со внесувањето на сопствената трагедија во трагедиите на личностите од минатото, така што кажувањето за нив да зборува и за нив и за себеси.

Критичките трагања на Митрев специфични обележја и место имаат и во случајот на лириката. Имено, од својот видокруг критичарот не смее да ја испушти пред сè интимата. Специфично е што тој го утврди интимно-личниот нагорен интензитет во поетскиот развикот како на некои наши поети посебно, така и како поопшта појава во нашата литература од 50-тите години, што се јавува како спротивност на разните догматски барања за едно изнасилено создавање на социјална лирика, на некаква лажна лиричност, па дури и лажна интимност во социјалните и други мотивско-тематски сфери на творештвото. Кај Митрев постои будност и од доминирање, од пренагласување на интимната тематика. Се застапи за одредување на вистинскиот критички третман на интимата, за односот на таа тематика во општата литература и уметничка тематика, за чистата изворност, за автентичноста на доживувањето и инспирацијата.

Кога зборува за лириката со патриотски интонации, Митрев утврдува дека и патриотската лирика како емоција и размисла е поставена на планот на психолошкото, барајќи и тука поетот да биде со „богато индивидуализирана мисла на кажувањето“. Спротивно на ова, не само во патриотската лирика, туку во лириката воопшто, не го бара апсолутното царство на индивидуалноста на поетот, туку го бара одразот, специфичната присутност на мнозинството преку чувствата на индивидуата на уметникот, како и одразувањето на општествено-историската стварност и на времето. „Лиричарот е обдарен од природата, пишува Митрев, но е условен од општеството и го носи општеството во себе“⁴⁷.

Митрев трага по чувствениот и мисловниот темперамент во поезијата, при фаќајќија и онаа наједноставна и најсуштинска разговорност и комуникативност, како израз на животно-уметничката длабочина на односното литературно остварување. Затоа и често се задржува на

⁴⁶ Димитар Митрев, *Косиџа Раџин*, Избор II, стр. 196.

⁴⁷ Димитар Митрев, *Од себе кон друштите*, Избор V, стр. 221.

оној поет кој е поет и на емоцијата и на идејата⁴⁸. Сплетот на спонтаното и рефлексивното е она за што тој најиманентно се определи во своите критички текстови за поезијата. Категоричен застапник против поетската виолина на една жица, против сентименталните славопојки, трајни уметнички вредности наоѓа во поезијата каде мисловното и чувственото нашле свој единствен и заеднички израз⁴⁹. Вникнувајќи во посебниот свет на секое литературно дело, па создавајќи со тоа и секогаш посебен литературен метод, Митрев се впушта во анализа на она што е најспецифично за соодветното литературно дело. Посебно значење ѝ придава на самостојноста и на „сопственоста“ на одредени мотивски или тематски преокупации кај некои автори, а уште повеќе на нивната творечка индивидуалност. Неговите критичарски опсервации не се движат само во проблемскиот круг на делото што го разгледува, туку пошироко во соодветните проблемски нишки и на другите дела на авторот, со оглед на портретскиот карактер на неговата критика, па и кон поширока поврзаност на значењата на литературното остварување.

Митрев е во трајна потрага по животноста во суштината на литературното дело, која е една од основните мерки на литературно-естетската вредност. Од аналитичката потрага во критиката тој се движи кон литературнотеориското и естетичкото, односно, кон научното потврдување и синтеза за природата на осознатите вредности, но и кон творечко дооформување на неговиот критички суд. Неговиот критички, естетски и литературноисториски суд е прецизно и објективно дефиниран и потврдуван, категоричен и уверлив и, што е најзначајно за критиката, искрен. За него е својствена онаа карактеристична борбеност во одбраната на своите сфаќања и судови која произдегува од (или прераснува во) активна полемичка понесеност. Иако кај борбениот Митрев не е неприсутен и оној внатрешен сопствен двобој, како критичар тој израснува над авторите и делата за кои пишува⁵⁰.

⁴⁸ Во завршетокот на некои Рацинови песни гледа дека „било со крајна отвореност било со суптилна дискретност вонредно богато е вградена една целосна идеја“ (*Косија Рацин*, стр. 200—201). Меѓутоа, далеку повеќе е свртен кон единството на на емотивното и идејното во поезијата на Конески. Го интересира исконската и човечки длабоката емотивност, посебно емотивноста на тешкото и таговното во неговата поезија. Ја согледува онаа силна внатрешна „класично здржана патетика“, која постепено расте и целосно го понесува читателот. Во интимните човечки исповеди гледа целосно изразување на себеси, а уште во раниот период на нашата современа поезија, тој се зазема против сокривањето на исповедните елементи кај некои поети.

⁴⁹ Доследен застапник на ова единство во поезијата, убавината во поетското остварување ја гледа во „субјективноста, во едноставноста, во чистотата на јазикот, во еден израз што е самиот адекватна температура спрема внатрешната топлина на доживеаното“, пишува во *Оглед кон поезијата на Блаже Конески*, „Избор“ III, стр. 29.

⁵⁰ Кога се размислува за посеопфатно изјаснување на поимот за Митрев како критичар, без исклучоци треба да се размислува и на релација на неговото споредување со некои од најпознатите имиња на критиката, со Белински, на пример, со Сент-Бев, со Матош и Скерлиќ, со Шалда и Лукач, за кои се смета дека се и негови учители, а кои што исто така, имаат и пропусти и грешки како критичари. Сите нив ги оценуваме по она што е најдостojно кај нив, по она по кое се вистински големи и најпрепознатливи во својата големина, по она што ги одделува од останатите.

Во сликата за Митрев-критичарот резултираат објективноста и категоричноста во искажувањето, марксистичката поставеност на критичниот третман и на естетските сфаќања, принципиелноста, борбеноста и националната обележеност. Критичар кој или создава или урива, и за него е важечко искажувањето дека критичарот создава и тогаш кога урива. Иако на некои места оваа критика е дури и отворено неприфаќана од модернистичките естетски струења, па дури и посочувана како анахронизам, таа бара да биде испитувана и од аспект на нејзината заснованост врз марксистичкиот концепт на вредноста.

Митрев е критичар од моделот на Сент-Бев, на Белински, Скерџиќ, Матош и Шадда, синтеза од повеќе значајни критичарски карактеристики: трудољубовост, широчина во погледите и познавањата, остроумност, несебичност. Основно е што тој го обединува профилот на класично-реалистичкиот со марксистичкиот критичар, при што се работи за една ретко успешна синтеза. Поголемиот број од неговите критички текстови се не само значајна база за нашата литературна историја и теорија, туку и самите ретко синтетизирани и научно успешно ги толкуваат литературноисториските и теориските проблеми во врска со некои дела во македонската литература и пошироко.

Прогласувана од некои за гносеолошка, аксиолошка, еластична и виталистичка, а за догматска од други, литературната критика на Димитар Митрев својата најверодостојна потврда и оценка ќе ја има во нашата иднина, во натамошниот развоен процес на нашата литературно-естетичка и критичка мисла, а пред сè на самата литература. Но, со оглед на специфичноста на времето и на развојниот степен на кој во тоа време се наоѓаше нашата литература, за еден национално значаен критичар како што е тој, потполно важи искажувањето за онаа улога на претходница на патот којашто на критичарот му ја припишува Франтишек Шадда, споредувајќи го со слободниот коњ пред санката, која го одредува патот и гарантира за него, па оттука и поголемата одговорност и изложеност на поголеми опасности на критичарот за развикот на литературата на која ѝ припаѓа.

IV

Литературниот критичар, теоретичар и естетичар Димитар Митрев е и литературен историчар, а во неговото дело има и забележителни општолитературни и други погледи, при што македонската литература е во центарот на вниманието. Дејствувајќи во епохата што е обележана и со целосниот подем во македонската литература, што значи една од нејзините најзначајни етапи, а сфаќајќи го минатото како неодминливост на патот кон иднината, литературното минато за овој ангажиран марксистички критичар не е само објект за потврдување на национално-културните вредности, туку и проблемски простор за проекција на неговите сфаќања за уметноста, за потврдување на неговите естетски принципи. Погледите кон македонската литература тој ги гради врз основа на своите општолитературни, теориски, естетички и филозоф-

ски сфаќања. Толкувањето на законитостите во специфичниот развото на македонската литература, затоа, е и израз на сфаќањата за законитостите во литературата воопшто. Општолитературните, теориските и други сознанија Митрев ги применува во утврдување на законитостите во развотоот на нашата литература, а оригиналните сознанија за нејзиниот развоен процес често ги синтетизира до општолитературни, до општи теориски и естетички законитости. Преокупиран со законитостите во, споредба со други литератури, кусиот историјат на нашата литература, неговиот радиус се движи сè од почетоците на новата македонска литература во првата половина на XIX-от век, па до нејзините современи текови и заклучно со нив, а по хоризонтала и во нејзините разновидни претставувања условувања и влијанија на целокупната македонска културна историја и национална мисла.⁵¹

Согласно со широките видици на неговите интересирања и проучувања, Митрев не може да го заобиколи богатото фолклорно творештво на нашиот народ, уште повеќе поради големата поврзаност на уметничкото и народното творештво. Најмногу интересирања пројавува за природата и улогата на фолклорот во нашата национална и културна историја. Овде го гледа неизбежниот одраз на народниот бит и светоглед, како во минатото, така и во денешно време. Неговите научни прилози со потесно значење за фолклористиката се малку на број, но исклучителни по третманот на фолклорот и по некои проблеми од таа област. Посебно е преокупиран со народното поетско творештво. Ги истакнува неговите уметнички дострели, мотивската разновидност и животната опфатност, сугестивноста и мелодичноста. Народните песни за него се легитимна ознака на народната самобитност, најкарактеристична одлика не само на степенот на историската развојност на еден народ, туку и на неговата духовна и творечка специфичност. Тој добро знае дека народната песна е „и најблагодарен и најтраен поетски образец во еволуцијата на нашата индивидуално-уметничка поезија“⁵². Учењето од народната поезија, најпрво како заслушување во живиот збор од народните песни, потоа и како целосно совладување на таа поетска структура, креативно се остварува во надраснувањето на народната

⁵¹ Така, овде мора да се имаат предвид неговите општолитературни погледи создавани врз проблеми од македонската литература, како што се прашањата за народното литературно творештво, за односот меѓу народното и уметничкото творештво, како и за развојните текови на македонската литература, па, на крајот, и сосема специфичниот проблем за новото во литературата. За општолитературните погледи на Митрев, како и за неговите погледи за македонската литература, не се незначајни и неговите антологиски избори со разностраноста на критичките и естетските компоненти што ги содржи антологискиот чин. На македонската литература тој ѝ остави четири поетски антологии. Додека двете се тематски, за интимната (*Антологија на македонската лирика*, 1951) и револуционерната поезија (*Антологија на македонската револуционерна поезија*, 1974), другите две, *Повоени македонски песни*, 1960. и *Антологија современи македонски поезије*, 1977. се антологиски избори од целокупната современа македонска поезија.

⁵² Димитар Митрев, *По трагите од погвистот на Миладиновци*, „Избор“ VI, стр. 205.

поезија, како кај нашите поети од XIX-от век, потоа кај Рацин и неговите современници, така и кај современите македонски поети.

Поетската сила и трајната уметничка вредност во народната песна не ги толкува само како последица од неможностите за развој на индивидуалниот поетски збор⁵³. Се интересира и за историската условеност на настанувањето на македонската народна поезија, за нејзината колективна својственост итн. Народното литературно творештво го истакнува како феномен кој низ непостоењето услови за уметничка литературна дејност, задржал национално оригинална и континуирана развојност и кој претставува една од најтрајните македонски творечки традиции.

Во врска со континуитетот во развојот на нашата литература, Митрев ја утврди идентичноста во поетските почетоци на Константин и Рацин, кои неминува мораа да започнат од поетиката на македонскиот фолклор, па според постоечките историски, јазични, литературни и други сфаќања и услови во времето на двајцата поетски зачетници, утврди дека во еволуцијата на македонскиот стих Рацин е позначен од Константин. Митрев посебно се занимава и со проблемот на битовото во прозното творештво во нашата литература. Задоцнетиот македонски битов регионализам го сфаќа како појава која пополнува една празнина, бидејќи битовиот регионализам во други литератури е завршен чин⁵⁴.

Значајни општи искажувања кај Митрев сретнуваме и за слободниот развојот на македонската литература. Најосновните карактеристики, како на македонската белетристика, така и на македонската критичка мисла во овој период, тој ги изведува од нивната природна сврзаност со тоа време и согласно со општата идејно-естетска клима во цела Југославија. Мисли дека револуционерната романтика во првите повоеени години не е резултат само на влијание од советската литература, туку повеќе на револуционарните промени што настануваа кај нас. Спротивно на многу негации на создаденото во литературата во ова време, гледа ред литературни остварувања со трајна вредност. Во 50-тите години, период кој е предоман за нашата литература, тој го гледа јавувањето на изразитото зголемување на разностраноста и угледавањето од современите литературни струења, како и разновидното модернизирање. На планот на поезијата го согледува навлегувањето

⁵³ Бидејќи народната песна настанува пред сè како плод на инспирацијата на народниот поет, а како резултат на интензивноста во животот на народот, таа е израз на суштината на неговиот живот, на неговиот бит и носи оригинална животност, оригинална виталност на живиот народен збор. Предочувајќи ги реалните историски условности за големиот поетски дострел во творбите кои се плод на народниот гениј, како одраз на сопствената неможност и на бунтот кон светот, Митрев јасно ја согледа и другата димензија на тоа творечко траење — длабокото духовно живеење на нашиот народ во ропството.

⁵⁴ Митрев развива теза дека и оваа доцна појава е доцна како што се доцни кај нас и во многу други нешта, но дека истата мора да се јави за да го пополни оној вакуум, според неумоливоста на дијалектката во литературата. Ова толкување за доцната појава на регионализмот во македонската литература не беше целосно прифаќано, но истото пак, не доби досега ни поверодостојно толкување.

во светот на интимата, поизразитата луцидност во патриотските мотивации, пробив на рефлексивноста и засилување на експресијата. Најразнострани и современи пројави согледува и во прозата, несоодветно на нејзината куса еволуција, обележувајќи и тука неколку најзначајни карактеристики, а го утврдува заостанувањето на драмата зад поезијата и прозата. нејзините позначајни резултати, пак ги гледа во надраснувањето на изразито фолклористичките карактеристики. Шеесеттите години ги определува како период на поспокојна литературна атмосфера и на суштествени проценки, но и како најреална победа на сопствените сфаќања за реализмот и за современиот реализам посебно.

Во литературноисториските трудови на Митрев е очигледна онаа широчина и повеќестраност на пристапот кон проблемите. Дури и во оние трудови каде што се најприсутни литературноисториските проблеми, како по научната постапка, така и по неговото широко разгледување на проблемот, присутен и критичко-есеистичкиот суд, а често и теориското воопштување. Од формална страна, овој научен ангажман отстапува доста од принципите на литературната историја. Литературно-историските интересирања на Митрев се изразени на планот на неколку значајни пунктови: за Миладиновци, за личноста и делото на Прличев, за литературата посветена на Илинденското востание, специфичните проблеми околу делото на Талев и други. На овој план, покрај другото, најмногу се задржува на прашањата од културната историја на нашиот народ, односно на позициите на нејзината одбрана.

Во случајот со Миладиновци, Митрев разоткрива една поширока проблематика, значајна за нашето преродбенско движење. Не занемарувајќи ги фолклористичките вредности на *Зборникот* и фолклористичките познавања на Миладиновци, над нив ја става нивната првенствена национална побуда. Неодминлив придонес во науката за Миладиновци даде со разјаснувањето на прашањето за необјавувањето на *Зборникот* во Русија, а покрај тоа и за прашања како што се Константиновото свртување кон католицизмот, наметнувањето на бугарското име на Македонците, неприфатеноста на Константин како поет од страна на бугарската наука и уште некои други, кои се, исто така, негов препознатлив придонес.

Во значајните дела на македонскиот литературен XIX век, како што се *Зборникот* на Миладиновци или *Сердарот* и *Автобиографијата* на Прличев, како творби кои одразуваат еден карактеристичен период од македонската борбена и културна историја, Митрев ја бара блискоста со нас и со нашето време. Таа блискост и родственост ја гледа во интензитетот на животноста и идејноста на истите. Неговата свртеност кон литературното минато е поврзана и со неговата одбрана на македонската историја и културна историја, одбрана која е суштествено инкорпорирана и во неговата литературна мисла општо. Иако Митрев располага и со литературноисториски факти и сознанија, неговите литературноисториски трудови, со некои значајни констатации, по општите вредности ја надраснуваат литературноисториската опре-

делба или форма. Неговите интересирања за делата и авторите кои му припаѓаат на литературното минато, како што е делото на Миладиновци или Прличев, поврзани се со неговото сфаќање дека трајното во историскиот чин не се мери само со одгласот во своето време⁵⁵.

Литературно-естетските позиции на Димитар Митрев во конфронтациите се неодминлива компонента на неговата личност и дело. Како апологет на современиот реализам во литературата, тој беше централна личност на литературно-естетските конфронтации во нашата република, а секако и еден од најзабележителните полемичари во југословенскиот простор во ова време. Негови многу значајни естетички, теориски, критички, литературноисториски и други поставки се изнесувани токму во неговите полемички текстови, а полемичкиот карактер се чувствува скоро во секој негов текст⁵⁶.

⁵⁵ Настаните и делата, доколку го издржале судот на времето, неминовно се значајни и за идните генерации. Митрев покажа дека „минатото не е само историја, дека со најзначајното во себе знае и за својидни делувања и во светот на сегашното“ (По трајните од подвигот на Миладиновци, стр. 135—136).

⁵⁶ Проблематиката на литературно-естетските конфронтации и во македонската литература е од повеќе аспекти интересна и значајна тема. Иако беа условени и од литературната клима во цела Југославија, во нашата република тие се одвиваа по своите специфични законитости, во многу нешто различни отколку во другите републики. Иако во случајот на конфронтациите е јасно дека не беа во прашање само литературните и естетските афинитети, сè уште останува отворено прашањето за тоа врз каква основа настанаа. Тоа прашање бара еден покомплексен приод, а таа отвореност се однесува и на други прашања во врска со конфронтациите.

Започнати околу 1952—53 година, конфронтациите помеѓу реалистите и модернистите кај нас, и во почетокот и во натамошниот тек, во добар дел се одвиваа како естетско-литературна борба за модерниот израз. Во епохата која беше во знакот на Жид, Хемингвеј и Давичо, македонскиот модернизам ги зеде на удар делата на Ѓ. Абациев, С. Попов, И. Точко, Ј. Леов и други автори. Покрај одбраната на интимната лирика и на битовиот регионализам во македонската литература, кои, како и прашањето за модерниот израз и за новото во литературата, се најзначајни спории проблеми меѓу двете страни, во конфронтациите Митрев го брани *Село зад седумте јасени* од скрупулите на социјалната порачка, од акцентот како роман само на социјалната реконструкција на селото. Гледа дека овој автор во првиот свој и првиот македонски роман го надраснал не само црно-белото сликање, туку и дека повеќестрано завлегол во еден побогат литературен свет и во една поизградена литературна проблематика и техника.

Најтешката идејно-естетска битка во својата полемолошка практика Митрев ја води токму со поборниците на модернизмот во македонската литература. Полемизирајќи со Д. Солев, тој всушност полемизира и со ставовите на В. Рехар и Д. Протуѓер. Кај нив е присутна негацијата на натурализмот како негација на реализмот. Сведувајќи ги тие сфаќања под заеднички именител, Митрев утврдува дека реализмот тие го изедначуваат со натурализмот, со фактографското робување и со фототрафската копија на стварноста.

По прашањата за социјалистичкиот реализам и за ждановизмот во нашата литература, модернистите земаат три основни коти, три текста или три моменти од активноста и развитокот на Митрев: *За дејноста на Друштвојто на писателите на Македонија*, *Криериум и дојма* и *Помеѓу ситуацији и реминисценции* и посебно првиот, во кого неговите идејно-естетски противници во конфронтацијата ги „пронаоѓаат“ фактите за неговите ждановистички позиции во тоа време, односно 1949, 1956 и 1965 година. Кога расправаат по оваа точка, модернистите најчесто земаат фрагменти од ваквите искажувања и реферати, не секогаш со увид во целостата на текстот, а не и од критичките текстови на Митрев за одделни автори итн. (Далеку пошироко за ова прашање зборувам во мојот магистерски труд: „Литературно-теоретските и критич-

Кога се зборува за литературно-естетските конфронтации во македонската литература, без исклучоци треба да се зборува и за Митрев, како најзначаен застапник на реалистичкото естетско начело, кое, наспроти модернистичкото, е во суштината на едната конфронтирана страна⁵⁷. Бидејќи е позната неговата исклучителна полемичка страстност и ангажираност, од посебно значење се неговите полемички текстови, како и оние кои се упатувани на негова адреса. Полемичката интонација, всушност, како и некои други одлики на разностраната творечка и научна дејност на Митрев, се јавува дури и како карактеристика на неговиот стил, па логично е дури и почетокот на таа полемичка нишка да се согледува во почетокот на неговата критичка дејност.

Конфронтациите помеѓу реалистите и модернистите започнаа околу стихозбирката *Стихови за макаџа и радосџа* од Ацо Шопов и околу интимната лирика општо⁵⁸, но понатаму се водеа и за регионализмот во македонската литература, односно за делото на Стаде Попов, како и за други автори, дела и проблеми во македонската литература. Митрев ја застапуваше првенствено одбраната на уметничките вредности на делата на Попов, Јаневски, Леов, Абациев и други автори, заземајќи се и за општи пошироки гледања кон литературните дела и кон литературната уметност општо.

Зборувајќи во врска со конфронтативните и други проблеми во нашата литература (во полемичкиот оглед *Литературнајна ситуација денес*, 1963.), Митрев зборува против појавата на теоретизации кои креативниот чин го третираат како ирационализаторски феномен, против појавата на содржинска и идејна пустош во многу текстови, против анемичноста и отсушноста на авторско мисловно учество во творештвото, а за она големо уметничко единство помеѓу емотивноста и мисловноста — творечки закон до кој најмногу држи. Кај некои дела го гледа

ките погледи во творештвото на Димитар Митрев“, во поглавјето „Литературно-естетските позиции на Д. Митрев во конфронтациите“).

⁵⁷ Во секој посериозен пристап кон личноста и делото на Д. Митрев треба да се настојува да се дофати естетската страна на конфронтациите и неговата вклученост во нив, но не преку нивната хронологија, туку преку нивната творечка развојност и резултатност. Во овој случај Митрев треба најмногу да го гледаме од аспектот на одбраната на неговите литературно-естетички погледи, но и без да се заборави на него и како на полемичар во потесната смисла на тој израз.

⁵⁸ Полемизирајќи со критичарот од *Млада лијература*, Митрев забележува дека во ова дело постојат и неотпорности, но дека нивниот квалитет треба да се одреди таков каков што се пројавува и дека фиктивното критикување не придонесува за нивното надминување. Неоткривањето на вистинските лирски достигнуања и на вистинските слабости го става меѓу остатоците од едностраните социолошки трагања. Бидејќи самиот се застапува за „високо квалитетни уметнички опсервации на херојското, на победоносно револуционерното, на длабоките идејни преломи и победи“, бара и да се ослободат „творците на уметноста од такви високопарни, а всушност прозрочно нерезултатни диктати“, пишува во *Околу критериумој за интимнајна лирика* („Избор“ IV, стр. 151), со што би се избегнала тематската стеснетост и идејната и животната еднодимензијалност. Наспроти прикажувањата на *Стихови за макаџа и радосџа* како поезија на песимизмот, во овој оглед истата тој ја разгледува како најчист резултат на длабоката интима на поетот.

недостатокот на рационалност, односно несоодветство во рационално-ирационалниот однос. Застанува против третманот на модерниот човек како апстрактција и против едностраното сфаќање и прифаќање на модерниот израз, зашто, делата во кои се појавува херметичноста, технификацијата, егзибиционизмот и некомуникативноста, ги смета како дел од минатото. Вистинската литература ја гледа вон од секое празно апстрахирање. Затоа, и критичката преоценка на литературата ја сфаќа и ја врши врз начелото на релацијата живот — литература. Неговите полемички текстови се поглед кон состојбата во македонската литература, но се однесуваат и на проблемите на новото, на модернизмот, на конфронтацијата меѓу двете струи. Во полемичкиот оглед *Помеѓу ситуацији и реминисценции*, Митрев изнесува нови потврди и докази за оние становишта кои и порано ги изнесува како аргументи во своите полемички, критички и литературнотеориски текстови. Тој не ја оспорува „идејноста, ниту идеологијата, а механичкото, неуметничкото, површното спрема идејноста како уметнички квалитет, и спрема идеологијата како миросглед“⁵⁹.

Литературнотеориската и критичката мисла на Митрев, покрај литературнотеориски и критичарски ангажман, е и полемички, теориско-полемички, со ред проблеми во зафатот кои и не засегаат само во литературната теорија и критика. Литературнотеориската и критичката мисла со полемиката овде се проткаени една со друга. Полемичката нагласеност и полемиката како творештво е битен составен дел од неговата литературна активност, од неговата литературна мисла. Многу значајни проблеми во неговото дело се поврзани со проблемите на литературните конфронтации, така што многу констатации се наоѓаат и во неговите полемички текстови, што е карактеристично за неговите литературни погледи. Покрај научно-литературната аргументираност, во полемиката тој држи темпо на доследност, борбеност и сигурност, издигнувајќи се во крајниот резултат и до литературнотеориски констатации. Значајно е неговото искажување дека во полемиката „неблагодарно е да ги потценуваш другите, поеднаквувајќи ги со себе. Уште понеблагодарно — да го потцениш најелементарното во полемистичката стратегија: запознавањето на противникот. — Како дејствувал, како дејствува, како би дејствувал, за да знаеш и самиот како да дејствуваш и дали воопшто да дејствуваш“⁶⁰. Негова значајна карактеристика како полемичар е што тој не го потценува и не го оспорува по секоја цена својот противник. Неговата отвореност е и до таа смисла што тој не одрекува прифаќање на нешто и од самиот противник, па

⁵⁹ Кај Митрев откриваа и точни и неточни, понови и постари, односно во различни временски периоди настанувани не најпотполно идентични негови искажувања за исти автори. Но, како и секоја друга литературно-естетска мисла, и мислата на Митрев има своја хронолошка развојност, свои кризи и недооценувања, што не беше и од него самиот оспорувано. Меѓутоа, во конфронтациите токму тие, иако минати моменти, најмногу се потенцираат, што укажува повеќе на етичката димензија на конфронтациите.

⁶⁰ Димитар Митрев, *Најпосле на виделина*, Избор IV, стр. 154.

признава дека и самиот прифатил нешто од противникот. Критичар кој е и изразит подмичар, тргнувајќи и од сопственото искуство, Митрев добро знае како треба да се однесува критичарот и во случаи кога се напаѓани и оспорувани неговите литературни и, посебно, критички становишта.

Полемичноста мора, без исклучоци, секогаш да се зема како значајна компонента во критиката на Митрев, па и во неговата литературнотеориска, литературноисториска, историографска и културноисториска актива. Натомошните истражувања на неговото дело, како и на неговата развојна условеност од времето и од македонската литература во односното време и општо, ќе можат поопстојно да го разрешат прашањето за позитивното или негативното влијание на полемиката во општите вредности на ова дело. Во полемичките судири тој ги доразвиваше своите литературни погледи — барем така навикнавме да зборуваме и да пишуваме. Полемичките текстови ги доразјаснуваат критичките, литературнотеориските и естетичките погледи на Митрев. Овде се наоѓаат применети, а и се доизградуваат или се градат неговите теориско-критички и естетички ставови. Од друга страна, и неговите позначајни критички, литературнотеориски, естетички и други трудови не се лишени од таа карактеристична полемичка интонација. Мислата на научникот и на критичарот по вокација, таа на моменти ја води кон една ригорозна потенцираност на ставовите, кон една зголемена температура во текстовите и кон едно не секогаш нужно апсолутизирање на нештата, што го повлекува прашањето за повеќестраниот одраз на полемиката врз литературнотеориската, критичката и естетичката мисла на Митрев.

V

Времето во кое се појавува и дејствува има едно од пресудните значења за ликот на критичарот и научникот од поголем формат. Факторот на времето во случајот на Димитар Митрев беше развојниот пат на нашиот народ и култура од војната наваму, но во неговиот случај скоро не помалку е значаен и факторот на поблиското и подаечното минато на македонскиот народ. Тој мораше нужно да одговори на барањата на своето време, односно на барањата што ги наложуваше културниот развој на македонскиот народ во првите две децении од повоенниот период. Токму затоа, тој беше секогаш активен и творечки плоден на полето на литературната наука (литературната критика, теорија и историја), естетиката, националната историја, секогаш активен во културниот и јавниот живот и пошироко. Со своите оригинални и константни гледишта тој ќе му остане познат на светот пред сè како родоначалник на македонската критичка, литературнотеориска и естетичка мисла и како критичар кој во македонската литература почна да ги воведува кормите и духот на развиените литератури.

Митрев даде вонреден придонес во создавањето на природно нужниот континуитет во македонската литература. Неговото местото и улога во македонската култура е скоро воопшто неосветлено од аспект на ова прашање. Тој не ја водеше само борбата за еден таков континуитет во развитокот на македонската литература, а самиот континуитет пак, се наметнуваше и како неминовност во првите години од повоениот литературен развиток. Тој, навистина, имаше карактеристичен и нему својствен однос кон нашата литература во нејзината историска и современа проекција, па и кон литературата воопшто, но тој однос не може да се одредува без да се зафати неговата суштина.

По тој континуитет се препознава не само местото на Митрев во историјата на македонската литература, туку и местото во македонската литературна и културна историја на генерацијата на која ѝ припаѓа тој. Неговото индивидуално место во македонската литературна историја трајно останува главно како пионер во литературнокритичката и литературнотеориската мисла кај нас во односното време. За Митрев мораме да зборуваме уште и како за личност во која се изрази континуираноста на општонационалните, а пред сè на културните достоинства на нашиот народ, од минатото, од најновата историја, од сегашноста, а истите се и големиот патоказ кон иднината, односно неговото дело е голем чекор во иднината. Тој го означува времето на влегувањето на нашата литература и култура во редот на поразвиените, во југословенски и во пошироки рамки. Со она негово постојано критичко барање од нашата уметност, и посебно од литературата, за издигнување во квалификативноста на националното кон светското и за приближување на светското кон националното, односно со застапувањето на еден реален и хармоничен сооднос меѓу тие две крајности, Митрев е и поттикнувач и израз на создавањето на тоа единство и на неговите вредности во нашата литература.

Неговото тридецениско творечко присуство на кормилото на младата македонска литература е вткаено во нејзините најзначајни нишпи. Затоа, иако некогаш патетично пренагласени, не се несоодветни искажувањата за неговото исклучително место во нашата литература. Тој беше меѓу оние претставници на македонската литература кои уште со самото ослободување се соочија со сите проблеми и задачи што ѝ претстојеа на литературата која, тогаш, толку доцна, го започнуваше својот вистински од, па не треба многу за да се рече дека триесетте години по ослободувањето, во македонската литература беа период на кој значаен печат му остави и Митрев. Не треба да се заборава дека на критичкото поприште тој се наоѓаше во период кога критиката, посебно во нашата литература, имаше и премногу сложена улога, кога таа сè уште мораше да биде под дејството на историските условености, од кои мораше брзо да се ослободува и да ги надраснува. Денес е сè уште рано да се предвидува за трајноста на критичките, на естетските барања на Митрев и во податечна иднина, но и покрај тоа, јасно е дека

како сеизмограф кој реагираше на најзначајните настанувања на културен план на југословенскиот простор и пошироко, тој длабоко заора во нивата на македонската литература. За долго време беше нејзиниот вешт кормилар, а неговото присуство во нејзините струења на своевиден начин и ќе се одразува и ќе се препознава и понатаму. Сепак, во еден период од развитокот на нашата литература, на одредени струи како сè помалку да им требаше таа улога. Младата македонска литература во времето на започнувањето на конфронтациите сè повеќе се оддадечуваше од Митрев и од неговото литературно влијание. Но, тоа не значеше дека неговиот критички метод не ќе биде соодветен и на бројни натамошни остварувања како од постарите така и од помладите автори, за да останат најголем дел од неговите критиктестови за постарите или за помладите со трајна вредност.

Митрев е носител на еден разностран и богат литературен ангажман чии основни карактеристики многу препознатливо, со оглед на тоа време во литературата, стојат под акцентот на естетската борба за еден современ, креативен или дијалектички реализам и се во духот на марксистичката естетика. Неговата литературно-естетска мисла се наметнува за проучување на неколку основни пункта во современата естетика и литературна наука, во кои тој несомнено си освои сигурно место. Оригиналноста на неговите сфаќања го поставува во редот на најпознатите мислителци од овие области во современата југословенска литературна наука, а неговите сфаќања, што се однесува барем до проблематиката на реализмот и некои други проблеми од марксистичката естетика и литературна наука, како и сфаќањата на критиката, на новото во литературата итн., бараат упорно компаративно проучување со најпознати сфаќања и теории во науката и подалеку од нашиот културен простор. Со таков предизвик се нуди и неговата критика.

Естетичката и литературнотеориската основа во делото на Митрев влијае и на неговото формирање како литературен критичар. Литературниот теоретичар и критичар тука заемно се проткајуваат и надградуваат, а низ сето тоа е видлива примената на препознатливите начела на марксистичката естетика. Како застапник на марксистичката критика, тој се бори и за достоинствата на критиката, а неговата критичарска креација е поход кој го бара суштинското и уметнички најцелесообразното во литературното остварување. Во неговиот општ литературен профил токму погореспомнатите карактеристики влегуваат меѓу основните, меѓу суштинските линии и површини. Критичкото испитување и вреднување на литературното дело тој редовно го соединува со мошне богата научна методологија. Во својата комплексна и богата критичка и научна апаратура ги користи и резултатите што ги постигнуваат денес ред хуманитарни дисциплини, покрај естетиката и филозофијата, и психологијата, историјата, социологијата, лингвистиката и други. Разбирливо, како и кај секој друг критичар, и кај него не треба да се бара и некоја апсолутна точност во прифаќањето или негирањето на некои автсри.

Замислена во една посуштинска смисла, анализата на литературните погледи на Митрев тешко може највистинито и најпотполно да се изрази само со едно и тоа, сепак, ограничено навраќање, што, неминовно, го следи и овој осврт. Неговото дело е зацртано и секогаш останува и во редот на поимите од нашата национална индивидуалност и вековната борба за нејзино докажување, во сите компоненти кои ја сочинуваат таа стварност, како траен споменик на националните достоинства. Во еден судбоносен период од околу 40 години од нашата најнова историја, поточно, од нашата современост, од годините пред самиот почеток на Втората светска војна, со една вонредно богата, силна и суптилна, творечка и борбена, научна, литературна, културна, публицистичка и друга креација, тој им служеше на најдостојните национални идеали. Во исто време, со тоа тој беше и еден од најголемите бранители на вековните остварувања на нашиот народ.

Во делото на Митрев се препознаваат времето и просторот, се препознаваат национално-историските проблеми, се препознаваат, толкуваат, разрешуваат и надминуваат проблемите на одот и растот на младата македонска литература, на современиот културен, општествен и историски миг на македонскиот народ. Во неговите критички, литературнотеориски, естетички и полемички, историографски и други остварувања пулсира не само историско-културната епоха во чие исполнување има значителен придонес, туку и македонскиот културно-историски и национален медиум општо, македонската суштина во нејзиниот тоталитет. Во тоа е целосната големина на критичарската, на литературнотеориската, на естетиските и другите димензии на неговото дело, на неговиот литературнотеориски и критичарски ангажман, редок пример за нашиот културен простор. Па не е за чудење што, како и за други големи критичари, како за Белински или Сент-Бев, како за Скерлиќ или Матош, или како за Шалда, во таа смисла и околу него постои еден своевиден мит за неговата личност, македонскиот мит за литературниот критичар.

На попрштето на македонската литература, која е главно поле на неговите интересирања, Митрев дејствуваше над три децении. Својот историски тек македонскиот народ во овој период го продолжуваше во квалитетно изменети услови; извојувајќи слобода, национална рамноправност и историско признание во рамките на заедницата на југословенските народи, во ова време ја започна и победоносно ја извојува битката со времето. Во тој процес требаше квалитетно да се исполнува изгубеното во минатото, па да се продолжи и со создавањето и со надгледувањето на своето време. Во тие настојувања да се биде „и нов и свој“ во литературата која застануваше на свои нозе, Митрев успешно го осознал, прифатил и афирмира процесот на надоврзувањето на дотогашното траење на македонската литература, создавајќи ја и својата визија за натамошниот литературен развиток. Тој држи до специфичните карактеристики на македонската литература и култура, зависни од националниот менталитет, од историската судбина, од феноменот на народносната и културната посебност.

За повеќестраната научна ангажираност на Митрев не е нефункционален епитетот за културната сестраност, која, како и во други случаи, не е и целесообразна заокруженост во сите области во кои беше активиран. Во неговиот лик свои соодветни места наоѓаат и цртите на вистински литературен и национален идеолог, а се пројави и како фанатичен македонски историчар во одбраната на културното и историското минато, гороломник кој со својот реторски збор, секогаш директно упатен кон оспорувачите и фалсификаторите на нашето минато, беше најоригинален научен сведок за некои од преломните периоди од македонската историја и културна историја на XIX и XX век. Со секогаш потребната и силно изразена доза на марксистичка и револуционерна идејност, тој беше најпознат и најверзиран разобличувач на великобугарските и на слични на нив фалсификувања на историјата на нашиот народ, а со тоа и еден од неговите најдостојни бранители на неговата национална и културна историја.

Критичкиот, литературнотеорискиот и естетичкиот опус на Митрев, секако, не е и без одредени недостатоци и неотпорности. Таквите недостатоци не се несвојствени и за други големи критичари. Нашата цел не беше да ги зголемуваме или да ги смалуваме вредностите на ова дело. Настојувајќи да донесуваме и да утврдуваме објективни констатации, во дијалогот со ова дело не смеевме да се откажуваме ни од построгите заклучоци, ниту од такви кои се пројавуваат и со значење на извесни негации и одрекувања, зашто тие не ја смалуваат, туку ја прочистуваат и посилено ја одразуваат целокупната вредност на ова големо дело во македонската културна историја.

Кога се зборува или пишува за еден критичар не смее тој да биде заборавен и како човек, како личност, со сите ограничувања што можат да произлезат од тоа. Од критичарот и од неговата критика не смее да се бара премногу и од аспект на времето и состојбата во литературата која настанува во неговото време. Така, критиката на Митрев, со своите целокупни вредности, е критика од таква природа од каква што беше неминовна во овој период од развитокот на македонската критичка и естетичка мисла, односно во првиот повоен период од развитокот на македонската литература.

На самиот крај од овој осврт не можеме да се ослободиме ни од мислата за неговата специфична непотполност, непотполност во смисла на опфаќање на множеството проблеми кои ги нуди работниот предмет. Оваа тема, т.е. големото дело на кое се однесува оваа работа, не обврзува и кон проширување и продлабочување на констатациите што се во врска со најзначајните прашања од проблематиката која е зацртана. Со ова не забораваме дека широчината на делото на Митрев не се исцрпува со овде зацртаните и толкувани проблеми. Во еден труд од поширок карактер не смее да не се опфатат и сите оние негови ангажирања во одбраната на националната култура, на историјата, онаа негова романтична понесеност по идеалот за Македонија, сите оние условености кои доведувале до тоа, неговиот повеќестран растеж во една

македонска патриотска семејна средина со сите други елементи од животот, па најпосле и сите влијанија на неговото идејно, литературно, критичко и естетско формирање, неговиот полемичарски, ораторски... и човечки карактер. Во никој случај, па ни во овој, не смееме да ја испуштиме од предвид мислата за многустраноста, за големата синтеза во личноста и делото на Димитар Митрев.

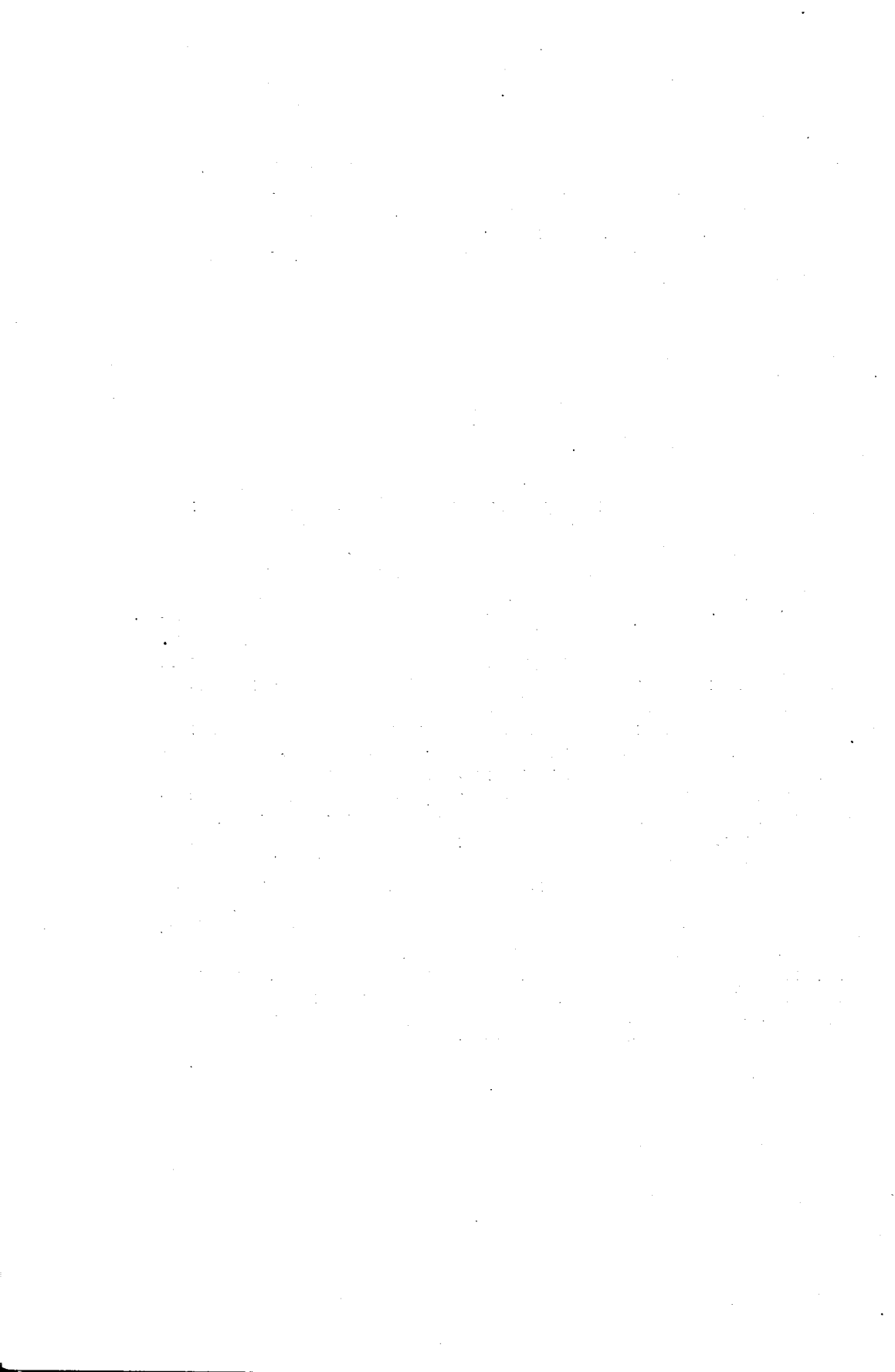
Науме РАДИЧЕСКИ

ЭСТЕТИЧЕСКИЕ, ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЕ И ЛИТЕРАТУРОКРИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ДИМИТРА МИТРЕВА

(Резюме)

Текст посвящён мысли и делу Димитра Митрева, основоположником македонской литературной критики, одним из выдающихся македонских литературных критиков, вообще. Здесь автор настаивает из совокупность творчества Митрева подчеркнут этих моментов которые сочинают мысль Митрева для литературы и искусства вообще, которые являются основным в совокупность его деяния без задерживания на историографические, педагогические, общественные и остальные ангажаменты. Имея в виду широкость и комплексность мысли Митрева для литературы и искусства, автор этого текста высказывает своё мнение по большинство проблемов связанным с эстетическими, литературоведческими идеями Митрева, даже и шире от этих несколько основных планов. Здесь, разумеется, имеется в виду, целостное определение Митрева к марксистской мысли в литературе и, особенно, марксистской литературной критики, поэтому этот текст начинается с вопросами из марксистской эстетики, с которыми коммуницирует литературная мысль Митрева, и которые являются особенно важным в её создании.

Имея в виду эти и остальные обстоятельства неминуемого связаны с личностью и творчестве Митрева, особую важность и значение. здесь данни вопросом как: марксистская эстетическая мысль Митрева, его взгляды и защита реализма в литературе, его понимание критики, её проекцию и отражение в самой критеристике, литературно-историческая научная деятельность Митрева, его литературно-эстетический ангажмент в конфронтациях, как и некоторые мало важные и просторно ограниченные проблемы.

Луан СТАРОВА

ГИЈОМ АПОЛИНЕР ЗА МАКЕДОНЦИТЕ

Темата Македонија е една од константите во француската литература. Таа во различни ситуации и периоди ги привлекувала француските писатели, публицисти, војсководители и други. Низ Македонија минуваат делови од првите крстоносни егзодуси (водачот на првите крстоносни Бомонд I, Ремон IV, и др.), Македонија ќе привлекува како античка fascinacija во сите позначајни обнови на францускиот дух. Македонија ќе привлекува со постојаниот отпор против повеќе-вековниот отомански интрус во Европа...

Во согледувањето на одблесоките на темата Македонија во француската литература, култура и историографија, во младата македонска романистика досега можат да се забележат неколку позначајни монографски прилози, како и трудови посветени на одделни личности и периоди¹. Меѓутоа, сè уште останува мошне широк и докрај неиспитан простор во доменот на француската литература, пред да се согледа еден можен интегрум на темата Македонија во повеќе-вековниот развој на француската култура. Постојат француски автори кај кои македонската тема се јавува епизодно и е во функција на нивниот духовен развој, во кој беше присутна и димензијата на ширењето на европскиот хоризонт отаде европоцентричната димензија. Во таа перспектива би можел да се приведе и интересот што го покажа за Македонците и Македонија Гијом Аполинер (1880—1919)². Поетот што ги најави надреализмот и новото европско пеење, во својот речиси манифестен текст „Новиот дух и поетите“ („*L'Esprit nouveau et les poètes*“), Разработи платформа, за отпорноста на националните литератури пред обезличувачките тенденции на културите на поголемите простори и јазици:

¹ Заслужуваат посебно внимание монографскиот прилог на Божидар Настев, *Македонија во делата на француските писатели* (1900+1930), „Мисла“ Скопје и прилогот на Лилјана Тодорова *Regards sur les premiers rapports culturels franco-macédoniens*, in „Europe“, Par.s, avril 1978, pp. 128—135.

² Види Михайло Павловиќ, *Гијом Аполинер и Југословени*, Анали Филолошког факултета, св. II, Београд, 1963, ст. 169—185; *Југословенске теме у француској књижевности*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1982.

„Des différences ethniques et nationales naît la variété des expressions littéraires, et c'est cette même variété qu'il faut sauvegarder.“³

Објавувајќи го „новиот дух“ во уметноста, Аполинер ќе ја најави и визијата на еден нов антиромантичарски европски однос кон источните далечини, кај подоцна кој надреалистите ќе прерасне во став⁴. Токму во еден ваков *надреалистички контекст* може да се третира и интересирањето на Гијом Аполинер за балканските народи како и писмените изрази на тоа интересирање. Досега поимот е пишувано за интересирањето што го покажа Гијом Аполинер за Србите, потоа за неговиот албански пријател Фаик Коница, меѓутоа останува и еден простор во контекстот на балканската проблематика што заслужува поцелосно претставување и осветлување. Тоа е интересот што Аполинер го покажа во неговите публицистички трудови за Македонија и Македонците, како соработник во парискиот неделник „Европеец“ („*L'Européen*“) меѓу 1902 и 1904 г., интерес што е комплементарен на неговиот „надреалистички контекст“. Доказниот фонд за потребата од спасувањето „на различието на литературните изрази“, Аполинер првин попатно, а потом и осмислено, во духот на подоцнежната потрага на надреалистите по „источните далечини“, ќе го лоцира среде различните народи на Балканот, на тоа предворје на „тајните на човековата душа“. На надреалистичката љубопитност на обраќањата на Аполинер кон Балканот, може да се надоврзе и неговото космополитско формирање од периодот на неговата соработка во весникот „Европеец“, каде што се запознавал и директно со податоците од животот и борбата на балканските народи. Така интересирањето на Аполинер за Балканот, изразено во неговото литературно и публицистичко творештво, не е само резултат на неговата свртеност кон туѓото и необичното, непознатото и бизарното, туку е и резултат на логичниот развој на личноста на Аполинер, во времето кога дел од малите балкански народи на Европа беа жртви на стратегијата и апетитите на тогашните деспотски режими и кога низ крвави драми и апсурдни репресалии почнуваше агонијата на Отоманската империја и раѓањето на Младотурската револуција. „Тој ја прави своја каузата на сите потчинети, личности или народи“⁵. Аполинер во парискиот „Европеец“, од првите години на нашиот век, неделник во кој соработувале луѓе од различни професии и националности и кои ќе „ги поврзува заедничката идеја за слобода, правда, социјален напредок, мир, почитување, на сите народи“⁶, ќе открие поводна и тодерантна атмосфера и низ конкретни ангажирани и автентични прилози да ги искажува своите чувства на пријателство,

³ *Oeuvres complètes*, t. III, Paris, 1966, p. 903.

⁴ Cf. Robert Brénon, *Le Surréalisme*, Paris, 1971, p. 147.

⁵ Ibid.

⁶ R. Warnier, *Apollinaire journaliste*, Revue d'histoire littéraire de la France, 1956 p. 121.

⁷ G. Apollinaire, *Oeuvres complètes*, t. II, Paris, 1966, p. 817.

солидарност, со луѓето и народите. Пристапувањето на *Ајолинер* во во овој весник, всушност се совпаѓа со пароксизмот на македонската илпнденска драма, со времето кога настаните од Македонија и Балканот ќе бидат на првите страници од „Европеец“.

Гијом Аполинер, со својата „надреалистичка сонда“ и „космополитското чувство“, ќе се пројави со своите написи и опсервации и како специјалист по балканска проблематика. Тој, со нему својствениот селективен метод, ќе трага по најекспресивните факти од балкански произлез и во своите написи за Балканот, од една страна ќе ја потенцира апсурдноста на постоењето на султанскиот режим во Европа, а од друга страна ќе го нагласува историскиот револт на балканските народи кои се бореа за слобода и независност. Од неколкуте прилози на Аполинер од балкански произлез засега со сигурност може да се рече дека два се однесуваат на македонска проблематика и тоа: „*Бујари, Турци, Македонци и Грци*“ („*Bulgares, Turcs, Macédoniens et Grecs*“) и објавен во „Европеец“ на 11 април 1903 г. „*Пророштво за Албанија*“ („*Une prophétie touchant C' Albanie*“) објавено во „Албанија“, Брисел во 1905 г. Постојат претпоставки дека Аполинер е автор и на прилогот „*ѿа македонскојо ѿрашање*“ („*Pour la question macédonienne*“), објавен во „Европеец“ во 1905 г.⁸

Прилозите на Гијом Аполинер посветени на македонската проблематика, се дел од една покохерентна целина што ја чинат неговите новинарско-публицистички трорби. Од оваа целост, што протставува и вистинско богатство на необични настани, филтрирани низ творечкиот сензибилитет на авторот, од таа магистрална хроника и невозможен сплет на идеи и настани, визији и пророштва, може да се оддели поединечната хроника, релевантна за одделни народи и настани, но и да се согледа комплексната визија за еден Балкан, како комплементарен на Европа во кој се испреплетени судбините на малите народи со различни литературни експресији, по кои трагаше авторот во градењето на својата „*есѿејшика на различнојо*“. Балканот во творештвото на Аполинер ќе биде предел каде што дури и со „неговите пророштва“ ќе трага по „среќни решенија“ за судбината на балканските народи откорнати од нивната „природна традиција“. Балканот ќе биде простор на неговите сензибилни евазии, предел каде што во неговата надреалистичка визија се крие можноста за компензација на „зигубените моќи“⁹. Низ една ваква призма можат да се гледаат и двата споменати текста на Аполинер што се однесуваат на Македонија и Македонците.

Во својот прилог „*Бујари, Турци, Македонци и Грци*“ Аполинер нуди свој агол на гледање на балканските настани во сообразност со

⁸ Во овој неделник постојат повеќе прилози посветени на Македонија, посебно на периодот меѓу 1902 и 1904 г. кога Аполинер соработувал во ова списание. Повеќето од нив ги носат одликите на Аполинеровиот стил и тие секако заслужуваат одделен приод.

⁹ Синтагмата „изгубени моќи“ (*les pouvoirs perdus*) е на Робер Брешон и тој на незината смисла се повикува повеќе пати, а посебно во поглавјето за „Надреалистичката митологија“ во книгата *Le Surréalisme*, „Albin Michel“, Paris, 1970.

неговиот „поетски космополитизам“ и „надреалистичката визија“, во откривањето на реалното „преку необичното и непознатото“. Меѓутоа, веднаш паѓа в очи фактот дека Аполинер во својот напис од 11 април 1903 г. ја фиксира посебноста на Македонците, како еден од народите, носител на „литературен израз што треба да се спаси“. Во прилогот на Аполинер подетално се говори за времето кога отоманските власти во последните окупирани подрачја на Балканот, во случајов на Македонија, се присилени да ги извршат познатите реформи, воведувајќи во војската и христијанско население од различни европски земји. Меѓутоа, Аполинер го запира своето внимание таму каде што не би допрела фантазијата на ниту еден новинар од тогашните европски весници што информираше за настаните во Македонија, гледајќи во новопреземените реформи и еден посебен феномен што е во духот на неговата „надреалистичка љубопитност.“ Всушност Аполинер е „загрижен“ од проблемот што европските војници не ќе можат да бидат во исти единици со турските војници — муслимани! Аполинер подетално се задржува на случајот кога бил убиен еден едропски војник од турски војник, кога го затекнал во неговиот харем! Потоа Аполинер ги предупредува шведските војници, кои треба да се најдат во Македонија во духот на заштитата на реформите да не „гледаат во харемите!“ Меѓутоа, Аполинер не останува на оваа навидум егзотична куриозност, туку неговото перо се свртува кон реалниот факт, со кој сака да го предизвика и предупреди европското јавно мнение, со присуството на *македонските востаници*.

Аполинер предупредува дека шведските војници што треба да се најдат во Македонија и ќе служат во отоманските единици, нема да бидат жртви смо на еврските конфликти, туку ќе треба да внимаваат и на македонските востаници

L'héroïsme des insurgés macédoniens des comitas ne leur créera pas moins de traces. Le insurgés ne désarment pas et ne désarmeront pas. (...) Ces preux appelés bandits par les Turcs se battent un contre dix et meurent en braves. Les Turcs réguliers ou bachibouzouks n'osent plus les attaquer qu'en nombre respectable. Il faut souvent le canon pour forcer des bicoques.

Гијом Аполинер во годините кога се бори за афирмација во литературата и за сигурна егзистенција, не престанува да соработува во бројни весници и списанија. И покрај тоа што секогаш се обраќа до различни читатели, тој покажува видлив континуитет во прикажувањето на балканската проблематика. Во тој контекст Аполинер ќе го задржи својот интерес за македонската проблематика. Една година по објавувањето на прилогот во кој директно се говори за Македонците, Аполинер во споменатиот прилог „*Едно пророштво за Албанија*“, што ќе

¹⁰ „Bulgares, Turcs, Macédoniens, Grecs“, *L'Européen*, 11 avril 1903. (*Oeuvres complètes de Guillaume Apollinaire*, Édition établie sous la direction de Mihel Décaudin Paris, André Balland et Jacques Lecat, 1966, p. 571.

го објави во француско-албанското списание на неговиот пријател Фаик Коница, повторно се задржува на Македонија. Аполинер овој прилог“ во скратена верзија и под наслов „Претскажувања за Мароко и Триполи“ („*Prédiction concernant le Maroc et Tripoli*“) ќе го објави во списанието „*Mercure de France*“ во неговата постојана рубрика „*Anecdotes*“ во бројот од 16 јануари 1912 г. Прилогот ќе биде проследен и со краток белешка на авторот во која нè запознава со еден настан од неговиот живот од првата половина на 1903 г. (време на репресивното одржување на Отоманската империја на Балканот), кога во една улица во Париз, од еден анонимен претскажувач добил една малечка книшка во која биле претскажани позначајните настани од 1903 до 9 април 1931 г. И овој текст пишуван според „надреалистичкиот вкус“ на Аполинер обидува со необични, бизарни и неочекувани претскажувања. Меѓутоа, во нивниот контекст, посебно во „остварливите пророштва“ што се однесувале на скорешното распаѓање на големите европски империи, Аполинер во коментарот за претскажувањата посебен интерес покажува за судбината на малите балкански народи што сè уште се наоѓале во составот на Отоманската империја. Така, во книшката, меѓу другото, се претскажува дека војните и револуциите од 1906 до 1919 г. ќе доведат до одвојување на Македонија, Албанија и Сирија од Турција¹¹

Овие прилози во кои Гијом Аполинер поцелосно и попатно се задржува на Македонците и Македонија во една драматична фаза од нивната историја, потоа прилозите што се однесуваат на другите балкански народи, покажуваат до која мерка во неговото обемно прозно творештво, почнувајќи од неговиот манифестен преднадреалистички текст „Новиот дух и поетите“ била присутна рационалната и континуирана идеја за одбрана на „автентичните литературни изрази“ пред налетите за нивно обезличување.

Luan STAROVA

GUILLAUME APPOLLINAIRE POUR LES MACEDONIENS

Résumé

Dans cette étude l'auteur examine 2 textes d'Appolinaire: „*Bulgares, Turcs, Macédoniens et Grecs*“ et „*Une prophétie touchant l'Albanie*“ dans le contexte surréaliste de la curiosité et de l'intérêt montré par le poète pour les peuples balkaniques placés sous le joug ottoman durant les années 1902–1903, en tant que correspondant du journal parisien *L'Européen*.

¹¹ Ibid, t: p. 812.

On émet aussi la supposition qu'Appolinaire aurait été l'auteur de l'article „*Pour la question macédonienne*“ publié dans le même journal. Il est significatif que, dans ces articles, Appollinaire considère l'individualité ethnique des Macédoniens et qu'il admire l'héroïsme des Komiti du soulèvement d'Ilinden de 1903.

Les références aux Macédoniens et à la Macédoine sont examinées dans l'esprit de la formation des positions appolinairiennes, telles parurent dans „*L'Esprit nouveau et les poètes*“ (1917), sorte de vision des manifestes du surréalisme, en tant qu'expérimentant le besoin de préserver en Europe „la variété des expressions littéraires“ des tendances à l'unification.

Вера Стојчевска-Антиќ

СОВРЕМЕНИ ОДЛГАСИ ОД СРЕДНИОТ ВЕК

Митологијата и митот покажаа недвосмислено дека општочовечките мотиви на судбини и настани се повторуваат под разновидни форми и се одржуваат во еден повеќе или помалку променлив континуитет. Можеби еден ваков пат, секако нешто различен, ни откриваат и легендите. Паралелно со преданијата, последниве покажуваат што останало како содржина по низа години, ако ги следиме по можност од настанувањето до денес. Точно е дека популарните и попознатите настани од легендарното или историското минато оставаат подлабоки траги во народната традиција.

Во случајов сакаме да покажеме врз неколку примери од зачувани современи народни творби — присутност на стари засведочени мотиви од нашето подалечно минато, особено од средниот век. Во разновидните периоди од општествениот развиток многу мотиви и легенди се трансформираат, без да го изгубат основното и суштинското значење. Тие оставаат траги според кои може да се следи видоизменувањето, иако е тоа честопати долг и напорен процес. Одредени мотиви се јавуваат уште во паганските верувања, понатаму се преточуваат во разновидни книжевни обработки, за да ги сретнеме и во народното творештво, и пак во обратен процес, во зависност од распространетоста и актуелноста на мотивот.

Во христијанскиот свет посебно се проширила и книжевната и народната обработка на мотивот за св. Ѓорѓи и ламјата. Истиот мотив се проширил и кај западните и кај источните народи. Следејќи ги трагите на мотивот доаѓаме до класичната грчка митологија, поточно од митот за Тезеј, чија суштина се состои во следното: Атичаните биле задолжени да му даваат данок на кралот Миној од островот Крет и тоа секоја деветта година по седум момчиња и по седум девојчиња. Нив ги затворал Миној во злогласниот сопствен лавиринт, каде што чудовиштето Минотаур ги убивало жртвите. Кога пратениците од Крет дошле по трет пат да го собираат данокот, народот се побунил. Античкиот принц Тезеј, син на кралот Егеј, не сакал да ги слуша оптужбите на луѓето и решил самиот да се бори со чудовиштето. Народот бил воодушевен од неговиот благороден потфат. Татко му Егеј не успеал да го одврати од намерата. Лаѓата на Тезеј тргнала со црни

едра. Егеј му наредил на кормиларот, ако Тезеј остане жив, рпи враќањето да ги истакне белите едра.

Пред тргнувањето, Тезеј му принесол жртва на богот Аполон а по советот на пророштвото од Делфи и на божицата Афродита. Штом Тезеј стигнал кај кралот Миној, во него се заљубила неговата ќерка — убавата Аријадна, зашто ја имал заштитата на божицата на љубовта — Афродита. Таа му дала клопче со конец, по чиј траг можел да се врати од лабиринтот. Тезеј успеал да го убие Минотаврот со волшебниот меч, што го добил од Аријадна. Последнава ја презел богот Дионис,, кому му била предодредена. Во лагата сите присутни останале натажени без Аријадна. Во таа болка тие заборавиле да ги спуштат црните едра.

Кралот Егеј ја здогледал очекуваната лага, ги видел црните едра и веднаш се фрлил од високата стена во морето. (Затоа тој дел од морето меѓу Грција и Мала Азија е наречен Егејско Море). Атичаните биле истовремено радосни поради враќањето на Тезеја, а нажалени поради смртта на Егеја¹.

Во грчката митологија постојат и други примери кога одделни јунаци се борат со разновидни чудовишта. Познато е кога сизифовиот внук Белерофонт морал да го победи чудовиштето Химера кое пустошело по Ликија. Химера била во предниот дел лав, во задниот ламја, а во средината коза. Од грлото ѝ излегувал оган. Со помошта на божицата Атина успеал да го јавне крилестиот коњ Пегаз и го устрелил чудовиштето².

Познат е и случајот кога митолошкиот јунак Персеј ја совладал ужасната медуза Горгона, потоа го убил чудовиштето што ја држело закована за стената ќерката на етионскиот крал Кефеј³.

Ако за момент се префрлиме од класичните митови на Стара Грција во светот на христијанската ера, за момент ќе се навратиме на компарациите што се наметнуваат. Во времето кога христијанизирањето zelo голем замав, личноста на св. Ѓорѓи била издигната до највисок култ. Кога неговите необични подвизи и дела се намножувале брзо — се јавил и подвигот на св. Ѓорѓи со ламјата, која голтаа човечки жртви, најчесто девојки.

Општата хагиографија за св. Ѓорѓи е позната во повеќе преписи кај сите христијански народи, од каде што се проширила и во другите творештва. Овие средновековни книжевни текстови станале предмет на изучување на бројни истражувачи и слависти. Пообемни студии врз оваа проблематика даде: А. Веселовски⁴, А. Кирпичников⁵, А. В. Рис-

¹ Gustav Schwab, „majlepše priče klasične starine“, Zagreb 1952, 197+200.

² „Предавања класичне старине“, Београд 1964, 110—112.

³ „Предавања“, 116.

⁴ А. Веселовский, „Разыскания в области русских духовных стихов“, Спб. 1880 бр. 3, II.

⁵ А. Кирпичников, „Св. Георгий и Егорий Храбрый“, Спб. 1879.

тенко⁶, П. Р. Ѓорѓевиќ⁷. С. Новаковиќ објавил две пошироки верзии од опшната хагиографија за св. Ѓорѓи⁸, потоа го проследил патот на легендата во старата српско-словенска и народна книжевност⁹.

Според истражувањата на Киршичников, службата за св. Ѓорѓи настанала во Византија по владеењето на Јустинијан, затоа и св. Ѓорѓи не се споменува во најстариот Бухеријански и Картагенски календар. Постојат показатели дека веќе во 494 година имало податоци дека некое апокрифно житие за св. Ѓорѓи било забрането. Во Хагиографските текстови со неговото име се спомнува името на царот Диоклецијан. Историски е потврдено дека Диоклецијан од 298 година бил опкружен со христијани. Во христијанската вера верувала и неговата жена Приска и ќерка му Валерија. Инаку, повеќе историчари не ги доведуваат временски врските меѓу св. Ѓорѓи и Диоклецијан. Тие сметаат дека наведените податоци придонеле заедно да се споменуваат.

Кога се разгледуваат хагиографските списи за св. Ѓорѓи веднаш може да се констатира дека најстарите преписи не го споменуваат чудото со ламјата, туку поновите. Споредени со забележаните најстари народни умотворби за св. Ѓорѓи може да се каже дека последниве посебно се задржуваат на чудото со ламјата. Повеќе вакви примери од македонското народно творештво посочила В. Антиќ во трудот: „Хагиографската личност на св. Ѓорѓи и мегданот со ламјата“¹⁰.

Поетски народни творби за мегданот со ламјата среќаваме во Зборникот на Миладиновиќ, како и кај Шапкарев¹. Самиот мотиве-мошне познат и популарен во македонскиот фолклор. Во случајов укажувам на еден досега необјавен прозен народен текст, кој го поврзува чудото на св. Ѓорѓија со Охрид, кој во почетокот налицува на предаи-а а потоа се развива во мотив на приказна, карактеристичен за македонските народни приказни. Поради ваквите особености, а особено поради чудото, во случајов, со аждерот, го пренесуваме текстот на современ македонски јазик:²

„Во Охрид постои предание дека понапред овде имало аждер — ламија. Таа ламија ја убил св. Ѓорѓи. И денденеска има таму место што се вика Г'бавци. Таму е сè заг'баено, просто да не може народ да помине. Таа ламија како што ќе излезела од езерото, а тоа било големо колку едно море, длабочина голема — дури немало излез — се додека

⁶ А. В. Рыстенко, „Легенда о св. Георгии и драконе в визант. и славянорусской литературе“, Одесса 1909.

⁷ Т. Ѓорѓевиќ, „Једна белешка“, Дело, 1896, X, 452+460.

⁸ I. St. Novaković, „Legenda o sv. Gjurgju, Starine“, XII, Zagreb 1880, 129+163. П. St. Novaković, „Apokrifi crkislkog zbornika XIV vjeka, Starine, VIII, Zagreb 1876, 74+92.

⁹ Види го првиот дел од фусотата 8.

¹⁰ Современост, Скопје 1972, бр. 4, 347+368.

¹¹ Милад. бр. 31, 11; Шапк. СБНУ, I, 30—31, Шапк, бр. 19.

¹² Од приватната архива на Танас Вражиновски, научен соработник во Институтот за фолклор во Скопје, забележана во 1975 година.

не бил направен и отворен Дрим, секогаш големи чуда правела. Нај-последе народот одлучил сите да дадат по едно чедо, за да се најде ламјата и да не прави штета.

Најпоследе дошол редот на царската ќерка, единица. И царот жалел и го болело, како и најбедниот што го болело. Но, морал да ја даде. Ја облече како невеста за мажење, ја спремиле, ја наредиле, а потоа со големо плачење и со големо очајување ја припремиле да ја изведе ламјата.

Истовремено, и св. Ѓорѓија златен, видел како врви некоја војска од некоа царевина во нашиот град. На патот си играле дечиња и војниците зеле едно убаво дете, единец на мајка и му го однесле на царот. Царот го бендисал и го посинил. Царот ги изгледал и момчето честело со пехарот кога царот ручал.

Мајката и таткото на детето деноноќно плачеле, никаде не можеле да ја најдат трагата, не знаеле дали е живо или мртво. Се осудиле на ден Ѓурѓовден да прават гозба, голем ручек да дадат, да изгостат голем народ, за чест и покој на нивното дете, или пак за нада од некаде госнод да го донесе.

Родителите сепак во надеж живееле. Истата година кога детето тасадо со пехар да служи кај царот, мајката и таткото го поставиле ручекот и го моледе св. Ѓорѓија: „Спаси ни го златното чедо наше одвека“.

И така станало. Станал св. Ѓорѓија кога служело детето со пехарот, го зел посинокот со чашата, го ставил на коњот, за да му го однесе на татко му на самиот негов ден.

Кога св. Ѓорѓија летал со детето над езерото, ја видел девојката на царот во големо плачење и очајување, како ја чека ламјата да се најде со неа. Таа му викнала:

— Зошто идеш и ти да загинеш млад, доста ова мене судбината ми го одредила?

Св. Ѓорѓија ѝ рекол:

— Немој да се плашиш, во која доба таа доаѓа?

Девојката не кажувада, само го моледа да си оди. Св. Ѓорѓија ја утешувал:

— Немој да се плашиш, биди мирна. Со овој себап денеска ќе се спасат сите!

Потоа се појавила ламјата. Кога ја знала таа страшна уста, св. Ѓорѓија со копјето ја прободил. (Ако сте ја виделе иконата на св. Ѓорѓија како ја прободува ламјата, се гледа девојката како чека да биде изедена, а зад нив се гледа и едно момче.) Св. Ѓорѓи ѝ ги пресекол трите глави на ламјата. Така се ослободило целото царство и сите други девојки. Оттогаш девојките и момчињата можеле да се женат, мажат, плодат.

Местото каде што ја фрлиле ламјата се вика Ѓ'бавци. Таму не смеел никој да помине од страшна, грозна смрдеа, местото било загабаено, затоа што градот бил порано над св. Размо. Овде било како на

света Гора, како острово, после, постепено е населуван народот, полска, полска, кога почна еверото да се суши. Местото до св. Размо е чудотворно“.

Текстов покажува дека и најсовремените народни кажувања го поврзуваат местото на мегданот со ламјата за Охрид. Вакви локалитети откриваат и другите народни творештва, во кои живее мотивот за св. Ѓорѓи и ламјата и во прозни и во поетски народни текстови. Во секој случај, современото народно творештво недвосмислено покажува дека и легендата и преданието за св. Ѓорѓи, трансформирани од еден во друг вид творби, останале да живеат во современата народна традиција и ги надживеале пишаните текстови и обработки.

Vera STOJČEVSKA-ANTIĆ

CONTEMPORARY RESPONDS OF MIDDLE AGE

(Summary)

The mythology, legends and traditions of the pagan epoch have left visible traces even in the next periods and in the christian world, literature and art.

In htis opportunity, we would like to point at the transformation of some medieval motives through the folklore, which can serve us as second-rate source to reconstata some all-humanely motives which can have a continual existence because of their actuality in the time when they appeared and which have been reflected in the contemporary Macedonian folklore. As examples we are pointing at some textes about the duel of St. Geo with the dragon.

Лилјана ТОДОРОВА

ПАРАЛЕЛИ МЕЃУ КОНСТАНТИТЕ НА ПОЕЗИЈАТА СОЗДАДЕНА ВО НОБ И ПОЕЗИЈАТА НА ОТПОРОТ НА ДРУГИТЕ НАРОДИ

По својата суштина поезијата е принцип на неотуѓување, на воспоставување дефиниран однос на писателот кон самиот себе, кон животот и светот. И бидејќи е во нејзината природа како копнеж за ослободување, да ги вдахнува и прорекува патиштата на неотуѓувањето кое е идеал на секој револуционерен стремеж, поезијата всушност ја среќаваме секаде каде што има револуција, почнувајќи од времето на падеолитскиот човек и нејзиното присуство во неговите први творби по сидовите на пештерите што му даваде поттик за живеење, па до денешниов миг кога за поетот најделотворен облик за револуционерно дејствување е борбата за вистината на културата, за вистината на творештвото.

Во тој непрекинат циклус на поетско творење овде посебно ќе ја издвоиме естетската категорија на револуционерната поезија од периодот на нашата НОБ и Револуцијата (1941—1945) како и од движењето на Отпорот на другите народи што, пошироко, го претставува општонародниот фронт по фашистичката експанзија во Европа, за да укажеме колку поезијата и литературното творештво воопшто, може со успех да му се спротивставува на насилството и поединечно, од секој народ, и заеднички, на интернационален план.

Во нашата намера да повлечеме неколку паралели меѓу константите на поезијата создадена кај нас во текот на НОБ и поезијата на другите европски народи, се определивме, во еден краток преглед на тоа творештво, на овој феномен на усогласување во борбената врева и на лирските пориви, да издвоиме, без претензии на сеопфатност¹, неколку карактеристики во рамките на заедничките белези и, паралелно со тоа, да укажеме на некои битни специфичности што значат посебност.

¹ Како прилог за проучувањето на поезијата од овој период покрај другото cf. *Pjesništvo bune i otpora — 30 godina nakon rata, Teka, 10. Zagreb, 1975.*

* * *

Додека историјата во Европа крваво патуваше низ темнината на фашистичкиот налет, полифониски озвучената револуционерност на поетите-застапници на правдата во светот гласно одекнуваше, некаде порано (Шпанија, Италија, Германија), некаде подоцна, но главно секаде уште многу пред окупацијата од 1941. Познат е еланот на интернационалните бригади и сочувството и симпатијата што се раѓаа во сите краишта на светот со упорноста на Шпанците во нивната тригодишна борба. Хероизмот на овој народ кој стоички се ангажира за својата судбина спротивставувајќи им се со жар на подлостите и насилството, го вдахнуваа општонародниот отпор ширум светот. Пикасовата „Герника“, убиството на Гарсија Лорка, смртта на Антонио Мачадо, дадоа пример многу поети да ги заземат антифашистичките позиции со пушка и перо истовремено, и со својата поезија да станат знаме на општата револуција. Пред портретот на Лорка во Париз писателите се колнеа дека ќе останат верни на неговиот непокор, а уметничкиот свет воопшто, и покрај заплашувањата, забраните на делата на таканаречената „дегенерирана уметност“ на Пикасо, Леже, Миро и др. и масовните спалувања на таквите творби пред музеите, особено во 1943 година, ќе продолжи да биде предизвик преку организирањето изложби токму на таа официјално осудена уметност од страна на нацистичката уметничка естетика со фашистичка идеологија. Галериите ќе ги отворат своите простори за тие дела што содржат трактати, брошури, плакати и документи од животот од тој период, од војната и окупацијата.

Посебно таму, во Франција, германската окупација од 1940 поттикна создавање на богата литература во доменот на сите литературни родови како сведоштво за тоа време од самите писатели-борци или симпатизери на Отпорот, отпор што, како афирмација на човековата големина среде теророт и насилствата, значеше повеќе од борба за живот. Во областа на поезијата, многу автори што дотогаш беа неразбирливи во својот поетски израз, под императивот на настаните го напуштија „мистериозниот“ надреалистички тон, се вратија кон едноставноста и се доближија до масите, величајќи ги загрозените скапоцености: човековото достоинство, честа, слободата. Такви особено се поетските творби на Пол Елијар, Луј Арагон, Пјер Жан Жув, Пјер Емануел, Робер Деснос, Жан Касу², особено ангажиран во создавањето на јавното мислење кога тоа беше неопходно, и др. Сите тие беа и најактивни соработници на напредните илегални списанија и весници како: *Résistance*, *Pensée libre*, *Lettres Françaises* преку кои денес може да се проследува развојот, пред сè на интелектуалниот, но и на борбениот отпор на Франција од тој период.

² Овој период од животот на Жан Касу, осводочен пријател на Југославија има свое посебно место во неговата книга неодамна излезена од печат *Egen живои за слобода* (превод на српскохрватски во едицијата „Сведочанства“, Рад, Београд, 1981).

Ежен Грендел, во литературата познат како Пол Елијар, е еден од најдобрите примери за единство на живот и дело, за поетско творештво заедничко за цела една генерација која во неговите поеми ја препознаваше својата надеж, својата љубов кон живот и кон слободата.

„Et parce que le communisme était son rêve en action — пишуваše неколку дена по смртта на Елијар во 1952 година Жан Марсенак — il sut, selon le mot de Lénin, „se comporter sérieusement avec son rêve.“ On a dit son héroïsme dans les tâches minutieuses de la Résistance. Il les accomplissait sans romantisme, les trouvait naturelles, comme les gestes d'un métier, parce qu'elles étaient pour lui non point le prolongement, mais l'étoffe même de son métier de poète, et qu'il ne faisait aucune distinction entre un poème et un acte. Il n'y a point chez lui d'un côté la poésie et de l'autre des „actes et paroles“: il y a un même élan, continué d'un seul tenant. Et si on lui cherche des semblables ici, c'est à Malakovski qu'il faut penser, à Néruda et à Aragon“³.

Пристапувајќи ѝ во 1942 година на комунистичката партија, Елијар неуморно ќе работи на организирањето на Отпорот и прифаќањето на голем број млади поети и писатели за илегална дејност за национална независност, при што честопати ризикуваше да падне во рацете на Гестапо. Една од неговите најубави поеми, *Слобода*, ќе служи како епитаф не само на Отпорот на Франција, туку и на оној во Европа, пошироко, а и поемите од циклусот *Сосијанок со Германијците*, пишувани во 1942, со кратка, збиена содржина и совршен поетски израз, исто ќе го окарактеризираат Елијар како поетска совест на борбата (меѓу другите: *Габриел Пери*, *Извештување*, *Зората ѝ разјанува чудовишната* и др.).

И Луј Арагон оваа војна ќе ја смета за најголем непријател на човештвото. Уште многу пред таа да започне, Арагон го напушта надреализмот што го беше прифатил како поетски израз и се приближува кон популарната поезија по дух и по форма, кон онаа што одговара на старите француски поетски традиции. Во таков пригоден тон тој ќе ги напише своите поеми од времето на војната во кои се препознава гласот на ранетата татковина и повикот за слобода (*Болка и луѓина*)— Придонесот на Арагон во развивањето на движењето на Отпорот е необично значаен, како што е голема и вредноста на неговиот поетски опус од тоа време. Неодамна, овој сè уште активен поет и писател за тоа го доби најголемото национално одликување „Витез на Легијата на честа“ што доје како признание за неговата легална и илегална работа, за храброто држење во затворите, за истрајноста и непоколебливоста што најавтентично ќе можеме да ја формулираме со самите негови стихови:

³ Louis Parrot et Jean Marcenac: *Paul Eluard*, Poètes d'aujourd'hui, Paris, Seghers, 1953, стр. 241.

Et si c'était à refaire
Je referais ce chemin.⁴

Голем поет од времето на Отпорот во Франција беше и Робер Деснос кој, како и многу југословенски поети прерано го заврши животот по прогоните од Гестапо, депортирањето во Аушвиц, во концентрационите логори во Чехословачка, болен од тифус и на прагот на слободата (1945). Деснос меѓутоа не ја загуби надежта и вербата во победата, ниту пак човековото достоинство што му помогна да се чувствува слободен до последниот час како вистински поет на Отпорот.

И Пјер Емануел како и низа други француски поети од Масон до Гилвик исто така ќе бидат поттикнати да дадат своја исповед пред човештвото за тоа трагично време исполнето со немир и испривачка борба што пламтеше веќе по цела Европа.

Всушност, бранот на отпорот беше отпочнат и пред вооружената борба. Во Италија револуционерната борба против нацистичко-фашистичкиот режим се беше преточила, пред сè, во поезијата на Корrado Говони, Умберто Саба, Еуџенио Монтале, Ѓузепе Унгарети и во ангажираната поезија со еписки тон на Салватор Квазимодо.

Во Чешка, многу писатели загинаа во концентрационите логори или беа убиени од хитлеровските агенти. Франтишек Халас, значаен поет од ова време, судбината на писателот ја поврзува со онаа на народот, говорејќи за совеста на едно време што ја беше доживеало шпанската војна и минхенското предавство. Во очајнички грч и отпор против фашистичката агресија, Халас објавува цел циклус на родољубиви песни, а се решава исто така да ја преведе на чешки југословенската народна епика, што за нас во тој момент беше многу значајно⁵.

И во Словачка тајно се распространуваа песните на Фрањо Краљ и Јанко Јасенски против режимот на словачката држава.

Во Полска, Леополд Стаф до смртта ја поздравуваше „новата зора“ Фика и Брониевски, во полет, ја точеа својата родољубива и интимна лирика, Т. Гајци и К. Војчињски многу ветуваа како поети, но згаснаа заедно со песната во Варшавското востание. Всушност, поколението што почна да пишува во Полска уште пред војната и кое ја поттикна поезијата на Отпорот од својата земја, во моментот на ослободувањето беше десеткратно поматубројно, станувајќи жртва на пресудната битка за опстанок.

Во Унгарија, иако поради историските услови, движењето на отпорот има и бројни слабости, антифашистичкиот поетски став ги надмина, исто така, сите искушенија. Некои од овие поети стапија во редовите на Францускиот Отпор и, бранејќи ја општата кауза, ги дадоа и своите животи, меѓу другите и Андрас Невеси, Ѓерѓ Болони и др. Поетот Миклош Радноти, една од најистакнатите личности во антифашис-

⁴ Claude Roy, *Aragon*, *Ballade de celui qui chanta dans les supplices*, Poètes d'aujourd'hui, Paris, 1951.

⁵ Поради прераната смрт на Халас, делото беше завршено од познатиот чешки поет Вилем Завада.

тичката унгарска литература по Атила Јозеф, умира пак в логор како и многу други негови собраќа, но зад себе остава поезија со изразито револуционерен дух и неизмерна љубов спрема својот народ. При страдањето ги беше понел и последните свои творби што се пронајдени по доцна во заедничкиот гроб⁶.

И антифашистичката романска литература даде свои сведоштва за ужасите на оваа војна преку поезијата, главно на Михај Бењук, Вирџил Теодореску, Еуген Жебелеану, Гјео Димитреску и др.

Хроники за страотната 1940 оставија и Скандинавските народи како на пр. Сигурд Хол во Норвешка, Кај Монг во Данска, а исто така и Холандија — Комперт и др.

Во СССР каде по смртта на Мајаковски поезијата како книжевен род доста ослабнува, се развива едноставен облик на широко прифатливи творби, што особено се чувствува за време на војната кај Константин Симонов, и самиот учесник во борбите (со вистинското име Кирил Михајлович), Александар Твардовски (особено во неговата поема *Василиј Тјоркин*, поема за просечниот војник 1942—1945), поетесата Олга Берголд која, бранејќи го Ленинград, ја напиша *Ленинградската поема* и др. Овде всушност една третина од членовите на Сојузот на советските писатели се пријавија како доброволци и многумина (над 500) херојски загинаа, меѓу другите и грузијскиот поет Мирза Геловани, таџицкиот поет Хабиб Јусуфи, или беа стрелани, како литванскиот пролетерски поет Витаутс Монвиле и др.

Иако одбележаниве примери не можат да остават впечаток на видлива, голема масовност, со поддршка на духот на пролетерскиот Октомври или, уште подалеку на Париската Комуна, тие сепак укажуваат на тоа дека една неуморна генерација, од сите страни на светот сакаше да ја искаже болката како последица на потресната трагедија што застрашување да го уништи светот, за да осигури, колку е можно пошироко, делотворност и мир на европскиот хоризонт.

* * *

Југословенските народи и народности преку својата плејада бесмртни поети-борци што ги карактеризира јасен национален и социјален колективизам, го испеа исто така своето борбено *мемениџо*. Многумина од нив, поточно седумдесет и шест од вкупно 1.700.000-те жртви на војната, ќе загинат, повеќето во мугрите на слободата, со последниот творечки потфат во здивот. Меѓу нив и врвните претставници на новата југословенска поезија: Кочо Рацин, Иван Горан Ковачиќ, Карел Дестовник-Кајух, Ѓорѓе Јовановиќ, Милош Сафковиќ, Веселин Маслеша, Мите Богоевски, Ацо Караманов, Коле Неделковски, Никола Вапцаров, Хасан Кириќ, покрај бројните други познати, но и анонимни поети што му пристапија на илегалниот отпор — Срби, Хр-

⁶ György Sombyo, *Eluard, Kovačič, Desnos, Radnoti, vo Pjesništvo bune i Otpora* str. 689; Laszlo Illés, *Madžarska literatura protiv fašizma*, Ibid. str. 619—624.

вати, Словенци, Црногорци, Македонци, Турци, Албанци, Унгарци, Евреи и др. Некои од овие поети-партизани своите песни создадени во борбената канонада, меѓу два јуриша, „меѓу животот и смртта“ како што би рекол Елијар, ги обелоденија многу години по завршувањето на НОБ. Таков е примерот со неодамна починатиот словенечки значаен поет Едвард Коцбек, кој, дури во 1963, со својата збирка *Стрела*, и уште подоцна, во 1977 со *Пенијаирам*, ја претстави оваа своја поезија на непосредни кажувања за ова борбено, револуционерно време.

Сите со автентичен поетски израз, овие поети-револуционери остапија зад себе значајна документарна и уметничка вредност, како лична импресија од херојската борба, со верба, заедничка за сите, во победата, со потресна тага за загубите и смртта на соборците, со хроничарски приказ на настаните, со тешкиот товар на ослободителното војување, со жед за одмазда, но и со гордост за победите, за достоинството, јунаштвата и самопрегорот, со поттик за живеење.

Ни во една од овие песни нема место за малодушност, за пренагласени солзи на унесрекените партизански мајки, како што нема место ни за резигнација, откажување од преземениот храбар чекор, став од страдањата и жртвувањата.

Класниот карактер на југословенската Револуција ја овозможи целосната примена на принципот за национална рамноправност, за сестрано изразување на етничкиот хабитус и слободен уметнички израз, така што внатрешните креативни потенцијалина поетите од тој период, преку принципот на таа полна слобода за изразување на индивидуалитетот низ творештво на мајчин јазик, се устремија, паралелно со оружаната борба, да придонесат за зачувувањето на најважното во тој момент, на основните човечки црти и човековото достоинство што во тој свет, почнуваше веќе да ги губи своите основни вредности.

Описите на потресните слики преку кои се жигосуваше фашистичкото насилство против човештвото, требаше да придонесуваат и за револуционизирањето на нашите луѓе што претставуваа длабока потреба во тој пресуден момент. Во исто време воените слики што го прикажуваа и многуаспектниот карактер на војната требаше преку изнесувањето на тоталитетот на драматиката и загрозеноста на тој историски миг да го покренат и воспитниот елемент на ова општествено-функционално творештво за хуманизирање на човекот и за согледување на благодаратите што може да ги пружи мирот. Во оваа смисла како примери на драгоценост во низата на поезијата од НОБ ќе останат: *Јама* од Иван Горан Ковачиќ *Стојанка мајка Кнежњолка* од Куленовиќ *Очи* од Ацо Шопов, *Тигров Најријед* од Владимир Назор, *Песма мртвих пролетер* и *Гроб у жију* од Копиќ, *Previharima viharje* од Матеј Бор, *Tifusari* од Капштелан и др.

Ќе останат овие стихови како сочувство со болката на ранетиот другар и сведоштво за психо-емотивната состојба на поетот во едно потресно доживување, испеани со секојдневна лексика, далеку од секаков романтизам:

Три дена на раце те носевме збрана
 Со тага и болка во погледот срчен,
 И секоја капка од твојата рана
 Ко крвава жар ми капеше в срце.

(Ацо Шопов, *Очи*)⁷

Ќе бидат фактографско сведоштво за една нова тиранија што се надвиснува над македонскиот народ и ќе сведочат за готовноста песната да стане придружник на вооружената борба за да ѝ помогне со своите мобилизаторски и трајни ефекти:

Ете, о свете, погледај —идат
 тирани нови крв да ти пијат
 со бујни химни в сон да те стават
 со тешки лаги за да те ранат.

Но само една песна ти знаеш—
 векови што ја пеале —пеат
 и сега в будно срце ја пазиш—
 тирани в борба за да си згазиш.

(Коле Неделковски, 1941)⁸

Ќе сведочат овие чувства и мисли за најстрашните патила од ѕверствата што го правеле усташките банди над невини луѓе:

Заплакав, и еве в плач уште тлеам
 само со грло, зашто очи немам,
 само со срце, о солзите беа
 заден пат на мечот крвнички. Немам
 црпки да ве видам, и немам сили,
 а би сакал, таго! — в бој со вас, мили.

(Иван Горан Ковачиќ, *Јама*)

* * *

Кога ќе ги опфатиме како целина сите овие поетски творби од различните земји и движења на Отпорот во светот и кај нас од НОБ за да дадеме синтеза на нивните основни белези, веднаш, уште во самиот термин: *поезија на Ошпорот* и *поезија на НОБ* што е усогласен со природата на борбата и нејзината генетичност, ќе ја согледаме разликата што значи посебност за секоја од овие поетски, но, паралелно со тоа ќе забележиме и многу заеднички елементи карактеристични за сите.

⁷ Ацо Шопов, *Очи* во: Митрев, Димитар, *Антилопија на македонската револуционерна поезија*, Наша книга, Скопје, 1974, стр. 117.

⁸ Коле Неделковски, 1941, *Ibid.* стр. 49.

1. Специфичниот југословенски признак произлегува пред сè од фактот што НОВ беше отпор против фашизмот, но во исто време и борба за национална и социјална слобода на нашите народи кои, и пред моментот на окупацијата, го чувствуваа теškiот јарем на не-народните режими и на националните неправди. Оттука составен елемент на идејната и воспитната функција на нашата поезија од НОВ е и социјалниот, кој особено имаше силен политички одглас меѓу македонскиот народ. (Кај нас е таква на пример поезијата на Рацин и Нелдковски).

2. Кон оваа наша посебност ќе го додадеме и фактот дека во „ова огнено раѓање на татковината“ го имаме и периодот на особено интензивниот развој на некои од литературите на народите и народностите во Југославија, посебно на македонската литература. Македонскиот народ, иако има свој незапирлив континуитет на писмена активност на македонски јазик и во тешиките историски услови во минатото, дури со оваа војна, меѓудругото и преку оваа поезија, го озакони правото на употреба на својот јазик. Низ оваа поезија пишувана во текот на НОВ, можат да се следат развојните етапи и тенденции во оформувањето на македонскиот литературен јазик, бидејќи некои јазични белези од различните македонски говори во ова време се афирмираат како општомакедонски и се прифаќаат како литературна јазична норма.

3. Самата НОВ во која живееја, војуваа и гинеа заедно сите народи и народности на Југославија создаде една драгоцената придобивка за поврзаност и заедништво, братството и единството на југословенските народи и народности, што како мото беше прифатено и од поетите и од целиот народ со карактер на неопходност и како гарант за успешниот исход на борбата. Овој феномен не се среќава во ваква форма во поезијата на другите народи, иако сепак има еквивалент во идејата за човекољубие и праведност која, впрочем, ја има во секоја револуционерна поезија.

4. Еден феномен на отпорот кај нас е и создавањето, паралелно со уметничката поезија, и на партизански народни песни како колективен лирски одглас на антифашистичката борба, непосредно по воените настани, што на оваа поезија ѝ дава белег на фактографија и документаристика (на пр. битката на Сутјеска, Кордун, трагедијата на Козара, храброста на борбените бригади и дивизии, легендарната личност на другарот Тито, песните за партизанката и сл.).

Богатата усна народна традиција што, за нашата култура е карактеристична повеќе одошто за било која друга национална култура, на овој начин ја одбележа со свој печат целокупната наша поезија од периодот на НОВ издвојувајќи ја со тоа како систем со посебни облици за комуникација на револуционерниот сегмент. Оттука произлегува и специфичноста на рецепцијата на поезијата од НОВ која наполно совпаѓа со колективната свест за потребите од оваа борба. Овде ќе напомниме дека овој наш специфичен белег остана актуелен и до денешниот миг, во напорите за поопштествување на уметноста и културата за ус-

пешно да се остварува процесот на социјалистичката револуција.

5. Овие неколку посебности на поезијата од НОВ имаат влијание и во создавањето различност во изразните средства и, пошироко, во стилот и естетските признаци на оваа поезија. Имено, југословенската поезија од НОВ има сочувано свои автентични начела што најчесто се потпираат на фолклорните облици на лирските усни искажувања за да се преобразат во литературни. Иако ја следат модерната поетска постапка, иако користат некои елементи од европската поетика, напр. од надреалистичките струења (Каштелан во *Тифусари*) или симболистички елементи (кај Назор), или експресионистички (кај Кочо Рацин), поетите од времето на НОВ тешко подлегнуваат на искушенијата на нормативизмите еднадвор. Непосредниот израз и јазикот на широката комуникација, остануваат закон за оваа поетика што се сведува на спонтано пеење со природен израз.

Но, потребата да се створи заеднички фронт од сите сили што пулсираа во длабините на Европа и кои требаше да бидат симбол на отпорот и непомирувањето и верба во иднината и во човекот, само по себе создаде и низа заеднички елементи во рамките на целокупната поезија од овој период кои, впрочем, се константи во секоја револуционерна поезија.

а) Заедничштвото ќе го забележимо најнапред во самата уметничка содржина на оваа поезија. Основната мотивска определеност на овие песни е проблемот на алиенацијата на човекот, односно неговото отуѓување, стравот за хуманитетот и за чистотата на човековата душа. Оттука оваа поезија изразува пред сè бунт и проклетство против завојувачот, полетна понесеност по тактовината и по слободата и правдата, копнеж за ослободувањето на човекот, изразување на неговиот тоталитет. Всушност, ова поетско творештво настана како последица на борбената акција на народите за ослободување од фашизмот спојувајќи го во едно вооружениот и интелектуалниот отпор кој некаде повеќе, некаде помалку, доаѓаше до израз во креативниот акт. Понесувајќи ја сложената и одговорна мисија на предводништво како „општествена функција“ како би ја именувал Сартр, ова творештво настана како спонтано реагирање на исклучителноста на историската ситуација и времето, како интензивен одглас на животот во еден пресуден историски момент на загрозеност и драматика и како исконска потреба за сведочење, оставање трајна писмена трага како знак за себе, за времето и за светот околу себе. Многу од овие креативни личности чие творештво блесна во еден миг, ќе останат неостварени како поети, но затоа се остварени како борци и луѓе кои на трагичен начин ја исполнија и заокружија својата чесна човечка судбина.

б) Фактографскиот белег и контрастното црно-бело сликање на детали, односно веродостојноста, исто така останува заедничка одлика која е во функција со идејноста на оваа поезија, нејзината борбеност, пластична сугестивност и спонтаност. И како што се споени во едно моралната и воспитната функција на оваа поезија, исто така одат заедно

во неа и лирското, епското и драматичното. Сутилните чувства кон родителите, семејството, саканата и другарот, исто така се заедничка или интернационална тематика, длабоко хумана како што е вистината на оваа поезија.

3. Преку своите фундаментални обележја, оваа поезија се јавува како интеграционен фактор на интернационалното и националното. Преку неа поетскиот книжевен развој ја следи својата законитост да биде во функција на општеството, што во овој период е изразено повеќе од било кога преку ваквото единствено поглавје, со сите тематско-идејни ориентации, во рамките на посебните национални литератури и општата литературна историја во светот. Некаде тоа поглавје носи наслов *Poésie de la Résistance*, некаде *Résistance e letteratura*, некаде *Поезија против фашизмот*, кај нас *Поезија од НОБ* (НОВ), но во сите тие поетски во Европа заедничкото е посебната структурална динамика во функција со општите позитивни стремежи од антифашистички позиции, иако поетите меѓусебно, со мали исклучоци, не се ни познаваа.

Оваа поезија всушност претставува една дијалектична размена меѓу виденото, доживеаното и општата потреба тоа да се пренесе на генерациите, со еднодушен стремеж да не се повтори, да не се остави простор за неразумни „толкувања“ и да не се заборава како порака-

Пишувана онака како што се живеело, драматично и напнато, истовидно кај сите народи што ја почувствувале фашистичката чизма поезијата од ова поглавје всушност, со својата срж, го сочува од неизвесност достоинството на човекот како најдрагоцен вредност на постоењето. Вистината дека човечкото е неутуѓиво за човекот овде ја најде својата најсигурна потврда.

Liljana TODORORA

PARALLELES ENTRE LES CONSTANTES DE LA POÉSIE CRÉÉE PENDANT LA LUTTE DE LIBÉRATION NATIONALE DES YOUGOSLAVES ET CELLE DE LA RÉSISTANCE DES AUTRES PEUPLES

Résumé

La poésie, on le sait, apparaît dans tout acte révolutionnaire, depuis les temps les plus anciens. L'auteur est donc amené, sur les exemples de la poésie des différents peuples tels: Français, Italiens, Polonais, Roumains, Hongrois, Russes, Tchèques, peuples Scandinaves etc., à parler des dimensions communes et particulières de la poésie de la Résistance, yougoslave et des autres peuples. Après inventaire, il élabore une étude comparative en rapport avec le caractère de la lutte et révèle quelques spécificités dans la poésie

des poètes yougoslaves étroitement enracinées dans l'élément national, social et culturel de cette lutte et dues à la situation politique dans le pays.

En conséquence, les écrivains de l'époque se sont efforcés d'offrir à leurs peuples un soutien encourageant leur lutte de libération. Tout en expliquant ce fonctionnement, l'auteur souligne que la poésie de combat a, d'ailleurs, été le levain de la nouvelle littérature, plus particulièrement encore dans le cas des Yougoslaves et, indirectement, une sauvegarde de la dignité humaine.

Ванчо ТУШЕВСКИ

НАРОДНА ПЕСНА ОД РАКОПИСЕН ЗБОРНИК

Во ракописниот зборник „Акатист на Пресвета Богородица“¹ кој потекнува од крајот на XVIII и почетокот на XIX век од Кратово се среќаваат пет народни песни запишани „со молив македонски курзив“². Тоа се следните песни: „Ох мајко моја“, „Збирајте се, моми, булки“, „Виждаш ли, виждаш, Витошо, сестро“, „Стојан и Петкан“ и „Збогум, проштевај, невесто мила“. Скоро сите песни се запишани на бугарски јазик, но со извесни македонски јазични колебања.

За нас од посебен интерес е записот на народната песна „Виждаш ли, виждаш, Витошо сестро“ која дијалектолошки, мисловно и географски најмногу се доближува до нашите македонски простори:

„Виждаш ли виждаш витошо сестро
смилитесе очи сви соколови
виждаме виждам братуле масе
гърмеш ли грме или земя се тресе
или дърво ѝсь корень
крутость е там в Скопје
Кочана Малешъ Штипъ Куманова
Струмно Кратово;
све заплакало све запийштело
машко и женско старо и младо“³.

Иако оваа песна во основата е дефектно запишана, сепак таа одразува една реалност, еден историски миг кога македонскиот народ се наоѓал под турските стеги и конечно за нас е значајна од историско-фолклорен поглед. Самиот почеток на песната доаѓа од бугарското јазично подрачје, но понатамошниот тек не пренесува на наш терен што

¹ Михајло Георгиевски, Каталог на словенските ракописи во Народната и универзитетска библиотека „Климент Охридски“ во Скопје. „Библиотекарска искра“, Скопје, X, бр. 22, 1979, стр. 149—150.

² Истото, стр. 150.

³ Содржината на песната ја предаваме како што е во оригиналот, а интервјуираме само во разлучувањето на стиховите коишто во ракописниот текст се предадени како проза.

претставува своевидна контаминација на стихови и преку недоречената словенска антитеза: „гърмеш ли грме или земя се тресе/или дърво ѝсь корень...“, за при крајот да ги изнареди скоро сите македонски градови од Источна Македонија во кои „све заплакало све запийштело/машко и женско старо и младо“.

Очевидно е од содржината на песната дека станува збор за опишување на една мачна животна состојба на источниот дел од Македонија што јасно се покажува дури и преку механичкото редење на имињата на градовите. Воопшто, чудно е во една народна песна да се подредат одеднаш едноподруго толкав број имиња на македонските градови. Но непознатиот запишувач, за кој можеме да претпоставиме дека потекнува од Источна Македонија, најважно му било да ја покаже вистинската состојба на едно време. Тој просто излева моментна горчлива болка на луѓето од напните краишта. Самиот почеток на песната секако потекнува од некои првични стихови на бугарска народна песна, кој иако е насилно прилепен, сепак на метафоричен план се постигнал ефект со обраќањето на планините за посливковито согледување и соживување н. народната болка⁴.

На дијалектолошки план во оваа народна песна се среќаваме со повеќестрано јазично разнообразие. Односно, во песнава истовремено се испреплетуваат: бугарски, српскохрватски и македонски јазични наследи. Како што веќе истакнавме и самиот наслов доаѓа од бугарското јазично подрачје (и планината Витоша е во НР Бугарија); потоа изразот *сви соколови* е „чиста“ множина карактеристична само за српскохрватскиот јазик. Понатаму во песнава изненадува присуството на лексемата *брашуре* која е карактеристична само за западномакедонските говори во позиција на гадовно-деминутивно значење. Напросто зачудува егзистирањето на оваа форма во источномакедонските говори и наведува на размислување за можното западномакедонско потекло на запишувачот на песнава. Потоа, следејќи го текстуалниот редослед на песнава воочуваме двојство во пишувањето на именката *ѝрмешъ* и на глаголот изведен од неа *ѝрме* (формата *грме* /3 л. ед./ е својствена само за говорите од Источна Македонија, т.н. е група на глаголи /сп. *грми/*), односно во глаголот ѝ се губи што е чиста македонска карактеристика во однос на вокалните *р* и *л*.

Предлогот *исъ* (коренъ) е чудно помакедончена форма на српскохрватскиот предлог *из*. Понатаму со измешани форми на овие три јужнословенски јазици се среќаваме и во називите на македонските градови. Кон српскохрватскиот јазик гравитираат чудните облици: *Кочана*, *Куманова*, додека кон бугарскиот делумно се приклучуваат имињата на градовите: *Скопје*, *Малешъ* и *Шипиѝ*. Интересно е што формата на градот Штип се пишува со македонска ортографија, т.е. во слу-

⁴ Од бројните прегледани зборници на бугарски народни песни засега не сретнавме наслов или почеток од разгледуваната песна.

чајов не е редовното бугарско III(ипъ), па така јазичните колебања во запишувањето на оваа песна одат повеќе кон македонскиот јазик а со тоа и кај градот *Крайово*; додека формата *Сйрумно* за Струмица е мошне специфична во случајов, посебно суфиксот. И конечно на крајот од песнава наидуваме на чисто македонски лексички форми: *зайлакало* . . . *зайишишело*, но заедно со српскохрватската форма *све* и најодзади, на самиот крај од песнава, наоѓаме чисто македонски форми: *машко* (сп. *мушко*, *мъшко*) и *женско*, *сйаро* и *младо*.

Записот на оваа народна песна е мошне нецелосен. Укажаната дијалектолошка разнообразност покажува за мешањето на трите јазици во регионот на Кратово во годините на српската и бугарската пропаганда кои се чувствуваат поосетно кон крајот на минатиот и почетокот на XX век. Иако зборникот потекнува од порано, кон веќе посочениот период можеме условно и да ја поместиме разгледуваната песна, судејќи според јазикот и нејзината содржината, Најверојатно нејзиниот запишувач се школувал во Бугарија каде што можел да го слушне почетокот на песнава (а и другите четири забележани народни песни), но бројните македонски јазични црти укажуваат дека таа е слушана и создадена на нашиов терен од Македонец. Во репертоарот на македонските народни песни разгледуваниот запис претставува мошне редок пример, па затоа потешко може да се сопостави со соодветна варијанта. Но овој запис отвора можности понатаму да се бара и евентуално да се открие нешто поразвиено — во уметничка смисла поиздржана содржина. Можеби при предавањето на вториот дел од оваа народна песна запишувачот се осмелил понатамошните нејзини редови и лично да ги креира подбуден од мацната негова современост под Турците.

Vancho TUSHEVSKI

A FOLK POEM FROM A MANUSCRIPT COLLECTION

S u m m a r y

In the paper the author points out the existence of five folk poems from the manuscript collection „Akastist na Presveta Bogorodica“ which originates from Kratovo from the end of 18th and the beginning of 19th century. Further on, the author analyses the poem „Viždaš li, viždaš, Vitošo, sestro“ („Can you see, can you see, sister Vitosha“) from the aspects of its contents and dialectological characteristics, showing that this incomplete poem reflects the hard years under the Turkish suppression in the towns of Eastern Macedonia. In reference to the language of the poem, the author ascertains the elements and influences of the Serbocroatian, Bulgarian and mostly of the Macedonian language, apparent in the analyzed poem.

Томислав ТОДОРОВСКИ

35 ГОДИНИ НА ФИЛОЛОШКИОТ ФАКУЛТЕТ ВО СКОПЈЕ

Формирањето на Филозофскиот факултет во Скопје на 29 ноември 1946 година со двата негови отсека — Филозофскиот и Природно-математичкиот, од кој во подоцнежниот растез на оваа прва високо-образовна институција во слободна Македонија се одделија како посебни факултети Природно-математичкиот и Филолошкиот, беше акт од капитална вредност во животот на македонскиот народ кој штотуку зачекори по патот на својот самостоен социјалистички развиток. Со него всушност се создадоа основните претпоставки за прогут на македонската наука врз чишто резултати почна да се темели целокуниот материјален и духовен подем на нашата социјалистичка заедница.

Периодот од 1-ви октомври 1974 година, од кога датира официјалниот почеток во одделното суштествување на Филолошкиот факултет, до денес, кога го одбележуваме неговото 35-годишно постоење, можеме да го означиме како мошне значајна етапа во неговиот динамичен развој, во која неговите работни луѓе остварија евидентни резултати во сферата на науката и образованието, придонесувајќи особено за продорот и афирмацијата на македонистиката ширум светот. Меѓу другото, во споменатиот интервал на Филолошкиот факултет во Скопје студирале вкупно 7054 а дипломирале 1906 студенти, стекнувајќи го звањето професор на односната студиска група.

Се разбира, покрај примарната образовна дејност, на овој факултет отсекогаш се посветувало значајно внимание и на научно-истражувачката работа зашто таа е неделива компонента на неговата целокупна активност. Во таа смисла мошне указателни се следниве податоци: во периодот од 1.X.1974 до 16.XII.1981 година на нашиот факултет докторирале 20 академски граѓани, претежно научни работници, хабилитирале 3, а со научен степен магистер од областа на македонскиот јазик се здобиле 16 односно од областа на македонската книжевност 13 постдипломци. Посебно треба да се одбележи фактот што во меѓувреме факултетот се јавува пред Републиката самоуправна интересна заедница за научни дејности како носител на посебни научно-истражувачки проекти, какви што се: „Македонскиот јазик во XIX и XX век“ и „Фолклорот на Мариово“, односно во рамките на Институтот за литература

на макро-проектот „Историја на македонската книжевност“ кој се разгранува во следниве потпроекти: „Средновековна македонска литература“, „Македонската литература во XIX век“, „Македонската литература во XX век“, „Македонската народна литература“, „Македонско-страни книжевни и културни врски“ (македонско-славистички книжевни и културни врски, македонско-француски книжевни и културни врски и македонско-британски книжевни и културни врски), „Книжевноста на албанската народност во СРМ“ и „Книжевноста на турската народност во СРМ“. Ако кон овие показатели ги додадеме бројните стручни и научни трудови, признанија и награди на наставниците и соработниците при факултетот, нивното забележително и активно присуство на низа научни конгреси, симпозиуми и собири во земјата и странство, тогаш станува очебијно дека токму овој факултет остварува дејност од посебен општествен интерес, претставувајќи расадник на високообразовни профили од областа на филолошките науки и достоин афирматор на јазичните, книжевните и воопшто културните самобитности на македонскиот народ, негирани или своеволно интерпретирани во текот на неговото неслободно опстојување.

Денес под сводовите на Филолошкиот факултет во Скопје рамноправно егзистираат и остваруваат индивидуален и колективен просперитет 128 работни луѓе, припадници главно на македонската и на другите братски народности, заедно со единаесет лектори, странски државјани. Од нив 93 спаѓаат во наставно-научниот состав чијашто квалификациона структура е како што следува:

- стажанти (4), помлади асистенти (11), асистенти (12), лектори (11), странски лектори (11), предавачи (11), виши предавачи (4), доценти (11), вонредни професори (7) и редовни професори (11).

Тие секојдневните работни обврски ги реализираат во рамките на постојните девет катедри: Македонски јазик и јужнословенски јазици, Историја на книжевноста на народите на СФРЈ, Албански јазик и книжевност, Турски јазик и книжевност, Источнословенски и западнословенски јазици и книжевности, Романски јазици и книжевности, Германски јазик и книжевност, Англиски јазик и книжевност и Општа и компаративна книжевност. Првите четири имаат национален карактер, додека последната е формирана во учебната 1980/81 година заедно со работната единица Институт за литература. Покрај споменатите основни работни и самоуправни келии, на факултетот постои и структура од 35 работни луѓе која ги сочинува таканаречениот библиотечарски и административно-технички персонал без чијшто перманентен придонес не би можело да се замисли неговото нормално функционирање.

За сиве овие години на интензивно творечко живеење факултетот активно се вклучуваше во реформските зафати на Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје, настојувајќи својата основна дејност да ја поврзе со здружениот труд и особено со другите високообразовни ин-

ституции низ чинот на остварувањето на заемни наставни, кадровски и материјални интереси. Во тој контекст со гордост можеме да потцртаме дека Филолошкиот факултет беше еден од главните инспиратори на идејата, во рамките на Универзитетскиот центар за општествени дејности, да се организираат интердисциплинарни студии по новинарство. Како признание за тоа нему му беше доверена и матичноста на споменативе студии, кои започнаа во учебната 1977/78 година, за оваа година да го одбележат свеченото промовирање на првата генерација дипломирани новинари во анализите на македонската журналистика.

Меѓутоа, покрај непосредната поврзаност со Филозофскиот, Правниот и Економскиот факултет во изведувањето на овие студии, нашата Основна организација има склучено самоуправни спогодби за соработка и со следниве факултети: Електротехничкиот, Географскиот, Технолошкиот, Хемискиот, Факултетот за ликовна уметност, за физичка култура, за музичка уметност и за безбедност. Така, постепено нашиот факултет израснува во матична установа за покривање на наставата по странски јазици на Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје. Ваквите и сличните на нив поврзувања меѓу високообразовните институции, според нашето сознание, треба да претставуваат реален предуслов за отворање и на нови реформски зафати при Универзитетот чијашто превосходна цел ќе биде: остварување повисок степен во стремежот за вистинска рационализација на кадровските и материјалните можности како и зголемена ефикасност на студирањето.

Посебно треба да се истакне дека Филолошкиот факултет во содејство со Семинарот за македонски јазик, литература и култура дава несомнено голем придонес за афирмацијата на македонистиката во земјата и странство, покривајќи ги од својот работен состав повремено или подолгорочно лекторските места во нашите лекторати во Неапол, Прага, Краков, Хале, Париз, Москва, Виена итн. А како што е извесно, токму овие лектори се своевидни мисионери на македонскиот јазик, литература и култура воопшто.

Работните луѓе при Филолошкиот факултет, здружени од 1976 година со работните луѓе при Институтот за македонски јазик во Скопје „Крсте Мисирков“ во работната заедница. Факултет за филолошки науки, во текот на изминативе три и пол децении не еднаш беа исправени пред сложени и мошне одговорни задачи, кога низ конкретни акции мораа да ги потврдуваат своите стручни, етички и општочовечки вредности. Сепак, ненадоместливата загуба што во мај 1980 година ги снајде нашите народи и народности со смртта на другарот Тито, како и пролетнава ескалација на албанскиот национализам и иредентизам во покраината Косово и некои помали делови на Југославија, беа такви настани и искушенија кои неизбежно ги ставија на испит нашата зрелост, морална цврстина, идејна сплотеност и пошироко — нашето со крв исковано заедништво — братството и единството меѓу сите наши народи и народности.

Меѓутоа, и овој пат на еден восхитувачки начин дојде до полн израз нашата непоколеблива желба да се бранат светите придобивки на Народната револуција и социјалистичката изградба. Благодарение на будноста и енергичната интервенција на сите субјективни сили при факултетот, особено на поранешната деканатска управа, на Секретаријатите на двете основни организации на Сојузот на комунистите, на вработените и студентите, повремените обиди за поттикнување на националистички испади од страна на одделни студенти при Катедрата за Албански јазик и книжевност беа навреме откривани и неутрализирани.

Наставно-научниот совет и Советот на факултетот, како највисок самоуправен орган, од своја страна пројавија максимална грижа за целосна ревизија на постојните наставни програми на споменатава студиска група, настојувајќи посебно во делот Современа албанска книжевност што се изучува во VII и VIII семестар да си најдат место содржини, лишени од каков и да е историцизам, кои не можат да возбудат пре-нагласени национални или националистички чувства, кои ги одразуваат допирните моменти со македонската книжевност и со книжевностите на другите народи и народности во Југославија. Исто така во овој дел од програмата се наложи потребата од јасен диференциран пристап во третманот на идејно-естетските критериуми на албанската книжевност што се создава во НСР Албанија наспрема албанската книжевност во СФР Југославија, којашто претставува интегрален дел на целокупното наше книжевно создавање.

Всушност, грижата за суцесивно следење и усовршување на постојните наставни планови и програми на сите студиски групи, како и за подобрувањето на квалификационата структура пред сè на наставно-научниот кадар се перманентни задачи на самоуправните органи на Филолошкиот факултет. Тие задачи во сегашниов миг на нашето живеење, во пресрет на претстојните VIII Конгрес на СКМ и XII Конгрес на СКЈ, бездруго, ќе добијат димензии на уште поосмислена акциона програма. Сигурно е дека овие највисоки работни собири на комунистите од нашата земја воедно ќе бидат трибина за сумирање на досегашните достигнуања и пропусти и во сферата на образованието, науката и културата, но и за утврдување на нови насоки за подинамичен сеопшт развој на нашето социјалистичко и самоуправно општество.

